

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK

**A történelemtudomány, a regionális tudomány,
a földrajztudomány és a gazdálkodás-
és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata**

**XII. évfolyam 3. szám, 2019/3.
No. 46.**

**Ezen folyóiratszám
a Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására
107. kiadványa**

Jelen folyóiratszám megjelenését támogatta:

PADA

PALLAS ATHÉNÉ
DOMUS ANIMAE
ALAPÍTVÁNY

**A megjelenés időpontja:
2019. október hónap**

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

---

SZERKESZTŐSÉG

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Gulyás László – Szegedi Tudományegyetem

Főszerkesztő-helyettes:

Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc – Kaposvári Egyetem, Budapesti Corvinus Egyetem

A Szerkesztő Bizottság tagjai:

a 2018. május 1.–2021. április 30. közötti időszakban

Prof. Dr. Gál Zoltán – KE (Kaposvár) és MTA KRTK, a „**Régiótörténeti Kutatások rovat**” vezetője

Dr. habil. Szabó Pál Péter – Eötvös Lóránd Tudományegyetem,

a „**Regionális tudományi közlemények rovat**” vezetője

Dr. PhD Káposzta József – Szent István Egyetem, a „**Fiatal regionalisták rovat**” vezetője

Prof. Dr. Gazdag Ferenc – NKE, Budapest, a „**Nemzetközi tanulmányok rovat**” vezetője

Hajdú Zoltán DSc – MTA KRTK, a „**Politikai földrajz rovat**” vezetője

Dr. habil. Keczer Gabriella – SZTE, a „**Gazdálkodás- és vezetéstudomány rovat**” vezetője

Dr. PhD Miklós Péter – SZTE, az „**Újragondolt negyedszázad 1919–1944 rovat**” vezetője

Dr. PhD Vizi László Tamás – Kodolányi János Főiskola, a „**Versailles 100 rovat**” vezetője

Dr. PhD. Csüllög Gábor – Eötvös Lóránd Tudományegyetem

Prof. Dr. Majoros István DSc – Eötvös Lóránd Tudományegyetem

Dr. PhD Maruzsa Zoltán – Eötvös Lóránd Tudományegyetem

Dr. PhD Döbör András – SZTE JGYPK

A Szerkesztő Bizottság határon túli tagjai:

Dr. PhD Andrej Tóth – Silesian University in Opava, University of Economics, Prague

Prof. Dr. Nagy Imre – University of Novi Sad, Újvidék

Dr. PhD Tonk Márton – Sapientia EMTE, Kolozsvár

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

Elnök: Dr. Gulyás László

Dékán: Döbör András

6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37.

6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6

A Szerkesztőség székhelye:

SZTE JGYPK Alkalmazott Társadalompolitikai és Kisebbségpolitikai Intézet

6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

A Szerkesztőség levélcíme:

Egyesület Közép-Európa Kutatására, 6727 Szeged, Löwy Sándor u. 37.

A Szerkesztőség e-mail-címe:

laszlo.gulyas65@gmail.com és/vagy gulyas.laszlo@jgyrk.u-szeged.hu

ISSN 1789-6339 (nyomtatott)

ISSN 2676-878X (online)

Tördelés:

Kádas Gabriella

Nyomda:

S-Paw, Üllés

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK

**A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata**

Folyóiratunkkal kapcsolatos fontos információk

1. **Folyóiratunk lektorált folyóirat.** Valamennyi közlésre benyújtott tanulmányt két PhD vagy Dsc fokozattal rendelkező kollégával lektoráltat a Szerkesztő Bizottság. A tanulmányok csak támogató, pozitív lektori vélemények esetén kerülnek publikálásra. A lektorálás ún. **dupla vak lektorálás!**
2. **Folyóiratunkat az alábbi szakirodalmi adatbázisok referálják:**
  1. **MATARKA** (Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa)
  2. **EPA** (Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis)
  3. **HUMANUS** (Humántudományi Tanulmányok és Cikk)
3. **Folyóiratunk a Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának Regionális Tudományok Bizottsága folyóiratlistáján 2010 és 2016 között C-kategóriás folyóiratként szerepelt.**
4. **2017-től folyóiratunk előrelépett, a IX. Osztályon B-kategóriás folyóirat minősítést kapott.**
5. **Folyóiratunkat a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztályának Történettudományi Bizottsága a Dsc eljárás során A-kategóriás folyóiratként fogadja el.**
6. **Folyóiratunk a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT) referált folyóiratként került nyilvántartásba.**
7. **Folyóiratunk korábbi számai elektronikus formában, teljes terjedelemben az alábbi helyeken érhetők el:**
  - A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) honlapján: **www.vikek.eu**
  - SZTE Klebelsberg Könyvtár által működtetett Contenta SZTE Egyetemi Kiadványok repozitóriumban: **<http://contenta.ek.szte.hu/acta/100240>**
8. **Folyóiratunk évente négyszer jelenik meg, az alábbi időpontokban:**
  - adott évi első szám: **március**
  - adott évi második szám: **május**
  - adott évi harmadik szám: **október**
  - adott évi negyedik szám: **december**

CENTRAL EUROPEAN STUDIES

A REFERENCED JOURNAL OF HISTORY, REGIONAL SCIENCE, GEOGRAPHY,
ECONOMICS AND MANAGEMENT

Our journal was founded in 2008, as a scientific forum of the Virtual Institute for Central-European Research, in close cooperation with the University of Szeged. Four issues are published each year, in March, May, October and December.

Geographically, the topics are focused on Central-Europe, covering the following scientific areas: 20th century history and political-geographical issues, regional science (regionalism and regionalization), economics and business administration.

The journal is headed by an editorial board. Basically, papers are written in Hungarian, with English abstracts. But it is possible to submit papers written in English as well, with the permission of the editor-in-chief. Submitted papers are blind-reviewed by two lecturers.

Editor-in-chief:

László Gulyás – University of Szeged

Deputy Editor-in-chief:

Ferenc Szávai – Kaposvár University, Corvinus University of Budapest

Editorial Board:

Zoltán Gál, Kaposvár University (Kaposvár) – *Regional History Research*
Pál Péter Szabó, Eötvös Loránd University (Budapest) – *Regional Science*
József Káposzta, Szent István University (Gödöllő) – *Young Regionalists*
Ferenc Gazdag, National University of Public Service (Budapest) – *International Studies*
Zoltán, Hajdú, Hungarian Academy of Sciences KRTK (Budapest) – *Political Geography*
Gabriella Keczer, University of Szeged (Szeged) – *Economics and Management Science*
Péter Miklós, University of Szeged (Szeged) – *Rethinked Quarter Century 1919–1944*
László Tamás Vizi, Kodolányi János University of Applied Sciences, (Székesfehérvár) – *Versailles 100*
Gábor Csüllög, Eötvös Loránd University (Budapest)
István Majoros, Eötvös Loránd University (Budapest)
Zoltán Maruzsa, Eötvös Loránd University (Budapest)
András Döbör, University of Szeged (Szeged)
Andrej Tóth, University of Economics (Prague)
Imre Nagy – University of Novi Sad (Novi Sad)
Márton Tonk, Sapientia Hungarian University of Transylvania (Cluj-Napoca)

Published by:

VIKEK – Association for Research in Central Europe, Hungary
and
University of Szeged, Juhász Gyula Faculty of Education, Hungary

Address:

Egyesület Közép-Európa Kutatására Hungary, 6727 Szeged, Lőwy Sándor u. 37.
laszlo.gulyas65@gmail.com
and
SZTE-JGYPK Alkalmazott Társadalompolitikai és Kisebbségpolitikai Intézet
Hungary 6725, Szeged, Boldogasszony sgt. 6.
gulyas.laszlo@jgypk.u-szeged.hu

Download from: vikek.eu

HU ISSN 1789-6339 (print)

HU ISSN 2676-878X (online)

Szeged, Hungary
October 2019

CONTENTS

Zoltán, Koltai: Territorial competitiveness, theory and Hungarian business practice	9
Tamás, Haffner: Institutional changes in support for renewable energy production – Investment grants	33
Tibor, Gonda: The first golden age of the tourism of Pécs the 1930s.....	53
Endre, Domonkos: The economic consequences of the dismemberment of Austro–Hungarian Empire (1918–1922).....	71
Krisztina, Kurdi: The Ukrainian policy of Central Powers and the failure of the Union for the Liberation of Ukraine (1914–1917)	89
Emese, Balázs-Földi: Trends and changes in the Hungarian disability management at the beginning of the 21st century, with special regard to the legal environment of the employment policy	103
József, Varga: Budget financing with inflation	119
Szilárd, Horváth: Distribution of the teacher’s life model based on gender and age groups.....	135
Zsuzsanna Mária, Takács: Development of forestry professional education in Hungary	151
Viktória, Gerdesics: The role of sport in development of country image – the case of Croatia	167
Gyula, Csege: Police organism and safety challenges, in mirror of information flow.....	185
Viktória, Németh: Citiesingeopolitics – Rovaniemi in the geopolitics of Arctic	197
Levente, Szalai: The center-periphery relation in the European Union, the German migration policy and the Central European economic cooperation system.....	213

TARTALOMJEGYZÉK

REGIONÁLIS TUDOMÁNY ROVAT

- Koltai Zoltán:** Területi versenyképesség, elmélet és magyar vállalati gyakorlat 9
- Haffner Tamás:** A megújulóenergia-termelés támogatásának intézményi változásai II. – Beruházási támogatások 33

GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT

- Gonda Tibor:** Pécs turizmusának első aranykora. Az 1930-as évek 53
- Domonkos Endre:** Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának gazdasági következményei (1918–1922) 71

VERSAILLES 100 ROVAT

- Kurdi Krisztina:** A központi hatalmak Ukrajna-politikája és a Szövetség Ukrajna Felszabadításáért kudarca (1914–1917) 89

HUMÁN ERŐFORRÁS MENEDZSMENT ROVAT

- Balázs-Földi Emese:** Trendek és változások a XXI. század eleji magyar fogyatékos ügyben, különös tekintettel a foglalkoztatáspolitikát érintő jogszabályi környezetre 103

KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY ROVAT

- Varga József:** Az államháztartás inflációs finanszírozása 119

OKTATÁS-FELSŐOKTATÁS ROVAT

- Horváth Szilárd:** A pedagógus életpályamodell megítélésének megoszlása nemek és korosztályok alapján 135
- Takács Zsuzsanna Mária:** Az alsófokú erdészeti szakképzés kialakulása a dualizmus idején 151

SPORTMENEDZSMENT ROVAT:

- Gerdesics Viktória:** A sport szerepe az országimázs alakításában – Horvátország esete 167

GEOPOLITIKA ROVAT

- Csege Gyula:** Rendészeti szervek a biztonsági kihívásokkal összefüggésben, az információáramlás tükrében 185
- Németh Viktória:** Városok a geopolitikában – Rovaniemi az Arktisz geopolitikájában 197
- Szalai Levente:** A centrum periféria viszony az Európai Unióban, a német migrációs politika és a közép-európai gazdasági együttműködés rendszere 213

KOLTAI Zoltán

habilitált egyetemi docens

**Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi,
Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar**

associate professor

**University of Pécs, Faculty of Cultural Sciences,
Education and Regional Development, Pécs, Hungary**

email: koltai.zoltan@kpvk.pte.hu

TERÜLETI VERSENYKÉPESSÉG, ELMÉLET ÉS MAGYAR VÁLLALATI GYAKORLAT

TERRITORIAL COMPETITIVENESS, THEORY AND HUNGARIAN BUSINESS PRACTICE

ABSTRACT

The research of competitiveness was closely linked for a long time to the survey of international division of labour, within that to the theory of absolute and comparative costs. We could even say that the theoretical background of competitiveness, a practical and not easily quantifiable concept, is the international division of labour. During the analysis of spatial competitiveness thus we must deal with the issue of foreign trade, as this is the economic sector that allows an international comparison of the efficiency of sectors on one hand and allows specialisation on the other hand. The first attempts markedly different from this approach appeared in the middle of the 1980s, especially in the works of Michael Porter who, in his analysis, viewed applied competitive advantages in a much more micro-economic way for interpreting competitiveness.

We made a layered questionnaire survey in 2004–2005 and received replies from one thousand entrepreneurs and business leaders to our questions relating to the competitiveness of Hungarian towns and cities. In the light of the results, we repeated our survey in 2016–2017, allowing thereby the comprehensive evaluation of a period of ten years. In the second phase of data recording we used the method of a layered questionnaire survey again (the three aspects considered were as follows: breakdown of the Hungarian businesses by regions, company size and sectors), in which it was one thousand entrepreneurs and business managers again who responded to our questions: what aspects do Hungarian businesses prefer when choosing their business location and what characteristics, advantages and disadvantages do they use to describe the settlement types of different size?

Kulcsszavak: versenyképesség, vállalatok, telephelyi tényezők, településtípusok, Magyarország

Keynotes: competitiveness, companies, aspects of business location, settlement types, Hungary

1. Bevezetés

A területi egységek közötti verseny, elsősorban az országok versenyképességének kutatása hosszú éveken keresztül szoros egységet alkotott a nemzetközi munkamegosztás vizsgálatával, ezen belül is az abszolút és komparatív költségek elméletével. Azt is mondhatnánk, hogy a versenyképesség mint gyakorlati és nem könnyen számszerűsíthető fogalom elméleti hátterét a nemzetközi munkamegosztás jelenti. A fogalmak vizsgálata kapcsán így nem kerülhetjük meg a külkereskedelem témakörét, hiszen ez az a terület, amely egyrészt lehetőséget teremt a gazdasági szereplők számára hatékonyságuk nemzetközi léptékű összehasonlítására, másrészt teret nyújt a specializációra is. Az ettől markánsan különböző első kísérletek a nyolcvanas évek közepétől, elsősorban Michael Porter nevével és munkásságával kapcsolódtak össze, aki kompetitív előnyökre irányuló elemzéseiben már sokkal inkább mikroökonómiai megközelítést alkalmazott a versenyképesség értelmezésekor.

Bár a közgazdaságtan első korai irányzatai még nem foglalkoztak a mai értelemben vett területi versenyképességgel, kapcsolódási pontot mégis bőven találhatunk, hiszen az országok eltérő természeti adottságai régóta felvetették a valamilyen ágazatra, termékkörre történő specializálódás, a valamiben való versenyképessé válás gondolatát. A klasszikus közgazdaságtanból kiindulva egészen a mai modern közgazdasági elméletekig kijelenthetjük, hogy a nemzetközi munkamegosztásról vallott nézetük – kisszámú kivételtől eltekintve – megegyezik abban az értelemben, hogy a specializálódás egyértelműen a gazdaság fejlődését, a rendelkezésre álló javak mennyiségi gyarapodását, a reáljövedelmek növekedését, ezen keresztül a társadalmi jólét fokozódását támogatja. Amennyiben alaposabban megvizsgáljuk az egyes irányzatok és szerzők akár évszázadokkal ezelőtt megfogalmazott gondolatait, meglepődve tapasztalhatjuk, hogy az általuk leírt összefüggések mit sem veszítettek aktualitásukból és semmivel sem kevésbé időszerűek, mint a maguk korában, a maitól gyökeresen eltérő gazdasági és társadalmi környezetben voltak. Az egyes közgazdasági irányzatok versenyképességi aspektusból vett bemutatásánál építünk más szerzők hasonló törekvéseire.¹

2. A területi verseny megjelenése a közgazdaságtanban

A XVI–XVIII. századi merkantilista gondolkodók még meglehetősen egyoldalúan szemlélték a nemzetközi kereskedelem potenciális előnyeit, és nem a cserepartnerek kölcsönösen előnyösebb pozícióját, nem a termelésben való nemzetközi együttműködés lehetőségeit tartották fontosnak, hanem pusztán a külkereskedelem kiviteli többlete révén megszerzhető, minél nagyobb pénzmennyiség gyarapításában látták egy nemzetgazdaság fejlődésének forrását.² Mindennek biztosításához kiemelt szerepet szántak az ipar fejlesztésének, az ipari termelés növelésének. A XVIII. században színre lépő fiziokraták merőben eltérő álláspontot képviseltek a gazdaság növekedését illetően. Elméletükben már megjelent a partnerországok kölcsönös előnyszerzésének lehetősége, igaz, esetükben mindez pusztán az eltérő természeti adottságok kölcsönös kihasználását jelentette. Véleményük szerint egy ország gazdasági fejlődése sokkal inkább a mezőgazdasági termelés fejlesztése, az önellátás, az országon belüli gazdasági folyamatok által determinált, semmint a merkantilizmus által hangoztatott aktív külkereskedelmi mérleg függvénye. A Francois Quesnay és Anne-Robert-Jacques Turgot nevével fémjelzett elmélet szerint minden gazdagság kizárólagos forrása a föld, a földműves „... munkája a társadalom különböző tagjai közt eloszló munkák sorában megtartja ugyanazt az elsőséget, ugyanazt a kiváló rangot, mellyel az elszigeteltség korában az élelemre fordított munka a más nemű szükségletre szánt különféle munkák fölött bírt.”³ A XVIII–XIX. századi klasszikus közgazdaságtan képviselői már egyértelműen a szabad kereskedelem elkötelezett hívei közé tartoztak, hangsúlyozták a nemzetek közötti áru és ennek ellenértékeként a pénz szabad, korlátlan, bárminemű állami beavatkozástól mentes áramlásának fontosságát, a részt vevő cserepartnerek számára kölcsönösen előnyös hatását. Gondolatmenetük lényege, hogy a szabad kereskedelem a cserepartnerek gazdasági fejlettségétől függetlenül tesz lehetővé több fogyasztást a háztartások számára, a külföldi értékesítések pedig egyben munkahelyek teremtését is eredményezik. Adam Smith a gazdaság működésének alapját az emberi természetben rejlő spontán ösztönökre és hajlamokra vezette vissza. (A klasszikusnak számító smithi idézet: „Ebédünket nem a mészáros, a serfőző vagy a pék jóindulatától várjuk, hanem attól, hogy ezek a saját érdekeiket tartják szem előtt.”)⁴ Smith szerint, ha mindenki a saját érdekét követi, az láthatatlan kézként az egész társadalom virágzását fogja előidézni. A láthatatlan kéz pedig maga a szabadpiac.⁵ Smith szűken vett témánk, a munkamegosztás és versenyképesség szempontjából is máig érvényes megállapításokra jutott. Véleménye szerint a társadalom gazdagsága két

tényezőtől függ, a termelőmunkával foglalkozó lakosság hányadától, vagyis a munkakínálattól és a munka termelékenységétől, amelyre a munkamegosztás bír kiemelt befolyással. Smith a munkamegosztásnak alapvetően két fajtáját különbözteti meg, a vállalati és a nemzetgazdasági szintűt. A vállalati specializáció háttérében a részmunkát végző munkás ügyessége, jártassága, ezen keresztül az időmegtakarítás, a technikai tökéletesítés, találmányok, újítások lehetősége húzódik meg. Az általa megfogalmazott abszolút előnyök elmélete abból az alap gondolatból indul ki, hogy bár a cserében részt vevő két ország egyaránt képes két különböző terméket előállítani, mégis indokolt lehet közöttük a munkamegosztás, amennyiben a munka termelékenységében, illetve ennek fordítottjaként a munkaráfordítások költségeiben (az egységnyi termékmennyiség előállítására fordított összmunka-ráfordításban) kimutathatók nemzetközi különbségek. Úgy gondolta, hogy a munkamegosztás önmagában még nem jelenti egy ország meggazdagodását, ehhez a termelők, szállítók, falvak és városok közötti szabad kereskedelem is szükséges. Smith a maga korában különös jelentőséget tulajdonít a városoknak, melyek szerinte ugyanúgy szakosodhatnak, mint az emberek. Véleménye szerint a városok termelési szerkezete a mezőgazdasággal való cserén alapul, a köztük lévő kapcsolatrendszerben pedig nélkülözhetetlen a kereskedelem, a kereskedő szerepe. Nem véletlenül gondolja úgy, hogy a kereskedelemmel is foglalkozó államok általában magasabb jövedelem-felhalmozásra képesek, mint a kereskedelmi tevékenységet nélkülözők. Szerinte egy ország csak úgy gyarapodik, ha piaca bővül, vagyis egyre nagyobb térségek kapcsolódnak be a kereskedelembe. Ahogy fejlődnek a szárazföldi és vízi szállítási útvonalak, úgy csökkenek a kereskedelemmel kapcsolatos költségek, biztonságosabbá és gyorsabbá válik a szállítás, aminek természetes következményeként egyre több falu és város lép be a piacra, elmélyítve a munkamegosztást, egyben fokozva az egyes településeknek és ezzel az ország egészének a gazdagságát is. Smith a jólét és a munkabér közötti kapcsolatról arra a megállapításra jut, hogy a munkabérek nem a leggazdagabb, hanem az éppen virágzó, vagyis leggyorsabban fejlődő országokban a legmagasabbak. Hangsúlyozza, hogy a gazdaságot az egyéni motivációk, a feltaláló- és újtókedv lendítheti a nagyobb jólét felé, amit mindig a fogyasztók szemszögéből kell vizsgálni, mert egy ország gazdagságának valódi fokmérője a háztartások életszínvonala.

A nemzetközi munkamegosztás és az ennek háttérében meghúzódó versenyképesség újabb, fejlettebb koncepciója az angol klasszikus közgazdaságtan másik kiemelkedő alakja, David Ricardo nevéhez fűződik. Az általa megalkotott komparatív előnyök tanában úgy fogalmaz, hogy egy ország-

nak a nemzetközi munkamegosztásban betöltött szerepköre mindig kettős összehasonlításon alapul.⁶ Miután meghatározta azt, hogy melyik terméket tudja olcsóbban előállítani, mint a másik ország (kimutatta a smithi értelemben vett abszolút előnyöket és hátrányokat), azt is meg kell vizsgálnia, hogy melyik termék esetében nagyobb az abszolút előnye, illetve kisebb az abszolút hátránya, másként megfogalmazva, hol jelentkezik komparatív előnye a másik országhoz viszonyítva, hogy azután arra specializálódjék. Az angol klasszikusok elméleteinek egyik tanulsága az, hogy miközben a gazdag országok protekcionizmusukkal beszűkítik saját gazdasági növekedésüket, egyben stagnálásra ítélik a kevésbé fejlett nemzeteket is.

A Keynes-i közgazdaságtan szerint a piac önmagában nem képes a társadalmi jólét biztosítására, emiatt nélkülözhetetlennek tartja az aktív állami beavatkozást. A kormányzati intézkedések eredményeként beinduló multiplikatív hatások az emelkedő kereslet és a növekvő foglalkoztatottság révén a területi különbségek mérséklődését eredményezik. Az elmélet új alapfogalmai közé tartozik a kényszerű munkanélküliség, a hatékony kereslet, a jövőre vonatkozó várakozások, a tényezőköltségek megtérülési követelménye vagy a fogyasztási hajlandósággal kapcsolatos alapvető lélektani törvény.⁷ Olyan, a korábbi közgazdasági elméletekben kevésbé markáns fogyasztói motívumok kapnak magyarázó szerepet, mint az óvatosság, a függetlenség, a büszkeség és a fősვნénység. Keynes hangsúlyozta, hogy a magasabb szintű (akár teljes) foglalkoztatáshoz nem az alacsony bérköltségek jelentik a megoldást, hanem a megfelelő nagyságú összkereslet. Mivel elméletében a folyó jövedelmeket csak részben fordítják fogyasztásra a gazdaság szereplői, kiemelkedő szerepet kapott a beruházások keresletnövelő hatása. Minden egyes pótlólagos beruházás többlettermelésre motivál, az ebből származó jövedelmek pedig szintén a keresletet növelik. Keynes engedett a költségvetési korlát keménységéből. „Ha a kincstár ócska palackokat megtöltene bankjegyekkel, megfelelő mélységbe elásatná őket felhagyott szénbányákban, az üregeket színültig megtöltené utcai szeméttel, s aztán a laissez-faire kipróbált elvei szerint a magánvállalkozásokra bízna, hogy újból kiassa a bankjegyeket (amihez a jogot természetesen a bankjegylelőhelyek bérletére szóló ajánlatok útján kellene megszerezni): nem lenne munkanélküliség, és a visszahatások révén a társadalom reális jövedelme és tőkevagyonja is valószínűleg jelentősen nagyobb lenne....Igaz, okosabb lenne házakat építeni, és ehhez hasonlókat művelni, de ha ezt politikai vagy gyakorlati nehézségek megakadályozzák, az említett megoldás is jobb lenne a semmilyennél.”⁸ A kamatláb csökkenése a növekvő beruházási kedv miatt, míg az adók a belőlük fizethető jóléti transzfereken keresztül növelik a hatékony keresletet. Az állam gazdasági beavatkozása megszüntetheti a

dekonjunktúrát, egyidejűleg biztosítva ezzel magas foglalkoztatást, észszerű kapacitáskihasználást és potenciálshoz közeli kibocsátást. „Azt remélem, hogy az állam...mind több felelősséget vállal magára a beruházás közvetlen szervezésében...”⁹ előtérbe helyezve ezzel a hosszú távlatban gondolkodást és az általános társadalmi előnyöket. Az állami beavatkozást kizárólag a gazdasági hatékonyság növelése céljából tartotta elfogadhatónak, szerinte mindez nem járhat a tulajdon vagy a vállalkozás bármilyen korlátozásával.

A neoklasszikus iskola képviselői szintén egyetértenek abban, hogy a szabad kereskedelem a gazdaság növekedését eredményezi, mivel a potenciális termékefelesleg értékesíthetőségén keresztül a termelési tényezők magasabb szinten kerülnek kihasználásra. A Pareto-hatékony erőforrás-allokációnak köszönhetően nem keletkezik jóléti veszteség. Az említett okok miatt emelkedik a nemzetgazdasági hatékonyság és jövedelmezőség, ami fokozza a társadalmi jólétet és a szükségletkielégítést.¹⁰ Szerintük a komparatív költségek magyarázataként a munkaerőben, munkatermelékenységben fennálló különbségek mellett egyéb okok is kimutathatók. A határtermelékenységi elméletre épülő modell, a komparatív költségek különbségeit a relatív tényezőellátottságra vezeti vissza, miszerint az országok olyan áru-fajtákat exportálnak, amelyek intenzív módon használják fel a bőségesen rendelkezésre álló (ebből kifolyólag kedvezőbb relatív költségű) termelési tényezőket, míg azokat a javakat, amelyek az adott országban szűkös termelési tényezőkön alapulnak, célszerűbb importálni. A modell célja a komparatív előnyök kölcsönös realizálása, vagyis a nemzetközi munkamegosztásban résztvevő mindkét ország egyidejű gazdasági gyarapodása. Segítségével bizonyítható, hogy a szabadkereskedelem hatására az egymással kereskedelmi kapcsolatban álló országok tényezőárai és tényezőjövedelmei mind abszolút, mind relatív értelemben kiegyenlítődnek (Heckscher–Ohlin–Samuelson tétel). Véleményük szerint bármilyen versenyidegen jelenség hatékonyságvesztiséget eredményez. A neoklasszikus elméleteken belül elhatárolhatunk exogén, endogén és heterodox irányzatokat.¹¹ Az exogén megközelítés a termelési tényezők térbeli áramlását még externáliákkal, főként a technológiai változásokkal magyarázza. Az endogén irányzatnál már a gazdasági szereplők saját, technológiai fejlesztéssel, innovációval és humán tőkével kapcsolatos döntéseire vezetik vissza a termelékenység és az életszínvonal növekedését. A legújabb, heterodox irányzatok a társadalmi háttérfeltételekre és intézményekre koncentrálnak, így találva megoldást a tudás-alapú gazdaság térbeli működésére.

A területi versenyképesség elméleti hátterének fontos részterületét jelentik a telephelyelméletek, melyek a társadalmi és gazdasági tevékeny-

ségek térbeli elhelyezkedését befolyásoló legfontosabb tényezőket kutatják, legyen szó bármilyen szereplőről, akár profitorientált gazdasági szervezetekről, közszolgáltatást nyújtó intézményekről vagy háztartásokról. (A megválaszolandó alapkérdés egy mondatban: „Miért ott folyik egy gazdasági tevékenység és nem máshol?”)¹² A valódi választás lehetősége többnyire csak az ipari forradalmat követően jelent meg. A szükséges technikai-műszaki háttérfeltételek és infrastruktúra kiépülése, a szállítási eszközök fejlődése, a tőke és munkaerő szabadabb térbeli mozgása tulajdonképpen ekkortól biztosították a nyersanyagok, termelési tényezők és késztermékek tömeges szállíthatóságát, lehetővé téve az árutermelő gazdaság térbeli kiterjedését, a tömegtermékek előállításának és széleskörű kereskedelmének elterjedését. A technikai-technológiai fejlettség különösen hangsúlyos determinánsként jelentkezik, hiszen az korszakonként eltérő feltételrendszert képvisel (gondoljunk csak a Kondratyev-ciklusok ún. bázis-innovációira).¹³ Ettől kezdve a közgazdaságtan klasszikusnak számító kérdőszavai (mit, hogyan, kinek, mikor), kiegészülnek egy újabbal, a hol kérdéssel. A tudatos telephelyválasztás mindig konkrét üzleti kalkulációkat feltételez, melyben gazdasági (pénzügyi) és gazdaságon kívüli szempontok egyaránt megjelennek. A hagyományos telephelyelméletek (ide sorolhatjuk Johann von Thünen mezőgazdasági területhasználattal kapcsolatos elméletét, Alfred Weber ipari telephelyelméletét, August Lösch térbeli versennyel és egyensúllyal kapcsolatos vizsgálatait) még alapvetően a mezőgazdaság és a feldolgozóipar térbeli jellemzőit modellezték, központi kategóriaként kezelve a költségek minimalizálását, a gazdasági profit megszerzését. Az első elméletek még racionális és teljes körűen informált gazdasági döntéshozókat feltételeztek, modelljeik alapvetően statikusak voltak, így azok csak rövidtávon értelmezhetők. Napjainkra ezek túlhaladottá váltak, hiszen a szolgáltatások megnövekedett szerepével, az egyedi termékekre irányuló fogyasztói kereslet fokozódásával, a vállalati hálózatok, klaszterek, valamint a gazdaságon kívüli, kevésbé vagy egyáltalán nem számszerűsíthető szempontok, externáliák térnyerésével már a korábbiaktól lényegesen különböző tényezők is befolyásolják a helyszínválasztást.¹⁴ Amennyiben megpróbáljuk összegyűjteni a telephelyválasztásban megjelenő befolyásoló tényezőket, egy meglehetősen terjedelmes listát kapunk. Ide sorolhatók többek között a szállítási és egyéb infrastrukturális lehetőségek, a természeti környezet adottságai, a piacok (fogyasztói kereslet), a legfontosabb inputok (köztük a munkaerővel, a technológiával, a pénzügyi tőkével), a társadalmi-kulturális környezet, az externáliák vagy a központi, helyi kormányzati politika egyaránt.¹⁵ Vagyis a szempontok között találunk olyanokat, amelyek az inputok beszerzéséhez, olyanokat is, amelyek az outputok

piacra juttatásához kapcsolódnak, s végül megjelennek közöttük bizonyos extern hatások is. Mindez alátámasztja, hogy a telephelyválasztások meglehetősen komplex döntési problémák, és mindig különböző tényezők kombinációin alapulnak.

A nem vagy nem teljeskörűen megmagyarázott empirikus problémák tisztázásának szándéka idézte elő az új kereskedelmi elméletek megszületését. Ezek az elméletek központi fogalomként használják a külső (iparági) és a belső méretgazdaságosságot, a termékdifferenciálást, a piacszegmentációt, az árdiszkriminációt és a nem tökéletes versenyt.¹⁶ Paul Krugman véleménye szerint a nemzetközi gazdaság működésének, specializációjának megértéséhez a nemzeti, azon belül pedig a regionális gazdasági növekedésben mutatkozó különbségek feltárása szükséges.¹⁷ A nevével összekapcsolódó új gazdasági földrajz keretében egy általános térbeli egyensúlyelmélet megfogalmazására vállalkozik. Azt vizsgálja, hogy adott feltételek között értelmezhető piaci automatizmusok kialakíthatnak-e térbeli egyensúlyt. Véleménye szerint egy térben mobil szektorbeli gazdaság területi szerkezetét két ellentétes irányú hatás, a centripetális és centrifugális erők kölcsönkapcsolata alakítja. A térbeli koncentrációt támogató centripetális erők megfeleltethetőek a vállalatok pozitív lokális externáliáinak (beszállítói specializáció, munkaerő-piaci specializáció, technológia áttérjedése, modern infrastruktúra alkalmazása stb.) Ezzel szemben a centrifugális erők (negatív lokális extern hatások) éppen ellenkezőleg, a térbeli koncentrálódás ellenében hatnak (immobil termelési tényezők, ingatlanpiaci és munkaerő-piaci áremelkedés, túlnépesedés stb.) Amennyiben a szállítási költségek magasak az állandó költségekhez viszonyítva, a termelés térben meglehetősen egyenletesen (közel az inputokhoz és a fogyasztói csoportokhoz) jelenik meg, vagyis a térbeli koncentrálódás helyett sok önellátó, kisméretű telephely jön létre. Alacsony szállítási költségeknél a centripetális erőknek köszönhetően földrajzi koncentrálódást tapasztalhatunk, míg közepes szállítási költségek esetén a két erő valamelyest egyensúlyba kerül. A koncentrálódást az agglomerációs előnyök okozzák. Krugman szerint a folyamat nem áll le, hiszen, ha például egy város (telephely) túl nagyméretűvé válik, megindulnak olyan negatív folyamatok (agglomerációs hátrányok), melyek a kitelepülés motorjává válhatnak, vagyis újból kifizetődőbb lesz kisebb telephelyeket választani. (Enyedi ezt úgy fogalmazta meg, hogy a városoknak, a vállalkozásokhoz hasonlóan, van méretoptimuma, közgazdasági, szociológiai, környezetterhelési és urbanisztikai szempontból vett optimális mérete.)¹⁸ Összességében a két ellentétes hatás egy dinamikus térbeli egyensúlyhoz vezet. A két erőpár eredőjeként kialakuló csomópontokban nagyvárosok helyezkednek el, ahol a nagyszámú lakosság, mint munkaerő és mint a szol-

gátlások fogyasztója van jelen. Hasonló logika alapján értelmezi Krugman a nemzetközi munkamegosztást is, melynek során a gyáripár a centrumterületekben, míg az alapanyag-termelés a periférián koncentrálódik. Szerinte a nemzetközi munkamegosztás alapja a komparatív előny, emiatt nem is értelmezi a versenyképességet makroökonómiai fogalomként, sokkal inkább termelékenységbeli különbségekről beszél. A termelékenység regionális eltéréseit a térbeli specializációk, az agglomerációk és klaszterek különböző szintjei magyarázzák.

Tovább árnyalják a komparatív előnyök nemzetközi munkamegosztásban játszott szerepét azok a szerzők (Roberto Camagni, Leslie Budd, Amer K. Hirmis), akik úgy fogalmazzák, hogy nemzetgazdasági szinten és a világvárosi régiók esetében mindez értelmezhető magyarázata lehet a kereskedelmi kapcsolatoknak, viszont kisebb területi egységek esetében már sokkal inkább az abszolút előnyök determinálnak.¹⁹

Szintén a gazdasági tevékenységek térbeli eloszlásával kapcsolatosak Allen J. Scott kutatásai.²⁰ Szerinte a tranzakciós (szállítási, kommunikációs) költségek minimalizálása a legfontosabb determináns a telephelyválasztási döntések során, miközben figyelmet fordít a technológiai externáliákra is. A kapcsolattartásban nem a földrajzi elhelyezkedés, hanem sokkal inkább a globális specializációban betöltött hasonló pozíció a meghatározó. A nemzetközi hálózatokba tömörült klaszterek a globális gazdaság motorjait jelentik.

Michael Storper nem-üzleti kapcsolatokon alapuló modelljében a gazdasági szempontok mellett társadalmi szempontok mentén csoportosítja a regionális fejlődés alaptényezőit.²¹ Modelljében a korábbi elméletekhez képest nagyobb szerepet szán a döntéshozók kapcsolatrendszerének, viselkedésének, követett tradícióinak. A szerző által értelmezett három fejlődési alaptényező a vállalati szervezet, a technológia és a térbeliség. A vállalati szervezetbe beleérti a személyes kontaktusokat, az információk, tapasztalatok kölcsönös megosztását. A technológia esetében kiemelten fontos a térség innovációs kapacitása, a helyspecifikus, személyekben, szervezetekben létező hallgatolagos tudás. A térbeliség a szerző olvasatában elsősorban helyi hagyományokon alapuló kapcsolatrendszert, együttműködéseket jelent.

Az ún. neotechnológiai (exportszakosodási, exportspecializációs) elméletek a nemzetközi kereskedelem magyarázataként a vállalati és nemzeti szinten egyaránt kimutatható technológiai innovációs rést (technológiai szakadékot) jelölik meg. Richard Posner szerint, amennyiben egy ország (vállalat) magas műszaki fejlettséggel rendelkezik és kihasználja a technológiai előnyből adódó kedvező versenyképességi pozícióját, képes lesz magas technológiai színvonalú, differenciált termékeket exportálni.²² Ellenkező esetben csak tömegáruk értékesítőjeként tud bekapcsolódni a

kereskedelmi folyamatokba. Részben hasonló gondolatokat fogalmaz meg Raymond Vernon, azzal a különbséggel, hogy a termékek eltérő technológiai és inputkövetelményeit összekapcsolja azok életciklusával.²³ Termékciklus koncepciója abból az alapfeltételből indul ki, hogy egyrészt jelentős különbségek mutatkoznak az egyes országok szellemi tőkével, K + F-kapacitásokkal való ellátottságában, másrészt a termékek inputigényei, termelési feltételei, ezen keresztül komparatív előnyei életciklusuk során jelentősen módosulhatnak. Mindennek területi vonatkozásai is léteznek. Az eltérő technológiai fejlettség tartós termelékenységbeli különbségeket eredményez, és a térségek jelenlegi specializációja hosszabb távon is meghatározza azt, hogy a felhalmozott szakértelmen, innovációkon keresztül a gazdaság mely területén adódnak számukra az átlagosnál kedvezőbb növekedési lehetőségek. Természetesen a fejlettebb technika birtoklásából származó előny nem örökérvényű, annak elterjedése folyamatosan változtatja a komparatív előny mértékét, egyáltalán annak létét is.

A vállalati stratégiai közgazdaságtan (kompetitív előnyök elmélete) visszavezethető Michael Porter munkásságára.²⁴ A szerző korai munkáiban még egyértelműen megfelelteti egymásnak a versenyképességet és a termelékenységet. Szerinte a termelékenység javítása mintegy előfeltétele a kedvező külkereskedelmi adatok elérésének, ezzel együtt nem fogadja el a versenyképesség fogalmának leszűkítését a világpiaci export-részesedésre. Véleménye szerint a versenyképesség több, mint a komparatív előnyökre (költségekre) visszavezethető javuló külkereskedelmi, exportpiaci pozíció. A szerző gazdaságon kívüli tényezőket is ide sorol, így a fenntartható fejlődést, az oktatási és művelődési infrastruktúrát, a kulturális örökség megőrzését, az egészségügyi rendszert vagy éppen a politikai stabilitást, biztonságot. Ezek a társadalompolitikai tényezők térben és időben meglehetősen változatosak, hiszen nem egyszerűen társadalomfüggők, de korszakonként is módosulhatnak. Porter későbbi munkáiban már mérhető kategóriaként értelmezi a makrogazdasági versenyképességet, mintegy gazdaságpolitikai szempontból újra-gondolva a vállalati, mikroszintű kategóriákat. Szerinte a globális vállalati verseny forrásai földrajzi koncentrációt mutatnak, a verseny tulajdonképpen a lokális előnyöket biztosítani képes térségek között értelmezhető. A szerző empirikus kutatásaira támaszkodva úgy véli, hogy a térségek, városok versenye alapvetően a helyben működő (letelepedni szándékozó) vállalatok sikeressé válásához való hozzájárulást jelenti, az ezt elősegítő üzleti környezet megteremtése által. Az egyes országok, régiók kompetitív előnyét visszavezeti a globális iparágakban működő, egyben az adott országban hazai bázissal rendelkező vállalatok sikerességére. Ezek alapján fontos megválaszolandó kérdés egy régió életében,

hogy az ott működő vállalatok számára a régió térségi bázisul is szolgál-e, vagy mindössze a másodlagos fontosságú vállalati funkciók helyszíne. Egy régió alulról szerveződő gazdaságfejlesztési stratégiájában elsődlegességet kell élvezzenek azok a helyi tényezők, amelyek a régióban működő versenyképes vállalkozások és iparágak versenyelőnyeihez szükségesek. A szerző épít a pozitív lokális extern hatásokra is, melyeket, mint agglomerációs előnyöket a versenyben való sikeres helytállás alapfeltételként határoz meg.²⁵ Az általa értelmezett klaszter-alapú gazdaságfejlesztés nemcsak a végterméket előállító iparág, hanem a klaszter valamennyi résztvevője, sőt a többi rivális klaszter számára is támogatást nyújthat, éppen a termelékenységek növekedésének és az innovativitás fokozódásának hozadékaként. Porter véleménye szerint a tartós vállalati versenyelőnyök egyre inkább nem-áthelyezhető, térségi bázisban koncentrálódó tényezőktől függenek, melyek pontosan lokalitásuk okán nehezen utánozhatók. Széles körben ismertté vált rombusz (gyémánt) – modelljében azokat a tényezőket gyűjtötte össze, melyekre egy adott földrajzi térben a globális vállalatok, iparágak versenyelőnye visszavezethető.²⁶

3. A telephelyi tényezők értékelése Magyarországon

Vállalatokkal kapcsolatos, 2004–2005-ben lefolytatott kutatásunkat 2016–2017-ben ismételtük meg.²⁷ A rétegzett kérdőíves megkeresések (magyarországi vállalkozások régiók, vállalati méret és szektorok szerinti megoszlása) eredményeként ismételten több, mint ezer vállalkozó, vállalatvezető adott választ kérdéseinkre. A vállalkozások aktuális megoszlását alapul véve, 40% feletti arányban a közép-magyarországi régióból kerültek ki a válaszadók, a többi régiót 8–12% közötti arányban képviselték a megkérdezettek (vállalati méret szerint a mikro- és kisvállalatok 96% feletti arányban szerepeltek mintánkban, míg a tercier ágazat képviselői közel 80%-os előfordulással képezték le a vállalati populációt). Kvantitatív vizsgálatunk során valamennyi magyarországi megyéből szerepelnek válaszok. A személyes lekérdezéseknek köszönhetően a kitöltött kérdőívek szinte kivétel nélkül alkalmasak voltak a kiértékelésre. Kérdőívünkben három zárt, három nyitott és egy félig zárt, összesen hét kérdés keretében többek között az alábbi kérdésekre kerestünk választ:

- Milyen szempontokat részesítenek előnyben a magyar vállalati szféra szereplői telephelyük megválasztásakor?
- Melyek az előnyei, illetve hátrányai a különböző településtípusokon történő vállalati működésnek?

Az első kérdés keretében arra kerestünk választ, hogy az általunk kiválasztott telephelyi tényezők mennyire fontosak a működési helyszín kijelölésekor. Az alábbi tizenkét szempont értékelésére kértük a válaszadókat egy ötfokozatú skálán:

1. a település gazdasági szerkezete (ágazati szerkezet, kapcsolódó iparágak, beszállítói kapcsolatok, háttérpar fejlettsége);
2. a település innovációs kultúrája, szellemi tőkepotenciálja (kutatás-fejlesztési kapacitások, felsőfokú oktatási intézmények, kutatóintézetek léte);
3. a regionális elérhetőség, a település földrajzi fekvése (közlekedési infrastruktúra, Budapest megközelíthetősége);
4. a működéssel kapcsolatos költségek (munkabérek, adók, adókedvezmények);
5. a helyi önkormányzat aktivitása, településpolitikája (befektetés ösztönzés, városmarketing, ügyintézés menete, konfliktuskezelés módja);
6. a település környezeti minősége (lakóhelyi adottságok, természeti és épített környezet, szabadidős, egészségügyi és oktatási intézmények);
7. a település közintézményekkel való ellátottsága (közszolgáltatások, hivatalok működése);
8. a település üzleti szolgáltatásai (bankhálózat, ipari park, vállalkozásfejlesztési iroda működése);
9. a munkaerő felkészültsége és hatékonysága (iskolai végzettség, nyelvismeret, munkatermelékenység, munkaerő-piaci adatok);
10. a település, mint felvevőpiac (piacméret, fogyasztói potenciál, vonzáskörzet jelleg);
11. a település demográfiai és társadalmi adottságai (korszerkezet, migrációs folyamatok, népsűrűség);
12. a település nemzetközi kapcsolatrendszere (külföldi érdekeltségű vállalkozások és beruházások, testvérvárosi kapcsolatok, turizmus).

Megelőző kutatásunk szempontrendszerét két új tényezővel (demográfiai és társadalmi adottságok, a település nemzetközi kapcsolatrendszere) egészítettük ki, ezzel is tovább árnyalva a válaszadás lehetőségét. 2004–2005-ös kutatásunk válaszadói első helyre a település regionális elérhetőségét, földrajzi fekvését sorolták, amit valamivel elmaradva a felvevőpiaci jelleg követett. A következő, közepesre értékelt tényezőcsoportot az üzleti szolgáltatások, a település gazdasági szerkezete, a működési költségek, a munkaerő képzettsége és a közintézményi ellátottság

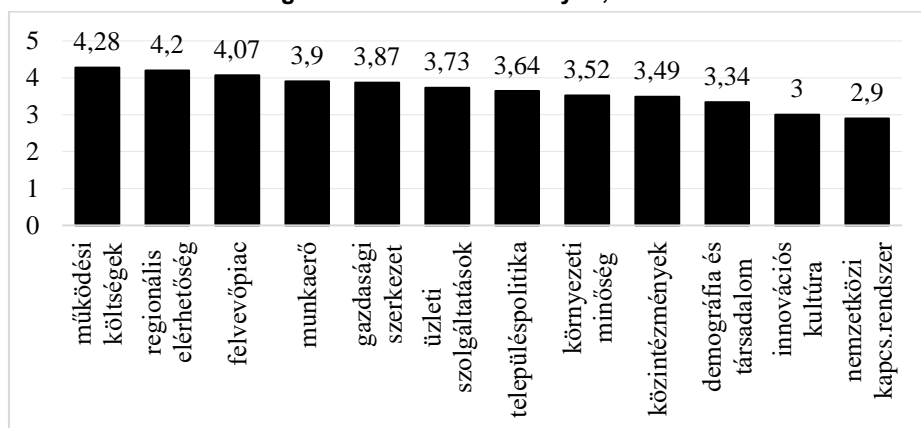
alkották. Sorrendben a környezeti minőség és a helyi önkormányzat településpolitikája következett, a legalacsonyabb értéket a település innovációs kultúrája kapta.

Első hipotézisként a korábban magasra értékelt tényezők (regionális elérhetőség, felvevőpiaci jelleg) további elsőlegességét vártuk, míg az újonnan bevezetett szempontok közül a települések nemzetközi kapcsolatrendszerének fontosságát feltételeztük, utóbbit főként a közép- és nagyvállalatok körében.

Újabb kutatásunk eredményei alapján a rangsor első helyére a működéssel kapcsolatos költségek kerültek, amit a település regionális elérhetősége és a felvevőpiaci jelleg követ (1. ábra). A következő csoportot a munkaerő felkészültsége és hatékonysága vezeti, megelőzve a település gazdasági szerkezetét, az üzleti szolgáltatásokat, a helyi önkormányzat településpolitikáját, a környezeti minőséget és a közintézményi ellátottságot. Továbbra is a legalacsonyabbra értékelt tényezők körében szerepel az innovációs kultúra, ahogy szintén a lista végén találjuk mindkét új szempontunkat, a demográfiai-társadalmi adottságokat és a település nemzetközi kapcsolatrendszerét.

1. ábra: A telephelyi tényezők fontossági sorrendje a magyar vállalatok megkérdezése alapján, 2016–2017

Figure 1.: Importance of aspects of business location, based on the responses of Hungarian businesses surveyed, 2016–2017

Forrás: Saját kérdőíves felmérés (2016–2017)

Kijelenthető, hogy a magyar vállalkozások egyrészt költségérzékenyebbé váltak az elmúlt bő tíz évben, másrészt egyértelműen felértékelődött számukra a felkészült és hatékony munkaerő megléte vagy éppen annak hiánya. Ezekhez a változásokhoz párosul a helyi önkormányzatok településpolitikai aktivitásának megnövekedett jelentősége, ami a mik-

roszinttől a nagyvállalati szintig egyaránt megfigyelhető. Első hipotézisünk teljesülése csak részlegesnek mondható, mivel a működéssel kapcsolatos költségek nem várt módon kerültek a rangsor élére, másrészt a települések nemzetközi kapcsolatrendszerére adott pontérték elmarad előzetes várakozásainktól.

4. A különböző településtípusok vállalati aspektusból vizsgált jellemzői

Korábbi kutatási eredményeink egyértelművé tették, hogy a vállalatok magyarországi léptékben nagyvárosnak számító településeket preferálnak telephelyválasztásuk során. (Ezt erősítette meg az a versenyképességi rangsor, melynek első 13 tagjából 8 város lakosságszáma eléri, vagy legalábbis megközelíti a 100 000 főt, 5 város (Kaposvár, Sopron, Szombathely, Veszprém, Zalaegerszeg) pedig az 50–80 ezer fős kategóriában található.)²⁸ Ettől függetlenül kíváncsiak voltunk arra, hogy a megkérdezett vállalkozók hogyan gondolkodnak a különböző méretű településtípusokról, azoknak milyen telephelyi előnyeit és hátrányait azonosítják. Második kérdésünk megválaszolásához a kutatásunk során végig alkalmazott telephelyi tényezőket használtuk fel. (Településtípusokkal kapcsolatos vizsgálatunk még nem képezte részét 2004–2005-ben lefolytatott kutatásunknak.) Kapcsolódó 2., 3. és 4. hipotézisünk az alábbiakban foglalható össze:

- A nagyvárosi előnyök elsősorban a potenciális felvevőpiac méretéhez kapcsolódnak, de több másik tényező is (így a település gazdasági szerkezete, innovációs kultúrája, közintézményi ellátottsága, üzleti szolgáltatásai és munkaerő-piaci adottságai) kedvezőbb induló feltételeket kínál az itt működő vállalatok számára. Ellenben egyértelmű hátránynak minősül ezen a településszinten a konkurencia jelenlétéből adódó fokozott versenyhelyzet és a magasabb működési költségek, ami kiegészülhet a település kedvezőtlen környezeti minőségével és a városon belüli közlekedési infrastruktúra okozta hátrányokkal. (Vegyük figyelembe, hogy a társadalmi konfliktusok alapvetően a nagyvárosokhoz kötődnek, legyen annak forrása akár generációs, etnikai vagy anyagi eredetű.)²⁹
- A községek esetében ennek éppen ellentétes előjelű megismétlődését feltételezzük, vagyis míg a konkurencia alacsonyabb száma, akár annak teljes hiánya kiszámíthatóbb felvevőpiaci folyamatokat eredményez, a működési költségek kedvezőbbek és jobb a lakókörnyezet minősége is. Mindezt pozitív előjellel kiegészítheti a helyi önkormányzat aktivitása, támogató hozzáállása. Negatívumként várjuk a szűkös felvevőpiacot, a hiányos háttérfeltételeket (gazda-

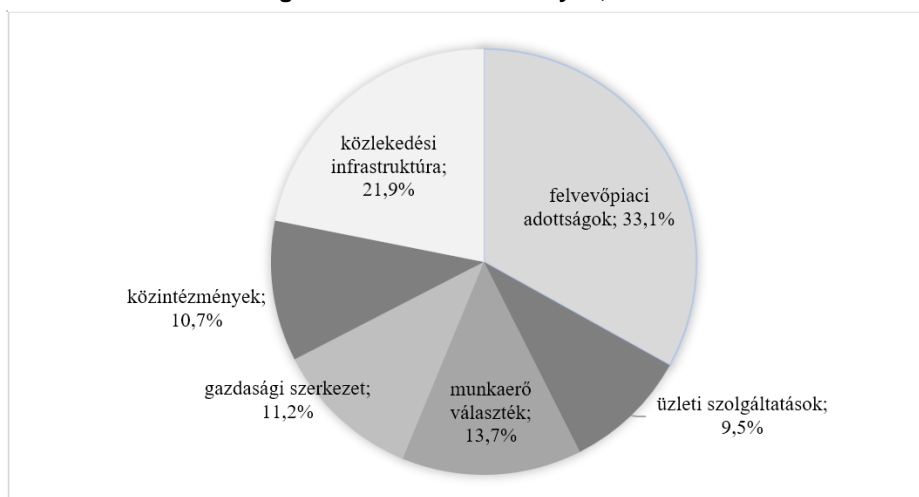
ságszerkezet, innovációs kultúra, közintézményi ellátottság és üzleti szolgáltatások), valamint a helyben elérhető munkaerő mennyiségi és minőségi korlátait. (Kapcsolódó kutatási eredményekről ad számot Molnár, valamint Szépvölgyi.)³⁰

- A köztes szintnek számító kisvárosok előnyei inkább a községeknél leírtakhoz közelítenek, ahogy legfőbb hátrányaik sorában gyakran előfordul a hiányos közintézményi ellátottság, a nem teljes körű üzleti szolgáltatások és a szűkös munkaerő-piaci választék említése.

Második hipotézisünknek megfelelően, a nagyvárosok legfőbb vállalati előnye csakugyan kedvező felvevőpiaci adottságuk, az itt jelentkező magas fogyasztói potenciál, amit válaszadók 33,1%-a nevesített (2. ábra). Ezt előnyös közlekedési infrastruktúrájuk említése követi (21,9%), melyhez elsősorban a könnyű megközelíthetőséget és a megfelelően kiépített tömegközlekedést társították a megkérdezett vállalkozások. A leggyakoribb magyarázatok sorában találjuk a képzett munkaerő széleskörű választékát (13,7%) és az előnyös beszerzési lehetőségeket, jól működő alvállalkozói kapcsolatrendszert biztosító (részben nemzetközi) gazdasági szerkezetet (11,2%) is. Emellett a hatékony, egyben rugalmas ügyintézészt biztosító közintézmények (10,7%), a sokszínű és fejlett üzleti szolgáltatások (9,5%) szintén nagyvárosi előnynek minősülnek.

2. ábra: A nagyvárosi előnyök megoszlása a magyar vállalkozások megkérdezése alapján, 2016–2017

Figure 2.: Breakdown of the advantages of big cities, based on the responses of Hungarian businesses surveyed, 2016–2017

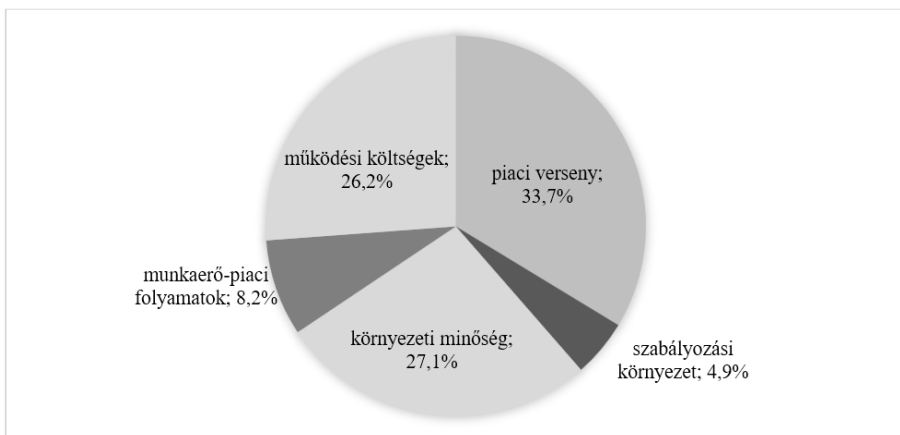

Forrás: Saját kérdőíves felmérés (2016–2017)

A nagyvárosi hátrányok listájának élén az erőteljes piaci verseny, ennek eredményeként a változó fogyasztói igényeknek való fokozott megfelelési kényszer és a nyomott árak szerepelnek (33,7%). A válaszok több mint negyedében fordul elő a magas működési költségek említése (26,2%), de szintén gyakori kritika a nagyvárosok kedvezőtlen környezeti minősége (27,1%). Utóbbi magyarázataként egyaránt megtaláljuk a rossz közbiztonságot, a zsúfolt, szennyezett életteret, a távolságból eredő fokozott idővesztést és a bizalmatlan, közömbös emberi kapcsolatokat. A vállalatok közel tizede (8,2%) jelzi problémának a munkaerő-piac magas bérekre és erőteljes fluktuációra visszavezethető negatív folyamatait (3. ábra). A személytelen ügyintézés és a túlbürokratizált szabályozási környezetet valamivel kevesebben (4,9%) említik. Bár a felvevőpiac, a munkaerőpiac és a közintézményi működés nagyvárosi megítélése kettős, ezek mind az előnyök, mind a hátrányok között felbukkanak, összességében inkább a velük kapcsolatos pozitív vélemények dominálnak. Nagyvárosokkal kapcsolatos hipotézisünk egyértelműen megerősítést nyert.

3. ábra: A nagyvárosi hátrányok megoszlása a magyar vállalkozások megkérdezése alapján, 2016–2017

Figure 3.: Breakdown of the disadvantages of big cities, based on the responses of Hungarian businesses surveyed, 2016–2017

Forrás: Saját kérdőíves felmérés (2016–2017)

A községek kapcsán szintén beigazolódott harmadik hipotézisünk. A válaszadók több mint harmada (35,8%) a kiszámítható, személyes kapcsolatokon alapuló felvevőpiacot emeli ki, de szintén sokan említik a kedvező működési költségeket (27%), ide sorolva az előnyös adózási feltételeket, az alacsony ingatlanárakat és bérleti díjakat. A minőségi, élhető lakókörnyezet (20,5%) és az alacsonyabb bérekkel, lojális dolgozókkal

jellemezhető munkaerő-piac (10,7%) szintén gyakran előforduló magyarázatok. Végül a helyi önkormányzat vállalkozásbarát településpolitikáját, a személyre szóló ügyintézését a vállalatok 6%-a említi.

A legtöbb kritika a felvevőpiac szűk mérete, a gyenge vásárlóerő kapcsán éri a községeket. A válaszok harmadában (34%) találkozunk ezzel a hátránnyal. A sorrendben következő leggyakoribb hiányosság a fejletlen, hiányos közlekedési infrastruktúra (23,1%), valamint a szakemberhiány és az alulképzettség, amely mögött kedvezőtlen demográfiai folyamatok is meghúzódnak (20,6%). Az alacsony színvonalú, gyakran hiányos üzleti szolgáltatásokat a vállalatok 15%-a nevesíti, a körülményes ügyintézési lehetőségeket és korlátozottan elérhető közintézményeket valamivel kevesebben (7,3%) említik a problémák között.

A nagyvárosoknál jelzett kettősség a felvevőpiac, a munkaerőpiac és közintézmények kapcsán ekkor is megismétlődik. Kiszámítható, ugyanakkor szűk felvevőpiac, olcsóbb, de többnyire szakképzetlen munkaerőpiac, személyre szabott, mégis hiányos ügyintézési lehetőségek jellemzik a községeket. Lényegi különbség azonban, hogy ezen a településszinten mindhárom tényezőnél már a negatív vélemények vannak túlsúlyban.

A kisvárosok jellemzésekor csakugyan megismétlődik a legtöbb községi versenyelőny, igaz bizonyos hangsúlyeltolódások mellett történik mindez. A vásárlók személyes ismeretére építő, kevesebb versenytársat feltételező, éppen ezért átláthatóbb felvevőpiac még inkább dominál (41,6%), amit a kedvező működési költségek (17,5%) és a közvetlen, mégis színvonalas ügyintézési lehetőségek (13%) követnek. A minőségi lakókörnyezet (10,8%) és a megfelelő bérekkel, lojális munkavállalókkal jellemezhető munkaerőpiac (9,6%) valamivel ritkábban szerepel a válaszok között, ellenben a közlekedési infrastruktúra (7,4%) kisvárosi előnyként említése már egyértelműen nagyvárosokra emlékeztető jellemvonás.

A korlátozott vásárlóerő és a piacra lépés nehézségei (42,5%) kiemelkednek a kisvárosi hátrányok sorából. Az üzleti szolgáltatások terén megmutatkozó hiányosságok, azok magas árfekvése (17,3%) gyakran korlátozott közintézményi ellátottsággal is párosul (7,5%) a válaszadók szerint. A fejletlen közlekedési infrastruktúra (15,1%), valamint a szakemberhiánnyal küzdő munkaerőpiac (11,8%) valamivel kevésbé meghatározó probléma, mint a községek esetében, viszont „belterjességgént” egy olyan kisvárosi hátrányt is definiálnak a vállalkozások (5,7%), ami egyaránt kapcsolatba hozható a túlzott ismertséggel, a zárt közösségi léttel, a hazai és főleg nemzetközi kapcsolati tőke hiányával.

Kisvárosokra megfogalmazott negyedik hipotézisünk azzal a kiegészítéssel teljesül, hogy bár a telephelyi tényezők többsége csakugyan

községi jellemvonásokat mutat ezen a településszinten (felvevőpiac, működési költségek, környezeti minőség, üzleti szolgáltatások, munkaerőpiac), a vártnál valamivel gyakrabban (elsősorban a közintézményi ellátottság kapcsán) jelennek meg nagyvárosi jellemzők.

5. Összegzés

Aktuálisan kivétel nélkül magasabb pontértéket kaptak telephelyi tényezőink. Közülük az átlagosnál nagyobb mértékben nőtt a helyi önkormányzat településpolitikájának, a működési költségeknek, a munkaerő felkészültségének, a település innovációs kultúrájának és a környezeti minőségnek a magyarázó ereje. Kijelenthető, hogy a magyar vállalkozások egyrészt költségérzékenyebbé váltak az elmúlt bő tíz évben, másrészt fontosabbá vált számukra a felkészült és hatékony munkaerő megléte vagy éppen annak hiánya. Ezekhez a változásokhoz párosul a helyi önkormányzatok településpolitikai aktivitásának megnövekedett jelentősége, ami a mikroszinttől a nagyvállalati szintig egyaránt megfigyelhető. A középvállalatoknál a munkaerő felkészültsége kapta a legmagasabb értéket, amit szintén jelentősen felértékelve a működéssel kapcsolatos költségek, a regionális elérhetőség és a település gazdasági szerkezete követ. Lényegesebb szemponttá vált középvállalati szinten az innovációs kultúra, ellenben jóval hátrébb került a település felvevőpiaci jellege. A nagyvállalati válaszok alapján a még magasabbra értékelt működési költségeket a regionális elérhetőség és a munkaerő felkészültsége követi, ahogy esetükben szintén fontosabbá vált a gazdasági szerkezet és az innovációs potenciál jelentősége. Várakozásainknak megfelelően ekkor a települések felvevőpiaci jellege és környezetük minősége csakugyan veszít fontosságából, ami továbbra is jól jelzi, hogy a nagyvállalatok elsősorban nem a helyi piacra termelnek és esetükben a működési helyszín sokkal kevésbé lakóhelyi, mint inkább telephelyi szempontokat kell, hogy kiszolgáljon.

Amennyiben településmérettől függetlenül számba vesszük a leggyakrabban említett tényezőket, joggal hiányolhatjuk az innovációs kultúrát, a demográfiai-társadalmi adottságokat vagy a nemzetközi kapcsolatrendszert, ami újfent megerősíti korábbi eredményeinket (1. ábra), miszerint a vállalkozások számára jelenleg ezek a legkevésbé meghatározó telephelyi tényezők.

Kijelenthető, hogy a vállalatok magyarországi léptékben nagyvárosnak számító településeket, főként régió- és megyeközpontokat preferálnak telephelyválasztásuk során. Ezek legfőbb vállalati előnyei között egyaránt megtalálható a kedvező felvevőpiaci adottság, az előnyös köz-

lekedési infrastruktúra, a képzett munkaerő széleskörű választéka, jól működő alvállalkozói kapcsolatrendszert biztosító gazdasági szerkezetük, valamint a közintézmények és üzleti szolgáltatások sokszínű jelenléte. A regionális telephelyi listák második felében már az érintett megyék közép- és kisvárosai is megjelennek.

JEGYZETEK/NOTES

1. Fenyővári Zsolt–Lukovics Miklós (2008): A regionális versenyképesség és a területi különbségek kölcsönhatásai. *Tér és Társadalom*. 2008/2. szám. 1–20. old., Málovics György–Ván Hajnalka (2008): Az ökológiai fenntarthatóság és a regionális versenyképesség összefüggései. *Tér és társadalom*. 2008/2. 21–40. old.
2. Kaposi Zoltán (1996): A gazdasági folyamatok és a közgazdasági gondolkodás kapcsolata a 18. században. Pécs. JPTE. 142. old., Cameron, Rondo (1998): A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig. Budapest. Maecenas Könyvek. 519. old.
3. Nemzetgazdasági Írók Társasága II. kötet (1887): Quesnay és Turgot munkáiból. Budapest. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. 56. old.
4. Smith Ádám (1992): Nemzetek gazdagsága. E gazdagság természetének és okainak vizsgálata. Budapest. KJK. 24. old.
5. Smith Ádám (1940): Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól. I–II. kötet. Budapest, Magyar Közgazdasági Társaság. 1027. old.
6. Ricardo Dávid (1991): A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei. Budapest. KJK. 298. old.
7. Oroszi Sándor (1992): A makroökonómia alapvető elméletei. Pécs. JP Egyetemi Kiadó. 169. old.
8. Keynes, John Maynard (1965): A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. Budapest. KJK. 152. old.
9. Keynes (1965): 186. old.
10. Szentés Tamás (1995): A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai. Budapest. Aula. 891. old.
11. Lengyel Imre (2012): Regionális növekedés, fejlődés, területi tőke és versenyképesség. In: Bajmóczy Zoltán–Lengyel Imre–Málovics György (szerk.): Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság. Szeged. JATEPress. 151–174. old.
12. Lengyel Imre–Rechnitzer János (2004): Regionális gazdaságtan. Budapest–Pécs. Dialóg Campus. 90. old.
13. Rechnitzer János (1994): Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához. Győr–Pécs. MTA RKK. 252. old.
14. Rechnitzer (1994), Erdősi Ferenc (2000): A kommunikáció (közlekedés-távközlés) szerepe a terület- és településfejlődésben. Budapest. VÁTI Kht. 356. old., Varga Attila (2002): Johann von Thünen és az „új gazdaságföldrajz” térgazdaságtana. In: Barancsik János–Oroszi Sándor–Varga Attila

- (szerk.): Tanulmánykötet Zinhaber Ferenc professzor emlékére. Pécs. PTE KTK. 87–98. old., Lengyel-Rechnitzer (2004), Enyedi György (2012): Városi világ. Budapest. Akadémia Kiadó. 186. old.
15. Rechnitzer (1994), Malecki, Edward J. (1997): Technology and Economic Development: The Dynamics of Local, Regional and National Competitiveness. Edinburgh. Longman. 460. old., Lengyel-Rechnitzer (2004), Kiss Éva (2010): Az ipar és a közlekedés kapcsolatrendszerének elméleti kérdései. In: Kiss Éva (szerk.): Területi szerkezetváltás a magyar iparban 1989 után. Pécs-Budapest. Dialóg Campus. 40–55. old., Fazekas Nikolett-Fábián Attila (2015): A versenyképesség kulturális és humán aspektusai. Közép-Európai Közlemények. 2015/2. szám. 28–39. old., Veres Lajos (2017): A telephelyválasztás aktuális kérdései. Közép-Európai Közlemények. 2017/2. szám. 33–43. old.
  16. Fujita, Masahisa-Krugman, Paul (1995): When is the Economy Monocentric? Von Thünen and Chamberlin Unified. Regional Science & Urban Economics. 1995/4. szám. 505–528. old.
  17. Krugman, Paul (1994): Competitiveness: a Dangerous Obsession. Foreign Affairs. 1994/2. szám. 28–44. old., Krugman, Paul (1995): Development, Geography, and Economic Theory, Cambridge. MIT Press. 127. old., Krugman, Paul (1998): Space: The Final Frontier. Journal of Economics Perspectives. 1998/2. szám. 161–175. old., Krugman, Paul (2003): Földrajz és kereskedelem. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó. 162. old.
  18. Enyedi (2012).
  19. Camagni, Roberto (2002): On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? Urban Studies. 2002/13. szám. 2395–2411. old., Budd, Leslie-Hirmis, Amer K. (2004): Conceptual Framework for Regional Competitiveness. Regional Studies. 2004/9. szám. 1015–1028. old.
  20. Scott, Allen J. et al. (2001): Global City – Regions. In: Scott, Allen J. (szerk.): Global City – Regions. Trends, Theory, Policy. Oxford. Oxford University Press. 11–32. old.
  21. Storper, Michael (1995): The Resurgence of Regional Economies, Ten Years Later: The Region as a Nexus of Untraded Interdependencies. European Urban and Regional Studies. 1995/2. szám. 191–221. old., Scott, Allen J.–Storper, Michael (2003): Regions, Globalization, Development. Regional Studies. 2003/6–7. szám. 579–593. old.
  22. Posner, Richard A. (1975): The Social Costs of Monopoly and Regulation. Journal of Political Economy. 1975/4. szám. 807–827. old.
  23. Vernon, Raymond-Wells, Louis T. Jr. (1991): The Manager in the International Economy. New Jersey. Englewood Cliffs. 480. old.
  24. Porter, Michael E. (1990): The Competitive Advantage of Nations. New York. The Free Press. 855. old., Porter, Michael E. (1996): Competitive Advantage, Agglomeration Economies, and Regional Policy. International Regional Science Review. 1996/1–2. szám. 85–94. old., Porter, Michael E. (1999): Microeconomics Competitiveness: Findings from the 1999. Executive Survey. In: The Global Competitiveness Report. Davos, World Economic

- Forum. 30–53. old., Porter, Michael. E. (2003): The Economic Performance of Regions. *Regional Studies*. 2003/6–7. szám. 549–578. old.
25. Porter (1996, 1999, 2003)
26. Porter (1990, 1999), Lengyel Imre (2000): Porter-rombusz: A regionális gazdaságfejlesztési stratégiák alapmodellje. *Tér és Társadalom*. 2000/4. szám. 39–86. old.
27. Koltai Zoltán (2006): A magyar lakosság és vállalati szféra lakó-, illetve telephelyválasztásának szempontjai. *Területi Statisztika*. 2006/3. szám. 240–254. old., Koltai Zoltán (2007): A magyarországi városok versenyképességének vállalati megítélése. *Tér és Társadalom*. 2007/2. szám. 23–42. old.
28. Koltai (2006, 2007.)
29. Szirmai Viktória–Váradi Zsuzsanna (2009): A nagyvárostérségi társadalmak és a konfliktusok. In: Szirmai Viktória (szerk.): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Budapest–Pécs. Dialóg Campus. 141–149. old.
30. Molnár Györgyné (2008): A növekvő lélekszámú községek helyzete Baranya megyében. *Területi Statisztika*. 2008/4. szám. 417–430. old., Szépvölgyi Ákos (2009): A nagyvárostérségi elégedettségek és a kulturális fogyasztás jellegzetességei. In: Szirmai Viktória (szerk.): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Budapest–Pécs. Dialóg Campus. 163–169. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Budd, Leslie–Hirmis, Amer K. (2004): Conceptual Framework for Regional Competitiveness. *Regional Studies*. 2004/9. szám. 1015–1028. old.
- Camagni, Roberto (2002): On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? *Urban Studies*. 2002/13. szám. 2395–2411. old.
- Cameron, Rondo (1998): A világ gazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig. Budapest. Maecenas Könyvek. 519. old.
- Enyedi György (2012): *Városi világ*. Budapest. Akadémia Kiadó. 186. old.
- Erdősi Ferenc (2000): A kommunikáció (közlekedés-távközlés) szerepe a terület- és településfejlődésben. Budapest. VÁTI Kht. 356. old.
- Fazekas Nikolett–Fábián Attila (2015): A versenyképesség kulturális és humán aspektusai. *Közép-Európai Közlemények*. 2015/2. szám. 28–39. old.
- Fenyővári Zsolt–Lukovics Miklós (2008): A regionális versenyképesség és a területi különbségek kölcsönhatásai. *Tér és Társadalom*. 2008/2. szám. 1–20. old.
- Fujita, Masahisa–Krugman, Paul (1995): When is the Economy Monocentric? Von Thünen and Chamberlin Unified. *Regional Science & Urban Economics*. 1995/4. szám. 505–528. old.
- Kaposi Zoltán (1996): A gazdasági folyamatok és a közgazdasági gondolkodás kapcsolata a 18. században. Pécs. JPTE. 142. old.
- Keynes, John Maynard (1965): *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Budapest. KJK. 152. old.

- Kiss Éva (2010): Az ipar és a közlekedés kapcsolatrendszerének elméleti kérdései. In: Kiss Éva (szerk.): Területi szerkezetváltás a magyar iparban 1989 után. Pécs-Budapest. Dialóg Campus. 40–55. old.
- Koltai Zoltán (2006): A magyar lakosság és vállalati szféra lakó-, illetve telephelyválasztásának szempontjai. Területi Statisztika. 2006/3. szám. 240–254. old.
- Koltai Zoltán (2007): A magyarországi városok versenyképességének vállalati megítélése. Tér és Társadalom. 2007/2. szám. 23–42. old.
- Krugman, Paul (1994): Competitiveness: a Dangerous Obsession. Foreign Affairs. 1994/2. szám. 28–44. old.
- Krugman, Paul (1995): Development, Geography, and Economic Theory, Cambridge. MIT Press. 127. old.
- Krugman, Paul (1998): Space: The Final Frontier. Journal of Economics Perspectives. 1998/2. szám. 161–175. old.
- Krugman, Paul (2003): Földrajz és kereskedelem. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó. 162. old.
- Lengyel Imre (2000): Porter-rombusz: A regionális gazdaságfejlesztési stratégiák alapmodellje. Tér és Társadalom. 2000/4. szám. 39–86. old.
- Lengyel Imre (2012): Regionális növekedés, fejlődés, területi tőke és versenyképesség. In: Bajmócy Zoltán–Lengyel Imre–Málovics György (szerk.): Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság. Szeged. JATEPress. 151–174. old.
- Lengyel Imre–Rechnitzer János (2004): Regionális gazdaságtan. Budapest–Pécs. Dialóg Campus. 90. old.
- Malecki, Edward J. (1997): Technology and Economic Development: The Dynamics of Local, Regional and National Competitiveness. Edinburgh. Longman. 460. old.
- Málovics György–Ván Hajnalka (2008): Az ökológiai fenntarthatóság és a regionális versenyképesség összefüggései. Tér és társadalom. 2008/2. szám. 21–40. old.
- Molnár Györgyné (2008): A növekvő lélekszámú községek helyzete Baranya megyében. Területi Statisztika. 2008/4. szám. 417–430. old.
- Nemzetgazdasági Írok Tára II. kötet (1887): Quesnay és Turgot munkáiból. Budapest. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. 56. old.
- Oroszi Sándor (1992): A makroökonómia alapvető elméletei. Pécs. JP Egyetemi Kiadó. 169. old.
- Porter, Michael E. (1990): The Competitive Advantage of Nations. New York. The Free Press. 855. old.
- Porter, Michael E. (1996): Competitive Advantage, Agglomeration Economies, and Regional Policy. International Regional Science Review. 1996/1–2. szám. 85–94. old.
- Porter, Michael. E. (1999): Microeconomics Competitiveness: Findings from the 1999. Executive Survey. In: The Global Competitiveness Report. Davos. World Economic Forum. 30–53. old.
- Porter, Michael. E. (2003): The Economic Performance of Regions. Regional Studies. 2003/6-7. szám. 549–578. old.

- Posner, Richard A. (1975): The Social Costs of Monopoly and Regulation. *Journal of Political Economy*. 1975/4. szám. 807–827. old.
- Rechnitzer János (1994): Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához. Győr-Pécs. MTA RKK. 252. old.
- Ricardo David (1991): A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei. Budapest. KJK. 298. old.
- Scott, Allen J. et al. (2001): Global City – Regions. In. Scott, Allen J. (szerk.): *Global City – Regions. Trends, Theory, Policy*. Oxford. Oxford University Press. 11–32. old.
- Scott, Allen J.–Storper, Michael (2003): Regions, Globalization, Development. *Regional Studies*. 2003/6–7. szám. 579–593. old.
- Smith, Adam (1992): Nemzetek gazdagsága. E gazdagság természetének és okainak vizsgálata. Budapest. KJK. 24. old.
- Smith Ádám (1940): Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól. I–II. kötet. Budapest, Magyar Közgazdasági Társaság. 1027. old.
- Storper, Michael (1995): The Resurgence of Regional Economies, Ten Years Later: The Region as a Nexus of Untraded Interdependencies. *European Urban and Regional Studies*. 1995/2. szám. 191–221. old.
- Szentes Tamás (1995): A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai. Budapest. Aula. 891. old.
- Szépvolgyi Ákos (2009): A nagyvárostérségi elégedettségek és a kulturális fogasztás jellegzetességei. In. Szirmai Viktória (szerk.): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Budapest–Pécs. Dialóg Campus. 163–169. old.
- Szirmai Viktória–Váradi Zsuzsanna (2009): A nagyvárostérségi társadalmak és a konfliktusok. In. Szirmai Viktória (szerk.): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Budapest–Pécs. Dialóg Campus. 141–149. old.
- Varga Attila (2002): Johann von Thünen és az „új gazdaságföldrajz” térgazdaságtana. In. Barancsik János–Oroszi Sándor–Varga Attila (szerk.): *Tanulmánykötet Zinhóber Ferenc professzor emlékére*. Pécs. PTE KTK. 87–98. old.
- Veres Lajos (2017): A telephelyválasztás aktuális kérdései. *Közép-Európai Közlemények*. 2017/2. szám. 33–43. old.
- Vernon, Raymond–Wells, Louis T. Jr. (1991): *The Manager in the International Economy*. New Jersey. Englewood Cliffs. 480. old.

HAFFNER Tamás

igazgató

Pécsi Helyi Akciócsoport

director

Local Action Group of Pécs, Hungary

email: haffner.tamas@ktk.pte.hu

A MEGÚJULÓENERGIA-TERMELÉS TÁMOGATÁSÁNAK INTÉZMÉNYI VÁLTOZÁSAI II. – BERUHÁZÁSI TÁMOGATÁSOK

INSTITUTIONAL CHANGES IN SUPPORT FOR RENEWABLE ENERGY PRODUCTION – INVESTMENT GRANTS

ABSTRACT

Energy policy has been an important strategic issue of nation-states after the 1950s. The unequal geographic location of fossil energy sources dominating power generation divided the world into energy importer and energy exporter countries. Hungary is an extremely poor state in terms of energy resources; the energy policy of the country and the structure of energy resources used have been and are determined by the energy import dependence. The ‘National Energy Strategy 2030’ developed on the basis of the guideline, adopted in 2011, specified insurance of long-term sustainability, security and economic competitiveness as primary objective of the Hungarian energy policy. The strategy intends to achieve the termination of the electricity import balance of the country until 2030 by this ‘Nuclear-Coal-Green’ scenario based on these three pillars. Renewable energy sources can be used to generate electricity, heat energy and combined heat and power. Despite several technological and other barriers, use of renewable energy is constantly growing worldwide thus we can expect further expansion of renewable energy sources and the increase of their importance in energy supply. The specific costs of using renewable energy sources are many times higher than the specific costs of using fossil fuels therefore its production needs support. The majority of investment subsidies are implemented in Hungary through EU operational programs co-financed by the European Union and Hungary. The Government expects 35.2 PJ extra renewable energy production from the use of European Union funds.

Kulcsszavak: energiapolitika, energiaszektor, megújuló energiaforrások, beruházási támogatások, Nemzeti Energiastratégia 2030

Keynotes: energy policy, energy sector, renewable energy sources, investment grants, National Energy Strategy 2030

1. Bevezetés

Az energiapolitika az 1950-es éveket követően a nemzetállamok fontos stratégiai kérdésévé vált, az energiatermelést domináló fosszilis energiahordozók egyenlőtlen földrajzi elhelyezkedése energiaimportőr és energiaexportőr országokra osztotta fel a világot. Az energia politikai potenciállá, s több esetben háborút kiváltó okká vált a 20. század második felétől. Az utóbbi két évtizedben fokozódó figyelem hárult az Európai Unióban az energiabiztonság elérésére, a környezet megóvására és a természeti erőforrások hatékonyabb kihasználására, melynek következtében az energiapolitika az EU fontos stratégiai kérdésévé vált. Az Európai Unió 2010 márciusában fogadta el az Európa2020 stratégiát,¹ melynek energiapolitikai célkitűzéseként meghatározta, hogy az Unió egész területén 2020-ig az üvegházhatású gázok kibocsátásának 20%-os csökkentését, a bruttó energiafelhasználáson belül a megújuló energiaforrások 8,5%-ról 20%-ra növelését, valamint az energiahatékonyság 20%-os javítását kell elérni. Az Európai Tanács és az Európai Parlament a stratégiában uniós szinten meghatározott, a megújuló energiaforrásokból előállított energia részarányára vonatkozó 20 százalékos célt a tagországok tekintetében eltérő mértékben határozta meg, mert a tagállamok kiinduló értéke, megújulóenergia-adottsága és energiahordozó-összetétele különböző volt. Ennek megfelelően az országspecifikus célokat a 2009/28/EK irányelv 1. számú mellékletében² a fenti adottságok és az országok gazdasági teljesítményének figyelembevételével, differenciáltan állapították meg. Magyarország esetében a célérték 13 százalékban került meghatározásra. Magyarország az uniós előírások végrehajtása érdekében megalkotta a Nemzeti Megújuló Energia Hasznosítási Cselekvési Tervét,³ melyben a Kormány az uniós 13 százalékos előírást meghaladóan, 14,65 százalékos mértékű, ágazatonként differenciált vállalást tett a megújuló energiaforrások 2020-as részaránya tekintetében.

A megújuló energiaforrások alkalmazásának fajlagos költsége az elmúlt évtizedekben folyamatosan csökkent, és várhatóan a technológiai fejlődés eredményeként a továbbiakban is csökkenni fog, jelenleg a megújuló energiaforrások alkalmazásának fajlagos költsége a fosszilis energiaforrások alkalmazása fajlagos költségének többszöröse. Ebből következik, hogy a megújuló energiaforrások alkalmazása jelenleg nem versenyképes a fosszilis energiahordozókat használó erőművekkel, így a zöldenergia termelésének elengedhetetlen feltétele a termelés támogatása.

A megújulóenergia-források alkalmazásának háromféle támogatási típusát különböztethetjük meg. Az úgynevezett zöld bizonyítvány rend-

szerben az államok meghatározzák, hogy országos szinten a megtermelt villamos energiának milyen mértékben kell megújulóenergia-forrásból származnia. Majd az így meghatározott makrocél elérése érdekében a villamosenergia-piac szereplői számára meghatározzák kötelező részesedésüket a zöldenergia termelésből, melyet vagy megújuló energiaforrás alkalmazásával, vagy a kötelező célon felül zöldenergiát termelők számára értékesíthetővé váló zöldenergia-bizonyítványok beszerzésével teljesíthetnek. Ebben az esetben a dotációt közvetlenül nem az állam biztosítja, hanem a zöldenergia-termelés többletköltségét szabályozó hatóságként szétteríti a szektor szereplői között, akik ezt áraikba beépítve részben vagy egészben a végfogyasztókra terhelik rá.

A garantált áras kötelező átvételi rendszer során a zöldenergiát termelő vállalatok a piaci árnál magasabb árszinten táplálhatják be a megtermelt villamos energiát a hálózatba, melyet az üzemeltető köteles befogadni. A kötelező átvétel időtartalma, éves mennyisége és a piaci ár feletti többletár technológiánként eltérő lehet. Ebben az esetben a többletköltség a rendszerszintű tarifákba átalányként kerül beépítésre, így ebben az esetben is részben vagy egészben a végső fogyasztók fizetik a megújuló energiatermelés többletköltségét.

Beruházási támogatás esetén az állam vagy szupranacionális szervezet a megújuló energiaforrást alkalmazó erőmű létesítéséhez nyújt visszatérítendő, vagy vissza nem térítendő támogatást, ezzel csökkentve a beruházás megtérülési idejét.⁴ E támogatási forma Magyarországon – döntő mértékben – az uniós operatív programokon keresztül, az Európai Unió és Magyarország társfinanszírozásában valósul meg.

2. Beruházási támogatások Magyarországon

Magyarországon a beruházási támogatások meghatározó része az uniós operatív programokon keresztül, az Európai Unió és Magyarország társfinanszírozásában valósul meg. A támogatások forrását 2014–2020 időszakban a Széchenyi 2020 program operatív programjai adják. Az uniós támogatások felhasználása érdekében Magyarország 2014. szeptember 11-én Partnerségi Megállapodást írt alá az Európai Bizottsággal. A megállapodás 21,9 milliárd euró uniós forrás felhasználása előtt nyitotta meg az utat a 2014 és 2020 közötti kohéziós politikai támogatások keretében. Magyarország emellett a vidékfejlesztés terén 3,45 milliárd euró, a halászati és tengerügyi ágazatban pedig 39 millió euró támogatásban részesül.⁵ A partnerségi megállapodásban lefektetettek végrehajtása 10 operatív program (8 ágazati és 2 területi) keretén belül valósul meg.

1. táblázat: Magyarországi operatív programok 2014–2020
Table 1.: Operational Programs of Hungary trough 2014–2020

Operatív program neve	Típusa
Terület- és Településfejlesztési Operatív Program (TOP)	területi
Versenyképes Közép-Magyarország Operatív Program (VEKOP)	területi
Környezeti és Energiahatékonysági Operatív Program (KEHOP)	ágazati
Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program (GINOP)	ágazati
Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program (EFOP)	ágazati
Közigazgatás- és Közszolgáltatás-fejlesztési Operatív Program (KÖZOP)	ágazati
Rászoruló Személyeket Támogató Operatív Program (RSZTOP)	ágazati
Integrált Közlekedésfejlesztési Operatív Program (IKOP)	ágazati
Vidékfejlesztési Operatív Program (VP)	ágazati
Magyar Halgazdálkodási Operatív Program (MAHOP)*	ágazati

Forrás: saját szerkesztés palyazat.gov.hu adatai alapján

3. Terület- és Településfejlesztési Operatív Program

A TOP egyike a két területi operatív programnak, amely 3,187 milliárd euró forrást biztosít 18 megyei önkormányzat és 22 megyei jogú város (Pest megye, Budapest és Erd MJV számára a VEKOP forrásai állnak rendelkezésre) számára a területileg decentralizált fejlesztések tervezéséhez és megvalósításához. Az operatív program által biztosított fejlesztések, a pályázati időszak gazdaságfejlesztési fókuszára ellenére, csak közvetett módon szolgálnak gazdaságfejlesztési célokat, az operatív program fókuszpontja az önkormányzatok által biztosított (köz)szolgáltatások fejlesztése. Az OP 7 prioritást tartalmaz, melyek közül 6 (1–5. prioritás) a megyei önkormányzatok számára, 1 (6. prioritás) a megyei jogú városok számára, 1 (7. prioritás) pedig pilot jelleggel a helyi kezdeményezéseken alapuló, úgynevezett CLLD fejlesztéseket támogatja. Fontos megjegyezni, hogy annak ellenére, hogy a megyei jogú városok csak 1 prioritással rendelkeznek, ezen belül szinte ugyanazokat a fejlesztési területeket érik el, mint a megyék 5 prioritás keretében.

A TOP 3.2. és 6.5. (Önkormányzatok energiahatékonyságának és a megújulóenergia-felhasználás arányának növelése) intézkedései keretében biztosít forrást mind a megyék, mind a megyei jogú városok számára energiahatékonyságot növelő, valamint megújuló energiaforrások használatát ösztönző beruházások végrehajtására. Fontos kiemelni, hogy a TOP keretében nem kereskedelmi célú energiatermelés támogatása válsul meg, hanem a pályázatot beadó önkormányzat(ok) saját intézményrendszer(i) számára tud(nak) megújuló energiaforrások segítségével villamos-, illetve hőenergiát előállítani. Az intézkedések keretében

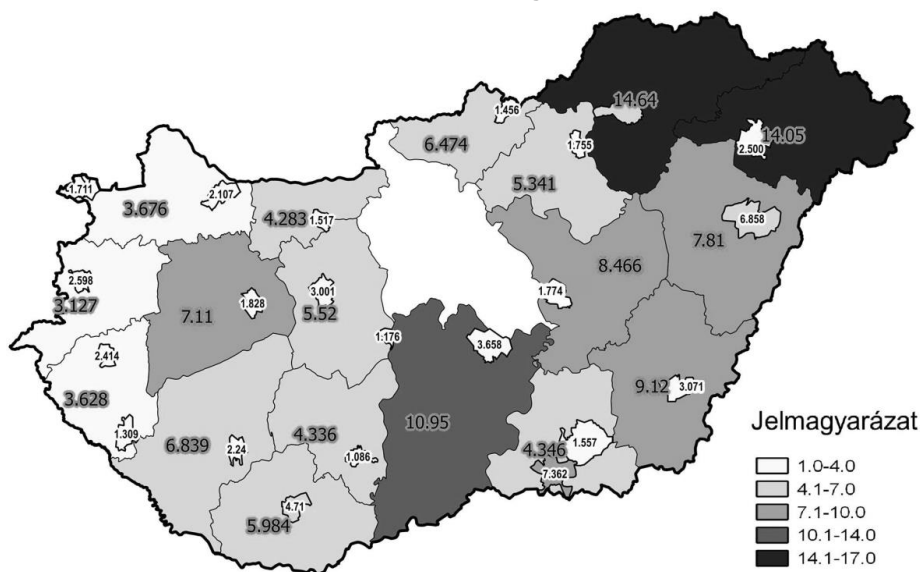
2015-ben és 2016-ban megjelent pályázati felhívások⁶ keretében az alábbi megújuló energiaforrások alkalmazását támogató tevékenységek megvalósítására lehet pályázni:

- **Biomasszaalapú energiatermelés:** Az önkormányzatok meglévő, fosszilis energiahordozót használó erőműveik, fűtőműveik biomassza alapú erőművé/fűtőművé történő átalakítására, illetve közösségi tulajdonú új erőművek, fűtőművek létesítésére tudnak pályázni.
- **Geotermikus villamosenergia- és hőenergia-termelés:** A támogatás keretében az önkormányzat meglévő geotermikus kútja hozamának növelését, új kút létesítését, meglévő, többletkapacitással rendelkező geotermikus fűtőrendszerhez való kapcsolódását valószínűsítheti meg. Mindemellett a geotermikus villamoserőművet a fogyasztási pontokkal összekötő villamosenergia-hálózat, a hőellátást biztosító hőszállító rendszer, valamint a kitermelt fluidum visszacsajtolásához szükséges visszasajtoló kút valószínűsíthető meg a támogatás keretében.
- **Hőszivattyú telepítése:** Önálló energetikai rendszerrel rendelkező épületek esetén lehetőség van hőszivattyú alkalmazására a lokális hőenergiaszükséglet ellátására.
- **Naperőműparkok létrehozása:** A közösségi funkciót ellátó épületek villamosenergia-igényének mértékéig létesíthető napelempark a pályázat keretében. A támogatásból a napelemek mellett a rögzítésüket és telepítésüket szolgáló eszközök, hálózati elemek, védelmi eszközök, inverterek, akkumulátorok szerezhetők be, továbbá a naperőművet a fogyasztási pontokkal összekötő villamosenergia-hálózat építhető ki.
- **Háztartási méretű, napenergiát használó kiserőmű kialakítása:** Adott közfunkciót ellátó épület, vagy épületegyüttes villamosenergia-igényét fedező napelem rendszer kialakítása, melynek keretében napelemek mellett a rögzítésüket és telepítésüket szolgáló eszközök, hálózati elemek, védelmi eszközök, inverterek szerezhetők be.
- **Napkollektorok telepítése:** Olyan épületek esetén, melyek „DD – korszerűt megközelítő” energetikai tanúsítvánnyal rendelkeznek támogatható napkollektorok beszerzése, továbbá a használatához kapcsolódó eszközök (mérők, teherhordó elemek) beszerzése és telepítése.

Az operatív program forrásainak felhasználását részletesen szabályozó, úgynevezett integrált területi programokat és a hozzá kapcsolódó éves fejlesztési kereteket az OP akcióterületén lévő területi szereplők (18

megyei önkormányzat és 22 megyei jogú város) maguk dolgozták ki, ennek megfelelően szűk peremfeltételek között ugyan, de maguk döntöttek, hogy milyen mértékű forrást kívánnak megújuló energiaforrások alkalmazására és az energiahatékonyság fokozására fordítani. Vélhetően az említett peremfeltételek okán azonban csak kis eltérést tapasztalhatunk a területi szereplők ez irányú döntései között. A területi szereplők átlagosan az általuk kezelt TOP forrás 15,77 százalékát (186,984 Mrd forint) fordították, illetve fogják fordítani megújuló energiaforrások alkalmazására és energiahatékonyság fokozására fordítani. Legnagyobb arányban Békéscsabán (23,21%), legkisebb arányban pedig Győrben (9,75%) szerepelnek e célok a fejlesztések között, míg nominálisan legtöbbet Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (14,03 Mrd), legkevesebbet pedig Szekszárdon (1,086 milliárd) kívánnak e célokra fordítani.

1. ábra: Energetikai támogatások a Terület- és Településfejlesztési Operatív Programban
Figure 1.: Energy subsidies in the Regional and Urban Development Operational Program

Forrás: Saját szerkesztés az integrált területi programok és az 1612/2016. (XI. 8.) Korm. határozat alapján

E beruházások eredményeképpen várhatóan legalább 490,63 MW új megújuló energiát termelő kapacitás fog potenciálisan létrejönni, megawatonként átlagosan 381 millió forint beruházási költséggel, mellyel a célkitűzések szerint évi 4,64 PJ/év (1288,88 GWh) zöldenergia termelhető. Ez a létesített erőművek 30 százalékos hatásfokát irányozza elő.⁷

2. táblázat: TOP keretében elérhető energetikai intézkedések fő adatai
Table 2.: Operational Programs of Hungary trough 2014–2020

Intézkedés elnevezése	Kódszám	A rendelkezésre álló forrás (milliárd forint)	További kapacitás megújuló energia előállítására (MW)	A megújuló energiaforrásból előállított energiamennyiség (PJ/év)	A megújuló energiaforrásból előállított energiamennyiség (GWh/év)	Beruházás pályázató elvárt hatásfoka*
Alacsony széndioxid kibocsátású gazdaságra való áttérés kiemelten a városi területeken	3.2.	125,713	329,861	3,12	866,67	29,99%
Önkormányzatok energiahatékonyágának és a megújuló energia-felhasználás arányának növelése	6.5.	61,271	160,77	1,52	422,22	29,98%
OP összesen		186,984	490,631	4,64	1288,89	29,99%

Forrás: saját szerkesztés TOP alapján

4. Környezeti és Energhiahatékonyági Operatív Program

A KEHOP átfogó célja, hogy „a magas hozzáadott értékű termelésre és a foglalkoztatás bővülésére épülő gazdasági növekedés az emberi élet és a környezeti elemek – hosszú távú változásokat is figyelembe vevő – védelmével összhangban valósuljon meg.”⁸ Ennek elérése érdekében az OP támogatja a klímaváltozás negatív hatásainak mérséklését és megelőzését, az alkalmazkodóképesség javítását, a hatékony erőforrás felhasználást, a szennyezések csökkentését és az egészséges és fenntartható környezet biztosítását és megóvását. Az OP keretében 7 év alatt 3 785 millió euró (1211 milliárd forint) támogatás igénybe vételére nyílik lehetőség, többségében az ország kevésbé fejlett régióiban. A KEHOP-ban 5 prioritás fogalmazódik meg, melyek közül 4 a környezetvédelmi intézkedéseket tartalmaz.

A megújuló energiaforrások alkalmazásával kapcsolatban meghatározott uniós és hazai célok végrehajtásának támogatása elsődlegesen a KEHOP feladata, mely az OP 5. prioritástengelyében kerül meghatározásra. A KEHOP energetikai célrendszere a 2007–2013-as időszak Környezet és Energia Operatív Programjában (KEOP) megfogalmazott „Megelőzés, takarékoság, hatékonyság” cél továbbfejlesztése. A KEHOP kialakítása során a KEOP-ban kialakított „jó gyakorlatok” megtartásra kerültek. Különbséget jelent azonban, hogy míg korábban a projekt előkészítések külön intézkedésként szerepeltek a KEOP-ban, addig a KEHOP-ban ezek már bekerültek az egyes intézkedések alá, így lehetőség nyílik komplex beruházások megvalósítására. A prioritástengely keretében megnyíló felhívásokon 994,8 millió euró (318,35 milliárd forint) támogatás pályázható az energiahatékonyság fokozására és a megújuló energiaforrások alkalmazására a kevésbé fejlett régiókban. A beruházások megvalósulását a Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program keretében elérhető pénzügyi eszközök támogatják, melyek bemutatására a következő alfejezetben kerül sor.

A prioritástengely keretében 4 intézkedés került megfogalmazásra, melyből három beruházásokat, egy pedig szemléletformáló projektek végrehajtását támogatja. A „Hálózatra termelő, nem épülethez kötött megújulóenergiaforrás-alapú zöldáramtermelés elősegítése” keretében megújuló energiaforrásokat alkalmazó, villamos energiát, vagy kapcsolt módon villamos energiát és hőenergiát hálózatra termelő erőművek létesítése a cél. Az intézkedés az alábbi, a megújuló energiaforrásokra épülő technológiákat támogatja:

- Biomassza hasznosítása villamosenergia-termelésre, kistérségek kohézióját erősítő helyi rendszerek alkalmazásában. Járulékos hatása, hogy elősegíti a vidéki foglalkoztatás növekedését.
- Biogáz termelése és hasznosítása villamosenergia-termelésre.
- Geotermikus energia alkalmazása, elsősorban távhő ellátásban, később villamosenergia-termelésre is.
- Napenergia villamosenergia-hasznosításra fotovoltaikus rendszerek alkalmazásával.
- Vízenergia vízierőművekkel történő hasznosítása.

Az intézkedés keretében három felhívás nyílt meg 2017 tavaszán.⁹ Két megjelent felhívás keretében 0,5 MW alatti, valamint 4 MW feletti névleges teljesítménnyel rendelkező, hálózatra villamos energiát önállóan vagy kapcsolt módon termelő, nagyvállalkozások által megvalósítani kívánt beruházások támogathatók. A felhívások nem önálló erőművek, hanem több erőműből álló rendszerek megvalósítását támogatják. Az 5.1.1-17 kódjelű felhívás 0,3–0,5 MW közötti erőművek által alkotott 8–20 MW összteljesítményű, míg az 5.1.2-17 jelű keretében minimum 4 MW névleges teljesítményű erőművekből álló 16–24 MW összteljesítményű energiatermelő rendszerek megvalósítása támogatható. A pályázatokban 1–3 milliárd, valamint 2–4,3 milliárd forint közötti támogatás igényelhető, maximum 45 százalékos támogatásintenzitás mellett. A harmadik felhívás a 2007–2013-as pályázati időszak Környezet és Energia Operatív Programja keretében előkészített napenergiaalapú villamosenergia-termelést, valamint szennyvízből keletkező biogáz termelését és a hő- és villamosenergia-előállításra történő hasznosítását támogatja maximum 45 százalékos támogatásintenzitás mellett. A felhívás kapcsán 300 millió és 3,5 milliárd forint közötti támogatás igényelhető. Mindhárom felhívás keretében 200,31 MW névleges villamosenergia-termelő kapacitás mellett legalább 3,39 PJ/év (941,66 GWh) termelt energiamennyiséget jelent. Ez a projektektől legalább 53,7 százalékos határfokot vár el.

Az „Épületek energiahatékonysági korszerűsítése megújulóenergiaforrások alkalmazásának kombinálásával” elnevezésű intézkedés lakóépületek, állami intézmények, valamint Pest megyei és budapesti önkor-

mányzati épületek energiahatékonysági fejlesztéseit támogatja. A több, mint 235 milliárd forint keretösszeggel meghirdetett intézkedés keretében 12 felhívás jelent, illetve jelenik meg. A felhívások keretében a különböző kedvezményezett körök számára fő fókuszként az energiahatékonysági beruházások megvalósítása jelenik meg, de ehhez kapcsolódóan lehetőség van az épületek energiaszükségletének biztosítása érdekében napelemek, napkollektorok telepítésére, biomassa, geotermikus energia hasznosítására, hőszivattyú alkalmazására.¹⁰ A felhívások eredményeként várhatóan közel 290 MW új zöldenergiát termelő kapacitás jön létre, mely éves szinten 2,3 PJ (639,09 GWh) termelt energiamennyiséget jelent. Ez a projektoktól legalább 25 százalékos hatásfokot vár el.

A harmadik intézkedés (Táv hő- és hőellátórendszerek energetikai fejlesztése, illetve megújuló alapra helyezése) a meglévő hazai távhőrendszerek hatékonyságának növelését, továbbá új, megújuló energiaforrást alkalmazó erőművek létesítését, vagy a hagyományos energiahordozók megújuló energiaforrással való kiváltását támogatja. Az intézkedés keretében a távhőtermelői engedéllyel rendelkező szervezetek számára kiírásra kerülő felhívásokon a jogosultak 31,47 milliárd forint értékben hatékonyságnövelő, 13,49 milliárd forint értékben pedig megújuló energiaforrások alkalmazására nyújthatnak be pályázatot. Jól látható, hogy az intézkedés – az előző intézkedéshez hasonlóan – alapvetően energiahatékonyság-orientált, forráskeretének 70 százaléka erre fordítható. Az erre vonatkozó felhívás¹¹ hővezetékek cseréjét, hőközpontok korszerűsítését, kazánok és egyéb hőtermelő berendezések energiahatékony korszerűsítését, távhűtési rendszerek kiépítését, távhőhálózat bővítését és hőtárolók létesítését támogatja, így e felhívás csak közvetve, a teljes bruttó energiafogyasztás csökkentésén keresztül tudja támogatni a megújuló energiaforrások részarányának növelését. A megújuló energiaforrásból hőenergiát termelő távhőrendszerek támogatását szolgáló felhívás¹² biomassa, illetve geotermikus energiaalapú távhőrendszerek kialakítását, illetve fosszilis energiát alkalmazó, meglévő rendszerek megújuló alapúra történő részleges vagy teljes átalakítását támogatja. Fontos kiemelni, hogy a felhívás csak hőtermelő erőművek létesítését, illetve átalakítását támogatja 40 MWth névleges kapacitásig, kapcsoltan hőt és villamos energiát is termelő erőműveket nem. A felhívás keretében 50 millió és 2,5 milliárd forint közötti támogatás igényelhető, maximum 45–60 százalékos támogatásintenzitás mellett. A felhíváson nyertes pályázatoknak együttesen legalább 290,70 MWth névleges hőenergiatermelő kapacitást kell létrehozniuk, s legalább 3,98 PJ/év (1105,56 GWh) termelt energiamennyiséget kell előállítaniuk évente. Ez a projektoktól legalább 43,41 százalékos hatásfokot vár el.

3. táblázat: KEHOP 5. prioritás keretében elérhető felhívások fő adatai
Table 3.: The main data of competitions in fifth priority of KEHOP

Felhívás elnevezése	Kódszám	A rendelkezésre álló forrás (milliárd forint)	További kapacitás megújuló energia előállítására (MW)	A megújuló energiaforrásból előállított energiamennyiség (PJ/év)	A megújuló energiaforrásból előállított energiamennyiség (GWh/év)	Beruházás pályázató elvárt határfoka*
Megújuló alapú zöldáram-termelés elősegítése 4 MW beépített teljesítményt meghaladó villamosenergia termelő rendszerek telepítésével	5.1.1.	6,4	200,31	3,39	941,67	53,66%
Megújuló alapú zöldáram-termelés elősegítése 0,5 MW beépített teljesítményt nem meghaladó villamosenergia termelő rendszerek telepítésével	5.1.2.	10,8	200,31	3,39	941,67	53,66%
Megújuló alapú zöldáram-termelés elősegítése a KEOP-7.9.0 konstrukcióban előkészített villamosenergia termelő rendszerek telepítésével	5.1.3.	6,77	200,31	3,39	941,67	53,66%
Intézkedés összesen	5.1.	23,97	600,93	10,17	2825,00	53,66%
Egyházi fenntartású kórházak, valamint a Magyar Honvédség Egészségügyi Központ épületenergetikai fejlesztése	5.2.1.	3,71	nem meghatározott	nem meghatározott	n. a.	n. a.
Középületek kiemelt épületenergetikai fejlesztései	5.2.2.	145,04	181,45	1,45	402,78	25,34%
Egyházak épületenergetikai fejlesztései megújuló energiaforrás hasznosításának lehetőségével	5.2.3.	12,18	14,85	0,12	33,33	25,62%
Központi költségvetési szervek energiahatékonysági beruházásai	5.2.4.	15,35	19,13	0,15	41,67	24,86%
Közel nulla energiaigényű épületek létesítése mintaprojekt jelleggel	5.2.5.	5,65	6,24	0,05	13,89	25,41%
Tanusodók és sportlétesítmények épületenergetikai fejlesztése	5.2.6.	2	2,49	0,02	5,56	25,47%
Kórházi műtők épületenergetikai fejlesztése /Nem került még sem kiírásra, sem társadalmi egyeztetésre/	5.2.7.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Állami támogatási szabályok szerint megvalósuló épületenergetikai fejlesztések /tervezet/	5.2.8.	1,3	1,62	0,01	2,78	19,57%
Pályázatos épületenergetikai felhívás a közép-magyarországi régió települési önkormányzatai számára	5.2.9.	19,2	24	0,19	52,50	24,97%
Költségvetési szervek pályázatos épületenergetikai fejlesztései	5.2.10.	12	15	0,12	33,33	25,37%
Fotovoltaikus rendszerek kialakítása központi költségvetési szervek részére	5.2.11.	19,46	23,72	0,19	53,26	25,63%
Állami tulajdonú sportlétesítmények energetikai fejlesztése /tervezet/	5.2.12.	10	12,51	0,39	53,26	48,60%
Intézkedés összesen**	5.2.	245,89	301,01	2,69	692,35	26,26%
Távhő-szektor energetikai korszerűsítése	5.3.1.	31,47	-	-	-	-
Helyi hő és hűtési igény kielégítése megújuló energiaforrásokkal /tervezet/	5.3.2.	13,49	290,7	3,98	1105,56	43,41%
Intézkedés összesen	5.3.	44,96	290,70	3,98	1105,56	43,41%
Szemléletformálási programok	5.4.1.	1	-	-	-	-
Zöldkarikás Játékok – Komplex szemléletformálási program	5.4.2.	1	-	-	-	-
Intézkedés összesen	5.4.	2	-	-	-	-
Prioritás összesen - felhívások alapján**	5.	314,82	1192,64	16,84	4622,91	44,25%
Prioritás összesen - OP szerint	5.	318,34	1193,09	13,63	3786,39	36,23%

*: Szerző saját számítása az elvárt névleges kapacitás és az elvárt villamosenergia-termelés alapján

** : Az összesítés nem veszi figyelembe a rendelkezésre nem álló adatokat az 5.2.1 és az 5.2.7. felhívások esetében

Forrás: saját szerkesztés a KEHOP és a feltüntetett felhívások alapján

5. Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program

A GINOP fő fókuszja a gazdaságfejlesztési, gazdaságélénkítési beruházások támogatása. Ennek tekintetében az operatív program végrehajtása során megnyíló támogatások fő kedvezményezettjei a gazdasági szféra szereplői. Az OP keretében 7 év alatt 8813 millió euró (2820 milliárd forint) támogatás igénybe vételére nyílik lehetőség, többségében az

ország kevésbé fejlett régióiban. A program keretében kiemelt cél a hazai kis- és középvállalkozások versenyképességének fejlesztése és növekedésük elősegítése. Ezen keresztül megvalósuló, illetve ezt támogató célkitűzés a foglalkoztatás bővítése versenyképes munkahelyek teremtésén keresztül, mely másodlagos célkitűzés hozzájárul a munka- és értékalapú társadalom megteremtéséhez. Mindezek tükrében az operatív program kiemelt célcsoportja a feldolgozóipar fejlesztésének támogatása, s ezen keresztül az ország exportpotenciáljának javítása.

A GINOP-on belül önálló prioritásként kapott helyet az energetikai tárgyú fejlesztések támogatása. A támogatás célja a vállalkozói szektor épületállománya energiahatékonyságának fokozása, a termelés energia-szükségletének lokálisan termelt megújuló energiaforrással történő ellátása. A prioritás ezzel szolgálja az energiaimport-függőség és a költségek csökkentését, s ezáltal gazdasági versenyképesség és a környezetvédelem erősítését. A prioritás 284,57 MW névleges megújulóenergia-termelő kapacitás létrehozásával évente 2,49 PJ-lal (691,66 Gwh) kívánja növelni a megújuló energiaforrásból előállított energiamennyiséget a teljes bruttó energiafogyasztáson belül, ami a létrehozott új kapacitások 27,8 százalékos hatásfokkal történő alkalmazását jelenti.

A „Vállalkozások energiahatékony-ság-növelését és megújuló energia felhasználását célzó fejlesztéseinek támogatása” intézkedés keretében 191,7 millió euro (61,3 milliárd forint) értékben kerülnek energiahatékony-sági és megújuló energiaforrás alkalmazását támogató beruházások finanszírozásra, melyből 38,5 millió euro (12,32 milliárd Ft) napenergia, 19,3 millió euro (6, 18 milliárd Ft) biomassza, 6,42 millió euro (2,05 milliárd Ft) pedig vízenergia, geotermikus energia alkalmazását és megújuló energia tárolásához szükséges beruházásokat támogatja.

Az intézkedés keretében megjelent felhívás¹³ energiahatékony-sági beruházások mellett az alábbi módokon támogatja a megújuló energiaforrások alkalmazását:

- **Napelemek telepítése:** A fejlesztésben érintett épület villamosenergia-szükségletét biztosító hálózati, vagy hálózathoz nem kapcsolt (autonóm) PV-rendszerek telepítését támogatja a felhívás, melynek keretében a napelemek, tartószerkezeteik beszerzése és telepítése, valamint a kapcsolódó hálózati beruházások támogathatók.
- **Napkollektoros rendszer telepítése:** Napkollektorok, illetve rögzítésükhöz szükséges tartóelemek, továbbá a rendszer működéséhez szükséges berendezések vásárlása és telepítése finanszírozható.
- **Biomassza-hasznosítás:** Épületek hőenergia-szükségletét biztosító biomasszát alkalmazó rendszerek kiépítésére van lehetőség. A felhívás keretében Brikett, pellet, faapríték, faelgázosító kazánrend-

szer beszerzésére és telepítésére, továbbá a kazánhoz kapcsolódó gépészeti elemek beszerzésére nyílik lehetőség. A pályázat az épület fűtési rendszerének (szekunder kör) kiépítését vagy fejlesztését nem támogatja.

- **Geotermikus energia hasznosítása:** A támogatás keretében a beruházással érintett épület fűtését/hűtését/melegvízellátását biztosító hőszivattyús rendszer kialakítására van lehetőség. A biomassza-alapú fűtési rendszerrel ellentétben ez esetben nemcsak a primer, hanem a szekunder kör kialakítása is lehetséges a pályázat keretében. A pályázat a földhő–víz, víz–víz, levegő–víz hőszivattyús rendszerek kialakítását is támogatja.

A felhívás keretében a gazdasági társaságok 3–50 millió forint közötti vissza nem térítendő támogatásra pályázhatnak. A pályázók a de minimis értékhatárig¹⁴ 100 százalékos mértékű támogatásban részesülhetnek, e keret fölött energiahatékonysági beruházások 55–65 százalékos, míg a megújuló energia termeléséhez kapcsolódó beruházások 70–80 százalékos támogatási intenzitás mellett támogatathatók. Tekintettel arra, hogy a felhívás egy kombinált hiteltermékkel összekapcsolt pályázati lehetőséget biztosít a vissza nem térítendő támogatás mellett beruházási hitel felvételére nyújt lehetőséget. A benyújtott pályázatokban a vissza nem térítendő támogatás mértéke nem haladhatja meg az igényelt kölcsön mértékét, továbbá a pályázathoz 10 százalék önerő biztosítása szükséges, így a nem térítendő támogatás mértéke maximum az összes elszámolható költség 45 százaléka lehet. A felhívásban elérhető kölcsön 2 százalékos kamat mellett, további költségek nélkül nyújt hitelt a beruházások végrehajtásához.

A GINOP a bemutatott „Energia” elnevezésű prioritáson kívül a „Pénzügyi eszközök” prioritása keretében is támogatja a megújuló energiaforrások alkalmazását. A prioritás keretében beruházások megvalósulását támogató visszatérítendő támogatások érhetők el. A megújuló energiaforrások alkalmazása tekintetében a prioritás fő célja, hogy a GINOP 4. (Energia) prioritása és a KEHOP 5.1. (Hálózatra termelő, nem épülethez kötött megújulóenergiaforrás-alapú zöldáramtermelés elősegítése) intézkedése keretében támogatandó beruházások megvalósulását segítse. Ennek keretében a prioritás pénzügyi eszközt biztosít kvv-k számára energiahatékonysági és megújuló energia alkalmazását szolgáló beruházások elősegítésére. A pénzügyi eszközökön belül két intézkedés, a „Vállalkozások külső finanszírozáshoz történő hozzáféréseinek javítása révén a vállalkozói energia szektor területén” és a „vállalkozások külső finanszírozáshoz történő hozzáféréseinek javítása révén a vállalkozói

energia szektor területén” keretében kedvezményes hitelfelvételi lehetőséggel támogatja megújuló energiaforrások alkalmazását.

A prioritás keretében elérhető energetikai intézkedések 1274,04 MW névleges megújuló energia-termelő kapacitás létrehozásával évente 14,01 PJ-lal (3890,28 Gwh) kívánja növelni a megújuló energiaforrásból előállított energiamennyiséget a teljes bruttó energiafogyasztáson belül, ami a létrehozott új kapacitások 34,86 százalékos hatásfokkal történő alkalmazását jelenti.

6. Megújuló energiaforrások alkalmazása a további operatív programokban

Energetikai célkitűzések végrehajtása a bemutatott 3 operatív program mellett további 4 operatív programban kapott szerepet. Az EFOP az OP keretében megvalósuló beruházások kapcsán ír elő energiahatékonysági fejlesztéseket a kizárólag csak ezen operatív programból támogatható intézményi fejlesztések esetén.¹⁵ Az OP megújuló energia előállítására vonatkozó célértékkel nem rendelkezik.¹⁶ Az EFOP-hoz hasonlóan az IKOP is az OP keretében megvalósuló fejlesztések energiahatékony megvalósítását támogatja, az OP megújuló energia előállítására vonatkozó célértékkel szintén nem rendelkezik.¹⁷

A VP a mezőgazdaság és az élelmiszer-feldolgozó iparág általi energiafelhasználás hatékonyságának fokozását (5B alintézkedés), továbbá a „megújuló energiaforrások, a melléktermékek, a hulladékok, a maradékanyagok és más, nem élelmiszer jellegű nyersanyagok biogazdasági célokra történő átadásának és felhasználásának megkönnyítését”¹⁸ támogatja. Az energiahatékonyság fokozása vonatkozásában az állattenyésztéshez, a kertészeti tevékenységhez, valamint a szántóföldi növénytaráshoz és szárításhoz használt épületállomány és a tevékenységekhez használt eszközállomány energetikai korszerűsítését támogatja. Kiemelt hangsúllyal szerepel az operatív programban a geotermikus energia mezőgazdasági hasznosításának hatékonyságnövelése. A programban a megújuló energiaforrások alkalmazásának fókuszpontja az erdőgazdálkodás fejlesztése az innen származó erdei termékek és melléktermékek energetikai hasznosításának támogatása érdekében. Emellett ez a program mezőgazdasági üzemben belüli megújuló energetikai projekteket és kisléptékű megújuló energiát termelő rendszerek kiépítését támogatja. Az OP megújuló energia előállítására vonatkozó célértékkel nem rendelkezik.¹⁹

A Versenyképes Közép-Magyarország Operatív Program a fejlettebb régió besorolással rendelkező Közép-Magyarország régió fejlesztési le-

hetőségeit fogja össze. A VEKOP-ban elérhető energetikai célú támogatások a kevésbé fejlett régiók számára a GINOP-ban KEHOP-ban és a TOP-ban a kevésbé fejlett régiók számára elérhető támogatások közép-magyarországi megfelelői, azonos célrendszerrel és hasonló támogathatósági kritériumokkal. Az OP keretében elérhető energetikai intézkedések 52,34 MW névleges megújulóenergia-termelő kapacitás létrehozásával évente 0,43 PJ-lal (119,44 GWh) kívánja növelni a megújuló energiaforrásból előállított energiamennyiséget a teljes bruttó energiafogyasztáson belül, ami a létrehozott új kapacitások 26,05 százalékos határfokkal történő alkalmazását jelenti.

4. táblázat: VEKOP keretében elérhető energetikai intézkedések fő adatai
Table 4.: The main data of competitions of VEKOP

Intézkedés elnevezése	Kódszám	A rendelkezésre álló forrás (milliárd forint)	További kapacitás megújuló energia előállítására (MW)	A megújuló energiaforrásból előállított energiamennyiség (PJ/év)	A megújuló energiaforrásból előállított energiamennyiség (GWh/év)	Beruházás pályázató elvárt hatásfoka*
Az energiahatékonyság és a megújuló energiaforrások alkalmazásának növelése a vállalkozói szektorban.	5.1.	34,78	19,14	0,17	47,22	28,16%
Lakóépületek energetikai korszerűsítése, valamint távhő- és hőellátórendszerek energiahatékony fejlesztése és a megújuló energiaforrások alkalmazásának növelése a Közép-magyarországi régióban	5.2.		33,20	0,26	72,22	24,83%
Fenntartható multimodális mobilitás elősegítése	5.3.		-	-	-	-
OP összesen		34,78	52,34	0,43	119,44	26,05%

*: Szerző saját számítása az elvárt névleges kapacitás és az elvárt villamosenergia-termelés alapján

Forrás: saját szerkesztés VEKOP alapján

7. Az operatív programok célértékeinek várható teljesülése

A korábbiakban láthattuk, hogy az energiahatékonysági beruházásokat és a megújuló energiaforrások hasznosítását több, mint 600 milliárd forintnyi vissza nem térítendő támogatással és közel 175 milliárd forintnyi alacsony kamatozású hitellel támogatja az Európai Unió és Magyarország. Az operatív programok célértékei alapján 2023-ig a támogatások hatására több mint 2000 MW új megújulóenergia-termelő kapacitás fog létrejönni, évi több mint 21 PJ (5 833,33 GWh) zöldenergiatermelés mellett.

5. táblázat: Operatív programok keretében elérhető energetikai célértékek
Table 5.: The main energetic targets of the operative programs

Operatív Program elnevezése	Rövid Név	A rendelkezésre álló forrás (milliárd forint)	További kapacitás megújuló energia előállítására (MW)	A megújuló energiaforrásból előállított energiamennyiség (PJ/év)	A megújuló energiaforrásból előállított energiamennyiség (GWh/év)	Beruházás pályázati elvárt határfoka*
Környezeti és Energiahatékonysági Operatív Program	KEHOP	318,34	1193,09	13,63	3786,39	36,23%
Térsület- és Településfejlesztési Operatív Program	TOP	186,98	490,63	4,64	1288,89	29,99%
Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program	GINOP	61,35	284,57	2,49	691,67	27,75%
Versenyképes Közép-Magyarország Operatív Program	VEKOP	34,78	52,34	0,43	119,44	26,05%
Vissza nem térítendő beruházási támogatás		601,46	2020,63	21,19	5886,39	33,26%
Visszatérítendő beruházási támogatás	GINOP - hitel	172,43	1274,04	14,01	3890,28	34,86%

*: Szerző saját számítása az elvárt névleges kapacitás és az elvárt villamosenergia-termelés alapján

Forrás: saját szerkesztés

Ez jelentős mértékben járulhat hozzá a megújuló energiaforrásból előállított energiamennyiség növeléséhez a teljes bruttó energiafogyasztáson belül, ugyanakkor szkeptikusan kell hozzáállnunk a tervezet célértékek megvalósulásához. A Kormány a 2014–2020-as uniós pályázati időszak operatív programjainak keretében biztosított források felhasználásától évi 35,2 PJ többlet megújulóenergia-termelést vár. Mindazonáltal a korábbi támogatási időszakok tapasztalatai alapján nem számíthatunk arra, hogy maradéktalanul megvalósul az operatív programokban kitűzött indikátor cél. A KPMG tanácsadó cég által a 2007–2013-as uniós támogatási időszakról készült elemzés²⁰ alapján 1 millió forintforrásból évi 12–17 GJ hőenergiát, vagy évi 1,03–1,99 MWh (3,7–7,2 GJ) villamos energiát megtermelni tudó kapacitás jött létre. Ezen adatok segítségével a korábban bemutatott, a 2014–2020-as uniós pályázati időszak támogatásaival létrejövő új termelési kapacitásokra vonatkozó adatok revideálhatóak. A megfelelő arányszám alkalmazása érdekében az adott prioritások/intézkedések besorolásra kerültek annak megfelelően, hogy a közszféra, vagy a magánszféra beruházásait támogatják-e, továbbá aszerint, hogy meghatározóan villamos- vagy hőenergia-termelő kapacitás létrehozását támogatják-e. Azon prioritások/intézkedések esetében, ahol ez egyértelműen nem volt eldönthető, ott a Vegyes kategória került bevezetésre, mely esetében az 1 millió forintból létrehozható éves energiatermelés értéke az adott szférára vonatkozó villamos energiára és hőenergiára vonatkozó mennyiség számtani átlagaként került meghatározásra.

Ezek alapján várhatóan csak 7,9 PJ (7900 TJ) kapacitás fog létrejönni a beruházási támogatásoknak köszönhetően,²¹ mely bár jelentősen elmarad a várakozásoktól, de az OP célérték 22,5 százalékos teljesítésével jelentősen jobb eredményt jelent az előző pályázati ciklus energetikai indikátorainak teljesülésénél.

5. táblázat: Beruházási támogatások kapcsán várható megújuló energiatermelés-növekmény

Table 5.: Expected increase in renewable energy production due to investment subsidies

Felhívás elnevezése	OP	Kódszám	Beruházás jellemző szférája	Termelt energia jellege	A rendelkezésre álló forrás (milliárd forint)	A megújuló energiaforrásból előállított tervezett energiamennyiség (PJ/év)	A megújuló energiaforrásból előállított várható energiamennyiség (PJ/év)
Megújuló alapú zöldáram-termelés elősegítése 4 MW beépített teljesítményt meghaladó villamosenergia termelő rendszerek telepítésével	KEHOP	5.1.1.	Magánszféra	Villamos energia	6,4	3,39	0,0461
Megújuló alapú zöldáram-termelés elősegítése 0,5 MW beépített teljesítményt nem meghaladó villamosenergia termelő rendszerek telepítésével	KEHOP	5.1.2.	Magánszféra	Villamos energia	10,8	3,39	0,0778
Megújuló alapú zöldáram-termelés elősegítése a KEOP-7-9.0 konstrukcióban előkészített villamosenergia termelő rendszerek telepítésével	KEHOP	5.1.3.	Magánszféra	Villamos energia	6,77	3,39	0,0487
Egyházi fenntartású kórházak, valamint a Magyar Honvédség Egészségügyi Központ épületenergetikai fejlesztése	KEHOP	5.2.1.	Közfzféra	Villamos energia	3,71	nem meghatározott	0,0137
Közpületek kiemelt épületenergetikai fejlesztései	KEHOP	5.2.2.	Közfzféra	Villamos energia	145,04	1,45	0,5366
Egyházak épületenergetikai fejlesztései megújuló energiaforrás hasznosításának lehetőségével	KEHOP	5.2.3.	Közfzféra	Villamos energia	12,18	0,12	0,0451
Központi költségvetési szervek energiahatékonysági beruházásai	KEHOP	5.2.4.	Közfzféra	Villamos energia	15,35	0,15	0,0568
Közel nulla energiaigényű épületek létesítése mintaprojekt jelleggel	KEHOP	5.2.5.	Közfzféra	Villamos energia	5,65	0,05	0,0209
Tanusodák és sportlétesítmények épületenergetikai fejlesztése	KEHOP	5.2.6.	Közfzféra	Villamos energia	2	0,02	0,0074
Kórházi műtők épületenergetikai fejlesztése /Nem került még sem kiírásra, sem társadalmi egyeztetésre/	KEHOP	5.2.7.	Közfzféra	Villamos energia	n. a.	n. a.	n.a.
Állami támogatási szabályok szerint megvalósuló épületenergetikai fejlesztések /tervezet/	KEHOP	5.2.8.	Közfzféra	Villamos energia	1,3	0,01	0,0048
Pályázatos épületenergetikai felhívás a közép-magyarországi régió települési önkormányzatai számára	KEHOP	5.2.9.	Közfzféra	Villamos energia	19,2	0,19	0,0710
Kölségvetési szervek pályázatos épületenergetikai fejlesztései	KEHOP	5.2.10.	Közfzféra	Villamos energia	12	0,12	0,0444
Fotovoltaikus rendszerek kialakítása központi költségvetési szervek részére	KEHOP	5.2.11.	Közfzféra	Villamos energia	19,46	0,19	0,0720
Állami tulajdonú sportlétesítmények energetikai fejlesztése /tervezet/	KEHOP	5.2.12.	Közfzféra	Villamos energia	10	0,39	0,0370
Táv hő- szektor energetikai korszerűsítése	KEHOP	5.3.1.	Magánszféra	Hőenergia	31,47	-	0,5350
Helyi hő és hűtési igény kielégítése megújuló energiaforrásokkal /tervezet/	KEHOP	5.3.2.	Magánszféra	Hőenergia	13,49	3,98	0,2293
Szemléletformálási programok	KEHOP	5.4.1.	-	-	1	-	0,0120
Zöldkarikás Játékok – Komplex szemléletformálási program	KEHOP	5.4.2.	-	-	1	-	0,0120
Alacsony széndioxid kibocsátású gazdaságra való áttérés kiemelten a városi területeken	TOP	3.2.	Közfzféra	Villamos energia	125,713	3,12	0,4651
Önkormányzatok energiahatékonyságának és a megújuló energia-felhasználás arányának növelése	TOP	6.5.	Közfzféra	Villamos energia	61,271	1,52	0,2267
Energia	GINOP	4.	Magánszféra	Vegyes	61,35	2,49	0,7423
Pénzügyi eszközök - vállalkozások külső finanszírozáshoz történő hozzáféréseinek javítása révén a vállalkozói energia szektor területén	GINOP	8.	Magánszféra	Vegyes	14,42	6,05	0,1745
Pénzügyi eszközök - Épületek energetikai korszerűsítése, valamint távhőrendszerek energiahatékony fejlesztése és a megújuló energiaforrások alkalmazásának növelése	GINOP	8.	Magánszféra	Vegyes	158,01	7,96	1,9119
Az energiahatékonyság és a megújuló energiaforrások alkalmazásának növelése a vállalkozói szektorban.	VEKOP	5.1.	Magánszféra	Vegyes	34,78	0,17	0,42
Lakóépületek energetikai korszerűsítése, valamint távhő- és hőellátórendszerek energiahatékony fejlesztése és a megújuló energiaforrások alkalmazásának növelése a Közép-magyarországi régióban	VEKOP	5.2.				0,26	
Fenntartható multimodális mobilitás elősegítése	VEKOP	5.3.				-	
Vissza nem térítendő beruházási támogatás					601,46	21,19	5,81
Visszatérítendő beruházási támogatás	GINOP - hitel		Magánszféra	Vegyes	172,43	14,01	2,09

Forrás: saját szerkesztés OP-k alapján

7. Összefoglalás

A beruházási támogatások, s azon belül is annak Magyarország esetében vizsgált 3 típusa (sikerdíjalapú termelési támogatás, visszatérítendő és vissza nem térítendő beruházási támogatások) támogatni tudják a megújuló energiaforrásokból előállított energiának a 2020. évi teljes bruttó energiafogyasztásban képviselt részarányára vonatkozó célkitűzés teljesülését. A 2014–2020-as időszak operatív programjai közel nyolcszoros forráskerettel, s erősebb erőműlétesítési fókusszal támogatják az energetikai beruházásokat, mint a 2007–2013-as időszak beruházási támogatásai, s pesszimista becslés szerint is legalább háromszor hatékonyabb módon tudnak az OP-k energetikai indikátorai megvalósulni, mint a korábbi időszakban.

JEGYZETEK/NOTES

1. A Bizottság közleménye: Európa 2020 – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája COM (2010) 20202009/28/EK irányelv 1. számú melléklete.
2. Magyarország Megújuló Energia Hasznosítási Cselekvési Terve 2010–2020, Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, Budapest, 2010.
3. Mezősi (2014).
4. Haffner (2018).
5. Magyarország Partnerségi Megállapodása a 2014–2020-as fejlesztési időszakra.
6. Önkormányzati épületek energetikai korszerűsítése TOP-3.2.1-15 és TOP-3.2.1-16; Önkormányzatok által vezérelt, a helyi adottságokhoz illeszkedő, megújuló energiaforrások kiaknázására irányuló energiaellátás megvalósítása, komplex fejlesztési programok keretében TOP-3.2.2-15 és TOP-3.2.2-16; Önkormányzati épületek energetikai korszerűsítése TOP-6.5.1-15 és TOP-6.5.2-16; Önkormányzatok által vezérelt, a helyi adottságokhoz illeszkedő, megújuló energiaforrások kiaknázására irányuló energiaellátás megvalósítása, komplex fejlesztési programok keretében TOP-6.5.2-15.
7. Terület és Településfejlesztési Operatív Program.
8. Környezet és Energiahatékonysági Operatív Program p. 7.
9. Megújulóalapú zöldáram-termelés elősegítése 4 MW beépített teljesítményt meghaladó villamosenergia-termelő rendszerek telepítésével – KEHOP-5.1.1-17; Megújuló alapú zöldáram-termelés elősegítése 0,5 MW beépített teljesítményt nem meghaladó villamosenergia-termelő rendszerek telepítésével – KEHOP-5.1.2-17; Megújuló alapú zöldáram-termelés elősegítése a KEOP-7.9.0 konstrukcióban előkészített villamosenergia-termelő rendszerek telepítésével – KEHOP-5.1.3-17.
10. A megvalósítható megújuló energiát alkalmazó rendszerek köre pályázatonként eltérő.

11. Távhőszektor energetikai korszerűsítése – KEHOP 5.3.1-17.
12. Helyi hő és hűtési igény kielégítése megújuló energiaforrásokkal – KEHOP 5.3.2-17.
13. Megújuló energia használatával megvalósuló épületenergetikai fejlesztések támogatása kombinált hiteltermékkel – GINOP-4.1.1-8.4.4-16.
14. A Római Szerződés 87. és 88. cikkének a de minimis támogatásokra való alkalmazásáról szóló 2006. december 15-i 1998/2006/EK bizottsági rendelet hatálya alá tartozó támogatás. A 1998/2006/EK rendelet alapján csekély összegű támogatás csak abban az esetben nyújtható, ha egy vállalkozásnak bármilyen forrásból, csekély összegű támogatási jogcímen odaítélt támogatás, támogatástartalma – három egymást követő pénzügyi év vonatkozásában – nem haladja meg a 200 000 eurónak, a közúti szállítási ágazatban a 100 000 eurónak megfelelő forintösszeget.
15. Környezeti és Energiahatékonysági Operatív Program. p. 27.
16. Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program.
17. Integrált Közlekedésfejlesztési Operatív Program.
18. Vidékfejlesztési Operatív Program, p. 131.
19. Vidékfejlesztési Operatív Program.
20. A magyarországi európai uniós források felhasználásának és hatásainak elemzése a 2007–2013-as programozási időszak vonatkozásában – Beavatkozási terület szintű szakmai elemzések. 2017. 03. 02.
21. A kapott becslés megközelítőleg megegyezik a Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont (REKK) által számított 8,2 PJ értéknek (Kaderják-Mezősi 2016).

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- A Bizottság közleménye: Európa 2020 – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája – COM(2010) 2020.
- A magyarországi európai uniós források felhasználásának és hatásainak elemzése a 2007–2013-as programozási időszak vonatkozásában – Beavatkozási terület szintű szakmai elemzések. 2017. 03. 02.
- A Római Szerződés 87. és 88. cikkének a de minimis támogatásokra való alkalmazásáról szóló 2006. december 15-i 1998/2006/EK bizottsági rendelet.
- Haffner Tamás (2018): A megújulóenergia-termelés támogatásának intézményi változásai – A Megújuló Energia Támogatási Rendszer bevezetése. In: Gulyás L. (szerk.) Közép-Európai Közlemények, 2018/2. szám, Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged 2018. pp. 17–29.
- Kaderják P.–Mezősi A. (2016): A megújuló villamosenergia-támogatási rendszer (METÁR) jövőbeni keretei Magyarországon. REKK Policy Brief 2016/04.
- Magyarország Megújuló Energia Hasznosítási Cselekvési Terve 2010–2020, Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, Budapest, 2010.

Magyarország Partnerségi Megállapodása a 2014–2020-as fejlesztési időszakra.

Mezősi András (2014): Drága-e a megújuló? – A hazai megújuló villamosenergia-termelés hatása a villamosenergia árára.

Operatív programok:

- Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program;
- Integrált Közlekedésfejlesztési Operatív Program;
- Környezet és Energiahatékonysági Operatív Program;
- Terület és Településfejlesztési Operatív Program;
- Vidékfejlesztési Operatív Program.

Pályázati felhívások:

- Helyi hő és hűtési igény kielégítése megújuló energiaforrásokkal – KEHOP 5.3.2-17;
- Környezeti és Energiahatékonysági Operatív Program;
- Megújuló alapú zöldáram-termelés elősegítése 4 MW beépített teljesítményt meghaladó villamosenergia termelő rendszerek telepítésével – KEHOP-5.1.1-17;
- Megújuló alapú zöldáram-termelés elősegítése 0,5 MW beépített teljesítményt nem meghaladó villamosenergia termelő rendszerek telepítésével – KEHOP-5.1.2-17;
- Megújuló alapú zöldáram-termelés elősegítése a KEOP-7.9.0 konstrukcióban előkészített villamosenergia termelő rendszerek telepítésével – KEHOP-5.1.3-17;
- Megújuló energia használatával megvalósuló épületenergetikai fejlesztések támogatása kombinált hiteltermékkel – GINOP-4.1.1-8.4.4-16;
- Önkormányzati épületek energetikai korszerűsítése – TOP-3.2.1-15 és TOP-3.2.1-16;
- Önkormányzatok által vezérelt, a helyi adottságokhoz illeszkedő, megújuló energiaforrások kiaknázására irányuló energiaellátás megvalósítása, komplex fejlesztési programok keretében – TOP-3.2.2-15 és TOP-3.2.2-16;
- Önkormányzati épületek energetikai korszerűsítése – TOP-6.5.1-15 és TOP-6.5.2-16;
- Önkormányzatok által vezérelt, a helyi adottságokhoz illeszkedő, megújuló energiaforrások kiaknázására irányuló energiaellátás megvalósítása, komplex fejlesztési programok keretében – TOP-6.5.2-15;
- Távhő-szektor energetikai korszerűsítése – KEHOP 5.3.1-17.

GONDA Tibor

egyetemi adjunktus

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

senior lecturer

University of Pécs Faculty of Business and Economics, Pécs, Hungary

email: gonda.tibor@ktk.pte.hu

PÉCS TURIZMUSÁNAK ELSŐ ARANYKORA AZ 1930-AS ÉVEK

THE FIRST GOLDEN AGE OF THE TOURISM OF PÉCS THE 1930S

ABSTRACT

The tourism of Pécs experienced an extraordinary development in the 1930s. The cities of the country, getting over the trauma of the 1st World War and the Great Economic Crisis, realised the economic opportunities of tourism and their majority started a conscious development of this branch of economy. Its importance was also realised by the management of Pécs and among the firsts in the country, on the 28th March 1933. the municipality committee adjudicated to establish the tourism committee and the tourism bureau. An enthusiastic welcome “propaganda” has been launched and a conscious product development work has been realised primarily concentrating on – in today’s terms – cultural and ecotourism. The tourism supply was based on the heritage values of the city and on the natural beauties of the Mecsek Mountains. The hosting conditions, such as the accommodations and guest catering places, were established with the adequate quality. Such transport connections were realised – which can make us envious even today – as the direct flight connections with Budapest and Kaposvár or the train connections with Vienna. Budapest could be accessed within 3 hours by train and due to the cheap railways domestic tourism became multitudinous and its greatest beneficiary was Pécs. The city development decisions paid regard to the needs of tourism and there was also an intention to utilise the local products in tourism which is even fashionable today. Presently the market of local products has its renaissance. The results of the 1930s have their impacts on the tourism of the present day Pécs as well.

Kulcsszavak: Pécs városa, turizmus, olcsó vasútvonalak és szállások, vendéglátás, Mecsek

Keynotes: the city of Pécs, tourism, cheap railways, accommodations, guest catering, Mecsek

1. Bevezetés

Magyarország idegenforgalma a kiegyezést követően lassú fejlődésnek indult. Volumenét tekintve még a századfordulót követő másfél évtizedben sem volt számottevő, de a modern turizmushoz feltétlenül szükséges infra- és szuprastruktúra kiépült. A legfontosabb utazási cél a nemzetközi és a belföldi turizmusban egyaránt Budapest volt. A fővároson kívül az idegenforgalomba, csak néhány határ menti város, híresebb gyógyfürdő, valamint balatoni nyaralóhely tudott bekapcsolódni jelentősebb forgalommal. Ez a lassú, de folyamatos fejlődés sajnos csak az I. világháborúig tartott. Az I. világháború utáni években az ország idegenforgalma jelentősen visszaesett, Trianon következtében népszerű üdülőtelepülések kerültek a szomszédos országokba. 1920-ban pl. a fővárost csupán 15 ezer külföldi kereste fel, szemben az 1913. évi 55 ezerrel. A Balatonon is alig 20–25 ezer vendég (közülük alig ezer külföldi) fordult meg ebben az időszakban évente, a háború előtti 100 ezer fő helyett.¹ A háború okozta sokkon túljutva, az 1920-as évek második felétől felismerték az idegenforgalomban rejlő gazdasági lehetőségeket, és hazánkban is megkezdődött a turizmus tudatos fejlesztése.² A közlekedési, elszállásolási és szolgáltatási feltételek javítása mellett megkezdődött a turizmusirányítás közszponti struktúrájának a kialakítása: megalakult az Országos Idegenforgalmi Tanács és megkezdte működését a Balatoni Intéző Bizottság. A külföldiek beutazását elősegítő intézkedések történtek, erőteljes szervező- és propagandatevékenység kezdődött.³ Az 1930-as évek második felétől a belföldi idegenforgalom élénkítése (pl. balatoni nyaralás, falusi turizmus) is fokozódó figyelmet kapott.⁴

A magyar idegenforgalom a két világháború között 1937-ben érte el csúcspontját. A főváros mellett már számottevő volt a Balaton, a Mátra, a Bükk, a Dunakanyar, valamint egyes vidéki városok és népművészeti értékekben gazdag falvak vendégforgalma is.⁵ Ez évben az országba érkező külföldiek száma 380 ezer fő (zömében német és osztrák) volt, míg a külföldre utazó magyaroké meghaladta a 220 ezer főt, és kb. 1 millió magyar állampolgár vett részt a belföldi turizmusban. Mindennek a gazdasági jelentősége is érződött. A nemzetközi idegenforgalomból származó bevételek elérték az export értékének 7%-át.⁶ Az ágazat gazdasági súlyát jelzi az is, hogy tudományos igényességgel mutatják be annak jelentőségét⁷ és a hazai statisztikai adatgyűjtésbe és elemzésekbe is jelentős figyelem irányult rá.⁸ Az oktatásban és a szakmai munkában egyaránt hasznosítható magas színvonalú tudományos munkák születtek az idegenforgalomról.⁹ Az idegenforgalom országos folyamatit kellő figyelmet kaptak a kortárs szaksajtóban¹⁰ és a tudományos élet, valamint tovább-

képzés terén.¹¹ Ugyanakkor konkrét fogadóterületre (mai szóhasználatlaltal kifejezve: desztinációra) vonatkozó elemzések, a fővárost és a Balatont leszámítva, nem készültek. Ezért is gondolom azt, hogy Pécs város példáján keresztül érdemes bemutatni azt a lelkes és elkötelezett munkát, amely több nagyvárosunkat is jellemezhetette a 30-as években.

2. Az országos és a pécsi idegenforgalmi igazgatás kiépülése

A 19. század utolsó évtizedeiben Pécs város páratlan gazdasági és társadalmi fejlődésen ment keresztül.¹² A századforduló stabil gazdaságú és pezsgő kulturális életű városra köszönt.¹³ Sajnos ez a szerves fejlődés az I. világháború miatt megtört. Trianon jelentősen átrendezte a határmenti városaink térszerkezetben betöltött szerepét. A határrevízió és a világháború negatív következményei különösen erősen sújtották Pécsét, ahol még a szerb megszállás társadalom- és gazdaságromboló hatásait is el kellett szenvedni.^{14, 15}

A város gazdaságának és társadalmának reorganizációja nem volt egyszerű folyamat. Nemi vigaszt jelentett a város polgársága számára az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözése,¹⁶ de a gyors gazdasági helyreállást nehezítette a gazdasági világválság okozta általános recesz-szió, mely az egész ország gazdasági teljesítményét is jelentősen befo-lyásolta.¹⁷

A harmadik évtized elejére azonban Pécs város polgársága is kezdett magára találni. A középosztály szélesedésével, egyes társadalmi rétegek növekvő szabadidejével összefüggésben az egész országban kezdett ki-épülni egy új gazdasági szektor, az idegenforgalom. Ennek jelentőségét Pécs vezetése is felismerte és az országban első között, 1933. március 28-án a törvényhatósági bizottság határozatot hozott az idegenforgalmi bizottság megalakításáról.¹⁸

Ha figyelembe vesszük az országos idegenforgalmi igazgatás akkori helyzetét, akkor különösen nagyra értékelhetjük a várost vezető testület ezen döntését. A '30-as évek elején ugyanis még az idegenforgalmi irá-nyítás is a kezdeteknél tartott. Működött ugyan 1928 óta Országos Ma-gyar Idegenforgalmi Tanács, ez azonban az idegenforgalmat irányító ke-reskedelemügyi miniszter tanácsadó szervezeteként nem volt operatív hatással az ágazat fejlődésére.¹⁹ Természetesen hatósági hatáskörrel sem rendelkezett. Mindössze javaslatokat fogalmazott meg az illetékes mi-niszter felé. Nagy létszáma miatt nehézkes volt a működése, ezért 1931-ben módosították is a szervezetét,²⁰ és egy 9 tagú intéző bizottságot hoz-tak létre azoknak a hivataloknak és hatóságoknak a képviselőiből, ahol jelentős idegenforgalmi költségvetési fedezet állt rendelkezésre. 1935-

ben szabályozták újra kormányrendelettel az idegenforgalmi közigazgatást, és a kereskedelemügyi minisztérium kebelében létrehozták az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatalt (OMIH).

Az OMIH egyaránt foglalkozott külső és belső idegenforgalommal (vagy ahogy akkor már kezdték nevezni: vendégforgalommal). A kormányrendelet az első részben, az 1–8. pontig a Hivatal feladatait a belső idegenforgalom koordinálásában jelölte meg. Nevezetesen a Hivatal feladata lett:

- az idegenforgalommal foglalkozó hatóságok, intézmények, szervezetek és társaságok munkájának koordinálása, valamint a kormány felügyelete alatt álló intézmények idegenforgalommal kapcsolatos fejlesztési terveinek és költségvetésének figyelemmel kísérése;
- részben koordinációs, illetőleg a felügyeleti tevékenység gyakorlása a vármegyék, városok és községek idegenforgalmi tevékenysége felett, mint pl. a helyi kulturális kiállítások, sport- és turisztikai rendezvények, kongresszusok, kulturális ünnepségek rendezése, a helyi háziipari és iparművészeti cikkek forgalmazásának elősegítése, a helyi vendéglátóipari egységek színvonalának idegenforgalmi szempontból való ellenőrzése.

A rendelet második részében, a 9–11. pontokban a külső idegenforgalmi igazgatásnak az alábbi kérdéseit utalja a Hivatal feladatkörébe:

- a külföldi magyar idegenforgalmi propaganda kifejtése, koordinálása és fejlesztése;
- külföldön új programirodák felállítása, illetőleg a régiéek átszervezése;
- külföldön idegenforgalmi szervezetekkel való együttműködés.

A rendelet harmadik részében, a 12–17. pontokban a belső szervezési munkáról szól. Ennek keretében a Hivatal legfontosabb feladatai:

- az idegenforgalom fejlesztését célzó munkaterv és költség-előirányzat évenkénti összeállítása;
- a közlekedési vállalatok menetrendjének és az idegenforgalmat érintő intézkedéseinek szakvéleményezése;
- az országban működő utazási irodák és turisztikai programirodák működésének ellenőrzése;
- az idegenvezetők képesítésének és továbbképzésének megszervezése, valamint működésüknek ellenőrzése;
- az idegenforgalmi célokat szolgáló adatgyűjtés, valamint annak feldolgozása;
- az idegenforgalmi szakoktatás és szakirodalom fejlesztése.²¹

A Hivatal ellátta a belföldi hatósági feladatokat, de nagyon nagy hangsúlyt fektetett a külföldi propagandamunkára is. Ez a kettő szerepvállalás, mint majd látni fogjuk, jellemző volt a városi idegenforgalmi hivatalok működésére is.

Az OMIH Európa szinte valamennyi fővárosában megszervezte az idegenforgalom propagálását szolgáló szervezetet.

Az OMIH-t felállító rendelet 1936. évtől kezdve gondoskodott arról, hogy a Hivatal a feladatai megoldásához a szükséges anyagi eszközökkel rendelkezhesen. Az anyagi eszközök voltak:

- a kereskedelem- és közlekedésügyi minisztérium költségvetésében előirányzott hitel;
- a kivándorlási alapból – amely jövedelmet többek között az útlevél-illetékekből is nyerte – rendelkezésére bocsátott és az 1934. XXVI. tc.-ben megállapított hozzájárulás;
- az Államvasutak 30 km-nél távolabbi utazásra érvényes menetjegyei után jegyeként beszedett 2 fillér díjrészletből a MÁV költségvetésében idegenforgalmi célokra előirányzott összeg;
- az IBUSZ hozzájárulása és egyéb hozzájárulások.

Valamennyi magyar település közül magától értetődően Budapest volt a legaktívabb, de a harmincas években a nagyobb városok sorra hozták létre az idegenforgalmi irodáikat. A Magyar Városok Országos Szövetsége (a városok érdekvédelmi szervezete) rendszeresen napirendre tűzte az idegenforgalom fejlesztésének kérdését, és lobbizott a városok érdekében.²²

Fontos szerepet töltött be asz 1932-ben megalakult Országos Magyar Weekend Egyesület is, amely bár társadalmi szervezet volt, különböző igazgatási feladatokat is ellátott. A szervezet átalakulásával jött létre 1935-ben az Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség.

A Szövetség fő célja a belföldi üdülés fellendítése, a hétvégi pihenések országos megszervezése. Jelentős lépéseket tett a vidék idegenforgalmának fejlesztéséért. Megszervezte például, hogy a vendégek fogadására alkalmas községekben megszerveződjenek a vendégek fogadásának feltételei, biztosítva ezzel, hogy az egyszerűbb, kispénzű emberek is igénybe tudjanak venni olcsó üdülési lehetőségeket. Minden vármegyében megalakult az OMVESz helyi szervezete az alispán elnökletével.

Óriási jelentőségű volt, hogy megszervezte a vendéglátást önként vállaló gazdák magánszállás szolgálatát, amelyet 1936-tól „Fizető vendéglátó” táblával is megjelöltek. A szervezetnek 1-2 év alatt közel 4000 tagja lett. Ugyancsak a szervezet gondozásában jelent meg az első komplex belföldi utazási kézikönyv.

3. A kezdetektől a turizmus első aranykoráig Pécsen

Pécs gazdasága, a meglehetősen nehéz 20-as éveket követően, kezdett újra magára találni. Az önkormányzat gazdálkodása is stabilizálódott, és ha szűkös keretek között is, de már tudtak forrást biztosítani kisebb-nagyobb fejlesztésekhez. A levéltári kutatás eredménye szerint számos fejlesztési döntés során a szempontok között már figyelembe vették az idegenforgalom igényeit is. A vizsgált időszakban a helyi turizmusfejlesztésre a lelkesedés és a jószándékú laikusság volt a jellemző. Ennek ellenére tiszteletre méltó kezdeményezések indultak el, és figyelemre méltó eredmények születtek, amelyeket párhuzamba lehet állítani egy mai város turizmusfejlesztési törekvéseivel és annak szakmai megalapozottságával.²³ Annak ellenére, hogy az idegenforgalommal megbízott helyi érintettek nem voltak e területen képzett szakemberek, a turisztikai termékfejlesztés mai prioritásait a szemük előtt tartva foglalkoztak az attrakció- és infrastruktúra-fejlesztéssel, a fogadási feltételek kialakításával, és a modern turizmusmarketing eszközeinek a meghonosításával.²⁴

A város idegenforgalmának fejlődést – két forrást felhasználva – jól nyomon követhetjük. A '30-as évek színvonalas napilapja, a Dunántúl folyamatosan és örömmel számolt be minden idegenforgalommal kapcsolatos kezdeményezésről.

A levéltári dokumentumok között az Idegenforgalmi Iroda iratanyagából lehetett tájékozódni. Ez azonban csak 1933-ban alakult. Így az 1930 és 1933 közötti időszak vizsgálatánál alapvetően a Dunántúl folyóiratra kell hagyatkoznunk.

1932-ből a filléres gyorsvonatokra vonatkozó adatok, 1936-ból pedig a Pécsi Ünnepi Játékok Rendező Bizottságának iratai szolgálnak nagyon hasznos kutatási forrásul.

Az Idegenforgalmi Irodát igen sokrétű feladattal hozták létre.²⁵

1. Az idegenforgalmat szolgáló tényezők (elsősorban az utasellátó ipar) eredményes együttműködésének biztosítása, irányítása és ellenőrzése, a netán felmerült panaszok orvoslása.
2. A város és környéke idegenforgalmi értékeinek ismertetése a korszerű hírvetés eszközeinek (ismertető és tájékoztató kiadványok, városismertető előadások, sajtóközlemények, kiállítások, emléktárgyak) felhasználásával és a magánvállalkozás keretében üzött idegenforgalmi tevékenység ellenőrzése.
3. Az utasforgalom emelését szolgáló tennivalók, vasúti és közúti közlekedési viszonyok (előnyös menetrend, közvetlen és különvonatok, járatok, csatlakozások, célszerű közúti közlekedés – úgy helyben, mint a helyközi forgalomban, az utas igényeit kielégítő

- úthálózat stb.) javítása, kedvezményes díjszabás, utazási kedvezmények stb. előkészítése, előmozdítása és szorgalmazása.
4. A város nevezetességeinek bemutatása és az ezzel kapcsolatban az idegenvezetés megszervezése.
  5. A város és környékén üdülő- és nyaralóhellyé történő fejlesztésnek előmozdítása, az erre alkalmas tényezők (pl. gyümölcs- és tejkúrák) hasznosításával.
  6. Az idegenforgalmi célkitűzések megvalósítására alkalmas rendezések (ünnepi játékok, kiállítások, hangversenyek, sportesemények stb.) előmozdítása és támogatása.
  7. A Pécsre irányított tanulmányi, társas- és egyéb utazások, valamint a Pécssett rendezett országos és regionális érdekképviselői összejövetelek (kongresszusok, közgyűlések) idegenforgalmi részének előkészítése és lebonyolítása. Az ilyen utasoknak, valamint a városban és környékén üdülni szándékozók elhelyezéséről, általában az ellátásáról való gondoskodás, amennyiben az utasellátó ipar nem képes megfelelni a felmerült igényeknek.
  8. Általában minden olyan kezdeményezésnek a támogatása, amely a város idegenforgalmi érdekeinek a szolgálására alkalmas.

Az iroda a város idegenforgalmának két földrajzi területével foglalkozott elsősorban: a Mecsekkel és magával a város nevezetességeivel (műemlékek, gyárak stb.). A város nevezetességeihez tartozott még a városra jellemző termékek propagálása (őszibarack, Mecseki Itóka, Littke Pezsgő, Pécsi Sör, Zsolnay kerámia, Mecseki rablólús stb.) is. A város környéki idegenforgalom pedig elsősorban a két baranyai fürdőhely, Harkány és Sikonda felé irányult. Az iroda működését a hivatali (bürokratikusnak is mondható) aprólékosság jellemezte, amely szinte mindenre kiterjedt. Így nagy gondot fordítottak például a turizmus tárgyi kultúrájára. Mint például: prospektusok, ismertető, levélpapírok, levelezőlapok, tájékoztató táblák, útjelző oszlopok, művészi színvonalú emléktárgyak (botjelvények, bőrröndcímkek, városkulcsok és városkulcsotok, szivarkahüvelyek, fapipák stb.) A továbbiakban a ma érvényes szakterminológiákhoz igazítva mutatjuk be a város akkori idegenforgalmi tevékenységének néhány meghatározó elemét. Pécs város idegenforgalmi irodájának az alapcélja a belföldi és a külföldi beutazás fejlesztése volt. Sajnos az Idegenforgalmi Iroda hivatali iratai csak az évtized második felétől maradtak meg nagyobb teljességükben, így átfogó képet is alapvetően erről az időszakról kaptunk. A „hőskor” remek eredményei viszont jól nyomon követhetőek a Dunántúl tudósításaiból

3.1. Turisztikai vonzerőfejlesztés

Az idegenforgalom fejlesztésében illetékes közreműködők és a város vezetői tisztában voltak azzal, hogy a városba látogató vendégek rendezett városképre és attraktív látványosságra vágnak. Ennek megfelelően 1930-ban döntöttek a Széchenyi tér átépítéséről és a díszvilágítás kiépítéséről.²⁶ Még ugyanezen év májusában átadták a Zsolnay díszkutat, amely azóta Pécs egyik szimbólumává vált.²⁷ 1931-ben 500 korcsolyás számára is használható műjégpályát építettek, a közvágóhíd jéggyárának téli szabad kapacitását kihasználva.²⁸ 1933-ban döntöttek arról, hogy a Balokány ligetben 600 fő befogadására alkalmas modern strandfürdő létesüljön. A fejlesztéssel párhuzamosan rendbe tették a tavat és a parkot is.²⁹ A pécsi polgárság is figyelemmel kísérte az idegenforgalom fejlődését, és sok esetben lelkes kezdeményezésekkel próbálta segíteni azt. Dr. Derner József rendőrkapitány is „életrevaló tervet vetett fel, miszerint a Havi-hegyen végig gyalogutat létesítenének ... a Havi-hegyről gyönyörű kilátás nyílik a városra, és ezt a pazar panorámát mindenképpen bele kell építeni Pécs idegenforgalmába ... Úgy értesültünk, hogy hamarosan megalakul a Havi-hegy baráti köre, amelynek az lesz a célja, hogy feltárja, és az idegenforgalom számára kihasználja a Havi-hegyet és környékét.”³⁰ A kulturális turizmus infrastrukturális adottságainak javítását is szolgálta az 1934-ben átadott szabadtéri színpad. A létesítmény a Pécsi Ünnepi Hét rendezvénysorozat egyes eseményeinek is helyszínt tudott biztosítani.³¹ A részben turisztikai célú beruházások sorát gyarapította a modern Hullámfürdő átadása is, melyre 1935 júniusában került sor.³² Jól ráéreztek arra is a kor turizmusszervezői, hogy a beruházások mellett rendezvények szervezésével is jelentősen lehet fokozni az érdeklődést a város iránt. Ezért a már említett ünnepi hét mellett őszi szőlészeti és mezőgazdasági kiállítást és számos más programot szerveztek. Ezek közül kiemelkedett az 1936-os Missa Sollemnis (Ünnepi Mise) nagyszabású szabadtéri előadása, amely mai mércével mérve is jelentős tömeget vonzott. A figyelem kiterjedt a mai megnevezéssel látogatómenedzsmentnek nevezett feladatokra is. Erről tanúskodik az alábbi bekezdés: „A filléres vonatok elősegítik a belföldi forgalmat, de nem állandósítják azt. Ezért fontos lenne a meglévő idegenforgalom fejlesztése és sokrétűsítése. Elkerülhetetlen a telefonfülkék kihelyezése, a nagyvárosokban már elengedhetetlen világító hirdetőoszlopok kiépítése, illetve a Széchenyi és a Sétatéren lehetőleg földalatti illemhelységek kiépítése.”³³

3.2. A közlekedési infrastruktúra fejlesztése

A város közlekedési kapcsolatai egyes területeken mai szemmel is irigylésre méltók voltak. Ilyen volt a légi közlekedés. 1930 februárjában döntöttek a reptér létesítéséről,³⁴ és április 15-én már meg is indult a légiforgalom Pécs és Budapest között. A fővárosba 1 óra 10 perc alatt, a jó csatlakozásnak köszönhetően Bécsbe pedig 3 óra alatt el lehetett érni a városból 8, illetve 16 személyes Fokker repülőgépek igénybevételével.³⁵

A modern turizmus kialakulásában jelentős szerepe volt a vasútnak. Ezzel összefüggésben a vasút turizmusra gyakorolt hatására számos szerző rámutatott.³⁶ Pécs város erősödő idegenforgalmára is pozitív hatást gyakoroltak az akkor még jól működő vasúti szolgáltatások. 1930. május 15-től éjszakai vonattal (kényelmes hálókütkékkel) lehetett közvetlenül Bécsbe utazni. Ha valaki 18 óra 15 perckor elindult Pécsről, reggel 8 óra 44 perckor már Bécs belvárosában kezdhette a napját.³⁷ A korszak egyik jellegzetessége volt a filléres vonatok rendszere. Pécsre már 1930-ban és 31-ben is érkeztek filléres vonatok, de a pécsiek utazási lehetőségei 1932-től bővültek ki lényegesen. Ebben az évben Pécsről kiránduló vonatok indultak Budapestre, Bajára, Fonyódra, Győrbe, Miskolcra, Mohácsra, Sopronba, Szegedre, Veszprémbe és Szombathelyre.³⁸ Egy 1932 tavaszán készült elemzés szerint az előző évben 2060 vendég érkezett a városba a filléres vonatokkal, és a MÁV egyik legnépszerűbb kirándulása volt a pécsi.³⁹ Tekintettel arra, hogy turizmusunk fejlődésének ezen korai szakaszában még egyáltalán nem volt jellemző a tömegturizmus és annak negatív kísérő jelei, a város lakossága nagyon pozitív dolognak ítélte meg az új gazdasági ág kialakulását, és lehetősége szerint szívesen segítette is annak fejlődését. A Pécsre érkező filléres vonatokat is kisebb népünnpel kísérte. Erről tanúskodik az alábbi írás is:⁴⁰ Pécsre pontban délelőtt féltizenkettőkor érkezünk. Az állomáson fűvös zenekar várt bennünket és Pécs város közönsége, mely lelkesen megéljenzte a vendégeket. Az utakon figyelmeztető táblák, felvilágosító helyek, kedves cserkészgyerekek, akik készséggel kalauzoltak bennünket. Bann a városban megtekintettük a helyi különlegességek vásárját és a város középontjában lévő nevezetességeket. Térzene várt minket a főtéren, és olcsó, jó ebéd a vendéglőkben és étkezőhelyeken. Délután gyalog és autókörseta keretében mutatták meg nekünk a város érdekesebb részeit, múzeumokat stb. Kimentünk a Zsolnay-gyárba, onnan a Mecsekre. Akármelyik pécsi nevezetességet néztük is meg, az volt mindegyiknél az impresszió, hogy nem láttunk semmit, mert pl. a székesegyház belseje a maga műkincseivel, művészi freskóival, földalatti templomaival, szobraival, faragványaiival, múzeumúval egész hétre szóló látványosságot je-

lentett nekünk. Ugyanígy a Zsolnay-gyár múzeummá is, melynek tüzetes áttanulmányozása heteket vett volna igénybe. Úgy mentünk el a látnivalók mellett, hogy elkábított bennünket az, amit láttunk, mert összefolyt szemünk előtt, mint a gyorsan pergetett film egyes kockái, csak a benyomás maradt meg. Ez pedig nagyszerű volt!”

1937 márciusában nagy örömmel értesült a város lakossága arról, hogy a nyári menetrend szerint munkába áll az Árpád sínautóbusz, mely kényelmes és modern, első és másodosztályú kocsikkal, „csaknem repülőgép sebességének megfelelő gyorsasággal”, 3 óra alatt valósítja meg a fővárosba utazást.⁴¹ Ez egy igazán figyelemre méltó eredmény, különösen annak tükrében, hogy a MÁV napjainkban sem tudja túlszárnyalni ezt. A nemzetközi vasúti kapcsolatok terén is jobb volt a helyzet, mint manapság. 1938. május 15-től a Siegfried motoros vonat forgalomba állásával 6 és fél órára rövidült a Pécs–Bécs utazás, ráadásul Gyékényesen csatlakozás volt a Trieszt–Velence–Fiume felé tartó vonatokra.⁴²

3.3. Az idegenforgalom fogadási feltételeinek a fejlesztése

A kereslet igényeire reagálva a turizmus fogadási feltételeit is folyamatosan fejlesztették Pécsen. 1930-ban a Pannónia szállodát modernizálták, és még ugyanebben az évben a Nagy presztízsű Mecsek Egyesület megkezdte a Dömörkapu mellett egy kétemeletes turista- és üdülőház fejlesztést, 70 000 pengős összköltségvetéssel.⁴³ A szálláshely hamar népszerűvé vált, és pár év múlva már nem is tudta kielégíteni a felmerülő igényeket. Vállalkozói szándék hiányában a város vezetése döntött 1935 elején arról, hogy negyedmillió pengős költségvetéssel kétemeletes, 50 férőhelyes elegáns üdülőszállót épít a Mecseken, mely meglehetősen gyors munkával 1936. év végére el is készült, és december 15-én megnyitotta kapuját a turisták előtt. Az üzemeltetést bérleti jogviszony keretében valósították meg. A bérlőnek a szállásárbevétel 50%-át és az éttermi bevétel 7%-át kellett bérleti díjként fizetnie a városnak, úgy, hogy ez nem lehetett kevesebb, mint 10 000 pengő.⁴⁴ A szálló hamar nagy népszerűségere tett szert, (ez köszönhető az 1937-ben itt forgatott Hotel Kikelet című vígjátéknak is), és jelentősen növelte Pécs idegenforgalmát. Az étterme is felkapott hely lett, és gyakran sétáltak fel egy jó ebédért vagy vacsoráért a pécsi polgárok. Az üdülőszállóval együtt 1937-ben már 9 szálloda és 21 elegáns étterem, illetve kávéház működött a városban. Ezekben 430 vendéget tudtak elszállásolni, és 1300 vendéget pedig megebédeltetni.⁴⁵ Pécs város turizmusának fogadási feltételei a 30-as évek második felére jó színvonalon kiépültek.

3.4. Innovatív termékfejlesztés

A turisztikai fejlesztésekben a termékszemléletű közelítés csak a 20. század utolsó évtizedeiben vált gyakorlattá. A 30-as években, még egyáltalán nem különböztették meg a fogyasztók motiváltsága és az attrakciók jellege alapján a különböző turisztikai termékeket. Ennek ellenére érdemes megvizsgálnunk azt, hogy elődjünk milyen körülmények között és átgondoltan fogtak hozzá a turizmus fejlesztéséhez. A vizsgált levéltári anyagokból és a Dunántúl folyóirat tudósításaiból az körvonalazódik, hogy a fő fejlesztési hangsúly alapvetően 2 terméktípuson volt, a kulturális turizmuson és az ökoturizmuson. (Természetesen, mint ahogyan az előbb már utaltam rá, ezek a kategóriák akkor még nem léteztek.)

Az ökoturizmus motorja a Mecsek Egyesület volt. Az egyesületnek több mint 2000 tagja volt, köztük a város legbefolyásosabb polgársaival. Aktív és kezdeményező volt, és ami ennél is fontosabb, jelentős tőkével is rendelkezett. Ez tette lehetővé, hogy megépítse a turista- és üdülőszállását, hogy karbantartsa a Mecsek túraútvonalait és turista házait. A pécsiek számára ezekben az években fontosabb volt a Mecsek, mint napjainkban. Itt jegyezzük meg, hogy Pécs tehetősebb polgárai magánvagyonukból is adakoztak a fejlesztésekhez: pl. a Pécs feletti városi erdők legszebb sétaútja, a Rotary körsétány (ma már tanösvény) is ekkor épült, az 1930-as évek elején, Ereth Ede, néhai börtényi vezérigazgató magánadományából. A Mecsek a város idegenforgalmi kínálatának egyik központi eleme volt. Még a filléres vonatok közönségét is felvitték a Mecsekre, hogy megcsodálhassák a város csodálatos panorámáját. Népszerű kilátópontokat építettek, kialakult a ma is használt jelzett turista úthálózat, és számos erdei turistaszállás és menedékhely várta a vendégeket. 1935-ben a mecseki kirándulások ösztönzésére turista tájékoztató táblákat állítottak fel a Széchenyi téren. „Mintha csak valami osztrák tábláról mintázták volna” – írta lelkesen a Dunántúl.⁴⁶

A másik kiemelést érdemlő turisztikai terméktípus a kulturális turizmus volt. 1933-tól megrendezték a Pécsi Ünnepi Hét kulturális rendezvénysorozatát. Az idegenforgalmi iroda ösztönözte a különböző kongresszusok pécsi megrendezését (Pl. 1934-ben Országos ügyvéd kongresszus). 1934-ben elkészült a belvárosi szabadtéri színpad és 1935-től két helyszínen (a belvárosban és a Tettyén) bonyolították le a szabadtéri játékokat. Ugyancsak korszerű kezdeményezés volt az 1934. szeptember 2-án megtartott nagyszabású repülőnap is. 1934-től szeptemberben Pécsi Bornapokat szerveztek, amely a mai modern gasztrofesztiváloknak volt az előde. A városba látogató egyéni vendégek és szervezett csoportok számára összeállított programcsomagok meghatározó elemei voltak a

város örökségi értékeinek reprezentáns elemei: az „őskeresztény sírkamrák”, a Zsolnay gyár és múzeum, a Székesegyház stb.

1936-ban pedig igazi nagyszabású turisztikai eseményt is szervezett a város, amikor is a Pécsi Ünnepi Játékok keretében bemutatták a Missa Sollemnis-t.

3.5. Modern marketingtevékenység

A vendégforgalom növelésére korszerű marketingeszközöket használtak. 1931-ben „a magyar közönség szinte hisztériás külföld imádatával szemben” az Országos Filmiroda Rt. a magyar városok szépségére terelné a figyelmet. Ezért a jelentősebb városokról hangosfilmet készítettek.⁴⁷ 1934-ben a városi idegenforgalmi iroda az őszi idegenforgalmi szezon népszerűsítésére kampányt szervezett. A marketingmunkában megjelentek a prospektusok, plakátok, képeslapok, programfüzetek, bélyegek. Az ország más városaiban rádió- és mozi reklámból értesülhettek az emberek Pécs attrakcióiról. Ma is korszerű gondolatnak számítana a helyi termékek turisztikai hasznosításának az előtérbe állítása. Ezt a célt szolgálta az idegenforgalmi iroda által kezdeményezett szőlő-, bor-, virág- és mézkiállítás és a „világszerte ismert” pécsi barack beillesztése a kínálatba.⁴⁸ Kimondottan a turisták igényeinek a kielégítésére egyedi ajándéktárgyakat terveztek és gyártattak. Népszerűek voltak a botjelvények, a Zsolnay ajándéktárgyak és az ugyancsak az idegenforgalmi iroda kezdeményezésére gyártani kezdett Mecseki Gyógyítóka. A vásárlásösztönzés ma is használt formáját a kedvezményt adó szelvényfüzetet is bevezették, 20% kedvezményt nyújtva a vásárlóknak a különböző belépőkből és vendéglátásból. Ugyancsak az idegenforgalmi iroda anyagi támogatásával és népszerű színészek közreműködésével valósult meg 1937-ben a Hotel Kikelet című nagysikerű mozifilm. És végezetül megemlítem még az Egy nap Pécsen című, Hamerli Antal által készített filmet, melyet a filléres vonatok közönségének városon belüli mozgása inspirált.

4. A város idegenforgalmának eredményei számokban

Az idegenforgalom fejlesztésébe fektetett energia meghozta a gyümölcsét. Rendszeresen nagy örömmel számolt be a javuló vendégforgalmi adatokról a Dunántúl. Az adatok forrásául az idegenforgalmi hivatal statisztikája szolgált.⁴⁹ Ez alapján 1934-ben arról tudósítottak, hogy a város idegenforgalma az előző évihez képest 28 000 fővel bővült. 1933-ban még csak 30 120 „bejelentett idegen” járt a városban, 1934-ben pedig már 58 608 fő (ebből 1871 külföldi). A belföldi vendégek közül több mint tíz-

ezzen a filléres vonatokkal érkeztek, tanulmányi kirándulás céljából pedig 1766 fő látogatott Pécsre. Magánszálláshelyen megszállt 29 634 fő, szállodában pedig 14 433. A következő években a növekedés dinamikája jóval kisebb volt, de évről évre nőtt a város turizmusa. 1936-ban 63 000 vendég érkezett a városba, közülük már 2579 volt a külföldi.⁵⁰ 1938-ban már meghaladta a 70 000-ret a város iránt érdeklődő turisták száma. 2606 külföldi érkezett, akik közül 1206 szállodában szállt meg, 614-en magánszállást vettek igénybe. A belföldi vendégek száma 69 117 volt, akik közül szállodai ellátást vett igénybe 23 194 fő, és magánszálláshelyet használt 31 196 fő. A filléres vonatok kis mértékben vesztek a fontosságukból, de még így is 6614-en ezzel érkeztek. Megszaporodtak a szervezett csoportos utazások Pécsre, és jellegüket tekintve igen változatos képet mutatnak. „Májusban 44 fős francia csoport, júliusban 14 fő amerikai vendég, júliusban lengyel cserkészek 8 fő, lovastúra 7 fő, lengyel főiskolások 20 fő, augusztusban VI. lovastúra 9 fő, keszthelyi nyári egyetem 14 fő, lengyel diákcsoport 13 fő, német diákcsoport 114 fő, angol csoport 17 fő, amerikai magyar csoport 33 fő.” Színesítette a beutazó programokat az is, hogy 23 fővel repülőgépes csillagtúra érkezett Pécsre, Eszékről pedig különvonattal utazott a városba 480 vendég.⁵¹ A számok azt igazolják, hogy Pécs városban a turizmus ténylegesen jelentős gazdasági ágazattá vált. A város támogatásának, a helyi lakosság idegenforgalom iránti szimpátiájának és az idegenforgalmi hivatal lelkes munkájának köszönhetően Pécs felzárkózott a kedvelt magyarországi célpontok közé.

5. Összefoglalás, következtetések

Jóleső érzéssel és nagy tisztelettel lapozgattam a levéltári anyagok oldalait, és olvastam a Dunántúl című folyóirat tudósításait, anyagot gyűjtve a 30-as évek idegenforgalmáról. Volt némi elképzelésem arról, hogy ezen időszak milyen izgalmas és jelentőségteljes volt városunk életében, de korántsem gondoltam, hogy Pécs jelenlegi turisztikai kínálatának jelentős része már kialakult erre az időre, és hogy a turisztikai marketingmunka még ma is gyakran használt eszközeit már ekkor is magas szinten alkalmazták. (Nyilván a kor technikai színvonala által nyújtott lehetőségeknek megfelelően.) Az érintettek lelkesedését jól jellemzi a Dunántúl folyóiratban megjelent alábbi idézet: „Az idegenforgalom nem sablonos, évről-évre megismételt változatlan körforgás, hanem minden alkalommal megújuló, örökké ötletes, belső megszervezés és együtt munkálkodás eredménye.”⁵² Mint ahogyan az előzőekből láthattuk, sem ötletességből, sem az együtt munkálkodásból nem volt hiány ezekben az években. Sajnos a háborús készülődés, majd a II. világháború megszakí-

totta ezt a lendületes fejlődést, és több mint két évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy a 60-as években újra elkezdődhessen Pécs turizmusának a fellendülése. A 30-as évek eredményei azonban napjaink turizmusára is hatással vannak.

JEGYZETEK/NOTES

1. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/366.html> (letöltés: 2019. 04. 10.)
2. Kudar Lajos (2003): Turizmusunk története dióhéjban. Tinta Kiadó. Budapest. p. 70.
3. Bangha Géza (1941): Az Országos Idegenforgalmi Hivatal szervezete. In: Markos Béla (szerk.): Az idegenforgalom. Az 1941. évi idegenforgalmi közigazgatási szaktanfolyam előadásai. Idegenforgalmi Újságírók Egyesülete. Budapest. pp. 61–66.
4. Rubovszky András–Szigeti Andor–Walkó Miklós (2009): A magyar vendéglátás és turizmus újkori története. Szaktudás Kiadó. Budapest. p. 360.
5. A magyar idegenforgalom évkönyve 1936. Idegenforgalmi Újságírók Szindikátusa, s. a., s. l.
6. Schneider Árpád (1938): Magyarország Trianontól napjainkig. Vendéforgalom. Magyar Statisztikai Szemle. 1938/4. szám. pp. 543–547.
7. Czenner Jenő (1933): Idegenforgalmi gazdaságpolitika. s. n. Budapest. p. 151.
8. Az idegenforgalom jelentősége az egyes államok fizetési mérlegében. Magyar Statisztikai Szemle 1938/2. szám. pp. 153–154.
9. Gundel Endre (1937): Az idegenforgalom elmélete és gyakorlata. Magyar Idegenforgalmi Érdekeltségek Szövetsége. Budapest. p. 151.
10. Máday Béla (1941): A szabadidőmozgalmak és az idegenforgalom. Idegenforgalmi Újságírók Egyesülete. Budapest. p. 11.
11. Gál László (1941): Idegenforgalmi közigazgatás Magyarországon. In: Markos Béla (szerk.): Az idegenforgalom. Az 1941. évi idegenforgalmi közigazgatási szaktanfolyam előadásai. Idegenforgalmi Újságírók Egyesülete. Budapest. pp. 57–60.
12. Kaposi Zoltán (2006): Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara. Pécs. p. 326.
13. Kaposi Zoltán (2011): Iparfejlődés és városszerkezet Pécsen a 19–20. század fordulóján. URBS: Magyar Várostörténeti Évkönyv. 2011/6. szám. pp. 26., 51–76.
14. Kaposi Zoltán (2011): Pécs gazdasági helyzete a szerb megszállás idején. Pécs Szemle. 2011/2. szám. pp. 12., 66–77.
15. Kaposi Zoltán (2011): Pécs gazdasági helyzete a szerb megszállás idején (1918–1921). Közép-Európai Közlemények. 2011/13. szám. pp. 12., 40–51.
16. Kaposi Zoltán (2014): Pécs gazdasági és társadalmi helyzete az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözése évtizedében. Per Aspera Ad Astra: A Pécsi Tudományegyetem Művelődés- és Egyetemtörténeti Közleményei. 2014/1. szám. 24. old., pp. 26–49.
17. Kaposi Zoltán (1998): A XX. század gazdaságtörténete I. 1918–1945. Dialóg Campus Kiadó. Pécs. p. 170.

18. A dolgozat döntő része levéltári kutatáson alapul. BML Pécs Város Idegenforgalmi Irodájának iratai, 9236/1939.
19. Csizmadia László: A magyar idegenforgalmi igazgatás kezdetei. In: Állam és Igazgatás. Budapest, 1979/12.
20. (6720/1931. sz. ME rendelettel)
21. Csizmadia (1979): i. m.
22. Gonda Tibor (2005): Pécs idegenforgalmának hőskora, I. rész. Pécsi Szemle. 2005/1. szám. pp. 70–82.
23. Aubert Antal–Csapó János–Gelányi Nóra–Gyuricza László–Jónás-Berki Mónika (2010): A tetraéder modellről a turizmusig. In: Trócsányi András–Kovács István–István Péter (szerk.): Tér, találmány, tanítványok I. IDResearch Kft. Publikon Kiadó. pp. 11., 15–25.
24. Lengyel Márton (1992): A turizmus általános elmélete.
25. BML Pécs Város Idegenforgalmi Irodájának iratai, 809/1939.
26. Dunántúl, 1930. jún. 5.
27. Dunántúl, 1930. máj. 15.
28. Dunántúl, 1931. jún. 30.
29. Dunántúl, 1933. márc. 3.
30. Dunántúl, 1933. ápr. 5.
31. Dunántúl, 1934. máj. 25.
32. Dunántúl, 1935. jún. 9.
33. Dunántúl, 1934. febr. 15.
34. Dunántúl, 1930. febr. 25.
35. Dunántúl, 1930. ápr. 3.
36. Csapó János–Husztai Zsolt (2012): Turizmus és közlekedés: Vasúti közlekedés. In: Aubert Antal (szerk.): Turizmusmenedzsment. Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar. Szekszárd. 4. fejezet.
37. Dunántúl, 1930. ápr. 29.
38. Dunántúl, 1932. ápr. 9.
39. Dunántúl, 1932. ápr. 12.
40. Gonda II. BML 8. dosszié 3. lap
41. Dunántúl, 1937. márc. 15. és ápr. 2.
42. Dunántúl, 1938. máj. 12.
43. Dunántúl, 1930. szept. 14.
44. Dunántúl, 1936. nov. 7.
45. Gonda Tibor (2005): Pécs idegenforgalmának hőskora, I. rész. Pécsi Szemle. 2005/1. szám. pp. 70–82.
46. Dunántúl, 1935. dec. 18.
47. Dunántúl, 1931. febr. 11.
48. Dunántúl, 1931. aug. 4.
49. Dunántúl, 1934. dec. 2.
50. Dunántúl, 1936. ápr. 6.
51. Dunántúl, 1939. jan. 17.
52. Dunántúl, 1938. okt. 26. Walbauer Henrik.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

Szakirodalom

- Az idegenforgalom jelentősége az egyes államok fizetési mérlegében. Magyar Statisztikai Szemle 1938/2. szám. pp. 153–154.
- Aubert Antal–Csapó János–Gelányi Nóra–Gyuricza László–Jónás-Berki Mónika (2010): A tetraéder modellről a turizmusig. In: Trócsányi András–Kovács István–István Péter (szerk.): Tér, talentum, tanítványok I. IDResearch Kft. Publikon Kiadó. pp. 11., 15–25.
- Bangha Géza (1941): Az Országos Idegenforgalmi Hivatal szervezete. In: Markos Béla (szerk.): Az idegenforgalom. Az 1941. évi idegenforgalmi közgazgatási szaktanfolyam előadásai. Idegenforgalmi Újságírók Egyesülete. Budapest. pp. 61–66.
- Czenner Jenő (1933): Idegenforgalmi gazdaságpolitika. s. n. Budapest. p. 151.
- Csapó János–Husztai Zsolt (2012): Turizmus és közlekedés: Vasúti közlekedés. In: Aubert Antal (szerk.): Turizmusmenedzsment. Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar. Szekszárd. 4. fejezet.
- Csizmadia László (1979): A magyar idegenforgalmi igazgatás kezdetei. In: Álami és Igazgatás. 1979/12. Budapest.
- Gál László (1941): Idegenforgalmi közigazgatás Magyarországon. In: Markos Béla (szerk.): Az idegenforgalom. Az 1941. évi idegenforgalmi közigazgatási szaktanfolyam előadásai. Idegenforgalmi Újságírók Egyesülete. Budapest. pp. 57–60.
- Gundel Endre (1937): Az idegenforgalom elmélete és gyakorlata. Magyar Idegenforgalmi Érdekeltségek Szövetsége. Budapest. p. 151.
- Kaposi Zoltán (2006): Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara. Pécs. p. 326.
- Kaposi Zoltán (1998): A XX. század gazdaságtörténete I. 1918–1945. Dialóg Campus Kiadó. Pécs. p. 170.
- Kaposi Zoltán (2011): Pécs gazdasági helyzete a szerb megszállás idején. Pécs Szemle. 2011/2. szám. pp. 12., 66–77.
- Kaposi Zoltán (2011): Pécs gazdasági helyzete a szerb megszállás idején (1918–1921). Közép-Európai Közlemények. 2011/13. szám. pp. 12., 40–51.
- Kaposi Zoltán (2011): Iparfejlődés és városszerkezet Pécsen a 19–20. század fordulóján. URBS: Magyar Várostörténeti Évkönyv. 2011/6. szám. pp. 26., 51–76.
- Kaposi Zoltán (2014): Pécs gazdasági és társadalmi helyzete az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözése évtizedében. Per Aspera Ad Astra: A Pécsi Tudományegyetem Művelődés- és Egyetemtörténeti Közleményei. 2014/1. szám. pp. 24., 26–49.
- Kudar Lajos (2003): Turizmusunk története dióhéjban. Tinta Kiadó. Budapest. p. 70.
- Lengyel Márton (1992): A turizmus általános elmélete. Budapest. ISBN 963-02-9250-5
- Máday Béla (1941): A szabadidőmozgalmak és az idegenforgalom. Idegenforgalmi Újságírók Egyesülete. Budapest. p. 11.

Rubovszky András–Szigeti Andor–Walkó Miklós (2009): A magyar vendéglátás és turizmus újkori története. Szaktudás Kiadó. Budapest. p. 360.

Schneider Árpád (1938): Magyarország Trianontól napjainkig. Vendégforgalom. Magyar Statisztikai Szemle. 1938/4. szám. pp. 543–547.

Levéltári források

Baranya Megyei Levéltár: Pécs Város Idegenforgalmi Irodájának 1933 és 1939 közötti iratai

Baranya Megyei Levéltár: 1932-ből a filléres vonatokkal kapcsolatos iratanyagok

Baranya Megyei Levéltár: 1936-ból a Pécsi Ünnepi Játékok Rendező Bizottságának az iratai

Dokumentumgyűjtemények, forráskiadások, eredeti dokumentumok

Idegenforgalmi Újságírók Szindikátusa, s. a., s. l. (1935): A magyar idegenforgalom évkönyve.

Idegenforgalmi Újságírók Szindikátusa, s. a., s. l. (1936): A magyar idegenforgalom évkönyve.

Sajtó

Dunántúl című újság számai (1930–1939)

ADT – Arcanum Digitális Tudománytár

Monográfiák

Kaposi Zoltán (1998): A XX. század gazdaságtörténete I. 1918–1945. Dialóg Campus Kiadó. Pécs. 170. p.

Kaposi Zoltán (2006): Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara. Pécs. 326. p.

Lengyel Márton (1992): A turizmus általános elmélete. Viva K. és Reklámügynökség. Budapest. ISBN 963-02-9250-5. 8–16. old.

DOMONKOS Endre

tudományos főmunkatárs

**Budapesti Gazdasági Egyetem, Alkalmazott Tudományok Egyeteme
Külkereskedelmi Kar**

senior research fellow

**Budapest Business School University of Applied Sciences Faculty
of International Management and Business, Budapest, Hungary**

email: Domonkos.Endre@uni-bge.hu

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA FELBOMLÁSÁNAK GAZDASÁGI KÖVETKEZMÉNYEI (1918–1922)

THE ECONOMIC CONSEQUENCES OF THE DISMEMBERMENT OF AUSTRO–HUNGARIAN EMPIRE (1918–1922)

ABSTRACT

The First World War and the dismemberment of the Austro–Hungarian Empire in the Autumn of 1918 had serious economic and political consequences on the Central, Eastern European countries. At the end of 1918, all countries in the region were on economic collapse. Besides the acute lack of food and fuel supply, physical devastation and loss of human resources, the depreciation of national currencies and finally, the current account difficulties further exacerbated the situation of the countries of East Central Europe.

The borders of Central and Eastern Europe was reshuffled by the victorious Entente Powers at the Peace conference of Paris in 1919, based on the principle of self-determination, which was elaborated by the American President, Woodrow Wilson. As far as the new frontiers were concerned, they did not fulfil the requirements of nation states. The main consequence was that the new borders were meant as a source of tension in the Inter-war period.

The objective of my paper is to evaluate the economic consequences of the dismemberment of Austro-Hungarian Monarchy. In this context, the territorial changes, which happened in the region after 1918 had profound impacts on the further development of the region. Because of length constraints, I will not highlight the domestic politics of the Central and Eastern European countries and the question of the nationalities.

Kulcsszavak: gazdaságtörténet, Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, területi változások, háborús károk, infláció, gazdasági nehézségek

Keynotes: economic history, dismemberment of the Austro–Hungarian Monarchy, territorial changes, war damages, inflation, economic difficulties

1. Bevezetés

Az első világháború és 1918 őszén, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása súlyos gazdasági és politikai következményekkel járt Közép- és Kelet-Európa államaira nézve. Valamennyi közép- és kelet-európai ország nemzetgazdasága 1918 végére az összeomlás szélére került. A fűtőanyag- és az általános élelmiszerhiány mellett a fizikai értelemben vett pusztítás, a humán erőforrás állományában bekövetkezett veszteségek, a pénzügyi káosz és a nemzeti valuták elértéktelenedése, valamint a fizetési mérleg nehézségek tovább súlyosbították a térség országainak helyzetét.¹

A világháború győztes nagyhatalmai az 1919-es párizsi békekonferencián – Wilson amerikai elnök által hangoztatott népek önrendelkezésének joga alapján – újrarajzolták Közép- és Kelet-Európa térképét.² Ugyanakkor a győztes hatalmak által megállapított határok egyáltalán nem feleltek meg a nemzetállami követelményeknek, így állandó feszültségforrássá váltak a két világháború közötti időszakban.

Tanulmányom célja az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának és a Párizs környéki békeszerződések területváltozásai során bekövetkezett gazdasági következmények bemutatása Közép- és Kelet-Európa államai ban. Ugyanakkor területi korlátok miatt nem kívánok foglalkozni a térség egyes országainak belpolitikai helyzetével és a „nemzetiségi kérdés” témakörével.

2. A dualista Monarchia felbomlásának gazdasági következményei

1918 végére az egykori nagy gazdasági térség, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával heterogén összetételű „többnemzetiségű” államok jöttek létre. Mindez a folyamat területváltozásokkal és messzemenő politikai, gazdasági következményekkel járt együtt.

A korábbi 51 millió lakossal rendelkező, közép-európai regionális hatalom helyén megalakult Ausztria (1918. november 12.), Csehszlovákia (1918. november 14.), a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1918. december 1.) és a korábbi területének egyharmadára zsugorodó Magyar Királyság.³ Az 1918. december elején megalakult Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatlakoztak az elemeire széthulló Habsburg Birodalom különböző területei: a ciszlajtán tartományok közül Szlovénia és Dalmácia, továbbá a másik birodalomfélhez tartozott Horvátország és a Vajdaságnak nevezett dél-magyarországi területek, Bácska és Bánát nyugati fele. Az új délszláv állam egyúttal bekebelezte az Osztrák–Magyar Monarchia által 1908-ban annektált Bosznia-Hercegovinát.⁴

Románia az egykori Magyar Királyságtól magához csatolta Erdélyt és az ún. partiumi határterületeket, a korábbi osztrák tartományokból Bukovi-

nát, valamint az Orosz Birodalomból Besszarábia egy részét is. A Román Királyság a területi elcsatolásokkal háromszorosára növelte területét (304 ezer km²) és jelentősen bővült a lakossága (17,6 millió fő).⁵

Jelentős területekkel gyarapodott az újonnan megalakult lengyel állam is, mivel megszerezte a korábban a Monarchiához tartozó Bukovinát és Galíciát, továbbá az egykori Orosz és Német Birodalomhoz tartozó térségeket (Poznań és környéke, valamint beloruszok, litvánok és ukránok lakta kelet-lengyel területek) is. Lengyelország Kelet-Európa egyik legnagyobb kiterjedésű állama lett 388 ezer km²-nyi területtel és 27 millió lakossal.⁶

A Közép- és Kelet-Európában végbement területi változások következtében a gazdasági fejlődés terén korábban tapasztalható kontinuitás megszűnt, mivel az egykori birodalmak (Osztrák–Magyar Monarchia, cári Oroszország) helyén önálló államok jöttek létre, amelyek gazdaságilag, társadalmilag és kulturálisan is rendkívül eltérő összetételűek voltak.

Az első világháború utolsó éveiben (1917–1918) súlyos problémát jelentett az általánossá vált gazdasági kaosz és a termelés drasztikus visszaesése. A gazdasági bajokat tovább tetézte a hadigazdálkodásról béke-termelésre való átállás és a megváltozott külgazdasági körülményekhez való igazodás nehézségei.

1. térkép: Az Osztrák–Magyar Monarchia felosztása, 1918–1920
Map 1.: The dissolution of the Austro–Hungarian Monarchy, 1918–1920

Forrás: Köztes-Európa Térképgyűjtemény. Erdélyi Magyar Adatbank.

In: <http://terkeptar.transindex.ro/legbelso.php?nev=129>; Letöltve: 2019. március 17.

A legsúlyosabb helyzet Közép- és Kelet-Európában a legnagyobb megrázkódtatásokon átment Ausztriában, Magyarországon és Lengyelországban következett be. Mindez szorosan összefüggött az egykori nagygazdasági térség, az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásával. A Monarchia örökségén osztozó utódállamok közül Ausztriát sújtották leginkább a régi gazdasági egység váratlan felbomlásából származó hátrányok. Az egykori osztrák terület lakosságának több mint egyharmada Csehszlovákiához került; korábban e területen képződött a nemzeti jövedelem 45%-a. Az Osztrák Köztársaság 22%-ot örökölt a Monarchia volt lakosságból, s területén a korábbi nemzeti jövedelem 30%-át állította elő. A lakosság 40%-án osztozó országok (Lengyelország, Jugoszlávia, Olaszország és Románia) olyan területeket kaptak, ahol a korábbi nemzeti jövedelem 25%-át termelték meg.⁷ A kedvezőtlen gazdasági feltételek, a szűkös élelmiszerellátás és nyersanyaghiány mellett további problémát jelentett, hogy Ausztriát elvágták a Monarchia korábbi értékesítési piacaitól. Mindezek következtében az ipari termelés alig haladta meg a háború előtti szint egyharmadát.⁸

Az első világháború végére Magyarország helyzete is rendkívül súlyossá vált. A munkaerőhiány, a lóállomány katonai igénybevétele és az állatállomány csökkenése a nemzeti jövedelem termelésében meghatározó szerepet játszó mezőgazdaság visszaesését eredményezte. 1919-ben a mezőgazdaság termelése – 1920-ban megállapított terület alapján számítva – alig egyharmadát tette ki a háború előtti szintnek és 1920-ban is csak 50–60%-a körül mozgott. Hasonló termeléseszköken következett be az iparban is. A fogyasztási iparcikkek termelését a hadiipar javára oly mértékben korlátozták, hogy az 1918-ban már a békeszint 30–40%-ára esett vissza. A stratégiai célokat szolgáló termelési ágazatok közül a vas és acélipar termelése felére csökkent. Az ipari termelés 1919 őszére alig haladta meg az 1913-as szint 15–20%-át és 1920-ban is csak 35–40% körüli szintig emelkedett.⁹

Magyarországon a világháború utolsó évében kialakult gazdasági káoszt tovább fokozta, hogy 1918 őszétől kezdve állandóan kisebb-nagyobb harcok dúltak hazánk területén. Az 1918 őszen dél-dunántúli területekre (Baranya megye és Pécs) történt szerb bevonulás, a Tanácsköztársaság alatti fegyveres tevékenység, az 1919-es román megszállás, valamint a kommunista 133 nap után egyre szélesedő különítményesek által okozott károk is érzékenyen érintették az országot.¹⁰

Magyarország számára Ausztriához hasonlóan a korábbi egységes vámterületként és önálló gazdasági egységként működő Osztrák–Magyar Monarchia megszűnése is komoly nehézséget jelentett, mivel a háború előtti magyar gazdaság a birodalom piacára és nyersanyagviszo-

nyaira épült. A Monarchia felbomlásából adódó gazdasági problémákat tovább növelte, hogy Magyarország az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződésben elvesztette nyersanyagforrásainak jelentős részét. A sóbányákból, amelyek a háború előtt 2,5 millió mázsa sót termeltek, egyetlenegy sem maradt Magyarországon. Nagybánya, Körmöcbánya és Selmezbánya elcsatolásával megszűnt az arany, az ezüst, a réz, a horgany és a mangán bányászata. Az évi 65 ezer mázsát adó nyitrai, erdélyi és muraközi kőolajkutak szintén idegen kézre kerültek.¹¹ Hazánk összesen nyersvaskészletének 83%-át, faállományának 84%-át, szén, nyersolaj, réz, arany és ezüstlelőhelyeinek 65%-át veszítette el.¹² A vaskohászat 31%-a, a vasérctermelés 11%-a maradt meg. A két világháború közötti időszakban ezért számos magyar iparág nyersanyag-behozatalra (nehézipar és ezen belül főleg a gépgyártás, valamint a textilipar) szorult. A nyersanyagkészletek nagysága és az egyes iparágak kapacitása között súlyos aránytalanságok keletkeztek. Ugyanakkor a részben Budapestre és környékére koncentrálódó feldolgozóiparnak jelentős része Magyarországon maradt. A vasúti közlekedési eszközök gyártásával foglalkozó iparvállalatok földrajzilag úgy helyezkedtek el, hogy szinte teljes egészében Magyarországon maradtak. Ezzel szemben a vasúthálózatnak csak 38%-a esett az új határok közé, s körülbelül hasonló arányban módosult a mozdony- és a vagonpark is.¹³ A trianoni békediktátum következtében a vasútvonalak terén továbbra is megmaradt Budapest központi szerepe, miközben a jelentősebb vidéki központok (Debrecen, Miskolc, Szeged, Pécs) közötti vasúti vagy közúti összeköttetés meglehetősen nehézkessé vált, aminek hosszú távú hatásai a belső forgalom növekedését jelentős mértékben megnehezítette.¹⁴

A trianoni békediktátum területi elcsatolásai miatt megváltozott Magyarország mezőgazdaságának termelési szerkezete. Miközben a szántóterület aránya a dualista korszak 45,5%-áról 60%-ra nőtt a trianoni Magyarországon, addig a legjobb minőségű szántóföldek közül kifejezetten a legtermékenyebb földeket – Bácska, Bánát, Csallóköz – csatolták el.¹⁵

Az újonnan megalakult Lengyel Köztársaság súlyos helyzetéhez jelentős mértékben hozzájárult az ország területén végbement háborús pusztítás. A hat éven keresztül húzódó frontvonalak és a megszálló hatalmak (Ausztria, Németország és Oroszország) tevékenysége miatt a veszteségek rendkívül nagyok voltak. Az új Lengyelország területén 1,8 millió városi és vidéki épület dőlt romba. A közlekedési infrastruktúra is súlyosan károsodott, mivel a hadi cselekmények miatt a vasúti hidak és állomásépületek, valamint a vasúti műhelyek fele elpusztult.¹⁶

A mezőgazdaság veszteségei is jelentősek voltak, mert az első világháború végére megközelítőleg 1.5 millió hektár szántóföldi terület ma-

radt műveletlenül és 2,1 millió hektárt tett ki az elpusztított erdőállomány.¹⁷

A lengyel területek iparát is jelentékeny csapások érték, mivel az egykori cári Oroszországhoz tartozó Lengyel Királyságban összesen több mint 150 gyárat szereltek le. Az ipar összes vesztesége Lengyelországban elérte a 10 milliárd arany frankot. 1919 elején a lengyel ipari termelés a világháború előtti utolsó békeévhez viszonyítva alig 15% körül alakult és az év végére alig haladta meg az 1913-as szint 30%-át. Az ipari termelés a legerőteljesebben az élelmiszeriparban (11–15%-kal), valamint a cink- és papírgyártás területén (22% és 24%-os csökkenés) esett vissza, míg a bányászat esetében a termelés volumenének csökkenése kisebb mértékű volt.¹⁸

A köztársaság nehézségeit tovább növelte, hogy három tartomány (Galícia, a Lengyel Királyság egykori területei és Pomeránia) lakosságát, intézményeit és hagyományait kellett egyesíteni. A strukturális válságot jól jelezte, hogy a háború előtti lengyel területek között egyáltalán nem épültek ki szerves kapcsolatok. Míg a poznaí terület viszonylag fejlett mezőgazdasággal szinte teljesen a német ipari központok élelmiszer-ellátását szolgálta, a Királyság textil- és fémipara az orosz birodalom igényeit szolgálta ki. Galícia elmaradott gazdasága pedig igen nehezen maradhatott fenn a Monarchia többi államából származó import nélkül.¹⁹ A helyzetet tovább bonyolította, hogy kezdetben hatféle fizetőeszköz (háromféle értékű orosz rubel, osztrák korona, német márka és az ún. lengyel márka) volt forgalomban, az öt régió – a Poznań-vidék, Szilézia, Cieszyn, Kelet-Galícia és Közép-Litvánia (Vilna) mindegyike önálló közigazgatást és jogrendszert tartott fenn. A dezintegrációt fokozta, hogy a korábbi határterületek most az ország központjává váltak. Varsónak nem volt közvetlen vasúti összeköttetése Poznańnyal, Gdańskkal vagy Lwówval, ezért ilyen körülmények között az egységes belső piac kialakulása egyáltalán nem volt zökkenőmentes folyamat.²⁰

A háborús pusztítás és anyagi károk Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot sem kerülték el. Szerbiában már 1914 és 1915 folyamán katonai hadműveletek zajlottak, melynek során nemcsak a mezőgazdasági termelés, hanem az ipar teljesítménye is drasztikusan csökkent. 1918-ban számos iparág termelése az 1913-as sinthez képest 20 és 50% körül mozgott.²¹ Súlyos károsodás érte az állatállományt is, mivel több mint 0,5 millió ló, 1,7 millió szarvasmarha, 2,4 millió sertés, 6,3 millió juh és 1,2 millió kecske pusztult el.²² Ez a hatalmas veszteség a sertés-, juh- és kecskeszám majdnem, vagy több mint felét, a lóállomány több mint egyharmadát, a szarvasmarha-állomány több mint egynegyedét érintette. További problémát jelentett, hogy több száz kilométernyi vasútvonal és sok vas-

útállomás semmisült meg, valamint a mozdonygéppark is megrongálódott. Az infrastruktúrában bekövetkezett károk nagymértékben hátráltatták a világháború után a közlekedéstől és szállítástól függő gazdasági ágazatok talpra állását. Emellett Szerbia az Osztrák–Magyar Monarchia elleni harcokban megközelítőleg 275 ezer embert vesztített, a mozgósítottak közel 40%-át.²³

A háborús kimerülés és pénzromlás, amely az Osztrák–Magyar Monarchia területeit érintette, természetesen nem kerülte el a cseh és szlovák területeket sem. A Csehszlovák Köztársaság megalakulása utáni hónapokban, 1918 végén az ipari termelés csak a háború előtti színvonal felét tette ki, de 1920-ra is csak 70%-ig emelkedett.²⁴ Ugyanakkor a csehszlovák gazdaság az egykori Monarchia iparilag legfejlettebb tartományait (cseh és morva területek mellett Szilézia) örökölte, amely a gazdasági kibontakozás kedvező lehetőségeit biztosította a szláv állam számára. 1921-re, amikor az osztrák és magyar termelés alig tudott kikerülni válságos helyzetéből a csehszlovák ipar már a háború előtti termelés 75–80%-át érte el.²⁵

Csehszlovákia kezdettől fogva fejlett nehéziparral és ezen belül gyors ütemben fejlődő gépiparral rendelkezett, miközben könnyűipari ágazatainak fellendülése (textil-, cipő- és üveggyártás) a világpiaci verseny alakulásától függött.²⁶ Alapvető nehézséget jelentett ugyanakkor, hogy az országon belül az iparosodáshoz szükséges erőforrások egyenlőtlenül oszlottak meg; az ipari kapacitások túlnyomó része a gazdaságilag fejlettebb cseh területeken volt található, miközben a szlovák és kárpátaljai-ukrán térség gazdasági értelemben véve elmaradottnak számított. Míg Csehszlovákia az egykori Monarchia munkaerő-állományának közel 44%-ával és ipari kapacitásainak 70%-ával rendelkezett, addig az ipari létesítmények alig 10%-a jutott Szlovákiára.²⁷ Összességében véve a csehszlovák állam fejlett és exportképes iparágai (gépipar, jármű- és fegyvergyártás) révén jól ki tudta használni belső gazdasági adottságait. Bulgária esetében a mezőgazdaság termelése 1908–1912 közötti évekhez viszonyítva 1918-ra 57%-ra süllyedt vissza, de 1920-ra már megközelítette a 80%-ot. Az ipari termelés szintje 1921-ben ugyancsak 80%-ig emelkedett.²⁸

Romániában a megszálló hatalmak tevékenysége és kiszállítási következtében a mezőgazdasági gépek és eszközök 30%-a megsemmisült, valamint az állatállomány ennél is nagyobb hányada elpusztult. A román mezőgazdaság teljesítményének erőteljes visszaesését mutatta, hogy az ország összes agrárexportja, amely a világháború előtt 4,6 millió tonnát tett ki, 1919-re mindössze 109 000 tonnára csökkent.²⁹ A román gazdaság egyik legfontosabb tényezőjeként számontartott olajipar termelése az

1912. évi 1,9 millió tonnáról 1919-re 0,9 millióra esett vissza.³⁰ Ugyan-ezen évben a román ipar termelése alig érte el az 1913-as szint felét. A megszálló német és osztrák–magyar katonai hatóságok nagy mennyiségű vasúti kocsit foglaltak le és szállítottak ki az országból.³¹

Összegezve megállapítható, hogy az egykori nagygazdasági térség, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával a térség legtöbb országában – Csehszlovákia kivételével – súlyos gazdasági nehézségek jelentkeztek, melyek döntő mértékben meghatározták a régió államainak későbbi fejlődését.

3. Az infláció és hatása Közép- és Kelet-Európa országaiban

Közép- és Kelet-Európa államaiban az első világháború után kibontakozott infláció a gazdasági kimerülés általános kísérőjelenségeként a belső tőkefelhalmozás mértékét is csökkentette. Az Osztrák Köztársaságban a háború végére a bankjegyforgalom tizennégyszeresére, míg a fogyasztói árszínvonal tizenötszörösére növekedett. A háború előtt 3 milliárd koronát kitevő bankjegyforgalom 1918-ra 42,6 milliárdra emelkedett, 1922-re viszont már 4405 milliárdot tett ki. Az osztrák korona, amely 1914 előtt a svájci frankkal állt azonos értéken, 1918 végére annak felére csökkent. 1922-re 100 svájci frank 13 289 koronával volt egyenértékű. A pénzromlás felgyorsuló folyamata megfosztotta a gazdaságot a szükséges belső tőkefelhalmozástól és 1919–1921 közötti időszakban a költségvetési deficit elérte a 60%-ot.³² Az osztrák gazdaság pénzügyi nehézségeit tovább fokozta, hogy Ausztriának a háborút követően se önálló bankjegye, se önálló jegybankja nem volt. A Monarchia teljes arany és ezüstkészletét a terület egyetlen jegybankja, az Osztrák–Magyar Bank tartotta meg, amely a felbomlástól kezdve két speciális osztályra tagolódott: az egyik Ausztria, a másik pedig Magyarország számára bocsátott ki valutát, mely mindkét esetben a korábbi bankjegy felülbélyegzett változata volt.³³

Magyarországon – a legtöbb közép- és kelet-európai országhoz hasonlóan – a hadi kiadások fedezetét egyre nagyobb mértékben papírpénz kibocsátásával biztosították, ezért a forgalomban lévő pénz, a korona rohamosan devalválódott. A háború végére a pénz értéke 60%-kal, 1919 nyarára 85%-kal csökkent. A pénzromlás mértékét jól mutatta, hogy háború előtt a svájci frankkal azonos értékű valutából 1918 októberében még csak 277 koronára volt szükség 100 frank vásárlásához, 1919 nyarára megközelítőleg 1000 koronára, 1924 tavaszán azonban már 1,8 millió korona felelt meg 100 svájci franknak.³⁴

1920 tavaszán felülbélyegezték a régi bankjegyeket – valamennyire a Magyarország feliratot nyomták – és ezzel a lépéssel megteremtették az

önálló magyar pénzjegyet, a különálló magyar koronát. 1921 őszétől azonban a bankóprés újból működni kezdett és az infláció 1922 nyarától havi két számjeggyé vált.³⁵ Ausztriához hasonlóan Magyarországon is súlyos problémát jelentett a belső felhalmozáshoz szükséges források elapadása.³⁶

A térség államai közül egyedül Csehszlovákia tudta elkerülni a súlyos és elhúzódó infláció káros hatásait. A csehszlovák kormány már 1919. február 25-én elfogadott rendeletével megteremtette az önálló és stabil fizetőeszközt, a cseh koronát. Ennek során az összes magánbankjegy 50%-át bevonták a forgalomba, a bankokban és takarékpénztárakban elhelyezett számlákat zárolták és az 1%-ot kitevő kényszerkölcsönt átváltották. Egyidejűleg 25%-kal csökkentették a forgalomban lévő pénzmennyiséget. 1919 áprilisban bevezették a hivatalosan is törvényes fizetőeszközzé nyilvánított cseh koronát, melynek árfolyamát 4,9 : 1 arányban a dollárhoz rögzítették.³⁷ Néhány évi ingadozást követően 1922 elején a korona árfolyamát sikeresen stabilizálták, így az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai közül egyedül Csehszlovákia tudta elkerülni a súlyos és elhúzódó inflációt.³⁸ Ebben meghatározó szerepet játszott, hogy a csehszlovák állam az egykori Ciszlajtán területek ipari létesítményeinek közel 70%-ával rendelkezett, amely megteremtette a későbbi dinamikus gazdasági növekedés alapjait, másfelől az ország területét az első világháború katonai hadműveletei sem érintették.

Románia kevésbé tudott sikeresen fellépni az inflációs nyomással szemben, ahol egy arany lei értéke 1919-re 3,6 papír leire süllyedt, majd az infláció csúcspontját jelentő 1924-ben pedig 40,2 leire. Romániában a lei esésének az oka az volt, hogy a háború óta egyrészt a menekültek, másrészt a kereskedők révén túl nagy mennyiségben áramlott lei az országba. A pénz elértéktelenedését tovább fokozta, hogy a frontok mozgása során a németek és az oroszok is bocsátottak ki pénzt.³⁹

Bulgáriában az infláció kisebb méretet öltött a romániaihoz képest. 1915-ben 370 millió leva volt forgalomban, s ez a pénzmennyiség 1918-ra 2249 millióra, majd 1924-re 4772 millióra növekedett. A leva értéke közben folyamatosan csökkent, s míg 1915-ben a bolgár nemzeti valuta egyenlő szinten állt a svájci frankkal, 1918-ban 100 frank már 167 levával volt egyenértékű, 1924-ben pedig 2505 levával.⁴⁰

A térség országai közül a leghosszabb ideig tartó pénzromlás folyamatával Lengyelországnak kellett szembenéznie. Az önálló lengyel állam létrejötte után érvényben lévő hatféle valutát csak 1920-ban váltotta fel a lengyel марка, mint hivatalos fizetőeszköz, amelynek értéke az ország háborús erőfeszítései miatt folyamatosan romlott. Míg a forgalomban lévő bankjegymennyiség 1918 novemberében 150 ezer lengyel már-

kát tett ki, addig 1924 áprilisában 570 millió márkát. 1924 tavaszára a lengyel márka teljesen elértéktelenedett.⁴¹ Lengyelországban a hiperinflációt csak 1924 elején sikerült megfékezni az új értékálló valuta, a zloty bevezetésével.⁴²

Az első világháború utáni gazdasági kimerülés általános kísérőjelensége, az infláció paradox módon hozzájárult a régió államainak gazdasági helyreállításához. Az infláció ugyanis a legtöbb közép- és kelet-európai országban áthidalta azt a problémát, amelyet a térségben megmutatkozó akut tőkehiány, az alacsony belső tőkefelhalmozás és a korábbi tőkekapcsolatok megszakítása jelentett. A pénz elértéktelenedése valamennyi országban sajátos inflációs konjunktúrát teremtett. A forgótőke, a takarékbetét-állomány ugyan jórészt megsemmisült, de a korábbi adósságok nagy része is jelentéktelenné vált.⁴³

Az inflációs finanszírozás Magyarország gazdaságában sajátos látzat-konjunktúrát teremtett, mivel a rohamos ütemben elértéktelenedő pénztől valamennyi társadalmi réteg gyorsan próbált megszabadulni. Ennek során a vállalkozók reáltőkébe igyekeztek konvertálni a napról napra kevesebbet érő koronájukat. Ebben az időszakban a vállalatok óriási részvénykibocsátásokba fogtak. Egyedül Magyarországon 500 milliárd korona értékben bocsátottak ki részvényeket. Megjegyzendő, hogy ez a tevékenység egyáltalán nem tekinthető a beruházási kereslet valós élénkülésének, hanem sokkal inkább egy olyan reménytelen kísérlet volt arra, hogy a vállalkozások alaptőkéje lépést tartson az inflációs rátával.⁴⁴

Az infláció valamennyi országban gazdasági konjunktúrát teremtett, ezzel meggyorsította a háborúban elpusztult termelési kapacitások újbóli helyreállítását, valamint a háború előtti termelési szint elérését, illetve nem egy esetben annak meghaladását.⁴⁵ Az inflációs konjunktúra elősegítette az ipari termelés és a foglalkoztatottság növekedését. Az infláció következtében a fém-, az acél és a szénipar termelése megkétszereződött és elérte a háború előtti szint 70%-át. Ugyanezen időszakban a feldolgozóipar termelése és a szektorban foglalkoztatottak száma 1/3-dal növekedett.⁴⁶ 1921–1924 között mintegy 25–30%-kal bővült az ipari termelés, amelynek színvonala 1924-re elérte a háború előtti 75%-át. Ugyanakkor a pénzromlás pozitív hatásai a magyar gazdaságban csak rövid ideig tartottak és az inflációs folyamat nem oldotta meg az alacsony hazai tőkefelhalmozás problémáját.

Ausztriában az infláció gazdaságélénkítő hatása abban nyilvánult meg, hogy 1919 és 1922 között a gyárak száma 6283-ról 7414-re emelkedett. Az inflációs konjunktúra következtében a vegyes vállalatok száma megháromszorozódott. Az osztrák bruttó hazai termék 1921-ben 10,7% és 1922-ben pedig 9%-kal növekedett.⁴⁷ Az infláció által keltett

gazdasági fellendülés a beruházási javak iránt teremtett legnagyobb keresletet. A vastermelés, amely 1920-ban a háború előtti szint 1/6-án mozgott, 1922-ban már több mint 50%-ot ért el, az acélttermelés pedig több mint 80%-ot tett ki az 1913-as szinthez képest.⁴⁸ Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az infláció ösztönözte gazdasági növekedés egyáltalán nem oldotta meg az osztrák gazdaság strukturális problémáit, mivel a tőke jelentős része a produktív jellegű beruházások helyett egyre inkább a spekulatív befektetések irányába fordult.

A Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban az infláció konjunktúraélénkítő hatása főleg az ipari beruházások terén mutatkozott meg. 1918 és 1922 között – kihasználva a növekvő fogyasztói keresletet és az alacsony bérköltségeket – a délszláv államban több mint 500 vállalatot alapítottak, miközben a gyáriparban foglalkoztatott munkások létszáma 38%-kal növekedett. Bulgáriában az ipari termelés 1919 és 1923 közötti időszakban 91%-kal növekedett, amely közel 50%-kal haladta meg az 1911-es szintet.⁴⁹

Csehszlovákiában, ahol az inflációt kezdettől fogva sikerült kontroll alatt tartani a magas inflációs árak – a termelési költségek elfedése mellett – elősegítették a beruházási tevékenységet, ezért az ipari termelés 1921-ben már elérte a világháború előtti szintet. 1921-ben azonban, hasonlóan a nyugat-európai győztes hatalmak gazdasági életéhez, túltermelési válság bontakozott ki, amely mintegy 15–20%-kal visszavetette a termelést. A csehszlovák gazdaságban a termelés volumenének folyamatos növekedésére csak az 1920-as évek második felében került sor.⁵⁰

Lengyelországban az első világháborút követően kibontakozott hiperinfláció alig tudott pozitív hatást kifejteni a gazdaságra. A háború utáni években a gazdaság teljesítménye oly mértékben visszaesett, hogy az ipari termelés az 1913. évi szint 35%-át tette ki.⁵¹ Ugyanakkor az inflációs konjunktúra következtében az iparban foglalkoztatottak száma 1920 és 1922 között közel 135%-kal növekedett. A Lengyel Köztársaságban a nemzeti valuta leértékelése hozzájárult a belföldi piac felvevőképességének helyreállításához. Az ún. „inflációs adó” az 1918 és 1923 közötti időszakban a költségvetési bevételek közel 2/3-át tette ki.⁵² Lengyelországban az inflációs konjunktúra gazdaságösztönző hatásai csak korlátozott mértékben érvényesültek, és 1923-tól újabb hiperinfláció vette kezdetét.

4. Konklúzió

Összességében véve elmondható, hogy az első világháborút követő területi változások, a gazdaság teljesítményének visszaesése, az általános nyersanyaghiány, valamint egyes közép- és kelet-európai országokat (Lengyelország és Szerbia) sújtó háborús károk rendkívül megnehezítették a térség államainak gazdasági talpra állását. Ausztria és Magyarország esetében további nehézséget jelentett az egykori nagy gazdasági térséget és közös piacot jelentő Osztrák–Magyar Monarchia, amely több évszázados gazdasági munkamegosztást számolt fel.⁵³ Az egykori közös piacként működő Monarchia megszűnésével 7 önálló vámterület jött létre. A vámhatárok hossza elérte a 6 ezer kilométert. 1918 utáni időszakban a közép- és kelet-európai országok külkereskedelmi forgalmukat világpiaci áron, devizafizetéssel és vámakadályok mellett bonyolították le.⁵⁴

A gazdasági kimerülés természetes velejárója volt az infláció felgyorsulása, mivel a régió legtöbb országában az egyre növekvő költségvetési hiányt fedezetlen papírpénz kibocsátásával oldották meg. A világháború után kibontakozott inflációs folyamat részben hozzájárult a régió gazdaságainak rövid ideig tartó fellendüléséhez, ugyanakkor egyértelműen káros hatással volt a lakosságra nézve. A pénz elértéktelenedése miatt ugyanis a megtakarítások szintje minimálisra csökkent és a likvid források helyett a spekulatív célokat szolgáló befektetések jelentősége értékelődött fel. Ennek legfőbb nyertesei a korábbi tőkés- és tulajdonososztály tagjai voltak, míg a reálbérek drasztikus visszaesése következtében (1920-ra a világháború előtti szint egyharmadára csökkentek) a vesztesek a bérből és fizetésből élő alkalmazottak és ipari munkások voltak. Végül az infláció által teremtett gazdasági konjunktúra nem oldotta meg a térségben az általános tökehiány és a belső tőkefelhalmozás alacsony szintjének problémáját.

Közép- és Kelet-Európában 1922–23-ra ugyan lezárultak az első világháborút közvetlenül követő időszak gazdasági megpróbáltatásai, de egyetlen ország sem tudott fenntartható gazdasági növekedést elérni és a megváltozott új külső körülményekhez igazodni. A gazdasági növekedés beindításához ugyanis megfelelő mértékű hazai tőkefelhalmozásra és külföldi forrásbevonásra, valamint gazdasági-pénzügyi stabilizációra volt szükség.

JEGYZETEK/NOTES

1. Aldcroft, Derek H.–Morewood Steven (1995): *Economic Change in Eastern Europe since 1918. Inflation, reconstruction and stabilization*. Edward Elgar Publishing Limited. 24–25. old.
2. A kérdéskörrel lásd Gulyás László (2019): *Az Osztrák–Magyar Monarchia bukásának előzményei a Nagy Háború alatt*. In. Gulyás László (szerk.): *Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében*. 15–37. old. Wilson szerepéről lásd még Gulyás László–Szávai Ferenc (2019): *Wilson elnök szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia szétzúzásáról szóló geopolitikai döntés megszületésében*. *Geopolitikai Szemle* I. évfolyam 1. szám 2019/1. szám 165–176. old.; Gulyás László–Szávai Ferenc (2018): *Közép-Európa és Wilson 14 pontja*. *BBC History* 2018/október 46–51. old.
3. Ivan T. Berend–György Ránki: *Polen, Ungarn, Rumänien, Bulgarien und Albanien 1914–1980*. In. Wolfram, Fische –Van Houtte, Jan. A.–Kellenbenz, Hermann–Mieck, Ilja–Vittinghoff, Friedrich (1987): *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 776. old.
4. Palotás Emil (2003): *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Osiris Kiadó. Budapest 187. old. Továbbá Gulyás László (2018): *A jugoszláv állam születése*. *BBC History* 2018/december 83–87. old.
5. Berend–Ránki (1987): 776. old. Továbbá Gulyás László–Csüllög Gábor: *Nagy Románia születése*. *BBC History* 2018/december. 78–82. old.
6. Berend–Ránki (1987): 776. old.
7. Németh István: *Az első Osztrák Köztársaság (1918–1938)*. In. Németh István–Fiziker Róbert szerk. (2011): *Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „Boldogok szigetéig”*. L’Harmattan Kiadó. Budapest. 131. old.
8. Berend T. Iván–Ránki György (1976): *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Második bővített kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 259. old.*
9. Berend–Ránki (1976): 260. old.
10. Kaposi Zoltán (2002): *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 278. old.
11. Romsics Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó. Budapest. 152. old.
12. Teichova, Alice: *Industry*. In. Kaser, Michael E.–Radice, Edward A. (ed.) (1985): *The Economic History of Eastern Europe 1919–1975*. Vol. I. Clarendon Press. Oxford. 227. old.
13. Romsics (1999): 152. old.
14. Kaposi Zoltán (2004): *A 20. század gazdaságtörténete*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 98. old.
15. Gulyás László: *Az első világháború és Trianon következményei a magyar gazdaságra*. In. Gulyás László szerk. (2009): *A modern magyar gazdaság*

- története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Szegedi Egyetem Kiadó. Szeged. 109. old.
16. Ivan T. Berend (2006): *An Economic History of Twentieth-Century Europe, Economic Regimes from Laissez-Faire to Globalization*. Cambridge. Cambridge University Press. 51. old.
  17. Ivan T. Berend: *Agriculture*. In: Kaser, Michael E.–Radice, Edward A. (ed.) (1985): *The Economic History of Eastern Europe 1919–1975*. Vol. I. Clarendon Press. Oxford. 151. old.
  18. Teichova (1985): 224. old.
  19. Szokolay Katalin (2006): *Lengyelország története*. Balassi Kiadó. Budapest. 157. old.
  20. Davies, Norman (2006): *Lengyelország története*. Osiris Kiadó. Budapest. 735–736. old.
  21. Teichova (1985): 225. old.
  22. Berend (1985): 151. old.
  23. Barbara, Jelavich (2000): *A Balkán története*, II. kötet. Osiris Kiadó. Budapest. 125. old.
  24. Berend–Ránki (1976): 262. old.
  25. Uo.
  26. Radice, Edward Albert: *General Characteristics of the Region between the Wars*. In: Kaser, Michael E.–Radice, Edward A. (ed.) (1985): *The Economic History of Eastern Europe 1919–1975*. Vol. I. Clarendon Press. Oxford 36. old.
  27. Teichova (1985): 226. old.
  28. Berend–Ránki (1976): 262. old.
  29. Berend (1985): 152. old.
  30. Teichova (1985): 225. old.
  31. Berend (1976): 263. old.
  32. Iván T. Berend–György Ránki (1977): *East-Central-Europe in the 19th and 20th centuries*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 88. old.
  33. Rab Virág (2010): *Diagnózisok és terápia*k. Javaslatok az európai gazdaság újjáélesztésére az első világháború után. Gondolat Kiadó. Budapest 94. old.
  34. Berend T. Iván (1987): *Válságos évtizedek. A 20. század első fele közép- és kelet-történetének interpretációja*. Magvető Kiadó. Budapest. 267. old.
  35. Romsics (1999): 153–154. old.
  36. Berend–Ránki (1976): 267. old.
  37. Teichova, Alice: *Die Tschechoslowakei 1918-1980*. In: Wolfram, Fischer–an Houtte, Jan. A.–Kellenbenz, Hermann–Mieck, Ilja–Vittinghoff, Friedrich (1987): *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 619. old.
  38. Szávai Ferenc: *A Horthy-korszak gazdasági élete 1920–1945*. In: Gulyás László szerk. (2009): *A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig*. JATE Press Szegedi Egyetem Kiadó. Szeged. 114. old.
  39. Rab (2010): 98. old.
  40. Berend–Ránki (1987): 807. old.

41. Berend–Ránki (1977): 88–89. old.
42. Szokolay (2006): 161. old.
43. Berend–Ránki (1976): 289–290. old.
44. Draskóczy István–Buza János–Kaposi Zoltán–Kövér György–Honvári János (1998): Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Harmadik részben átdolgozott kiadás. Aula Kiadó. Budapest. 337. old.
45. Berend–Ránki (1976): 290–291. old.
46. Aldcroft–Morewood (1995): 34. old.
47. Bachinger, Karl: Österreich von 1918 bis zur Gegenwart. In. Wolfram, Fischer–an Houtte, Jan. A.–Kellenbenz, Hermann–Mieck, Ilja–Vittinghoff, Friedrich (1987): Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 535. old.
48. Berend–Ránki (1976): 291. old.
49. Aldcroft–Morewood (1995): 34. old.
50. Berend–Ránki (1976): 291. old.
51. Roszkowski, Wojciech (1986): Poland’s economic performance between the two world wars. In. East European Quarterly, 20/1986, 288. old.
52. Aldcroft, Derek H. (1997): Studies in the Interwar European Economy. Ashgate. Aldershot, Hants, England. 69–70. old.
53. Gulyás László: Az Osztrák–Magyar Monarchia, mint közös piac szétesése. In. Domonkos Endre–Marinovich Endre–Sáringer János szerk. (2018): Kelet-Közép-Európa politikai és gazdasági fordulatai a rövid XX. században. A Budapesti Gazdasági Egyetem és a Veritas Történetkutató Intézet közösen szervezett, 2018. április 13-i nemzetközi konferenciájának tanulmánykötete. 24. old.
54. Gulyás (2009): 111. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Aldcroft, Derek H.–Morewood, Steven (1995): Economic Change in Eastern Europe since 1918. Inflation, reconstruction and stabilization. Edward Elgar Publishing Limited. 22–42. old.
- Aldcroft, Derek H. (1997): Studies in the Interwar European Economy. Ashgate. Aldershot, Hants, England. 53–88 old.
- Bachinger, Karl: Österreich von 1918 bis zur Gegenwart. In. Wolfram, Fischer–Van Houtte, Jan. A.–Kellenbenz, Hermann–Mieck, Ilja–Vittinghoff, Friedrich (1987): Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 521–562. old.
- Barbara, Jelavich (2000): A Balkán története, II. kötet. Osiris Kiadó. Budapest. 125–126. old.
- Berend T. Iván–Ránki György (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Második bővített kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 255–292. old.

- Berend T. Iván (1987): Válságos évtizedek. A 20. század első fele közép- és kelet-történetének interpretációja. Magvető Kiadó. Budapest. 267–294. old.
- Davies, Norman (2006): Lengyelország története. Osiris Kiadó. Budapest. 735–740. old.
- Draskóczy István–Buza János–Kaposi Zoltán–Kövér György–Honvári János (1998): Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Harmadik részben átdolgozott kiadás. Aula Kiadó. Budapest. 336–338. old.
- Gulyás László (2009): Az első világháború és Trianon következményei a magyar gazdaságra. In: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Szegedi Egyetem Kiadó. Szeged. 101–111. old.
- Gulyás László (2018/a): Az Osztrák–Magyar Monarchia, mint közös piac szétesése. In: Domonkos Endre–Marinovich Endre–Sáringer János (szerk.) (2018): Kelet-Közép-Európa politikai és gazdasági fordulatai a rövid XX. században. A Budapesti Gazdasági Egyetem és a Veritas Történetkutató Intézet közösen szervezett, 2018. április 13-i nemzetközi konferenciájának tanulmánykötete. 22–53. old.
- Gulyás László–Szávai Ferenc (2018): Közép-Európa és Wilson 14 pontja. BBC History 2018/október, 46–51. old.
- Gulyás László (2018): A jugoszláv állam születése. BBC History 2018/december 83–87. old.
- Gulyás László–Csüllög Gábor (2018): Nagy Románia születése BBC History 2018/december, 78–82. old.
- Gulyás László (2019): Az Osztrák–Magyar Monarchia bukásának előzményei a Nagy Háború alatt. In: Gulyás László (szerk.): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. 15–37. old.
- Gulyás László–Szávai Ferenc (2019): Wilson elnök szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia szétzúzásáról szóló geopolitikai döntés megszületésében. Geopolitikai Szemle I. évfolyam 1. szám 2019/1. szám 165–176. old.
- Ivan T. Berend: Agriculture. In: Kaser, Michael E.–Radice, Edward A. (ed.) (1985): The Economic History of Eastern Europe 1919–1975. Vol. I. Clarendon Press. Oxford. 148–209. old.
- Ivan T. Berend (2006): An Economic History of Twentieth-Century Europe, Economic Regimes from Laissez-Faire to Globalization. Cambridge. Cambridge University Press. 42–61. old.
- Iván T. Berend–György Ránki (1977): East-Central-Europe in the 19th and 20th centuries. Akadémiai Kiadó. Budapest. 86–102. old.
- Ivan T. Berend–György Ránki: Polen, Ungarn, Rumänien, Bulgarien und Albanien 1914–1980. In: Wolfram, Fischer–Van Houtte, Jan. A.–Kellenbenz, Hermann–Mieck, Ilja–Vittinghoff, Friedrich (1987): Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 775–818. old.
- Kaposi Zoltán (2002): Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 271–300. old.

- Kaposi Zoltán (2004): A 20. század gazdaságtörténete. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 98–100. old.
- Németh István: Az első Osztrák Köztársaság (1918–1938). In. Németh István–Fiziker Róbert (szerk.) (2011): Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „Boldogok szigetéig”. L’Harmattan Kiadó. Budapest. 128–132. old.
- Palotás Emil (2003): Kelet-Európa története a 20. század első felében. Osiris Kiadó. Budapest. 162–187. old.
- Rab Virág (2010): Diagnózisok és terápia. Javaslata az európai gazdaság új-jáélesztésére az első világháború után. Gondolat Kiadó. Budapest. 94–98. old.
- Radice, Edward Albert: General Characteristics of the Region between the Wars. In. Kaser, Michael E.–Radice, Edward A. (ed.) (1985): The Economic History of Eastern Europe 1919–1975. Vol. I. Clarendon Press. Oxford. 24–65. old.
- Roszkowski, Wojciech (1986): Poland’s economic performance between the two world wars. In. East European Quarterly, 20/1986. 288. old.
- Szávai Ferenc: A Horthy-korszak gazdasági élete 1920–1945. In. Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Szegedi Egyetem Kiadó. Szeged. 113–146. old.
- Szokolay Katalin (2006): Lengyelország története. Balassi Kiadó. Budapest. 157–179. old.
- Teichova, Alice: Die Tschechoslowakei 1918–1980. In. Wolfram, Fischer–Van Houtte, Jan. A.–Kellenbenz, Hermann–Mieck, Ilja–Vittinghoff, Friedrich (1987): Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 601–622. old.
- Teichova, Alice: Industry. In. Kaser, Michael E.–Radice, Edward A. (ed.) (1985): The Economic History of Eastern Europe 1919–1975. Vol. I. Clarendon Press. Oxford. 222–322. old.

KURDI Krisztina

meghívott előadó

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

invited lecturer

Eötvös Loránd University Faculty of Humanities, Budapest, Hungary

kurdik@e-mail.hu

**A KÖZPONTI HATALMAK UKRAJNA-POLITIKÁJA ÉS A
SZÖVETSÉG UKRAJNA FELSZABADÍTÁSÁÉRT KUDARCA
(1914–1917)**

*THE UKRAINIAN POLICY OF CENTRAL POWERS AND THE
FAILURE OF THE UNION FOR THE LIBERATION OF UKRAINE
(1914–1917)*

ABSTRACT

The focus of my paper is the activities of the Union for the Liberation of Ukraine (SVU). The organization was founded in 4. August 1914 in Lemberg (Galicia) by a number of Ukrainian emigré politicians from Russian Empire who had taken refuge in the Austro–Hungarian Empire before the outbreak of the First World War. The SVU initially headed by Dmytro Doncov and consisted also Mykola Zaliniak, Volodymyr Doroshenko, and Oleksander Skoropys-Yoltukhovsky. It was assisted also by few Galician and Bukovinian politicians. They hoped to establish an independent Ukrainian state with the support of the Central Powers. Initially, the SVU was oriented toward Vienna rather than Berlin. The activity of the Union was financed by Germany and Austria, although none would commit itself publicly or privately to an independent Ukraine. The most successful area of their activity was the information and publications work and the educational and cultural work in prisoners of war camps. As a result of Union efforts two Ukrainian army divisions were formed.

Kulcsszavak: első világháború, Szövetség Ukrajna Felszabadításáért, központi hatalmak

Keynotes: First World War, Union for the Liberation of Ukraine, Central Powers

Napjaink ukrán történeti emlékezetében az első világháború kiemelkedő helyet foglal el: a világ tulajdonképpen ekkor „fedezte fel” az ukrán népet, miközben a háború lehetőséget teremtett arra, hogy – ha rövid időre is – megvalósítsák nemzetállami céljaikat.

A kelet-európai nacionalizmusok sorában az ukrán a legkésőbbiek között jelent meg. Az ukrán elnevezés is csak az 1890-es évektől használatos, korábban ruszinak, ruténak vagy kisorosznak hívták őket. Lengyelország 18. század végén történt felosztása nyomán a cári Oroszországban és a Habsburg Birodalom keleti területein, Galíciában, Bukovinában és Magyarország keleti vármegyéiben éltek.

Az 1830-as évekig nem beszélhetünk semmilyen rutén nemzettudatról, a többségében jobbágysorban élő parasztok legfeljebb azt tudták, hogy kik nem: nem zsidók, nem lengyelek, és nem németek. Meglehetősen kevés fogalmuk volt arról, hogy a Dnyeper vagy a Volga partján élőkhez mennyiben van közük.¹ A zömmel görögkatolikus lelkészekből és csekély számú értelmiségiből álló rutén elit a 19. században kezdte csak azt gondolni, hogy a jobb és bal parti Ukrajna lakossága tulajdonképpen egy nép, amely különbözik mind a lengyelektől, mind az oroszoktól.²

Az ukrán nemzeti identitás kérdésében három irányzat létezett, amely fennmaradt egészen az első világháborúig. Az ún. óruténok hangsúlyozták, hogy kötődnek az orosz kultúrához, de elsősorban konfesszionális közösséget láttak az orosz ortodoxokkal, elutasítottak minden más vallást és Habsburg Birodalmat is. Az óruténok egy része ennél is tovább ment, belőlük lettek az ún. ruszofilok, akik ragaszkodtak a bizánci rítushoz, a Julianus naptárhoz és a cirill ábécéhez és legnagyobb politikai veszélynek a lengyeleket tekintették. Azt gondolták, hogy Oroszországgal szövetségben nagyobb autonómiát tudnak elérni, mint az Osztrák–Magyar Monarchián belül, ami leginkább Galíciában jöhetett volna szóba, ahol az 1870-es évektől a lengyelek váltak az uralkodó elitté.

A harmadik irányzat, az ún. ifjú ruténok tekintették magukat a leginkább ukránnak, identitásukban hangsúlyozták, hogy mind a lengyelektől mind az oroszoktól megkülönböztetik magukat. Köreikben vált használatossá az 1890-es évektől az ukrán elnevezés.

Az ukrán eszme és a ruszofil irányzat is Oroszországból került az Osztrák–Magyar Monarchiába. A cári Oroszországban az 1863-as lengyel felkelés elfojtása után kiadott ún. Valujev-dekrétum betiltott minden ukrán nyelvű sajtót és irodalmat, még a vallási tárgyú könyvek kiadását is, az ukrán nemzeti gondolat képviselőit pedig száműzték. Sokan a szomszédos Galíciába vagy Bukovinába menekültek. 1873-ban ez az oroszországi ukranofil csoport hozta létre Lembergben a Tarasz Sev-

csenko Irodalmi Társaságot, amely az ukrán kulturális élet központja lett, később egyfajta tudományos akadémiaként működött. A Társaság munkáját felügyelte a szintén Oroszországból emigrált Mihajlo Hruszevszkij (1866–1934), a legjelentősebb ukrán történész, aki 1894-től a lembergi egyetemen tanított ukrán történelmet. Az Ukrajna-Rusz története című munkájában azt állította, hogy a Kijevi Rusz örököse a Halicsi fejedelemség lenne, amivel döntő lépés tett az ukrán identitás és eredettörténet megalapozásához. A II. Sándor által 1876-ban kiadott ún. emsi rendelet következtében az oroszországi ukranofilek tevékenysége végképp ellehetetlenedett, ebben betiltott mindenféle ukrán nyelvű kulturális és oktatási tevékenységet, sőt a nyelv használatát is. Az ezt követő 40 évben, egészen az első világháborúig Galíciában adták ki az ukrán szerzők műveit, és a tartomány lett a nemzeti ébredés és nacionalista törekvések központja.

Az Osztrák–Magyar Monarchia más nemzetiségeihez képest az ukránok meglehetősen mérsékelt követelésekkel álltak elő, leginkább egy lengyel és ukrán részre felosztott Galíciát akartak, ahol Kelet-Galíciában széleskörű autonómiával rendelkeznének, de jövőjüket továbbra is a Monarchia keretein belül képelték el.

Annak ellenére, hogy a galíciai és bukovinai ukránok körében is létezett egy jelentős ruszofil irányzat, a Habsburg Birodalom ukrán lakossága mindig is lojális maradt. Vezetőik, galíciai Kost Levickij³ (1859–1941) és a bukovinai Mikola Vasilko (1868–1924) a bécsi Reichsrat tagjai voltak és jó kapcsolatokat tartottak fenn osztrák kormányzati és pénzügyi körökkel is.

A Nagy Háború kitörése előtt az Osztrák–Magyar Monarchiában 4 millió ukrán élt, ebből közel fél millió Magyarországon, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékben, a cári Oroszország területén pedig közel 30 millió. Ukrán nemzetiségű katonákat mindkét hadviselő szövetségi rendszer – az antant és a központi hatalmak – soraiban találhatunk: 4 és fél millió ukrán harcolt a 12 milliós cári orosz hadseregben és 250 000–300 000 az Osztrák–Magyar Monarchia 7,8 millió fős haderejében.

Az első világháború előtt és alatt a központi hatalmaknak nem volt koherens Ukrajna politikája. A Német Császárságban kevés ismerettel rendelkeztek az ukrán népről és törekvéseikről. Elsősorban Lengyelország és a Baltikum esetében akarták átrajzolni Európa térképét, Ukrajna, mint állam sem taktikai, sem stratégiai terveik között nem szerepelt. Más volt helyzet Ausztriával: jelentős ukrán nemzetiségű lakossága miatt számukra nem csak külpolitikai kérdés volt a helyzetük. Ausztria inkább egy a Monarchia részét képező Lengyelországot és Ukrajnát képzelte el,

és a szövetségi rendszerük győzelme esetén fontolóra vették volna a független ukrán állam lehetőségét, de külpolitikájukban leginkább az ausztropolonista megoldás élvezett prioritást.⁴ Azt mindenképpen megállapíthatjuk, hogy központi hatalmak Ukrajnával kapcsolatos elképzelései közül egyik sem került be a tényleges háborús célok közé.⁵

A háború kitörése utáni napokban a Reichsrat ukrán képviselői, Levickij és Vasilko Lembergben létrehozták az Ukrán Legfelső Tanácsot (Holovna Ukrainska Rada), amely a három legnagyobb ukrán pártból, (Ukrán Nemzeti Demokrata Párt, Ukrán Szociáldemokrata Párt, Ukrán Radikális Párt) állt, elnöke Kost Levickij volt. Proklamációjukban egyértelműen Oroszországot tartották a fő ellenségnek, ahol az ukránok elnyomás alatt élnek, és Ausztria iránti hűségre, elkötelezettségre szólítottak fel. Elképzeléseik szerint az oroszországi ukrán területek a háború után önállósodtak volna. Feladatuknak tekintették, hogy a Monarchia haderejét támogató önkéntesekből álló, ukrán légiót állítsanak fel, amelyről tárgyalásokat is kezdtek. Az így létrejött Ukrán Szicslövészek Légiójába, már augusztus folyamán közel harminc ezren jelentkeztek. A légió bázisát olyan a háborút megelőző években alakult ukrán ifjúsági- és sportegyesületek tagjai adták, mint az Ukrán Szics Szövetség, a Szokol Lövész Egyesület vagy a Plaszt cserkészegyesület. Az osztrák–magyar kormányzat nem fogadta különösebb lelkesedéssel az ukránok kezdeményezését, az óriási érdeklődés és a nagyszámú önkéntes jelentkező ellenére csupán 2500 gárdista felfegyverzést engedélyezték.

Már 1912-ben Lembergben létrejött az ún. Ukrán Információs Tanács azzal a céllal, hogy az európai közvéleményt megnyerje az ukrán ügynek és az őket elnyomó népek, a lengyelek és az oroszok ellen agitáljon. A szervezetnek többségében olyan szociáldemokraták voltak a tagjai, akik 1905-ös oroszországi forradalom után menekültek el Oroszországból. Ezek a Dnyeper menti emigránsok hozták létre 1914. augusztus 4-én a Szövetség Ukrajna Felszabadításáért (Szojuz Vizvolenija Ukrajini, SVU) elnevezésű szervezetet, amelynek első elnöke Dmitro Doncov⁶ (1883–1973), tagjai pedig Olekszander Szkoropisz-Joltuhovszkij (1880–1950), Volodimir Dorosenko (1879–1963), Andrij Zsuk (1880–1968), Marian Melenevskij (1878–1938) és Mikola Zalizniak (1888–1950) voltak. Első kiáltványukban, amely a Mi platformunk címmel jelent meg, a központi hatalmak támogatására szólítottak fel. Az Oroszországtól elfoglalt területeken létrejött Ukrajnát akartak, német és osztrák protektorátus alatt, míg az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó részekben nemzeti kulturális autonómiát szerettek volna elérni. Néhányan közülük el tudták volna képzelni az alkotmányos monarchiát is, ugyanakkor demokratikus választásokat és agrárreformot terveztek. A keleti területeken élő

ukránok érdekeit is képviselni akarták, de támogatták a Levickij vezette Holovna Radát is. A szervezetet fennállásának néhány éve alatt Ausztria és Németország is finanszírozta, de nyíltan egyik hatalom sem akart elköteleződni a független ukrán állam ügye mellett. Ausztria próbálta meg inkább kihasználni a mozgalomban rejlő politikai lehetőségeket, ezért a leMBERGI konzul, Emanuel Urbas a SVU megalakulása után rögtön felvette velük a kapcsolatot. A Szövetség és Urbas közötti találkozó a görögkatolikus metropolita, Andrij Septickij⁷ (1865–1944) palotájában zajlottak.⁸

Azonban a Habsburg Birodalomban élő ukrán politikusok sem mind értettek egyet a Levickij-féle lojalitás-politikával és SVU megalakulásával. A későbbiekben jelentős szerepet játszó Jevhen Petrusevics⁹ (1863–1940) bírálta Levickijt és Vasilkot a központi hatalmakkal való szövetség miatt és határozottabban követelték a függetlenséget. A már említett Mihajlo Hrusevszkij, aki ekkor már Kijevben élt, a Galíciában töltött évek ellenére semmilyen lojalitást nem érzett Ausztria iránt, és éles hangú nyilatkozatokat tett a Szövetség megalakulása és tevékenysége ellen.¹⁰

1914 augusztusában felvetődött német politikusok részéről, hogy Oroszországot nemzetiségi problémáin keresztül kellene meggyengíteni, ezért olyan területeken, mint a Kaukázus és a Baltikum zavargásokat kellene kirobbantani. Egy ilyen akcióhoz az ukránokban is potenciális szövetségest láttak. Arthur Zimmermann külügyi államtitkár egy Finnországtól a Kaukázusig terjedő felkelést is el tudott volna képzelni. A Monarchia külügyminisztere, Leopold Berchtold gróf fenntartásokkal fogadta a németek terveit, aggasztotta, hogy ezt esetleg egy, a befolyásuk alatt álló szatellit állam létrehozására használnák. Ugyanakkor, mint ahogy azt látni fogjuk, maguk az osztrákok is tervezték ilyen jellegű akciókat.¹¹

Osztrák részről Alexander Hoyos gróf (1876–1937), a külügyminisztérium kabinetfőnöke foglalkozott az ukrán kérdéssel. A minisztérium az első hónapokban valóban komolyan gondolta az ukrán ügyet, bár a SVU-t csak titokban támogatták. A katonai helyzet alakulása azonban nem kedvezett a Szövetség működésének, az oroszok már a háború első hónapjaiban elfoglalták Galíciát és Bukovinát, Lemberg 1914 szeptember 3-án került a cári csapatok kezére. A megszállt galíciai területek főkörmányzójának kinevezett Georgij Bobrinszkij gróf vezette adminisztráció mindent megtett az ukrán nemzeti mozgalom elfojtásáért, azonnal betiltották a Tarasz Sevcsenko Tudományos Társaságot és más kulturális szervezeteket, továbbá az ukrán nyelvű sajtót és oktatást. Több ezer ukránt deportáltak Oroszországba, Andrij Septickij metropolitát Szuzdalba hurcolták, ahol fogságban tartották egészen 1917-ig.

Lemberg eleste után a Szövetség gyorsan Bécsbe tette át a székhelyét, de már a hónap folyamán három részre szakadtak. Kivált a társaságból maga az elnök Dmitro Doncov és Mikola Zalizniak is, ekkor Olekszandr Szkoropisz-Joltuhovszkij vette át a szervezet vezetését. Zalizniak¹² továbbra is szoros kapcsolatokat ápolt Urbas konzulon keresztül a külügy-minisztériummal. Arról próbálta meggyőzni az osztrákokat, hogy az oroszországi szociálforradalmár kapcsolataival felkelést tud kirobbantani Dnyeper menti Ukrajnában. Terveihez jelentős anyagi támogatást is kapott a minisztériumtól. Azonban ahogy teltek a hónapok, semmilyen látható eredményt nem tudott felmutatni és hamarosan az osztrákok számára is világossá vált, hogy Zalizniak nem rendelkezik komoly oroszországi ukrán kapcsolatokkal. Maga is belátva kudarcát és nem utolsósorban Mikola Vasilko nyomására 500 ezer koronát vissza is adott a külügyminisztériumnak.¹³

A SVU eredményeit tekintve fontosabb volt a Bulgáriában, Romániában és Törökországban végzett munkájuk. Törökországi központjuk vezetője, Marian Melenevskij,¹⁴ találkozott a török kormány és a hadsereg képviselőivel, Enver pasával és Talat bejjel is. Tájékoztatta őket az ukránok terveiről, közvetítő szerepet és összeköttetést ajánlva a kaukázusi népek és központi hatalmak között.¹⁵ Melenevskij kapcsolatban állt egy bizonyos Trias nevű grúz forradalmárral is, akit arról győzködött, hogy a hadifogolytáborokban próbáljon egy majdani grúz légióhoz megfelelő embereket toborozni. Ugyancsak kapcsolatban állt Alexander Helphandal¹⁶ (1867–1924) is, a hírhedt Parvussal, akinek a Szövetség segített osztrák útlevélhez jutni 1914-ben. A SVU szófiai embere, Lev Hankevics szintén kapcsolatot tartott fenn Parvussal és valószínűleg Leninnel is.¹⁷

Miután Törökország is hadba lépett 1914 novemberében változott a szervezet tevékenysége, felmerült az is, hogy a SVU-t Isztambulba költöztetik. A költözésből nem lett semmi, elsősorban a Szövetség tiltakozása miatt. Olyan terv is született, hogy egy török-osztrák fedőakció keretében, 500 ukránból álló légiót küldenének a Fekete tengerhez. A katonák Andrij Septickij testvére, Sztaniszlav Septickij irányításával és a már említett Trias részvételével felkelést robbantottak volna ki a Kaukázusban. Az akció kivitelezését kalandregénybe illően tervezték el, az ukránok ugyanis civilben utaztak volna vonattal Románián át, a fegyvereket és az egyenruhát pedig Konstantinápolyban kapták volna meg. Hoyos gróf is lelkesen támogatta az ötletet, de ő és a Monarchia hadvezetése is azzal számolt, hogy a törökök addigra már elfoglalják a Fekete tenger partvidékét. A katonai helyzet azonban nem így alakult.¹⁸

A Monarchia külügyminisztériuma 1914 decemberétől 200 ezer koronát és technikai segítséget is biztosított a SVU számára, pl. futárszol-

gálatot, postai szolgáltatást, telegráf használatot. Tevékenységük az első hónapokban főleg propagandaanyagok és röpiratok kiadására korlátozódott. Céljuk az volt, hogy bemutassák az ukrán népet és törekvéseit az európai közvéleménynek. Ezért információs irodákat tartottak fenn Törökországban, Romániában, Norvégiában, Nagy-Britanniában és Olaszországban és Svájcban, de az Egyesült Államokban is. Az oroszországi ukránok körében is próbáltak propagandamunkát folytatni, elsősorban nemzettudatuk felébresztése és erősítése céljából. Több folyóiratuk is megjelent: Dorosenko és Zsuk Bécsben a *Die ukrainischen Nachrichten*-t és a *Vistnyik Szozjuza Vizvolennija Ukrajini*-t adták ki, Lausanne-ban a *La Revue ukrainienne*-t. A Szövetség néhány éves fennállása alatt 50 könyvet és 30 brosúrát adott ki Ukrajnáról, számos európai nyelven, többek között Mihajlo Hruszovszkij *Geschichte der Ukraine* és Stepan Rudnickij *Ukraina, Land und Volk* című történeti és néprajzi munkáit.¹⁹

Mindeközben alaposan beárnyékolta az osztrák–ukrán viszonyt, hogy az oroszok gyors galíciai előrenyomulását az osztrák kormánykörök és a katonai vezetés az ottani ruszofil ukránok árulásával magyarázták, ezért több ezer embert a Graz közeli Thalerhofba deportáltak. A thalerhofi koncentrációs táboron kívül más helyeken is fogva tartottak gyanúsnak vélt ukránokat. Már 1914 novemberében egy járványban 1448-an haltak meg közülük. A legújabb kutatások szerint 1914 és 1918 között 16 400 embert deportáltak Thalerhofba.²⁰

1915 május 5-én Bécsben megalakult az Általános Ukrán Tanács (*Zahalna Ukrajinska Rada*), amelynek 34 tagja zömében a Nemzeti Demokrata Párt soraiból került ki, de az Ukrán Radikális Pártnak és az Ukrán Szociáldemokrata Pártnak is voltak képviselői. A SVU is három küldöttest delegált a testületbe. Programjuk szerint az oroszországi területből létrehozának egy ukrán államot, míg az Osztrák–Magyar Monarchiahoz tartozó ukránok lakta területek széleskörű autonómiát kapnának.

1915-re világossá vált, hogy a felkelési tervek megvalósíthatatlanok, emiatt Bécs rendkívül csalódott volt. A SVU tavasszal Berlinbe tette át székhelyét, ez azonban nem jelentett teljes szakítást, a Szövetség tevékenysége Ausztriában is folytatódott, de már csak jóval szerényebb támogatást kaptak. Berlin nem közvetlenül támogatta az ukránokat, jól jellemzi ezt, hogy a német titkos iratokban nagyon kevés adat található a szervezet tevékenységével kapcsolatban. 1915 november 3-án Zimmermann külügyi államtitkár találkozott a SVU vezetőjével, Oleksander Szkoropisz-Joltuhovszkijjal. Egy magas rangú porosz hivatalnok, Friedrich von Schwerin egy ún. Közvetítő Ügynökségen keresztül finanszírozta és felügyelte az ukrán ügyeket, de a németek továbbra sem nem köteleződtek el az ukránok mellett.²¹ Mindeközben a Szövetség folytatta

információs munkáját külföldön és most már a keleti fronton is, de hatékonyságuk elég korlátozott volt. A szervezet gyengesége leginkább abban mutatkozott meg, hogy több év alatt sem tudott semmilyen kapcsolatot kiépíteni az oroszországi ukránokkal és politikai képviselőikkel.

A Szövetség a központi hatalmak által 1915–1916-ban elfoglalt területekre is kiterjesztette tevékenységét. Ez elsősorban Volhíniát és Podlasiet jelentette, ahol jelentős lengyel népesség is élt. Ausztria támogatta a volhíniai ukrán nyelvű kulturális programokat, annak ellenére, hogy az ottani ukránok között sokan inkább a ruszofil irányzattal szimpatizáltak. Ugyanakkor az osztrák magatartás meglehetősen kettős volt, mivel Podlasieban és Chełmben²² megtartották a lengyelekkel szembeni baráti magatartásukat.²³ 1916 folyamán a SVU ukrán tannyelvű iskolarendszer kiépítésébe kezdett Volhíniában, amelyhez a hadifoglyok közül toboroztak alkalmazottakat. Könyveket és újságokat jelentettek meg pl. a német csapatok által ellenőrzött podlasiei területen a *Ridne slovo* című lapot, amely egészen 1919-ig kiadtak.

A SVU egyik legfontosabb feladatának a hadifoglyok körében végzett munkát tekintette, ezen a téren érték el a legnagyobb sikereket. A cári hadseregből fogságba esett finnek és lengyeleket elkülönítve tartották az oroszoktól, később a grúz nemzetiségű katonáknak is kialakítottak egy külön tábort. Az ukránokat viszont egészen 1915 tavaszáig az orosz hadifoglyokkal együtt tartották fogva. Ekkor hoztak létre számukra is külön fogolytáborokat, ilyen volt Németország területén Rastatt, Salzwedel és Wetzlar, Ausztriában Freistadt és Josefstadt, Magyarországon Duna-szerdahely. Ukrán források szerint számuk kb. fél millió lehetett, német adatok szerint csak 300 ezer. A Szövetség megítélése szerint az oroszországi ukránok nemzeti öntudata meglehetősen alacsony szinten állt és nem nagyon érdeklődtek a SVU tevékenysége iránt. Ennek ellenére az ukrán nemzeti ügy potenciális támogatóit látták bennük, akiket meg lehet és meg kell győzni. A táborokban végzett munkájuk eredményeként közel 80 ezer fogoly részesült orvosi ellátásban, iskoláztatásban. Biztosítottak számukra könyvtárat, német nyelvtanfolyamot, kulturális programokat, történelem- és irodalomórákat szerveztek, színjátszó kört alakíthattak. Több, kifejezetten az ukrán katonák számára készült újságot is megjelentettek, pl. Rastattban a *Roszvit-et*, Salzwedelben a *Vilne Slovo-t*, Josefstadt-ban a *Nasz golos-t*.

1915 tavasza és 1917 márciusa között nehéz időszakot élt át a Szövetség. 1914 végén már látszott, hogy az osztrákokat egyre kevésbé érdekeli az ukrán ügy. A német politikai körökre gyakorolt befolyásuk és kapcsolatrendszerük azzal sem javult, hogy áttették a székhelyüket Berlinbe. A központi hatalmakat ekkoriban (1915–1916) elsősorban Lengyelország

háború utáni határai és a Mitteleuropa-tervben betöltött szerepe foglalkoztatta. Az ukránok Ausztria iránti lojalitás-politikája 1916. november 4-én bukott meg végleg, amikor II. Vilmos és Ferenc József közös proklamációjukban kinyilvánították szándékukat, hogy a cári Oroszországtól szerzett területeken létrehozzák a lengyel államot. A hír csalódást és dühöt keltett a Habsburg Monarchia ukrán lakossága körében annak ellenére, hogy manifesztum szerint Galíciát nem akarták a lengyel állam részévé tenni. A történetek jelentősen aláásták az Általános Ukrán Tanács pozícióját. Vasilkot el is távolították a Radából, mire szakadás állt be a bukovinai és a galíciai ukránok között. Az így kialakult helyzet jelentősen rontott az egész ukrán ügy megítélésén. Bebizonyosodott, hogy Ausztria számára a lengyel kérdés mindig is fontosabb volt, mint a fiatal és meglehetősen képlékeny, saját céljaiban sem biztos ukrán mozgalom. Az új uralkodó, IV. Károly ugyan kijelentette, hogy hajlandó figyelembe venni az ukrán szempontokat a háború után, de ez nem változtatott már az ukrán politikai körök azon véleményén, hogy szakítani kell a Levickij és Vasilko féle lojalitás korszakkal.

Az 1917-es februári forradalom utáni időszak jelentős változásokat hozott az ukrán államalapítási törekvések ügyében. Márciusban Kijevben megalakult az Ukrán Központi Rada, melynek elnöke Mihajlo Hruszevszkij lett. Az év folyamán kibocsátott mindhárom Univerzáléjukban deklarálták, hogy a föderatív Oroszországon belül autonóm Ukrajnát kívánnak elérni.²⁴ A Központi Rada egyik első lépése volt, hogy kinyilvánította együttműködési szándékát az oroszországi ideiglenes kormánnyal, amely folytatni akarta a háborút az antant oldalán. Az áprilisban összehívott Ukrán Nemzeti Kongresszus az ukránok számára széleskörű autonómiát akart elérni a föderálisan átalakított Oroszországban. A bolsevikok hatalomra kerülése azonban alapvetően változtatta meg a nemzeti autonómia törekvések lehetőségét, számukra az etnikai követelések elfogadhatatlanok voltak.²⁵

A bolsevik hatalomátvétel után a Központi Tanács november 20-án kiadott III. Univerzáléja kinyilvánította az Ukrán Népköztársaság függetlenségét, de még ekkor is hangsúlyozták, hogy törekszenek az egység megőrzésére a megalakítandó orosz föderációval. Közben a december 11-én a Harkovban összeülő ukrainai szovjetkongresszus az Ukrán Szovjetköztársaság megalakításáról döntött és egy bolsevikokból kormányt hozott létre. Ezek után a Központi Rada 1918. január 22-én kiadott IV. Univerzáléjával kikiáltották az Ukrán Népköztársaságot: megszületett az első ukrán állam.

A németek 1915 és 1917 között 743 295 márkát költöttek a SVU tevékenységének finanszírozására, miközben ugyanebben az időszakban jóval jelentősebb összegekkel támogatták a bolsevikokat a már említett

Parvus közreműködésével.²⁶ Az összegek csökkenő tendenciát mutatnak, ami jelzi, hogy egyre kevésbé bíztak a németek abban, hogy a szervezet eredményeket tud felmutatni. 1917 áprilisától leginkább azt várták volna el, hogy a Szövetség próbáljon összeköttetést teremteni a kijevi Rada és a német hadvezetés között, azonban ebben sem jártak sikerrel. Ismét kiderült, hogy a SVU-nak nincs komoly befolyása az oroszországi ukránokra és nincsenek érdemi kapcsolataik az újonnan létrejött ukrán állam politikusaival sem. Ráadásul a Központi Rada nem bízott a németekben, akiknek még ekkor sem volt határozott álláspontjuk az ukrán helyzetről.²⁷

1917 második felétől a Szövetség csökkentette aktivitását a hadifoglyok között és inkább a központi hatalmak által megszállt területekre – Volhínia és Chełmi terület – fordították a figyelmüket, ahol az ott élő ukránok érdekeit akarták védeni. Figyelemre méltó, hogy a németek nem vették részt a cári hatalom összeomlása utáni ukrainizációban, bár komolyabb összeggel támogatták ukrán nyelvű irodalmi művek és újságok kiadását. Többek között megbízták Galícia egyik legjelentősebb ukrán nyelvű könyvkiadóját, a kolomijai Halicska Nakladnia-t, hogy 50 ezer példányban adja ki Tarasz Sevcsenko verseit.²⁸

A 1917-es novemberi bolsevik puccs után az ukrán pártok és SVU is növelték a nyomást az osztrák kormányzaton. Sokkal határozottabb követelésekkel álltak elő, ez elsősorban Chołm környékére vonatkozott, ahol a lengyel közigazgatás embereit ukránokra akarták leváltani. Kost Levickij ismét felvetette Habsburg Monarchiához tartozó Ukrajna ötletét, most hozzátette, hogy ennek magában kell foglalnia Chołmot, Volhíniát, Kelet-Galíciát és Bukovina ukránok lakta részeit is.

1917 decemberére azonban a kijevi Rada helyzete destabilizálódott, mivel a bolsevikok megalapították Harkovban az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságot és a Központi Radát elűzték Kijevből, akik Zsitomirba tették át székhelyüket. Ennek ellenére a december 22-én megkezdődött breszt-litovszki béketárgyalásokon a Központi Rada volt a tárgyalófél, bár a pétervári szovjethatalom csak a harkovi szovjetköztársaság küldötteit ismerte el. Az ukrán képviselők 1918 januárjában találkoztak először a német delegációval. A SVU ebben már nem vett részt, szerepük egyre jelentéktelenebb lett. Bár egykori alapítójuk, Mikola Zalizniak az osztrák külügyminiszter, Ottokar Czernin tanácsadójaként részt vett a tárgyalásokon, de ekkor már nem volt köze a szervezethez.

A SVU egyetlen, bár kétségkívül jelentősnek mondható eredménye, hogy az 1918. február 9-én a központi hatalmak és Ukrajna közötti különbéke folyamatoként sikerült két ukrán hadosztályt felállítani, amelyhez hozzájárult a szervezet hadifogolytáborokban végzett munkája

is. Az ún. „Kéksapkásokat”, akik a német hadsereg kötelékébe tartoztak Viktor Zselinszkij parancsnoksága alatt, és a „Szürkesapkások” hadosztályát, akik az osztrák–magyar hadsereg részét képezték, Ivan Perlik irányításával. A hadosztályok négy gyalogsági és egy tüzérségi ezredből álltak.

A Szövetség Ukrajna Felszabadításáért 1918 május elsején formálisan megszűnt.

JEGYZETEK/NOTES

1. Himka, John-Paul (1999) The Construction of Nationality in galician Rus': Icarian Flights in Almost All Directions In: Intellectuals and Articulation of the Nation. Ed: Ronald G. Suny–Michael D. Kennedy: University of Michigan Press, Ann Arbor, 125. old.
2. Uo. 126. old.
3. Kost Levickij már az első galíciai ukrán politikai formáció, a Népi Tanács (Narodna Rada, 1885) létrejötténél is bábáskodott, 1899-ben alapítója majd elnöke lett a Monarchia legfontosabb ukrán pártjának, az Ukrán Nemzeti Demokrata Pártnak, 1908-tól a Reichsrat tagja.
4. Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikájáról lásd: Tefner Zoltán (2007): Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1914. L'Harmattan Kiadó, Budapest és uő (2004): Hohenwart, Beust, Andrassy és a lengyelkérdés. Valóság, 2004/8. szám.
5. Lieb, Peter–Dornik, Wolfram (2015): The Ukrainian Policy of the Central Powers during the First World War. In: The Emergence of Ukraine. Self-Determination, Occupation and War in Ukraine, 1917–1922. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Edmonton, Toronto, 44–45. old.
6. Dmitro Doncov régi zaporozsjei kozák családból származott. 1905-től az Ukrán Szociáldemokrata Párt tagja. 1909-től Bécsben majd Lembergben élt. 1918-ban Pavlo Skoropadszkij kormányában a sajtó ügyek felelőse lett. Az ún. integrál nacionalizmus ukrán verziójának megalkotója, az 1930-as években az Ukrán Nacionalisták Szervezetének (OUN) főideológusa lesz.
7. Andrij Septickij az ukrán nemzeti mozgalom egyik legjelentősebb személyisége. Ellengyelesedett ukrán nemesi családban született és már ősei is fontos egyházi, politikai funkciókat töltöttek be. 1900-ban nevezték ki Galícia görögkatolikus metropolitájának, a bécsi Reichsrat és a galíciai szejm képviselője is volt.
8. Grebing, Helga (1959): Österreich–Ungarn und die „Ukrainische Aktion” 1914–1918. Zur österreichisch–ungarischen Ukraine-Politik im ersten Weltkrieg. In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas Bd 7 H 3. 270–296. old.
9. Jevhen Petruszevics szintén az Ukrán Nemzeti Demokrata Párt tagja volt, 1907-től a Reichsratban képviselő. Az 1918 október 18-án alakult Nyugat-Ukrán Népköztársaság elnöke lett.

10. Fedyshyn, Oleh S. (1977) The Germans and the Union for the Liberation of the Ukraine, 1914–1917. 305–322 old. In: The Ukraine, 1917–1921: A Study in Revolution. Ed: Taras Hunczak, Harvard Ukrainian Research Institute, Cambridge, Massachusetts 308. old.
11. Lieb, Peter–Dornik, Wolfram (2015): 41–42. old.
12. Mikola Zalizniak 1908-ban menekült Lembergbe. Oroszországban, mint a Szociálforradalmár Párt tagját többször letartóztatták. 1910-ben Galíciában is letartóztatják mivel egy ukrán nyelvű egyetemért tüntet. A következő évben ki is utasítják, Németországban, Magyarországon és Olaszországban is megfordult majd hamis név alatt visszatért Bécsbe. 1912-ben Stockholmban létrehozott egy ukrán információs irodát 1913-ban megengedték, hogy feltételeken visszatérjen Galíciába, ahol a *Dilo* ukrán nyelvű napilap munkatársa lett. 1918-ban részt vett a breszt-litovszki béketárgyalásokon, mint az osztrák delegáció tanácsadója, az ott szerzett élményeiről könyvet is írt, 1919–1920 között ő volt az Ukrán Népköztársaság nagykövete Finnországban.
13. Grebing (1959): 279. old.
14. Melenevskij Kijevben volt egyetemista, ahol többször részt vett tüntetések szervezésében, ezért eltanácsolták az egyetemről. A Forradalmi Ukrán Pártban (RUP) tevékenykedett, amely az első hivatalos ukrán párt volt a cári Oroszországban. Tevékenysége miatt 1899 és 1901 között börtönben ült, szabadulása után elhagyta Oroszországot. 1903 és 1913 között Lembergben élt, majd egy rövid londoni kitérő után visszatért Galíciába és tagja lett az akkor létrejött Uniónak.
15. A Szövetség törökországi tevékenységéről lásd bővebben Kirimli, Hakan (1999): The activities of the Union for the Liberation of Ukraine in the Ottoman Empire during the first world war. In: Turkey Before and After Atatürk. Internal and External Affairs. Ed: Sylvia Kedourie, Frank Cass, London, Portland, Or, 177–201. old.
16. Eredeti nevén Israel Lazarevics Gelfand. Marxista teoretikus, a permanens forradalom elméletének egyik megalapozója. A német és az oroszországi szociáldemokrata párt tagja. Az első világháborút megelőzően több évet élt Törökországban, ahol az ifjútörök mozgalom embereivel közeli kapcsolatba került és politikai tanácsadójuk lett. 1915-től Berlinben élt, ahol sikerült meggyőznie német kormányzati és pénzügyi köröket, hogy támogassák a bolsevikokat. Fontos szerepet játszott Lenin oroszországi visszatérésében.
17. Grebing (1959): 280. old.
18. Uo. 281. old.
19. SVU publikációs tevékenységéről bővebben lásd: Mark, Rudolf A. (1984): Zur ukrainische Frage der im Ersten Weltkrieg. Flugschriften des „Bundes zur Befreiung der Ukraine und ihm nahestehender Publizisten, 1914–1916. In: Zeitschrift zur Ostforschung 33. 196–224. old.
20. Lieb–Dornik (2015): 49. old.
21. Fedysyn (1977): 313. old.
22. Napjainkban a lublini vajdaság része, németül Kulm, ukránul Holm.

23. Fedysyn (1977): 314. old.
24. Az 1918. január 22-én kiadott IV. Univerzáléban kiáltják ki az Ukrán Népköztársaságot és ezzel az állam függetlenségét is.
25. Font Márta–Varga Beáta (2006): Ukrajna története. Bölcsész Konzorcium, Szeged, 192. old.
26. Fedysyn (1977): 320. old.
27. Uo. 321–322. old.
28. Uo. 319. old

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Himka, John-Paul (1999) The Construction of Nationality in galician Rus': Icarian Flights in Almost All Directions In: Intellectuals and Articulation of the Nation. Ed: Ronald G. Suny–Michael D. Kennedy: University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Fedysyn, Oleh S. (1977) The Germans and the Union for the Liberation of the Ukraine, 1914–1917. In: The Ukraine, 1917–1921: A Study in Revolution, Ed: Taras Hunczak, Harvard Ukrainian Research Institute, Cambridge, Massachusetts.
- Grebing, Helga (1959): Österreich–Ungarn und die „Ukrainische Aktion“ 1914–1918. Zur österreichisch–ungarischen Ukraine-Politik im ersten Weltkrieg. In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas Bd. 7. Heft 3.
- Kirimli, Hakan (1999): The activities of the Union for the Liberation of Ukraine in the Ottoman Empire during the first world war. In: Turkey Before and After Atatürk. Internal and External Affairs. Ed: Sylvia Kedourie, Frank Cass, London, Portland.
- Lieb, Peter–Dornik, Wolfram (2015): The Ukrainian Policy of the Central Powers during the First World War. In: The Emergence of Ukraine. Self-Determination, Occupation and War in Ukraine, 1917–1922. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Edmonton, Toronto.
- Mark, Rudolf A. (1984): Zur ukrainische Frage der im Ersten Weltkrieg. Flug-schriften des „Bundes zur Befreiung der Ukraine und ihm nahestehender Publizisten, 1914–1916. In: Zeitschrift zur Ostforschung 33.
- Tefner Zoltán (2007): Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1914. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Tefner Zoltán (2004): Hohenwart, Beust, Andrássy és a lengyelkérdés. Valóság, 2004/8. szám.

BALÁZS-FÖLDI Emese

adjunktus

Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar

lecturer

**University of Debrecen, Faculty of Child and Special Needs Education,
Debrecen, Hungary**

email: balazs.foldi.emese@gmail.com

**TRENDEK ÉS VÁLTOZÁSOK A XXI. SZÁZAD ELEJI MAGYAR
FOGYATÉKOS ÜGYBEN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
A FOGLALKOZTATÁSPOLITIKÁT ÉRINTŐ JOGSZABÁLYI
KÖRNYEZETRE**

*TRENDS AND CHANGES IN THE HUNGARIAN DISABILITY
MANAGEMENT AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY,
WITH SPECIAL REGARD TO THE LEGAL ENVIRONMENT
OF THE EMPLOYMENT POLICY*

ABSTRACT

The economic activity of persons with disability and reduced work capacity shows a slight increase, but it is still significantly below the activity rate of the average population. Since Hungary's accession to the European Union, the labour market situation of persons with disability and reduced work capacity has received special attention. Restructuring of the legislative background, narrowing the social care system, the creation of a non-discriminatory and employment enhancing economic environment are all governmental measures which have influenced the labour market situation of the affected social group in the past 15 years.

Based on an overview of professional literature, current development policy documents, and legislative aspects, the study aims at exploring the economic, social and employment policy situation which has characterised the period since our country's accession to the European Union in relation to persons with disability and reduced work capacity, as well as, the institutions and instruments which influence the related labour market demand and supply. Adopting a secondary research method the study discusses and analyses the changes that influence the employment willingness of employers and also the willingness to work of the relevant labour market group, as well as, those governmental and civil initiatives which affect the employment of persons with disability and

reduced work capacity. On the whole, those changes are summarised which have occurred since our country's accession to the European Union and contributed to the shaping of the social and economic approach, as well as, to the transformation of the system-of-interest of employers and related employees.

Kulcsszavak: foglalkoztatás, rehabilitáció, Európai Unió, esélyegyenlőség, aktív munkaerő-piaci eszközök

Keynotes: employment, rehabilitation, European Union, equal opportunity, active labour market tools

1. Bevezetés

A fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű személyek gazdasági aktivitása kis mértékű emelkedést mutat, de még mindig jelentős mértékben elmarad az átlag népesség aktivitási rátájától. Magyarország Európai Unióhoz történő csatlakozás óta a fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű emberek munkaerő-piaci helyzetére kiemelt figyelem irányul. A jogszabályi háttér átalakítása, a társadalmi ellátórendszer szűkítése, a diszkriminációmentes és foglalkoztatást növelő gazdasági környezet megteremtése, mind olyan kormányzati intézkedések, amelyek befolyást gyakoroltak az elmúlt 15 évben az érintett társadalmi csoport munkaerő-piaci helyzetére.

A tanulmány a szakirodalom, az aktuális fejlesztéspolitikai dokumentumok és jogszabályi vonatkozások áttekintése segítségével tárja fel hazánk Európai Unióhoz történő csatlakozása óta eltelt időszakra jellemző, a fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű személyeket érintő gazdasági, társadalmi, foglalkoztatáspolitikai helyzetet és az ehhez kapcsolódó munkaerő-piaci keresletet és kínálatot befolyásoló intézmény- és eszközrendszert. Szekunder kutatási módszerre alapozva mutatja be és elemzi azokat a munkáltatói alkalmazási, illetve az érintett munkaerő-piaci csoport munkavállalási hajlandóságát befolyásoló változásokat, valamint azokat az állami és civil kezdeményezéseket, amelyek hatást gyakorolnak a fogyatékos és a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatottságára, munkavállalására. Összességében azokat a változásokat foglalja össze, amelyek hazánk Európai Unióhoz történő csatlakozása óta megjelentek, és hozzájárultak a társadalmi és gazdasági szemlélet formálásához, valamint a munkáltatók és az érintett munkavállalók érdekeltségi rendszerének átalakulásához.

2. Felkészülés az Európai Unióhoz történő csatlakozásra

A rendszerváltást követő és Magyarország Európai Unióhoz történő csatlakozása közötti időszakban a fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű személyek munkaerő-piaci helyzete nem változott kardinálisan. A rendszerváltást megelőzően kialakult rehabilitációs foglalkoztatási rendszer a gazdasági és társadalmi változások hatására felbomlott ellehetetlenítve a fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű személyek további munkavállalási esélyeit. A kilencvenes évek elején szélesre tárt rokkantellátási rendszer, mely biztosan, de minimális mértékben biztosította a fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű emberek megélhetését, a kilencvenes évek végére fokozatosan szűkítette az ellátást igénybevevők körét. Az elhelyezkedési lehetőségek nem bővültek, bár a kötelező rehabilitációs foglalkoztatási kvótarendszer továbbra is érvényben maradt, valójában nem sarkalta a munkáltatókat az érintett munkavállalói csoport alkalmazására.¹

Az 1998-ban elfogadott Fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségéről szóló XXVI. számú törvény szemléleti perspektívája újszerűen és előremutatóan tisztázta azokat a fogyatékossgalhoz fűződő plusz jogokat, melyek kiemelkedőek a társadalmi integráció megvalósulása szempontjából, érvényesülésük azonban ezzel még nem vált teljeskörűvé és evidenciává.² Valójában hiányzott mind a társadalom, mind a gazdaság befogadó szemlélete, mely támogathatta volna a fogyatékos személyek esélyegyenlőségének teljesülését. A társadalmi és gazdasági szereplők felkészültsége a XXI. század kapujában még váratott magára. Magyarország Európai Unióhoz történő csatlakozására 2004 május 1-én került sor, ugyanakkor az erre való felkészülés során harmonizálni igyekeztek azokat a különbségeket, melyek a gazdaság, közigazgatás, jog stb. területén jelentkeztek. Ez magába foglalta az emberi jogokat érintő jogszabályok és normák összehangolását is. A fogyatékosügy kérdésével külön nem foglalkozott az Európai Unió jogalkotás, a foglalkoztatás- és szociálpolitika, illetve az esélyegyenlőség területéhez tartozott, amely azonban a nyitott koordináció jegyében nem kötelezte a tagállamokat. Az Európa Tanács egyik jelentős emberi jogokhoz kapcsolódó normája az Európai Szociális Charta, mely 1999-ben lépett életbe, hazánk 1999. évi C. törvényével ratifikálta.³

Az Európai Szociális Charta a mindennapi életet érintő jogokat deklarálja az uniós állampolgárok számára.⁴ Mindezek mellett kiemeli a fogyatékossgal élő emberek integrált oktatáshoz, valamint szakmai képzéshez, rehabilitációhoz, foglalkoztatáshoz, diszkriminációmentességhez és társadalmi integrációhoz való jogát. Ezeket a kérdéseket azonban

nem ratifikálta Magyarország, mivel a Fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségéről szóló 1998. évi XXVI. számú törvény e rendelkezéseket már tartalmazta.⁵ A csatlakozásra való felkészüléshez tartozott, hogy hazánk akciótervet készített a társadalmi kirekesztés és szegénység megelőzése érdekében. 2003-as Fogyatékossgal élők Európai Évéhez Magyarország is csatlakozott. A Fogyatékossgal Élők Európai Éve meghirdetésének elsődleges célja a társadalom szemléletének formálása és a jogok ismeretének terjesztése volt.⁶

3. Az Európai Unióhoz történő csatlakozás hatásai

Az Európai Unióban a 70-es évek gazdasági válságai ráirányították a figyelmet a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok munkaerő-piaci helyzetére. Kezdetekben legfőbb célként a nők foglalkoztatottságának növelése jelent meg, későbbiekben azonban egyéb társadalmi csoportok hátrányos munkerő-piaci helyzete is előtérbe került.⁷ A 90-es évektől az Európai Unió közösségi kezdeményezéseiben a hangsúly áthelyeződött a passzív ellátásokról az aktív foglalkoztatáspolitikai megoldásokra. A fogyatékossgal élő személyek munkaerő-piaci szerepvállalásának erősítése az esélyegyenlőségi szemlélet jegyében a csatlakozást megelőző időszakban, majd a csatlakozást követően Magyarországon is egyre erőteljesebbé vált.⁸

3.1. Esélyegyenlőség érvényesülését elősegítő kezdeményezések/változások

Hazánk 2003-ban elfogadta Az egyenlő bánásmódról és esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. számú törvényt (Ebktv.), mely 20 db védett tulajdonság között felsorolja a fogyatékossgát és a megváltozott munkaképességet is. A törvény legfőbb célja, hogy a hátrányos megkülönböztetés tiltásával védelmet biztosítson a diszkriminációval szemben és elősegítse az egyenlő bánásmód érvényesülését. A jogszabály a diszkrimináció területeként megnevezi a munkaerőpiacot, illetve azokat a munkáltatói magatartásokat, eljárásokat, amelyek sérthetik a munkavállalók egyenlő bánásmódhoz való jogát. A törvény további pozitívuma, hogy egy új, a diszkrimináció elleni védelmet garantáló intézményt állít fel. Az Egyenlő Bánásmód Hatóságának intézményén keresztül jogi védelmet és jogorvoslati lehetőséget biztosít a hátrányt és a negatív megkülönböztetést elszenvedett személyek számára. Az esélyegyenlőség megteremtése érdekében a hátrányos helyzetű munkavállalók számára a szervezetek előnyöket, plusz jogokat biztosíthatnak. Az Ebktv. értelmében a legalább 50 fő munkavállalót foglalkoztató költség-

vetési és a többségi tulajdonban álló szervezetek esélyegyenlőségi terükben rögzítik a hátrányos helyzetű, köztük fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű munkavállalók beilleszkedését és foglalkoztatását elősegítő programok, intézkedések, eszközök körét.⁹

A Fogyatékossgal élő Személyek Jogairól szóló ENSZ egyezményt és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyvet Magyarország elsőként ratifikálta 2007. évi XCII. törvényével. Az ENSZ konvencióhoz csatlakozók mindent megtesznek annak érdekében, hogy a fogyatékossgal élő személyek alapvető emberi jogai érvényesülhessenek és érvényre juthassanak. Az ENSZ egyezmény célja, hogy felhívja a figyelmet a fogyatékossgal élő személyek teljes társadalmi részvételének szükségességére és támogassa az aktív befogadás megvalósulását.

A fogyatékossgal élő személyek teljeskörű társadalmi részvételét segíti elő az integrált és inkluzív közoktatás, köznevelés rendszere. A társadalom befogadó szemléletét erősíti az, hogyha fogyatékossgal élő személyekkel már az iskolai tanulmányok során lehetőség van találkozni, ugyanakkor az érintett csoport tagjait is felkészíti az integrált munkavégzésre. Bánfalvy (2005, 2006) kutatási eredményei szerint a szegregált körülmények közötti tanulmányok folytatása a szegregált foglalkoztatást erősítő tényező, ezért lényeges momentum a fogyatékossgal élő személyek nyílt munkaerő-piaci foglalkoztatásának megvalósulása szempontjából az integrált, inkluzív nevelés.¹⁰ Az 1993. évi LXXIX. számú közoktatási törvény 2003-as módosítása óta az integráció elsősorban a bölcsődékben, óvodákban és általános iskolákban valósul meg, későbbi tanulmányok során a lemorzsolódás nagyobb mértékben figyelhető meg.¹¹

A társadalmi mobilitást és az esélyek érvényesülését fokozza a fogyatékossgal élő személyek iskolai végzettségének növelése. Ennek érdekében A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. Törvény szerint fogyatékossgal élő felvételizők, illetve hallgatók számára előnyöket biztosít. Így a felvételi eljárás során plusz pontszám érvényesíthető, a hallgatói jogviszony esetén a felsőfokú intézmény tanácsadói rendszer keretében biztosít mentori szolgáltatást, igény esetén pszichológiai tanácsadást, személyi segítőt, digitális tananyagot vagy egyéb támogatást. A fogyatékossgal élő hallgatónak ahhoz is joga van, hogy az államilag támogatott tizenkét tanulmányi féléven felül további támogatott négy félévet vehet igénybe felsőfokú tanulmányai folytatására.¹²

A fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű munkavállalók jogait védi, valamint plusz jogait deklarálja a 2012. évi I. számú a Munka Törvénykönyvéről szóló jogszabály előírásainak 2018. január elsejétől életbe lépett módosítása. A munkáltató számára egyértelműen

tisztázza azt, hogy munkavállalójának munka- és feladatkörét csak annak testi alkatának, fejlettségének, egészségi állapotának megfelelően alakíthatja ki, valamint azt, hogy a munkavállaló számára a munkavégzés jellege hátrányokkal nem járhat. Mindezek mellett abban az esetben, hogyha a munkavállaló egészségi állapotában változás következik be a munkáltatónak azt figyelembe kell vennie a munkafeltételek, a munkaidő, valamint a munkarend, beosztás kialakításánál¹³. A törvény a fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű munkavállalók egészségi állapotára való tekintettel, az esetleges egészségkárosodással járó orvosi vizsgálatokra, valamint a szükséges plusz pihenésre való igényre, a megváltozott munkaképességű személyeknek évenként plusz öt nap pótszabadságot biztosít.¹⁴

A fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű személyek munkaerő-piaci teljesítményével kapcsolatos negatív feltételezések, félreelmek oldását segítheti elő a vállalatok társadalmi felelősségvállalása. A külföldi tulajdonban lévő gazdasági szervezetek jó gyakorlataik által példát nyújtanak a hazai szervezetek számára elősegítve ezzel a befogadó szemlélet érvényesülését. A Fogyatékos-Barát Munkahely díj vagy a Segítő Vásárlás logó a figyelem középpontjába állítja a fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatottságának társadalmi és gazdasági jelentőségét, mindezek mellett a szervezet munkatársai számára loyaltást és befogadást sugall a hátrányos helyzetű munkavállalókkal kapcsolatosan.¹⁵ Ezáltal megvalósulhat a vállalati sokszínűség és befogadó munkahelyi kultúra.

A gazdasági szervezetek vezetőinek szemléletformálását támogatják az ún. érzékenyítő tréningek. Hazai megjelenésük szintén az Európai Unióhoz történő csatlakozás utáni időszakra datálható. Az érzékenyítő tréningek elősegítik mind a társadalmi, mind a gazdasági szereplők befogadó attitűdjeinek kialakulását, erősítik a fogyatékossgal élő emberek felé megnyilvánuló empátiát és toleranciát. Az érzékenyítés többféleképpen történhet esetek bemutatásával, helyzetgyakorlatokkal, ismeretek átadásával. Dajnoki (2014) megállapítása szerint az érzékenyítés az elfogadó attitűdök kialakítása mellett elősegíti az érintett munkavállaló beillesztését a szervezetbe.¹⁶

A média szerepe a szemléletformálásban megkérdőjelezhetetlen. Az Országos Fogyatékosügyi Program célként határozza meg a tömegtájékoztatás szereplőinek, hogy vállaljanak szerepet a társadalmi szemlélet kedvező irányú megváltoztatásában. Ennek köszönhetően tematikus műsorok, kampányok indultak a különböző médiafelületeken a fogyatékossgal élő emberek mindennapjainak megismertetése céljából.¹⁷

3.2. Munkavállalási hajlandóságot ösztönző kezdeményezések

A fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű személyek gazdasági aktivitását nem csak a munkaerő-piaci szereplők és a társadalom szemlélete határozza meg, hanem az érintett hátrányos helyzetű csoport motiváltsága is. Az Európai Unió a kilencvenes évektől kezdve a fogyatékossgal élő személyek passzivitását és szegregációját erősítő szociális támogatások helyett az aktivitást és társadalmi integrációt elősegítő munkaerő-piaci szerepvállalást állította intézkedései középpontjába. Ennek nemcsak az érintett szempontjából, hanem a költségvetési kiadások oldaláról is óriási jelentősége van, hiszen az eltartotti helyzetből adófizetői, ezáltal fogyasztói pozícióba kerül át a fogyatékossgal élő személy.¹⁸

A fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű személyek munkavállalását ösztönzi a rokkantsági érdekeltség csökkentése. E tekintetben két jelentős változás történt. Egyrészt átalakították a rokkantság és megváltozott munkaképesség megállapítására vonatkozó minősítési rendszert. A változás jegyében a vizsgálatot végző bizottságot átalakították, tagjai már nem csupán orvosok, hanem foglalkoztatási és szociális szakértők is. Mindezek mellett a korábbi orvosi szemléletet tükröző vizsgálati perspektíva egy holisztikusabb szemléletmód irányába alakult át. A komplex vizsgálat részét képezi az egészségi állapot felmérésén kívül az egészségkárosodott személy pszichés állapota, családi-környezeti adottságai, lakhatási körülményei, mobilitás képessége, a lakóhely kínálta munkaerő-piaci helyzet is. A szakértői vélemény már nem csak a képességhiányokra vonatkozóan tesz megállapításokat, hanem a megmaradt egészségi állapotot, képességeket és készségeket is számba veszi. A vizsgálatok eredményeképpen kiderül milyen a megváltozott munkaképességű személy rehabilitálhatósága. Valamint tájékoztatja mind a munkavállalót, mind a munkáltatót, hogy az érintett munkavállaló milyen jellegű munkavégzésbe tud bekapcsolódni, milyen a terhelhetősége, milyen az illető támogatási szükséglete.¹⁹

A komplex minősítés elvégzése a fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű személy elhelyezkedését segíti elő oly módon is, hogy a megváltozott munkaképességű munkavállaló jogosulttá vált ún. rehabilitációs kártya kiváltására, amely alapján a munkáltatók a munkavállaló alkalmazása esetén kedvezményeket, illetve támogatásokat vehetett igénybe. Ezt a rehabilitációs kártyát ugyan a jogalkotó 2019 január elsejével kivezette, ám a támogatások igénybevétele továbbra is biztosított. Azok megigényléséhez azonban ma már elegendő a komplex minősítés megállapításáról szóló határozat is.²⁰

Másik jelentős változás, mely a munkavállalási hajlandóságot ösztönzi a rokkantellátási rendszer 2012-es átalakítása. A 2011. évi CXCI. törvény alapján kivezetésre került a rokkantnyugdíj fogalma, és helyette két új ellátási forma került kialakításra, a rokkant-, illetve a rehabilitációs ellátás²¹. A jogszabály értelmében megváltozott munkaképességű az a személy, akinek megmaradt egészségi állapota 60%-os vagy annál kisebb mértékű, tehát egészségkárosodása legalább 40%-os. A rokkantság I., II., III. típusát egy négyes minősítési kategória váltotta fel. A négy minősítési kategórián belül is 1-2-es típusok finomítják az egyes kategóriákat a rehabilitálhatóság és a foglalkoztathatóság szintje szerint (1. táblázat).

1. táblázat: A megváltozott munkaképességű személyek ellátásai 2012-től
Table 1.: The subsidy of persons with a reduced work capacity from 2012

	ELLÁTÁS TÍPUSA	
	Rehabilitációs ellátásra jogosult	Rokkantellátásra jogosult
Egészségi állapot	51–60% közötti egészségi állapot (B1 kategória)	51–60% közötti egészségi állapot (B2 kategória)
	31–50% közötti egészségi állapot (C1 kategória)	31–50% közötti egészségi állapot (C2 kategória)
		1–30% közötti egészségi állapot (D kategória)
		1–30% közötti egészségi állapot (E kategória)

Forrás: 2011. évi CXCI. törvény 3. § (2) bekezdése, A komplex minősítésre vonatkozó részletes szabályokról szóló 7/2012. (II. 14.) NEFMI rendelet alapján saját szerkesztés

Ha a rehabilitáció az egészségkárosodott személy esetében nem eredményezi a munkavégző képesség javulását, rokkantellátásra válik jogosulttá az öregségi nyugdíjkorhatár betöltéséig. A rehabilitáció időtartamára a megváltozott munkaképességű személy rehabilitációs szolgáltatás igénybevételére, valamint rehabilitációs ellátásra jogosult, melynek időtartamát az orvosszakértői bizottság határozza meg, ez általában 24 és 36 hónap között mozog.

3.3. Munkáltatók érdekeltségét érintő változások

A hazai foglalkoztatáspolitikai szemléletben egyre nagyobb mértékben jelenik meg a nyílt munkaerő-piaci elhelyezkedést támogató aktív munkaerő-piaci eszközök köre. A fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű személy alkalmazását ösztönző adónem a foglalkoztatási rehabilitációs kvóta. A sokat vitatott kvótarendszer 1987-ben került

bevezetésre, azóta több változtatást megélt. A munkáltató rehabilitációs hozzájárulás fizetésére köteles, ha az általa foglalkoztatottak létszáma 2012 előtt a 20 főt, 2012 után a 25 főt eléri, és a megváltozott munkaképességű személyek aránya nem éri el az alkalmazotti létszám 5 százalékát.²² A rehabilitációs hozzájárulás összege bevezetése óta évről évre emelkedik, 2004-ben és 2010-ben azonban jelentős mértékű növekedés következett be. Jelenlegi összege 1 341 000 Ft/fő/év²³ (2. táblázat).

2. táblázat: A rehabilitációs hozzájárulás összegének változásai 2004–2019 között
Table 2.: Changes in the amount of rehabilitation support between 2004 and 2019

Adóév	Kötelező foglalkoztatási szint	Hozzájárulás mértéke	Fizetési mentesség létszámathára
2004	5%	117 600 Ft	20 fő
2005	5%	131 700 Ft	20 fő
2006	5%	139 900 Ft	20 fő
2007	5%	152 000 Ft	20 fő
2008	5%	164 000 Ft	20 fő
2009	5%	177 600 Ft	20 fő
2010	5%	964 500 Ft	20 fő
2011	5%	964 500 Ft	20 fő
2012	5%	964 500 Ft	25 fő
2013	5%	964 500 Ft	25 fő
2014	5%	964 500 Ft	25 fő
2015	5%	964 500 Ft	25 fő
2016	5%	964 500 Ft	25 fő
2017	5%	1 147 500 Ft	25 fő
2018	5%	1 242 000 Ft	25 fő
2019	5%	1 341 000 Ft	25 fő

Forrás: 1993. évi XVIII. tv., 1991. évi IV. tv. 41/A. §, 2010. évi CLXIX. tv. 62. § (9), 2011. évi CXCI. tv. 22–24. § alapján saját szerkesztés

A foglalkoztatási hajlandóság ösztönzésére alkalmas eszköz az adókedvezmények biztosítása. A munkáltatók 2012-től a 27%-os, 2017-től a 22%-os szociális hozzájárulási adó megfizetése kapcsán kedvezményben részesülhetnek a rehabilitációs kártyával rendelkező fogyatékkal élő és megváltozott munkaképességű személyek alkalmazása esetén. A 2019 január 1-től életbelépő a Szociális hozzájárulási adóról szóló 2018. évi LII. törvény rendelkezik a rehabilitációs kártya megszüntetéséről, de a munkáltatók továbbra is adókedvezményt vehetnek igénybe érintett munkavállalóik után. A szociális adó mértéke 19,5%-ra csökkent, és bővült azoknak a köre, akik után a munkáltató érvényesítheti a kedvezményt.²⁴ A–C rokkantsági kategóriába tartozókon kívül a D és E kategóriába tartozó komplex minősítéssel rendelkezők, valamint a rokkant és a baleseti rokkantnyugdíjban részesülők után is igénybe vehető.

Ugyanakkor azok a súlyos fogyatékossgal élő személyek után, akik számára fogyatékossgai támogatást vagy rokkantjáradékot folyósítanak, nem illeti meg a munkáltatót a kedvezmény.²⁵ A szakképzési hozzájárulásról és a képzés fejlesztésének támogatásáról szóló 2011. évi CLV. számú törvény 4. §-a alapján szakképzési hozzájárulás adóalapját csökkentheti az a munkáltató, aki megváltozott munkaképességű munkavállalója után szociális hozzájárulási adókedvezményt érvényesít.

Az Európai Unió közösségi forrásai támogatják a hátrányos helyzetű munkavállalók integrált foglalkoztatását. A pályázati formában biztosított transzferek célja, hogy elősegítse a fogyatékossgal élő és a megváltozott munkaképességű személyek szervezeti beilleszkedését, tartós foglalkoztatását, az alkalmazással járó munkabér és költségeinek 100%-os támogatását, a képzésekben való részvételét, munkahelyi adaptációját, munkahelyre való eljutását, munkatapasztalat szerzését, munkapróbát, valamint a munkáltatók érzékenyítését. Az Európai Szociális Alap által finanszírozott TÁMOP, VEKOP, EFOP pályázatok lehetőséget teremtenek a munkaerő társadalmi felzárkóztatására, esélyegyenlőségének növelésére és az ezzel járó munkáltatói költségek csökkentésére.²⁶

A nyílt munkaerő-piaci szervezetek alkalmazási hajlandóságának növelése mellett a kormányzat megreformálta a védett szervezetek rendszerét is. 2005-től csak azok a gazdasági és társadalmi szervezetek, vállalkozások vehetnek igénybe állami támogatásokat, amelyek akkreditált tanusítvánnyal rendelkeznek. Kezdetekben különböző (kiemelt és nem kiemelt) akkreditált tanusítványt állított ki a Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatal, jelenleg az a szervezet kaphat akkreditált tanusítványt, amely legalább 30 fő megváltozott munkaképességű személyt alkalmaz, vagy a dolgozói összlétszámának 25%-át meghaladja, ugyanakkor a személyi és tárgyi feltételek alapján a munkahelyi környezet alkalmas az érintett munkavállalói csoport foglalkoztatására.

Az akkreditált szervezetek kétféle foglalkoztatási formában biztosíthatnak munkavégzést fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű munkavállalók részére. Egyrészt tranzit foglalkoztatást, amely során a foglalkoztatási rehabilitáció 3 év időtartamát követően az érintett munkavállaló a nyílt munkaerőpiacon helyezkedik el. A szervezetnek foglalkozási rehabilitációs szakmai programtervet, valamint személyre szóló rehabilitációs tervet kell készítenie. A rehabilitációs célok teljesülése érdekében a munkáltatónak biztosítania kell a megváltozott munkaképességű munkavállalók számára a rehabilitációs szolgáltatásokat, illetve alkalmaznia kell a rehabilitációs terv megvalósításáért felelős rehabilitációs szakértőt vagy mentort.²⁷ Másrészt tartós foglalkoztatást, azoknak a megváltozott munkaképességű munkavállalóknak, akik munkavégzést csak védett

körülmények között képesek megvalósítani. Esetükben a legfontosabb rehabilitációs cél meglévő képességeik megőrzése, megtartása.

A szociális foglalkoztatás rendszere is átalakult 2017-ben. A szociális foglalkoztatás rehabilitációs és terápiás célokat valósít meg, elsősorban a szociális intézmények ellátottjai számára, valamint felkészít az akkreditált foglalkoztatásba való belépés lehetőségére. 2017. április 1-jével az addig két típus (fejlesztő felkészítés és munka-rehabilitáció) egy típusná, fejlesztő foglalkoztatássá olvadt össze. Fejlesztő foglalkoztatás megvalósulását a kormányzat pályázat útján biztosítja a szolgáltatók számára.

Hazánkban a szociális szövetkezetek nem tekintenek vissza hosszú múltra, és jelenleg sem nevezhető széleskörűen elterjedt szervezeti formának. Ugyanakkor működésük során olyan társadalmi célokat valósítanak meg, melyek lényegesek mind gazdasági, mind társadalmi szempontból.²⁸ Petheő et. al (2010) végzett kutatásokat a szociális szövetkezetek körében. Vizsgálati eredményei alapján megállapítható, hogy a szervezetek fő célja a munkahelyteremtés, és a hátrányos helyzetű csoportok munkaerő-piaci integrációja.²⁹

A fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű személyek számára nyújtott szociális és foglalkoztatási szolgáltatások finanszírozása állami költségvetésből valósul meg. Ezeknek a szervezeteknek a jóléti függőségét hivatott csökkenteni az a kormányzati törekvés, mely GINOP pályázatok keretében a társadalmi szervezetek vezetőit üzleti ismeretekkel ruházza fel annak érdekében, hogy a civil szervezetek gazdasági működése az állami támogatásoktól függetlenül is kiszámítható és stabil maradjon, valamint képessé váljanak a piaci ismereteik alapján piacképes termékeket előállítani. Jellemzően a szociális ellátás területén működő szervezetek szociális gazdaságot, farmot működtetnek lakóik számára, kiegészítve ezzel mind fogyatékossgal élő ellátottjaik, mind a civil szervezetek bevételeit. E szervezetek által előállított termékek piacra jutását szintén pályázati források segítik elő.³⁰

4. Konklúziók

A fentebbiek alapján megállapítható, hogy hazánkban az Európai Unióhoz történő csatlakozás hatására a következő változások történtek a fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű személyek munkaerő-piaci helyzetének javítása érdekében:

- Új jogszabályok születtek, amelyek formálják a fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű személyek munkaerő-piaci szerepvállalásával kapcsolatos szemléletet.

- Kiemelt célként jelent meg a munkaerő-piaci esélyegyenlőség és az integrált, nyílt munkaerő-piaci foglalkoztatás.
- A korábban inkább passzív és kevésbé hatékony foglalkoztatáspolitikai eszközök helyett az aktív eszközök bevezetése, illetve alkalmazása jelent meg.
- A bevezetett eszközrendszer nem csak a munkáltató alkalmazási hajlanóságának ösztönzésére irányult, hanem a fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű személyre, mint munkavállalóra is.
- Megjelentek a piaci szektorban olyan törekvések, melyek a szervezetek társadalmi felelősségvállalását erősítik, támogatják a vállalati sokszínűséget, a befogadó munkahelyi kultúra kialakulását, a munkáltatók társadalmi érzékenységét.
- A szemléletbeli változások és a munkaerő-piaci eszközök azonban nem eredményeztek jelentős elmozdulást a fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatottságában.

A megállapítások alapján levonható az a következtetés, hogy szükséges a meglévő eszközök kibővítése, hatásosságának, hatékonyságának vizsgálata, valamint további eszközök (pl. támogatott foglalkoztatás) bevezetése, melyeknek köszönhetően megvalósul a fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű személyek magasabb mértékű foglalkoztatása.

JEGYZETEK/NOTES

1. Balázs-Földi Emese (2014): The labor market position of people with disabilities and with a reduced work capacity after the change of regime. Abstract – applied studies in agribusiness and commerce 2–3: 89–97. old.
2. 1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról, 2013. évi LXII. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény módosításáról.
3. Council of Europe (2007): A Szociális Charta dióhéjban. Department of the European Social Charter Directorate General of Human Rights and Legal Affairs. Hungarian version. www.europar.europa.eu, 2019.05.10.
4. Könczei György (1998): Mi is az Európai Szociális Karta? Fundamentum. 3. szám. 141. old.
5. Uo.
6. Szauer Csilla–Lovász László (2003): Diszkriminációmentesség + pozitív cselekvés = integráció avagy a Madridi Deklaráció. Gyógypedagógiai Szemle. 31. évf. (1) 60. old.

7. Balázs-Földi Emese (2015): Gazdasági növekedés és esélyegyenlőség az Európai Unióban. Taylor: Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Folyóirat: A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei 3–4.: 179. old.; Laki Ildikó (2018): Napjaink magyarországi fogyatékosügyének legfőbb társadalmi kérdései. In: Torgyik Judit (szerk.): Néhány társadalomtudományi kutatás és innováció. DOI: 10.18427/iri-2018-0105. 191. old.
8. Gyulavári Tamás–Kardos Gábor (2000): Szociális politika. In: Az Európai Unió politikái. Szerk. Kende Tamás–Szűcs Tamás. Osiris Kiadó, Budapest, 86. old.
9. 2003. évi CXXV. Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvény.
10. Bánfalvy Csaba (2005): A fogyatékos emberek és a munka világa. Szakképzési Szemle XXI. évf. 2.; Bánfalvy Csaba (2006): A fogyatékosok iskoláztatása és a gyógypedagógusok. In: Gerő Zs.–Csanádi G.–Ladányi J.: Mobilitási esélyek és a kisegítő iskola. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest, 135–141. old.
11. Némethné Tóth Ágnes (2009): Tanári attitűdök és inklúzív nevelés. Magyar Pedagógia, 109. 2. sz. 105–120. old.
12. 2011. évi CCIV. törvény A nemzeti felsőoktatásról 11. §, 35. §, 41. §, 43. §, 47. §, 49. §; Demjén Zita–Szabó Tibor (2016): Fejlesztési lehetőségek a fogyatékosokkal élő hallgatók segítésében. Iskolakultúra, 26. évfolyam, 5. szám 25. old.
13. Munka Törvénykönyve (Mt.) 51. § (3) szerint „a munkavállalót csak olyan munkára lehet alkalmazni, amely testi alkatára, fejlettségére, egészségi állapotára tekintettel rá hátrányos következményekkel nem jár. A munkáltató a munkavállaló egészségi állapotának változására tekintettel köteles a munkafeltételeket, a munkaidőbeosztást – a 6. §-ban foglaltak figyelembevételével – megfelelően módosítani.”
14. Munka Törvénykönyve (Mt.) 120. § a) „A munkavállalónak, ha a) megváltozott munkaképességű, ... évenként öt munkanap pótszabadság jár”.
15. Lázár Tímea–Bene Ágnes (2017): (Pro)aktivitás egy nemzetközi nagyvállalat magyar leányvállalatának társadalmi felelősségvállalásában. Különleges Bánásmód. III. évf. 4. szám 77. old.
16. Dajnoki Krisztina (2014): Fogyatékos munkavállalók beillesztésének sajátosságai, különös tekintettel az érzékenyítő tréningekre. Taylor: Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Folyóirat: A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei VI. évf. 1–2. sz. (No. 14–15.) 157–167. old.
17. Szauer Csilla (2008): Társadalmi, közösségi szintű érzékenyítés – a fogyatékos emberek szerepének, helyzetének bemutatása, társadalmi szemléletváltás, elfogadottság elősegítése a kommunikáció eszközeivel. In: Székelyné Kovács E.–Szabó G.: Fogyatékos emberek társadalmi befogadása – a szociális ellátórendszer feladatai, lehetőségei. FSZK. Budapest. 71–78. old.; Országos Fogyatékosügyi Program 2015–2025. H/3586. számú országgyűlési határozat.

18. Balázs-Földi Emese (2017): Nyílt munkaerőpiac vagy védett foglalkoztatás? Taylor Gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei Köztes Európa 2017/1. szám (No. 21.) 148. old.
19. 2007. évi LXXXIV. törvény a rehabilitációs járadékról.; 213/2007. (VIII. 7.) kormányrendelet az Országos Rehabilitációs és Szakértői Intézet-ről, valamint eljárásának részletes szabályairól; 321/2007. (XII. 5.) kormányrendelet a komplex rehabilitációról; 7/2012. (II. 14.) NEFMI rendelet a komplex minősítésre vonatkozó részletes szabályokról.
20. 2018. évi LII. A szociális hozzájárulási adókedvezményről szóló törvény 13. §.
21. 2011. évi CXCI. törvény a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról.; A komplex minősítésre vonatkozó részletes szabályokról szóló 7/2012. (II. 14.) NEFMI rendelet.
22. 2011. évi CXCI. törvény a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról 22–24. §.
23. 1993. évi XVIII. tv., 1991. évi IV. tv. 41/A. §, 2010. évi CLXIX. tv. 62. § (9), 2011. évi CXCI. tv. 22–24. §.
24. A tanulmány megjelenése alatt jelentette be a kormány a 19,5%-os Szociális hozzájárulási adó mértékének 17,5%-ra történő mérséklését.
25. 2018. évi LII. törvény 13. §.
26. NFSz tájékoztatója a Támo 1.1.1 kiemelt projektről. letöltés helye: afsz.hu/engine.aspx?page=full_tamop_tamop111, letöltés ideje: 2019. 05. 23.; Mi a TÁMOP – Melyek a legfontosabb célkitűzései. HR-portál. <https://www.hrportal.hu/c/mi-a-tamop-melyek-a-legfobb-celkituzesei-20071025.html>, letöltés: 2019. 05. 23.; Versenyképes Közép-Magyarország Operatív Program (VEKOP). Az Európai Bizottság által elfogadott verzió 2014–2020. Nemzetgazdasági Minisztérium. Európa 2020. <https://www.palyazat.gov.hu/doc/4385>, letöltés: 2019. 05. 23.; Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program (EFOP) 2014–2020. Emberi Erőforrás Minisztérium. <https://www.palyazat.gov.hu/node/56578>, letöltés: 2019. 05. 23.; Megváltozott munkaképességű munkavállalók 2018. évi rehabilitációs célú tartós, vagy tranzit foglalkoztatásának támogatására. www.pafi.hu/_pafi/palyazat.nsf/.../d17909c572162213c12581b4005ddeb, letöltés: 2019. 05. 23.
27. 327/2012. (XI. 16.) Korm. rendelet a megváltozott munkaképességű munkavállalókat foglalkoztató munkáltatók akkreditációjáról, valamint a megváltozott munkaképességű munkavállalók foglalkoztatásához nyújtható költségvetési támogatásokról 2. § (b)
28. A szövetkezetekről szóló 2006. évi X. törvény
29. Petheő Attila István et al. (2010): A szociális szövetkezetek működési modelljének kidolgozása a foglalkoztatás elősegítése érdekében. Budapesti Vállalkozásfejlesztési Kutató Intézet Nonprofit Kft. Budapest.
30. Nemzetgazdasági Minisztérium: Ginop-5.1.3.-16., forrás: www.pafi.hu, letöltés időpontja: 2019. 05. 29.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Balázs-Földi Emese (2014): The labor market position of people with disabilities and with a reduced work capacity after the change of regime. Abstract - Applied studies in agribusiness and commerce 2–3: 89–97. old.
- Balázs-Földi Emese (2015): Gazdasági növekedés és esélyegyenlőség az Európai Unióban. Balázs-Földi Emese (2015): Gazdasági növekedés és esélyegyenlőség az Európai Unióban. Taylor: Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Folyóirat: A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei 3–4.: 179. old.
- Balázs-Földi Emese (2017): Nyílt munkaerőpiac vagy védett foglalkoztatás? Taylor: Gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei Köztes Európa 2017/1. szám (No. 21.) 147–156. old.
- Bánfalvy Csaba (2005): A fogyatékos emberek és a munka világa. Szakképzési Szemle XXI. évf. 2. 180–193. old.
- Bánfalvy Csaba (2006): A fogyatékosok iskoláztatása és a gyógypedagógusok. In: Gerő Zs.–Csanádi G.–Ladányi J.: Mobilitási esélyek és a kisegítő iskola. Új Mandátum Könyvkiadó Budapest 135–141. old.
- Council of Europe (2007): A Szociális Charta dióhéjban. Department of the European Social Charter Directorate General of Human Rights and Legal Affairs. Hungarian version. www.europar.europa.eu, 2019. 05. 10.
- Dajnoki Krisztina (2014): Fogyatékos munkavállalók beillesztésének sajátosságai, különös tekintettel az érzékenyítő tréningekre. Taylor: Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Folyóirat: A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei VI. évf. 1–2. sz. (No. 14–15.) 157–167. old.
- Demjén Zita–Szabó Tibor (2016): Fejlesztési lehetőségek a fogyatékossgal élő hallgatók segítségével. Iskolakultúra, 26. évfolyam, 5. szám 25–35. old.
- Gyulavári Tamás–Kardos Gábor (2000): Szociális politika. In: Az Európai Unió politikái. In: Kende T.–Szűcs T. Osiris. Budapest.
- Könczei György (1998): Mi is az Európai Szociális Karta? Fundamentum. 3. szám. 135–142. old.
- Laki Ildikó (2018): Napjaink magyarországi fogyatékosügyének legfőbb társadalmi kérdései. In: Torgyik J. (szerk.): Néhány társadalomtudományi kutatás és innováció. DOI: 10.18427/iri-2018-0105. 191–195. old.
- Lázár Tímea–Bene Ágnes (2017): (Pro)aktivitás egy nemzetközi nagyvállalat magyar leányvállalatának társadalmi felelősségvállalásában. Különleges Bánásmód. III. évf. 4. sz. 77–95. old.
- Némethné Tóth Ágnes (2009): Tanári attitűdök és inklúzív nevelés. Magyar Pedagógia 109 (2) 105–120. old.
- Petheő Attila István et al. (2010): A szociális szövetkezetek működési modelljének kidolgozása a foglalkoztatás elősegítése érdekében. Budapesti Vállalkozásfejlesztési Kutató Intézet NP Kft. Budapest.
- Szauer Csilla – Lovászy László (2003): Diszkriminációmentesség + pozitív cselekvés = integráció avagy a Madridi Deklaráció. Gyógypedagógiai Szemle. 31. évf. (1) 60–65. old.

Szauer Csilla (2008): Társadalmi, közösségi szintű érzékenyítés – a fogyatékos emberek szerepének, helyzetének bemutatása, társadalmi szemléletváltás, elfogadottság elősegítése a kommunikáció eszközeivel. In: Székelyné Kovács E.–Szabó G.: Fogyatékos emberek társadalmi befogadása – a szociális ellátórendszer feladatai, lehetőségei. FSZK Budapest. 71–78. old.

Országos Fogyatékosügyi Program 2015–2025. H/3586. számú országgyűlési határozat

2011. évi CCIV. számú törvény A nemzeti felsőoktatásról

1991. évi IV. számú Törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról

2007. évi LXXXIV. számú törvény a rehabilitációs járadékról

213/2007. (VIII.7.) kormányrendelet az Országos Rehabilitációs és Szakértői Intézetéről, valamint eljárásának részletes szabályairól

321/2007. (XII. 5.) kormányrendelet a komplex rehabilitációról

2011. Évi CXCI. számú törvény a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról

7/2012. (II. 14.) NEFMI rendelet a komplex minősítésre vonatkozó részletes szabályokról

2003. évi CXXV. számú Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvény

2018. évi LII. számú A szociális hozzájárulási adókedvezményről szóló törvény 327/2012. (XI. 16.) Korm. rendelet a megváltozott munkaképességű munkavállalókat foglalkoztató munkáltatók akkreditációjáról, valamint a megváltozott munkaképességű munkavállalók foglalkoztatásához nyújtható költségvetési támogatásokról

Nemzetgazdasági Minisztérium: Ginop-5.1.3.-16., forrás: www.pafi.hu, letöltés időpontja: 2019. 05. 29.

A szövetkezetekről szóló 2006. évi X. törvény

1998. évi XXVI. számú törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról, 2013. évi LXII. számú törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény módosításáról

2012. évi I. számú törvény a munka törvénykönyvéről

VARGA József

habilitált egyetemi docens

Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar

associate professor

University of Kaposvár Faculty of Economics, Kaposvár, Hungary

email: varga.jozsef@ke.hu

AZ ÁLLAMHÁZTARTÁS INFLÁCIÓS FINANSZÍROZÁSA

BUDGET FINANCING WITH INFLATION

ABSTRACT

The economic policy objective that the state plays an important role in economic life has become more prominent in economics after Keynes's work has been published. The classical and neoclassical schools, in the context of the dichotomy of economic theory, the split theory of value and money, leave little room for state activity in their theoretical system. The historical experience of monetary theory analyzed in this publication contradicts the neoclassical theory. The practice of financing inflation is closely linked to the functioning of public finances, both at a causal and a consequence level.

The study has the presumption, that the state of grace in the world economy, which has been characterized by high levels of economic growth, low inflation and low interest rate levels for nearly a decade, may change in the near future. Inflation is expected to play a larger role in the global economy in financing future public finances. The study examines the impact of inflation on the financing of public finances in the context of an upward trend in inflation rates that is expected to accelerate in the near future.

First, based on a Keynesian inflation example, I present the Claassen modelling of the inflation tax based on the volume tax mechanism. This is followed by an examination of the major redistribution mechanisms affecting the state, followed by an analysis of the inflation financing of the general government. This section elaborates on the different characteristics of monetary, opportunity cost, and fiscal seigniorage theories.

The analysis established two hypotheses. The first assumption is that, because of its negative impact on the economy, inflation financing is at the end of the range of available assets (a weapon of weak governments). According to the second hypothesis, inflation is only an effective tool in the event of a slight increase in prices through an inflation tax. If the government raises the pace of money issuance beyond one point, this will only result in accelerated inflation and not in tax revenue growth (the “high inflation trap”).

Kulcsszavak: monetáris politika, infláció, államháztartás finanszírozása, inflációs adó, inflációs újraelosztás

Keynotes: monetary policy, inflation, budget financing, inflation tax, redistribution of inflation

1. Bevezetés

A 2008. évi világgazdasági válság utáni időszakban – néhány kisebb földrajzi és időbeli kivételtől eltekintve – közel egy évtizede kegyelmi korszakban élünk. E periódus az alacsony infláció, alacsony kamatláb-szint és magas gazdasági növekedési ütem hármasságával jellemezhető. Ez a gazdaságpolitikai konstelláció azonban változóban van, különösen az USA FED kamatlábjának emelkedése következtében. Ezért úgy gondolom, hasznos a növekvő inflációs ráta kapcsán az inflációs finanszírozás szerepét áttekinteni. Jelen publikációban e témakörön belül államháztartás inflációs finanszírozásának mechanizmusát vizsgálom.

Az elemzés során az alábbi két hipotézist állítottam fel:

1. Az inflációs finanszírozás a gazdaságra gyakorolt negatív hatása miatt a felhasználható eszközök sorának végén szerepel (a gyenge kormányok fegyvere).
2. Az infláció az inflációs adó révén csupán kismértékű áremelkedés esetén hatékony eszköz. Ha a kormány egy ponton túl is emeli a pénzkibocsátás ütemét, ennek az eredménye csupán az infláció gyorsulása, de nem az adóbevételek növekedése lesz („magas infláció csapdája”).

2. A költségvetés deficitfinanszírozása az inflációs adó segítségével

2.1. Egy keynesi példa tanulságai

Az infláció és az állami költségvetés kapcsolatának egyik alosztala az infláció segítségével finanszírozott költségvetés. A költségvetési hiány finanszírozása, ha az már állami hitelfelvétellel (állampapír kibocsátással) nem fedezhető, és a deficit (egyéb, itt nem tárgyalt okok miatt) sem csökkenthető, az államháztartás a fedezetlen pénzkibocsátás eszközéhez folyamodhat. Ezzel a költségvetési deficit reálértékét finanszírozza egyrészt azáltal, hogy a költségvetés adóssága reálértékben az infláció folyamán csökken (amennyiben a deficit finanszírozása nominálisan rögzített (fix) kamatozású hitelfelvétellel történt (adós-hitelező viszony), másrészt a kincstárnak haszna származik a pénzteremtés inflációs adóbevétele révén (seigniorage-hatás).

Ez utóbbi folyamat számszerű szemléltetésére nézzünk Keynes egyik példáját.¹ Tételezzük fel, hogy 9 millió egység pénz van a forgalomban, amely 36 millió aranydollárnak felel meg. Ha a kormány további 3 millió egységnyi pénzt nyomtat, akkor 12 millió egységnyi pénz fog forogni a gazdaságban. Ekkor a pénz egysége a korábbi 4 aranydollar helyett csupán 3 aranydollárral egyenértékű. A lakosság kezében lévő pénzmennyiség most csupán 27 millió aranydollárnak felel meg, szemben a korábbi 36 millió aranydollárral. A kormány 3 millió egység pénzhez jutott, 9 millió aranydollar értékben.

A fenti példában a kormány fedezetlen pénzkibocsátással (minden más folyamatot változatlanul feltételezve) 25%-nyi jövedelemre tett szert $[3 \text{ millió}/(9 + 3) \text{ millió egység}]$. Az infláció újraelosztási terhét a pénzmennyiséget tartó gazdasági alanyok viselik, pénzvagyonuk arányában, az adóbehajtásnak nincsenek felmerülési költségei. „Nem csoda, hogy ennek felületes előnyei a pénzügyminisztereket varázslatba ejtette.”²

Sőt, egy ideig az inflációs adó 25%-nál nagyobb mértékű, mert a gazdasági alanyok eleinte olyan vásárlóértékkel rendelkeznek, mintha csupán összesen 9 millió egységnyi pénz forogna. Csak egy bizonyos időszak elteltével veszik észre, hogy a pénz vásárlóértéke romlott. A lakosság döntő része ugyanis azt hiszi, hogy az áremelkedés átmeneti jelenség, ezért kiadásait elhalasztja. Vagyis éppen ellentétesen reagál a többletpénz-kibocsátásra, nem megnövelt pénzkidárral, hanem megemelt pénztartással.

A lakosság – a nem tökéletes informáltsága és korlátozott racionalitása miatt³ – általában lassan érti meg, miről is van szó, legtöbbször csupán akkor, ha már pénzköveteléseinek egy jelentős részét elveszítette. Lényegében egyetlen reális lehetősége van az infláció elleni védekezésre, amennyiben fizetési szokásait megváltoztatja. Ezáltal azonban a pénz forgási sebessége nő. A hiperinflációs tapasztalatok (melyről alapos áttekintést ad például Mitchell 1903) azt mutatják, hogy a pénzérték csökkenése jóval nagyobb a fedezetlen pénzkibocsátás nagyságánál, vagyis az infláció második szakaszában a pszichológiai oldal, az inflációs várakozások dominálnak, melyek a pénz forgási sebességét drasztikusan megnövelik, illetve később a pénzt, mint közvetítő intézményt kikapcsolják a gazdasági körforgásból.

Ahhoz, hogy a kormány a fenti műveletet megismételje és ugyanolyan mértékű inflációs adóhoz jusson nem elég újabb 3 millió egységnyi pénz kibocsátása, hanem a kormánynak a pénzkibocsátás volumenét fokoznia kell. Azonos, esetünkben újabb 25%-os adó eléréséhez a pénzmennyiség újabb 1/3-os növelése, azaz 4 millió egységnyi pénz kibocsá-

tása szükséges. Ekkor 16 millió pénzegység forog a 12 millióval szemben, a kincstár haszna $4/16$, azaz 25% a kezdeti szakaszra továbbra is jellemző fenti eltolódással. Azonos nominálértékű inflációs adó fenntartásához a pénzkibocsátást is azonos ütemben kell emelni. Ha viszont a kormány több perióduson (több éven) keresztül az eredeti szinten akarja tartani a reáladó nagyságát – azaz reálértékben mindig az első periódus inflációs adójával egyező nagyságú összeget kíván behajtani –, a pénzmennyiség emelkedési ütemét egyre gyorsítania kell.

Ha tehát, befejezve a számszerű példát, a kormány egy adott ütemű reáldeficitet kíván pénzteremtéssel finanszírozni, ehhez egyre nagyobb ütemű fedezetlen pénzkibocsátás szükséges, amely egyre nagyobb inflációt eredményez. Az infláció emelkedésével azonban a gazdasági alanyok reálpénztartási hajlandósága csökken. Így a pénzmennyiség emelkedése elér egy határt, ahol a forgalomban lévő reálmennyiség nagyobb lenne a tartani kívánt reálpénz nagyságánál. Ekkor erre az egyre kisebb alapra vetítve az inflációs adóbevétel szintje nem tartható fenn. Ha a kormány e ponton túl is emeli a pénzkibocsátás ütemét, ennek az eredménye csupán az infláció gyorsulása, de nem az adóbevételek növekedése lesz („magas infláció csapdája”).

E mechanizmus szerint az inflációval történő deficitfinanszírozásnak van egy felső korlátja, melyet az inflációs adóbevételek nem haladhatnak meg. Vitatott, hogy a bevételi görbének létezik-e egy csökkenő ága, vagy a kormányok szinten tudják-e tartani inflációs adóbevételüket. A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy a hiperinflációk kései szakaszában a pénzrendszer oly mértékben szétesik,⁴ hogy ez az inflációs reáladóbevételek csökkenéséhez vezet. Ugyanezt eredményezi a jövedelem keletkezése és az adó befizetése közötti időbeli eltérés is, mely az infláció gyorsulásakor az adóbevételek reálértékének csökkentése irányába hat.

2.2. Az inflációs adó modellezése

Az inflációs adó nominálértéke a megteremtett többletpénzzel (ΔM) egyenlő, ennek reálértéke $\Delta M/P$. E mennyiséget megszorozva M/M -mel és a törtet átrendezve a reálpénztömeg (M/P) nagyságának és a pénzmennyiség növekedési ütemének ($\Delta M/M$), azaz λ -nak szorzatát kapjuk. Kellően hosszú távon feltételezhetjük, hogy az utóbbi az inflációs rátával megegyező nagyságú, így az infláció adó a reálpénztömeg és az inflációs ráta szorzataként adódik. Az inflációs adó – mennyiségi adóról lévén szó – egy mennyiségi (adóalap) és ártényező (adó mértéke) szorzataként adódik. Inflációs viszonyok között ennek az adónak is reál értéke releváns. Az inflációs adó reálértéke az (1) összefüggés alapján:

$$T_1 = \frac{\Delta M}{P} = \frac{\Delta M * M}{P * M} = \frac{M * \Delta M}{P * M} = m * \lambda = m * \pi \quad (1)$$

ahol

T_1 – az inflációs adó,

M – a pénzmennyiség,

P – az általános árszínvonal,

m – a reálpénztömeg (M/P),

λ – a pénztömeg növekedési üteme,

π – az inflációs ráta.

Az egyenlőség utolsó elemének alapja az az elméleti összefüggés, mely szerint kellően hosszú távot vizsgálva, a pénzmennyiség növekedési üteme megegyezik az inflációs ráta nagyságával. Az adó alapja (a mennyiség) a reálkassa m , az adó mértéke az inflációs ráta π .

Elméletileg egy megszorítást kell tennünk az inflációs adóval kapcsolatban. Az inflációs adó tulajdonképpen csak a központi bank által kibocsátott pénzmennyiségre vonatkozik. Ez az összeg, a monetáris bázis (MB) egy része a pénzmennyiségnek. Jelöljük b -vel az összes jegybankpénz és a valamelyik pénztömeg-kategória (leginkább az M_3) arányát, ekkor képletünk:

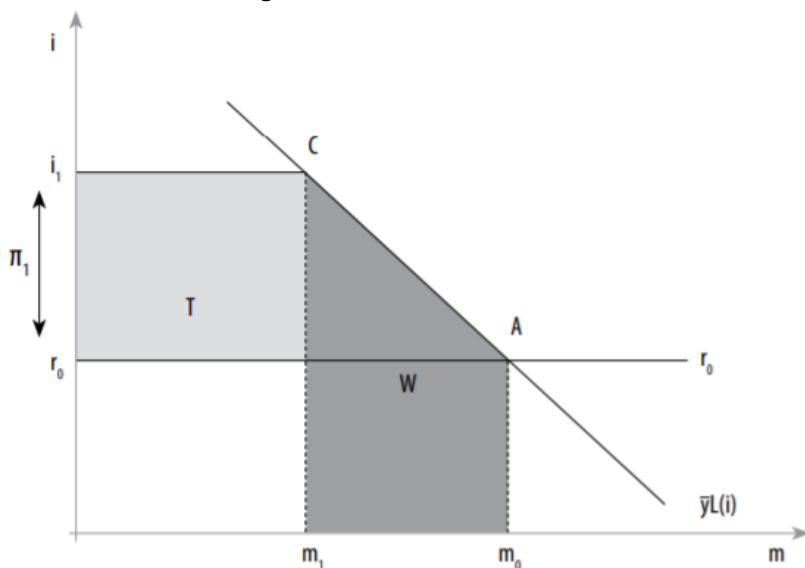
$$T_1 = b m \pi \quad (2)$$

A növekedési adó a pótlólagos reálpénzmennyiségre vonatkozik, amelyre a növekedési ütemnek megfelelő adómérték vonatkozik. Ez alapján $T_2 = m g$, ahol g a reáljövedelem növekedési rátája, illetve szigorúbb értelemben, csak a monetáris bázisra vetítve: $T_2 = b m g$. A két adófajta a valóságban természetesen egyidejűleg, összefonódva érvényesül, hiszen általános gazdasági viszonyok között a reáljövedelmek növekedése éppúgy jellemző, mint bizonyos mértékű infláció jelenléte a gazdaságban.

$$T_1 + T_2 = b m \pi + b m g = b m (\pi + g) \quad (3)$$

Ezek alapján az inflációs adó modelljét az alábbi ábra segítségével foglalhatjuk össze.⁵

1. ábra: Az inflációs adó modellezése
Figure 1. Model of Inflation tax

Forrás: Claassen, Emil-Maria: Grundlagen der Geldtheorie. 2. Auflage. Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg–New York 1980, 343. oldal.

A tengelyeken a reálpénztartás $m = M/P$ és a nominális kamatláb i , illetve az inflációs ráta π szerepelnek. A reálkassza függvénye a reáljövedelemnek és a kamatlábnak: $L = L(y, i)$. Adott y mellett tehát L csupán i függvénye, ezt mutatja az $yL(i)$ kifejezés. A pénzkínálatot a teljesen kamatlábelasztikus vízszintes r_0 egyenes képviseli.

Claassen⁶ szerint az egyetlen eltérés az általános mennyiségi adó és az inflációs adó között, hogy az utóbbinál a jóléti költségek nagyobbak, mivel a pénzteremtés költségei oly csekélyek, hogy gyakorlatilag elhanyagolhatjuk azokat. Csakhogy míg az általános modellnél p_0 valóban a kínálati árat tartalmazta, s a termék előállítási költségével egyenlőnek tekinthettük, addig itt r_0 reálkamatláb a pénz „kínálati ára” ugyan, de semmi esetre sem mosható a pénzteremtés ténylegesen felmerülő költségeivel egybe.

Az inflációs adó azért igen veszélyes fegyver, mert a leggyengébb kormányok is képesek felhasználni. Minden kormány bármikor képes egy (hiper)inflációs folyamatot elindítani, hogy abból inflációs hasznot húzzon. Az inflációs adóprés működtetése során képes olyan kormány is életben maradni, amelynek más lehetősége nincs az önfenntartása. Ez a jelenség legtisztábban a hiperinflációk során figyelhető meg, amelyek a két világháború közötti időszakban, illetve a II. világháborút követően zajlottak le, alapvetően Németországban és Magyarországon.

3. Az államot érintő újraelosztás hatásmechanizmusának működése néhány történelmi példán keresztül

A modern gazdaságban megfigyelhető inflációs adó a belső értékkel rendelkező pénzmechanizmusban a nemesfém tartalom csökkentésével hozható párhuzamba, a növekedési adó pedig a pénzverés reálgazdaság növekedéséből fakadó (azaz a pénzrontáson kívüli) kincstári hasznával. Mivel e dolgozat témája nem egy gazdaságtörténeti elemzés, csupán néhány történelmi példát vetek fel.⁷

A rabszolgatársadalmak, különösen a centralizált hatalmú diktatúrák kedvelt eszköze volt a pénzrontás. Így például Hippius görög tyrannus az i. e. 6. században felére csökkentette az érmék fém tartalmát. A Római Birodalomban a nemesfémrontást rendszeres állami tevékenységként üzték az uralkodók. Septimus Severus római császár például 198-ban fokozta az ezüstérmék réztartalmát.⁸ Olyannyira kihasználta az állam e sajátos adóforrást, hogy a birodalom pénzügyei bizonyos időszakonként összeomlottak, amely a zsoldoshadsereg lázongásai és a kereskedelem akadályozása következtében jelentős veszélyt jelentett.

A pénz nemesfém tartalmával történő manipulációk gyakorlata a középkorban is folytatódott. Ritka az olyan uralkodó, aki ne folyamodott volna e lépéshez. Az érme arany- és ezüst tartalmának hígítására főképpen, de nem kizárólagosan háborús időszakokban került sor. Luxemburgi Zsigmond utolsó veretű kispénze például súlyos pénzromlásnak esett áldozatul, mert a korábbi 400 quaring = 1 aranyforint helyett 1432-ben már 10 000 quaring volt 1 aranyforint értékével egyenlő. Kissé jobban járt az Albert király által veretett két különböző értékű dénár (C.134 és C.135), melyek nemesfém tartalma mintegy 30%-os különbséget mutatott egymáshoz képest. Az utóbbi átlagsúlya 0,52 gramm körül alakult, míg az előző 0,73 grammot nyomott.

Ahogy Huszár rámutatott, az infláció néha magát a pénz anyagának megmunkálását is befolyásolta. „A C 125A obulus hosszú verési és forgalmi ideje (1390–1424) indokolja tömeges előfordulását, a C 129 quaring pedig súlyos pénzrontási folyamaton ment keresztül, és nyilván, mint erősen inflációs jellegű pénz forgott nagy mennyiségben 1430–1437 között. Körülbelül hasonló inflációs ok magyarázza I. Ulászló C 145A és C 146A denárainak feltűnő nagyszámú előfordulását is. Ennek a két denárfajnak előkerült példányait vizsgálva azonban különös jelenségre lehetünk figyelmesek. Maga a két típus eredetileg is billon veret volt, tehát csökkentett pénzlábú kibocsátás. Inflációs jellegét mutatja a folyton csökkenő pénzláb, ami végül is a teljesen rézből vert példányok forgalmához vezetett. Az inflációs tünet nagytömegű kibocsátást követelt meg,

ami sietve történt verésre vezethetett. Nyilván ennek tulajdonítható, hogy e két éremfajnak számos előkerült példányán az éremképek torzultak, gyakran egészen barbár jellegűek, a verdejegyek értelmetlenek stb., noha az érmek karaktere hivatalos veretre enged következtetni.”⁹

(I.) Mátyás 1468-ban hozott pénzrendeletével számolta fel a Hunyadiak korából származó, egyre inkább csökkenő pénzlábnagyságú pénzrendszert. Az évi pénzüjítási rendszer Mátyás idején is fennállt. A törökökkel és az osztrákokkal szemben egy időben folytatott háború, s az infláció növekedése miatt az új veretekben már csak 1/8-ad rész volt az ezüst, ez volt I. Mátyás legsilányabb veretű pénze. A rendek nyomásának engedve, egy újabb rendelet kimondta az aprópénz régi értékben történő átszámítási kötelezettségét, vagyis a 100 dénár (ill. 200 obulus) egyenlő 1 aranyforint azonosság törvény által kikényszerített fenntartását. Mátyás eltörölte a kamara haszna néven ismeretes adót, helyette a királyi fiskus adó bevezetésére került sor. Ez a lépés megszilárdította a királyi kincstár helyzetét.¹⁰

A Mátyás alatti, 1467–1470 közötti és a II. Lajos alatti 1521. évi pénzreformot összehasonlítva: „Míg Ernuszt óvatosan, hosszabb gazdasági folyamatok ismeretében térítette el a pénzekben található nemesfém értékét az arany és az ezüst világpiacon árfolyamától (felértékelte az ezüstpénzt, de a korábbiakhoz képest az ezüstpénzek nemesfém-tartalmát egyúttal megnövelte!), addig Szerencsés drasztikusan csökkentette az ezüstpénzek nemesfém-tartalmát, de eleinte nem tervez(het)te az árfolyam újraszabályozását. Egy ilyen erőteljes lépésre a gazdaság mindig idegesen és gyorsan reagál, ezt Szerencsésnek előre tudnia kellett: tehát csak nagyon rövid távú haszonnal számolhatott.”¹¹

A fenti, csupán illusztrációul bemutatott esetek kapcsán is látható, hogy a pénzrontás és a nyomában bekövetkező áremelkedési folyamat tehát korántsem új természetű. A pénzhelyettesítők és az állami papírpénz megjelenése azonban technikailag lényegesen megkönnyítette az „inflációs adó” kivetését. Az állam ezáltal minden időszakban képessé vált az inflációs folyamat beindítására és abból eredő haszon realizálására.

Mint ahogy Bácskai bemutatta,¹² a pénzrontások a belső forgalomra nem gyakoroltak azonnal a nemesfémrontással azonos arányú hátrányos hatást. A forgalom csak a túltelítődés után reagált a csökkent értékű érmékre áremelkedéssel. „...a feudális széttagoltság miatt az egyes országok belső piaca szűk s a 'nemzetközi' kereskedelem egyszersmind igen nagy volt s ez jelentős keresletre vezetett a világpénz iránt. Ilyen körülmények között erősen elterjedt a pénzváltó üzlet: a kereskedőknek nap mint nap szükségük volt arra, hogy egyik ország érméjét a másik országéra átváltsák. Az ilyen átváltási műveletek végrehajtásakor pedig az ér-

mék valóságos fémtartalmát vették alapul. Ezért a rontott érmék árfolyama csökkent. Ez meggyorsította belföldi elértéktelenedésüket. Az elértéktelenedés folytán azonos színvonalú forgalom számára is több rontott érmére volt szükség s ez fokozta a pénzrontást.”¹³

4. Az állam inflációs finanszírozása

Az alábbiakban a történelmi áttekintés után elemzem azokat a főbb módokat, melyek segítségével az állam az inflációt a maga céljára felhasználhatja, hogy ezáltal inflációs nyereségre tegyen szert. Az elemzés a logikai kapcsolatok feltárására irányul, a kiválasztott szám adatok csupán a folyamatok illusztrálására szolgálnak.

4.1. Az inflációs finanszírozás általános eleme: a seigniorage-hatás

A nominális pénzmennyiség növelésével az állam emelheti részesedését a megtermelt társadalmi termék- és szolgáltatáshalmazból. Ezt a haszon a seigniorage, amely inflációs és növekedési adó komponensekre bontható.

A monetáris seigniorage elméletek azon alapszanak, hogy a jegybank pénzteremtése egyfajta speciális jegybanki, így közvetve állami bevétel. Ezért szokták még cash flow seigniorage-nak is nevezni.

$$S_{\text{mon}} = \Delta M / P = \Delta M / M * M / P = \lambda * m, \quad (4)$$

ahol

M – a pénztömeg,

P – az általános árszínvonal,

λ – a pénztömeg növekedési üteme,

m – a reálpénztömeg.

P elvileg általánosan a GDP-deflátor lehetne, a számítások során közelíthetjük az inflációs rátával.

Az opportunity cost seigniorage koncepciója azon alapszik, hogy:

- számításba veszi azokat a használdozat-költségeket, melyek akkor merülnének fel, ha a kormányzat kamatozó állampapírok révén, és nem nulla kamatozású nemzeti pénzzel finanszírozná kiadásait
- a jegybank hozamot realizál azáltal, hogy forrásainak tekintélyes részét kitevő bázispénzzel szemben eszközállománya kamatozó eszközökben van
- a jegybank pénzteremtéssel – gyakorlatilag majdnem – ingyen jut forráshoz, míg az ezzel szembenálló eszközök után hozamot realizál.

Az e koncepció alapján felírt seigniorage-bevétel $S_{opp} = i * H/P = i * h$, ahol $H = C + R$ (forgalomban lévő készpénz + hitelintézetek jegybanki tartalékai, azaz a monetáris bázis). Ebben a képletben i (a kamatláb) legalább háromféle lehet a háromféle pénzteremtési mód függvényében:¹⁴

- a) rövid távú pénzüpi kamatláb – a jegybank a pénzintézeteknek nyújt hitelt;
- b) állampapír-hozam – a jegybank az államnak nyújt hitelt;
(a jegybank függetlensége miatt hazánkban az 1990-es években a jegybank államháztartás közvetlen hitelezésének tilalma fokozatos bevezetésre került, ezért e komponens szerepe jelenleg csekély);
- c) devizapiaci kamatláb – a jegybank devizavásárlás ellenében teremt pénzt.

A fiskális seigniorage elméletek alapja, hogy a központi bankok – bizonyos mértékig – nyereségük egy részét megtartják, a költségvetésbe nem fizetik be, s így addicionális jövedelem realizálására nyílik módjuk.

$$S_{fis} = i(a + b) + c + v - k, \quad (5)$$

ahol

- $i(a+b)$ – a központi bank eszközeinek bevétele,
- a – az államháztartáson kívüli eszközök,
- b – a jegybanknál lévő államkötvények,
- c – a monetáris seigniorage, a folyó kiadások finanszírozására szolgáló tétel,
- v – a korábbi bázispénzkibocsátásból képzett eszközportfólió átértékelődése,
- k – a monetáris bázis megteremtésének költsége.

4.2. Az állam inflációs finanszírozásának területei

Az adós–hitelező hipotézis során az állam inflációs nyereségben részesül, amennyiben egy inflációs folyamat során az állami adósságállomány reálértéke csökken. Ezen a módon újraelosztás megy végbe az adós–hitelező–hipotézis alapján az állam javára.^{15, 16} Az infláció mértékének emelkedésével hosszú távon a kamatlábak is emelkednek – még ha némileg késedelmesen is (lag-hatás), amely kamatlábemelkedés során a kockázatosnak értékelt gazdasági szereplők (pl. vállalkozások) egy bizonyos kockázati szint felett eleve kiszorulnak a hitelfinanszírozásból, és speciális megoldásokkal finanszírozhatók.^{17, 18}

Az adórendszer progresszivitása következtében az állam az inflációs folyamat során azáltal is többletbevételhez jut, hogy a progresszív adóz-

tatási rendszer miatt az infláció által felfűjt jövedelem adótartalma nő. Ez vagy úgy következik be, hogy a legmagasabb sávba eső jövedelem aránya megnő, vagy a progresszív adórendszer felsőbb adósávjába lép a jövedelem. Mindkettő esetben az adóvolumen növekszik, s így egy infláció okozta vásárlóerő-újraelosztás lép fel az adófizetők terhére.

Az adókötelezettség reálértékének csökkenése során adóbeszedési veszteség lép fel az adóbeszedés folyamata alapján. Reálértékkülönbözet keletkezik ugyanis egy inflációs folyamat során az adófizetési kötelezettség keletkezésének és az adó tényleges befizetésének időpontbeli eltérése miatt. E különbség az infláció ütemének és a két időpont távolságának növekedésével emelkedik. Ez a hatás kúszó infláció esetén viszonylag csekély mértékű, de a hazai 35–40%-os inflációs ráta mellett már számításba veendő tényező. Különösen nagy jelentősége van e kérdésnek hiperinflációk esetén. Kiváló példát szolgáltat erre a II. világháborút követő magyar hiperinfláció során bevezetett adópengő.

Terjesszük ki vizsgálati keretünket a portfólióvagyon átrendeződésére is, azaz vegyük szemügyre az újraelosztást az egyes portfólióelemek inflációs értékváltozása alapján is. Ez azt jelenti, hogy a jövedelemelemek (flow) mellett a vagyonelemeket (stock) is bekapcsoljuk. E szempont az állam esetében igen számottevő, mivel – itt csupán egy modern fejlett piacgazdaság vagyoni viszonyait elemezve – az állam a föld és beépített telek egyik legnagyobb tulajdonosa. Egy inflációs folyamatban a föld- és telekárak rendszerint az átlagos áremelkedésnél erőteljesebben nőnek. Az állam számára ez az inflációs előny – mint ahogy a lakosság ingatlan- és egyes tartós fogyasztási cikk tulajdonlásából származó előnye is – azonban fiktív, mert e vagyonelemek hasznosítása determinált. Az állami tulajdon célkötöttsége az inflációs nyereség realizálását – eladás vagy bérleti szerződés formájában – többnyire kizárja.

A bér-lag és transzferfizetési lag esetében a végeredmény vitatott, mert a bér-lag-hipotézis és a transzferfizetési-lag-hipotézis megítélése maga több bizonytalanságot hordoz, mint az adós-hitelező-hipotézis. A bér-lag-hipotézis során abból az alapgondolatból indulhatunk ki, hogy az állami szektor átlagosan munkaintenzívebb „vállalkozás”, mint a privát szektor.¹⁹ A bérek részaránya az összkiadásokon belül ennek megfelelően magasabb, mint a magángazdaságban. A béremelkedés vállalati szinten is hatékonysági problémákhoz vezethet.²⁰ Abban az esetben, ha a bér-lag-hipotézist nem fogadjuk el, vagyis, ha az inflációs folyamatban a bérek és fizetések nagyobb ütemben emelkednek, mint az árak, az állam inflációs vesztes, amennyiben az infláció okozta bérnövekedés számára többletkiadást okoz.

Így az állam nemcsak a növekvő árak miatt szenvedhet el veszteséget, hanem ezen árnövekedést meghaladó béremelkedés is sújtja, ezáltal a

privátszektorhoz képest az infláció érzékenyebben érinti. Ugyanez igaz az ellenkező esetre is, azaz, ha a bér-lag-hipotézis igaz, a bérek időbeli késéssel követik az árakat, az állami szektor a privátszektorhoz viszonyítva jobb pozícióban van, relatív inflációs előnyt élvez azzal szemben. Ugyanez a probléma merül fel a transzferfizetések esetén is. Ha a transzferfizetési-lag-hipotézis igaz, ez az állam számára – a transzferfizetések összkiadásokon belüli nagy súlya miatt – kedvező, hiszen a transzferkiadások indexe kisebb mértékben nő, mint az egyéb kiadásoké.

5. Összefoglalás

Jelen publikáció az elemzés során két hipotézist állított fel. Az első feltevés szerint az inflációs finanszírozás a gazdaságra gyakorolt negatív hatása miatt a felhasználható eszközök sorának végén szerepel (a gyenge kormányok fegyvere).

Az első feltevést vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az inflációs adó azért igen veszélyes fegyver, mert a leggyengébb kormányok is képesek felhasználni. Minden kormány bármikor képes egy (hiper)inflációs folyamatot elindítani, hogy abból inflációs hasznot húzzon. Az inflációs adóprás működtetése során képes olyan kormány is életben maradni, amelynek más lehetősége nincs az önfenntartása. Ez a jelenség legtisztábban a hiperinflációk során figyelhető meg,

A második hipotézis alapján az infláció az inflációs adó révén csupán kismértékű áremelkedés esetén hatékony eszköz. Ha ugyanis a kormányok egy ponton túl is emelik a pénzkibocsátás ütemét, e folyamat eredménye csupán az infláció gyorsulása, de nem az adóbevételek növekedése lesz („magas infláció csapdaja”).

E mechanizmus szerint az inflációval történő deficitfinanszírozásnak van egy felső korlátja, melyet az inflációs adóbevételek nem haladhatnak meg. Vitatott, hogy a bevételi görbének létezik-e egy csökkenő ága, vagy a kormányok szinten tudják-e tartani inflációs adóbevételüket. A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy a hiperinflációk kései szakaszában a pénzrendszer oly mértékben szétesik,²¹ hogy ez az inflációs reáladóbevételek csökkenéséhez vezet. Ugyanerre az eredményre jutottunk II. Lajos 1521. évi nemesfémrontás okozta infláció következtében is: Szerencsés csak rövidtávú kincstári hasznot tervezhetett. Az inflációs reáladóbevételek csökkenését eredményezi a jövedelem keletkezése és az adó befizetése közötti időbeli eltérés is, mely az infláció gyorsulásakor az adóbevételek reálértékének csökkentése irányába hat.

A fenti érvelés alapján mindkét hipotézist elfogadottnak tekinthetjük.

JEGYZETEK/NOTES

1. Keynes, J. M. (1924): Ein Traktat über Währungsreform. Duncker und Humblot, München und Leipzig.
2. „Kein Wunder, daß ihre oberflächlichen Vorteile auf die Finanzminister ihren Zauber übtten.” (Keynes 1924, 44. oldal). Az 1/3-os és 1/4-es arány a perióduseltolódásból adódik. Az inflációs adó 33 1/3%-os, ha a periódus eleji adatokat vesszük, 25%-os, ha a periódus végére vetítjük az adót. Ha feltételezzük, hogy az árak a pénzmennyiséggel arányosan változnak, úgy fogalmazhatunk, hogy míg az előbbi arány a periódus eleji árakkal dolgozik, az utóbbi a periódus végi árakkal. A tényleges hatás a kettő között helyezkedik el (számszerű mértéke függ a pénzkibocsátás ütemétől és a fizetési szokásoktól), ugyanakkor a periódus végi bázisra vonatkozás az elfogadottabb.
3. Egy friss kutatást a magyarországi viszonyokra lásd Fömmötör, Barna–Parádi-Dolgos, Anett–Sipiczki, Zoltán (2017): Behavioural Finance and Consumer Loan Contracts. FINANCIAL AND ECONOMIC REVIEW 16:2. pp. 14., 156–169.
4. Hankel, Wilhelm–Isaak, Robert (1981): Die moderne Inflation. Bund-Verlag.
5. Claassen, Emil-Maria (1980): Grundlagen der Geldtheorie. 2. Auflage. Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg–New York.
6. Claassen, Emil-Maria (1980).
7. A folyóirat jellegének megfelelően nem friss, hanem történelmi példákat hozok mondanivalóm illusztrálására.
8. Bácskai Tamás (1972): Pénzáru és pénzürték a jelenkori kapitalizmusban. MNB Közgazdasági Főosztály, Bp., 1972. április hó, 292. oldal.
9. Huszár Lajos (1956): A budai várpalota ásatásainak éremleletei. In: Budapest régiségei. A Budapesti Történelmi Múzeum Évkönyve XVII. Szerkeszti Gerevics László Akadémia Kiadó Budapest 1956. http://epa.oszk.hu/02000/02007/00017/pdf/EPA2007_bp_regisegei_17_1956_197-240.pdf, https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_BPTM_BUDREG_17/?pg=2&layout=s
10. Gyöngyössi Márton (2018): Mátyás nagy pénzreformja, avagy két pénzreform a középkor végi Magyarországon. Konferenciaelőadás: „Hunyadi Mátyás és kora”. Tudományos konferencia, Debrecen, 2018. 09. 21.
11. Gyöngyössi Márton (2018.)
12. Bácskai Tamás (1972): Pénzáru és pénzürték a jelenkori kapitalizmusban. MNB Közgazdasági Főosztály, Bp., 1972. április hó.
13. Bácskai Tamás (1972): 139. oldal.
14. Erdős Tibor (1997): Dezinfláció, seigniorage és az állami költségvetés egyenlege. Közgazdasági Szemle, 1997. december.
15. Bach az állam inflációs nyereségét az adós-hitelező hipotézis alapján az USA-ban 1946 és 1971 között teljesen hiányzó anticipáció feltételezése mellett 600 milliárd dollárra becsülte; Bach és Stephenson e nyereséget 200

- milliárd dollárra tette, feltételezve, hogy 1966-ig semmilyen, azután 1971 teljes anticipáció történt; realisztikusan pedig 300 milliárd dollárt említettek. Az USA GDP-je 1971-ban 1093,4 milliárd dollár, így az állami adósság reálértékének csökkenése 1946 és 1971 között az 1971. évi GDP 54,9%-a (Fricke, Dieter [1981]: *Verteilungswirkungen der Inflation*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 209. oldal.)
16. Ziercke szerint az NSZK-ban az állam 1976-ig nettó hitelező pozícióban volt, ezen időpontig nem keletkezett inflációs nyeresége. Ziercke számításai alapján az infláció okozta újraelosztási hatás 1951 és 1967 között a nyilvános szektor (az önkormányzat és a társadalombiztosítás) számára maximum 25 milliárd DM veszteséget okozott. (Ziercke, Manfred [1970]: *Die redistributiven Wirkungen von Inflationen*. Vandenhoeck und Ruprecht in Göttingen, 141–142. oldal.) Ez az NSZK 1967. évi GDP-jének (494,4 milliárd DM) 5,0%-a, mely elhanyagolható nagyságrendűnek tűnik. Ez az összeg alapvetően azért lehet az USA megfelelő értékénél lényegesen kisebb, mert a II. világháború, majd az 1948. évi valutareform az adós–hitelező pozíciók döntő többségét semlegesítette.
  17. Kovácsné Antal Anita (2008): Opportunities and breakout points in the small and medium-sized enterprises sector, applied strategies in practice. In: Pál Majoros, Tamás Zimler (szerk.) *Proceedings of Budapest Business School*. 130. p. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2008. 11. 06–2008. 11. 07. Budapest: Budapesti Gazdasági Főiskola, 2009. pp. 69–83. (ISBN:978-963-06-8171-1)
  18. Antal Anita, Szekeres Diána (2016): A szellemi tőke, mint potenciál és az innováció finanszírozási lehetősége: Empirikus vizsgálat egy startup cégnél. In: Csillag Sára (szerk.): *Alkalmazott Tudományok III. Fóruma: Konferenciakötet*. 993 p. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2016. 03. 10–2016. 03. 11. Budapest: Budapesti Gazdasági Egyetem, 2016. pp. 19–38. (ISBN:978-963-7159-23-7)
  19. Fricke, Dieter (1981): *Verteilungswirkungen der Inflation*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.
  20. Szabó-Szentgróti Gábor, Gelencsér Martin, Szabó-Szentgróti Eszter, Berke Szilárd (2019): Generációs hatás a munkahelyi konfliktusokban. *Vezetéstudomány* 50:4 pp. 77–88., 12. p.
  21. Hankel, Wilhelm–Isaak, Robert: *Die moderne Inflation*. Bund-Verlag, 1981.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Antal Anita, Szekeres Diána (2016): A szellemi tőke, mint potenciál és az innováció finanszírozási lehetősége: Empirikus vizsgálat egy startup cégnél. In: Csillag Sára (szerk.): *Alkalmazott Tudományok III. Fóruma: Konferenciakötet*. 993 p. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2016. 03. 10.–2016. 03. 11. Budapest: Budapesti Gazdasági Egyetem, 2016. pp. 19–38. (ISBN:978-963-7159-23-7)

- Bácskai Tamás (1972): Pénzárú és pénzérték a jelenkori kapitalizmusban. MNB Közgazdasági Főosztály, Bp., 1972. április hó.
- Claassen, Emil-Maria (1980): Grundlagen der Geldtheorie. 2. Auflage. Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg–New York.
- Erdős Tibor (1997): Dezinfláció, seigniorage és az állami költségvetés egyenlege. Közgazdasági Szemle, 1997. december.
- Fömötör, Barna; Parádi-Dolgos, Anett; Sipiczki, Zoltán (2017): Behavioural Finance and Consumer Loan Contracts. FINANCIAL AND ECONOMIC REVIEW 16:2 pp. 156–169., 14. p.
- Friecke, Dieter (1981): Verteilungswirkungen der Inflation. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.
- Gyöngyössy Márton (2018): Mátyás nagy pénzreformja, avagy két pénzreform a középkor végi Magyarországon. Konferenciaelőadás: „Hunyadi Mátyás és kora”. Tudományos konferencia, Debrecen, 2018. 09. 21.
- Hankel, Wilhelm–Isaak, Robert (1981): Die moderne Inflation. Bund-Verlag.
- Huszár Lajos (1956): A budai várpalota ásatásainak éremleletei. In: Budapest régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve XVII. Szerkeszti Gerevics László. Akadémia Kiadó, Budapest. http://epa.oszk.hu/02000/02007/00017/pdf/EPA2007_bp_regisegei_17_1956_197-240.pdf, https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_BPTM_BUDREG_17/?pg=2&layout=s
- Keynes, J. M. (1924): Ein Traktat über Währungsreform. Duncker und Humblot, München und Leipzig.
- Kovácsné Antal Anita (2008): Opportunities and breakout points in the small and medium-sized enterprises sector, applied strategies in practice. In: Pál Majoros, Tamás Zimler (szerk.): Proceedings of Budapest Business School. 130 p. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2008. 11. 06–2008. 11. 07. Budapest: Budapesti Gazdasági Főiskola, 2009. pp. 69–83. (ISBN:978-963-06-8171-1)
- Mitchell, W. C. (1903): A History of the Greenbacks. With Special Reference to the Economic Consequences of their Issue: 1862–65. Chicago.
- Szabó-Szentgróti Gábor, Gelencsér Martin, Szabó-Szentgróti Eszter, Berke Szilárd (2019): Generációs hatás a munkahelyi konfliktusokban. Vezetéstudomány 50:4 pp. 77–88., 12 p.
- Ziercke, Manfred (1970): Die redistributiven Wirkungen von Inflationen. Vandenhoeck und Ruprecht in Göttingen.

HORVÁTH Szilárd

doktorjelölt

Kaposvári Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola

PhD candidate

**Kaposvári University Doctoral School in Management
and Organizational Sciences, Kaposvár, Hungary**

email: hszilard79@gmail.com

A PEDAGÓGUS ÉLETPÁLYAMODELL MEGÍTÉLÉSÉNEK MEGOSZLÁSA NEMEK ÉS KOROSZTÁLYOK ALAPJÁN

DISTRIBUTION OF THE TEACHER'S LIFE MODEL BASED ON GENDER AND AGE GROUPS

ABSTRACT

In our country, as in most countries, public education and its quality play an important role. We know that education is a slow-return investment for both individuals and societies. This return on material goods gives rise to additional exogenous returns. In Hungary people's education lags behind the advanced European countries. Looking at the PISA surveys, we get a bitter picture. Hungarian students in all competencies have poor results in mathematics, reading comprehension, or natural sciences. In 2015 we only managed to get 34 out of 38 OECD countries. In order to improve the quality of public education, the state started a comprehensive reform of public education. The maintenance and operation of the institutions was taken over by the state and introduced the teacher's career model, which aims to motivate teachers, restore their views and thereby improve students' school performance. In the paper, we will find an answer to the motivational power of the pedagogical life model for women or men, younger or older. Can any confusion be detected on the basis of gender or age. It can be assumed that men are less motivated by the new career model because men can earn significantly more on the competitive market. Similarly, a young beginner's teacher is less likely to have a career system on the pitch if he or she promotes higher income on the competitive market. We see whether there is a deterrent effect for teachers not to leave their profession and find no other job in the business sector. Teachers have completed anonymous questionnaires. More than 6000 teachers have completed the questionnaire from which we can answer the questions.

Kulcsszavak: oktatás, minőség, motiváció, életpályamodell, jövedelem

Keynotes: education, quality, motivation, life model, income

1. Bevezetés

A gazdaság növekedésében meghatározó szerepe van – a dolgozók száma mellett – a dolgozók iskolázottságának és az oktatásra fordított költségeknek. Leegyszerűsítve úgy fogalmazhatunk, hogy az emberi tőkeképződés olyan beruházás, amelynek során növekszik az egyén termelékenysége, s ennek következtében növekszik részint az egyén jövedelme, részint az egész gazdaság teljesítőképessége.¹ Az oktatást akkor nevezzük hatékonnak, ha az adott kibocsajtást (pl. tanítási teljesítmény) a lehető legkevesebb ráfordítással érik el, vagy adott ráfordítások mellett maximalizálják a kibocsajtást.² A közgazdaságtan az ember egészségi helyzetét az oktatással együtt a gazdasági jólét és fejlődés alapvető tényezőjének tartja az emberi tőkét – amely a gazdasági fejlődés egyik hajtóereje – növelő öt fő tényező közt említi Theodor Schultz az egészségügyet. Ez az öt fő tényező:

1. az egészségügyi létesítmények és szolgáltatások – amelyek az emberek élettartamát, erejét, állóképességét, vitalitását és életképességét befolyásolják;
2. a munka közbeni képzés;
3. a formális, szervezett, elemi, közép- és felsőfokú oktatás;
4. a felnőttképzési programok, valamint
5. az egyének és családok vándorlása a változó munkalehetőségekhez való alkalmazkodás érdekében.³

Az Unió legfőbb kincse az emberi erőforrás, és immár széles körben elismerik, hogy – a tőkebefektetések és a technikai beruházások mellett – az e területre irányuló befektetések meghatározó tényezői a növekedésnek és a termelékenységnek. Egyes becslések szerint a lakosság átlagos iskolázottságának egy évvel való növelése rövidtávon 5%-os, hosszú távon pedig további 2,5%-os növekedést jelent. Ráadásul az oktatásnak a foglalkoztatásra, az egészségügyre, a társadalmi beilleszkedésre és az állampolgári aktivitásra gyakorolt pozitív hatása már széles körűen bizonyított.⁴ Az oktatás és képzés minősége az Európai Unió minden tagállamában politikai jelentőségű kérdés. A magas szintű tudás, a képességek és készségek fejlesztése nélkülözhetetlen alapfeltétele az aktív állampolgári életnek, a foglalkoztatásnak és a társadalmi összetartó erőnek. Az Európai Közösség a minőségi oktatás fejlesztéséhez úgy járul hozzá, hogy ösztönzi a tagállamok közötti együttműködést és – amennyiben szükséges – támogatja tevékenységüket.⁵ Ahhoz, hogy az Unió versenytársainál jobb teljesítményt érhesen el a tudásalapú gazdaságban, mindennél fontosabb az oktatásba és képzésbe történő egyre hatékonyabb befektetés. Ezt a megállapítást különösen fontosá teszi, hogy a tudásalapú gazdaság és társadalom által támasztott követelmé-

nyek a következő években csak növekedni fognak. Az aktív életkor várható további kitolódása és az egyre gyorsabb gazdasági és technológiai változások tükrében az állampolgárok kénytelenek lesznek egyre gyakrabban továbbfejleszteni tudásukat és képzettségüket. A foglalkoztathatóság és mobilitás fokozása a nyitott európai munkaerő-piacon az áruk és szolgáltatások közös piacát kiegészítő prioritás kell, hogy legyen, ami egyúttal új követelményeket támaszt az oktatással és képzéssel szemben. Ebben az összefüggésben nagyon lényeges, hogy szorosabb kapcsolatok alakuljanak ki az oktatás és képzés világa, valamint a munkáltatók között annak érdekében, hogy mindkét oldal jobban megismerhesse a másik igényeit.⁶

Az emberi erőforrás fejlődése a modernizáció alapja, arra képesíti az embereket, hogy részt vegyenek a termelésben, a politikai életben, azaz egy demokratikus rendszer polgárai lehessenek. Az emberi erőforrások fejlődése hosszabb folyamat: a közoktatástól kezdve a felsőoktatáson, tanfolyamokon át egy életen át folyó tanulás, önévelés. „Magától értetődik, hogy mind az egészségügy és az élelmezés, mind a közoktatás tökéletesítése lehet a gazdasági növekedés oka és eredménye”.⁷

A fejlett országokat mindinkább az öregedő társadalom jellemzi, így egyre csökken a beiskolázható korosztályok száma. Magyarországon sincs ez másképp, annak ellenére, hogy az oktatási expanzió miatt ez a demográfiai pangás a középiskolákban igazán csak most érezteti hatását. Az elmúlt évtizedekben (1978–2012) több mint egyharmadával esett vissza az általános iskolások száma, míg a középfokon tanulóké 25%-kal emelkedett. Az emberi erőforrás fejlettség egyik legmeghatározóbb tényezője az emberek iskolázottsága. A magyar népesség iskolázottsága a különböző előreszámításokban egyáltalán nem kedvező.⁸ Magyarország lakosságának egészségi helyzete, születéskor várható életkilátásai a fejlett világ országaival összehasonlítva nem kedvezőek. Indokolt annak elemzése, hogy milyen szerepet játszik/játszhat ebben a helyzetben az oktatás, az iskola. Az elemzések elég egyértelműen rávilágítottak arra, hogy nem egyszerűen az iskolázottság és a születéskor várható élettartam között van együttmozgás, hanem sokkal inkább az oktatás mérhető teljesítménye és az élettartam között.⁹

A 2012-es PISA-jelentés szerint az OECD-országok egyértelműen többet költenek az oktatásra mostanában, mint 10 évvel ezelőtt. A gazdagabb országok nyilvánvalóan többet, a szegényebbek pedig kevesebbet, és ez a különbség a teszteredményekben is megjelent: azok az országok, amelyek többet költöttek az oktatásra, átlagosan 81 ponttal jobb eredményt értek el a PISA-teszten.¹⁰ Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a veszélyt melyre Barber-Mourshed hívja fel a figyelmet, amely szerint az OECD szinte minden tagállama jelentős mértékben növelte oktatási kiadásait, és számos programot kezdeményezett a rendelkezésre álló összegek hatékonyabb elköltése érdekében.

Ennek ellenére csak nagyon kevés országnak sikerült az oktatási rendszer teljesítményében jelentős előrehaladást elérnie. Mint egy, országos értékeléseket és nemzetközi összehasonlításokat összegző tanulmány kimutatta, számos ország esetében az oktatási rendszer teljesítménye egyáltalán nem javult, és volt olyan ország is, ahol egyenesen romlott.”¹¹

A szűrőelméletek azt mondják, hogy az egyén azért vesz részt az oktatásban, hogy azzal a jobb képességeit bizonyítsa, így nem a megszerezhető képességek motiválják őket. Az elmélet alapfeltételei az alábbiak szerint foglalhatók össze:¹² az oktatás nem járul hozzá az egyének jobb gazdasági szerepléséhez, mert nem növeli termelékenységüket, így ehelyett a képzésben való részvétel bír információs értékkel elsősorban a munkaadók felé. Mindkét elmélet az egyén szempontjából hasonló magatartást vált ki, viszont a társadalom szempontjából a következmények mások. Ha az oktatás csak a szűrő szerepét látja el, akkor azt nem szükséges közpénzekből finanszírozni, azonban, ha az beruházásként értelmezhető, akkor az állam szerepvállalása elkerülhetetlen. Az elmélet legelső változatát Spence dolgozta ki, majd Arrow és Stiglitz fejlesztette tovább. Kiemelik, hogy az oktatási rendszer kettős szűrést végez, egyiket a felvételtkor, másikat pedig az oktatás folyamatában, mellyel a legfontosabb információt közvetítik a potenciális munkaadók felé. Így az oktatás nem gyakorol hatást a gazdaságra, csupán belépőt ad a bizonyítvány által. Az elmélet megkülönbözteti az erős és a gyenge szűrés fogalmát – a gyenge szűrés a munkába álláskor működik, az erős szűrés viszont később is, munka közben is érvényesül.¹³

Nem szabad megfeledkeznünk az oktatás externáliás hatásairól, melyeket Varga¹⁴ az alábbiak szerint foglal össze:

- Az oktatás révén a demokratikus intézmények működtetése hatékonyabbá válik, mivel az állampolgárok tájékozottabbak.
- Az oktatás következtében nő a technikai változásokhoz való alkalmazkodás képessége is.
- Az oktatás révén iskolázottabb embereknek kedvezőbbé válnak a munkaerő piaci kilátásaik is, ezáltal csökkenhet a bűnözés. Ellenben bizonyos bűncselekmények elkövetéséhez magasabb iskolázottság szükséges, így itt negatív hatás is megfigyelhető.
- Az iskolázottság növekedésével csökken a munkanélküliség valószínűsége, javulnak az életkilátások, ezáltal csökkennek a szociális és a munkanélküliséggel kapcsolatos kompenzációs állami kiadások, egészség-ügyi ráfordítások.
- A magasabb végzettségű közösségekben gyakoribbak az önkéntes szolgáltatások, ezáltal megnő a közösségileg előállított közszolgáltatások értéke is.

2. A Köznevelési reform

A magyar oktatásirányításban 2010-től kezdődően jelentős átalakulási folyamat indult meg, melynek két központi elemét az iskolafenntartás és – finanszírozás képezi.¹⁵ A közoktatás fenntartási, irányítási és finanszírozási rendszere a 2011-es CX. köznevelési törvény nyomán, a megelőző időszakhoz képest radikálisan átalakult. Korábban a közoktatási rendszer önkormányzati felelősségi és fenntartási körbe tartozott, amelynek működéséhez az állam normatív, majd a 2000-es évek első évtizedének második felében képlet szerinti finanszírozással járult hozzá. A 2011-től érvényesülő új oktatáspolitikai nyomán 2013-tól a közoktatás állami felelősséggé vált. Az addigi önkormányzati fenntartású intézmények állami fenntartásba kerültek, amit a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ, KLIK lát el. A normatív, illetve képlet szerinti finanszírozás ezzel párhuzamosan megszűnt, s helyére input finanszírozás lépett, azaz az alkalmazott pedagógusok és egyéb alkalmazottak bérét, az egyes intézmények (intézményrészek) közműdíjait, és a dologi kiadásokat az intézményfenntartó központ tervezi és finanszírozza (egészen pontosan a béreket a Kincstár finanszírozza a központ bérfeladása alapján). Ezzel lényegében az egyes intézmények önálló költségvetése megszűnt, mint ahogy önálló gazdálkodási döntéseik is.¹⁶ A köznevelés rendszerének átlamosítása többféle kormányzati érdeket szolgál. A köznevelés rendszere a legnagyobb ellátórendszer, amelynek éves költségvetése megközelíti az ezermilliárd forintot, és közel kétszázezer embert foglalkoztat.¹⁷ A helyi önkormányzatok kötelező köznevelési feladatai közé már csak az óvodai ellátás tartozik. Hasonló átalakulás zajlott le más humán közszolgáltatások terén, így például az egészségügyben, valamint a helyi közüzemi szektorban is jelentősen megerősödött az állami befolyás.¹⁸ A központi bérfinanszírozás a közoktatási kiadások négyötödét kitevő bérköltségeket kiemeli a helyi költségvetésből és közvetlenül finanszírozza azokat. Egységes szabályok szerint történik a bérek megállapítása és központilag garantált a kifizetés, ami nyilvánvalóan csökkenti a helyi-intézményi önállóságot. Mivel a bérek és járulékaik teszik ki a közoktatás költségeinek túlnyomó részét, a pedagóguslétszám a rendszer finanszírozhatóságának kulcsa.¹⁹ A köznevelési rendszer megújításának másik pillére a pedagógus életpályamodell bevezetése.

3. A pedagógus életpályamodell

A legjobban teljesítő oktatási rendszerek közös jellemzője, hogy felismerték a tanítás minőségének a tanulás minőségére gyakorolt hatását. A tanítás minőségének, a tanári munka hatékonyságának vizsgálatára koncentráló kutatások kimutatták, hogy a jól oktató tanárok diákjai gyorsabban sajátítják el a tananyagot, mint akiket gyengén teljesítő pedagógus tanít. Az USA egyes államaiban zajló kutatások a tanulói teljesítmény terén mérhető különbségeket regisztráltak attól függően, hogy a gyerekeket megfelelően felkészült és kompetens tanár tanította-e. Atlagos nyolcéves iskolásokat alapul véve, a teljesítménykülönbség akár 50 százalékpont is lehetett a jól teljesítő tanár diákjai javára a gyengébb minőségű munkát végző pedagóguséival szemben.²⁰

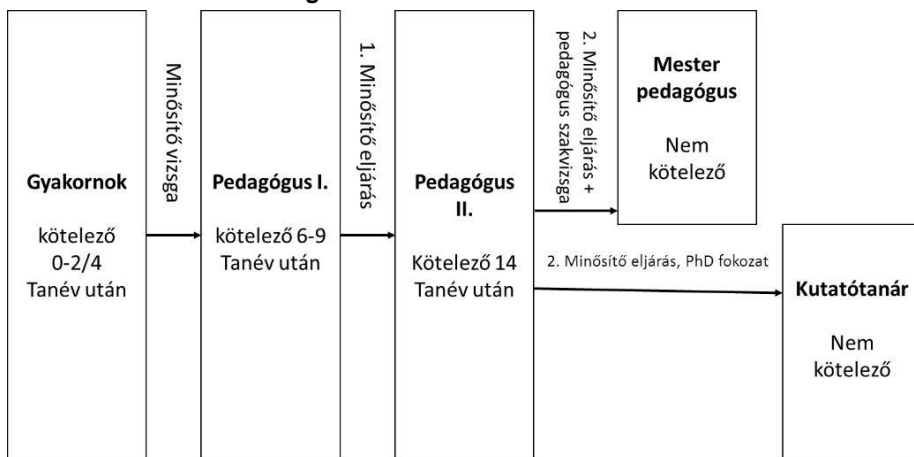
Az interjúk elemzése során azt Bander és társai²¹ kimutatták, hogy a tanulói eredményesség alakulásában a magyar középiskolákban is jelentős súllyal esik latba a tanár munkája, szakmai, pedagógiai felkészültsége, valamint megfelelő motiváltsága. A tanári tényező, a tanárok által termelt hozzáadott érték fontosságát valamennyi interjúalany hangsúlyozta, ugyanakkor a tanítás színvonalának növelése kapcsán számoltak be a legtöbb nehézségről is. Sági és Varga²² úgy fogalmazott: a diákok iskolai teljesítményét leginkább a pedagógusi munka minősége határozza meg. A tanulási-tanítási környezet más összetevőinek – az oktatásra fordított összegek nagyságának, az osztálylétszámnak, a tárgyi felszereltség színvonalának – sokkal kisebb mértékben mutatható ki a tanulók eredményeire tett hatása.

A tanárok számítanak címet viselő OECD-jelentésből látható, hogy a világon mindenütt meghatározó elem a kormányzatok gondolkozásában a pedagógusok ügye.²³ Nincs ez máshogy hazánkban sem a pedagógus pályát a társadalmi, politikai és szakmai viták kereszttüzében soha nem látott mértékű érdeklődés övezi, ennek ellenére (vagy éppen ezért) az érintettek szakmai jövőképe borúlátó. Nehezen azonosulnak az előttük álló és egyre sokasodó kihívással, ami erősítheti a pályaelhagyás motivációit.²⁴ Magyarországon néhány évvel ezelőtt a pedagóguspálya a legstabilabb, az elbocsátásoktól leginkább védett munkaerő-piaci pozíciót jelentette. Az utóbbi néhány évben az intézményi stabilitás gyengült, az iskolabezárások, iskola - összevonások hatására megjelent, majd egyre erőteljesebbé vált a pedagógusok körében a bizonytalanság érzése.²⁵ A pedagóguspálya-választási motivációkat belső és külső tényezőkre bontva utóbbiakra – mint a presztízs, a munkaerő-piaci kilátások, a várható jövedelem mértéke, vagy az intézmény képzési színvonala – percpiciós tényezőként tekinthetünk.²⁶

A hazai pedagógusminősítési rendszer kidolgozását a nemzetközi tapasztalatok feltáró vizsgálata előzte meg, amelynek alapvető célja tíz ország (Anglia, Finnország, Franciaország, Hollandia, Németország, Olaszország, Románia, Spanyolország, Svédország és az Amerikai Egyesült Államok) gyakorlatának és tapasztalatainak összevetése volt, amely alapján ki lehetett dolgozni a magyar köznevelés és pedagógiai kultúra számára leginkább célravezető minősítési sztenderdeket.²⁷ A 2013. szeptember 1-jétől bevezetett pedagógus előmeneteli rendszer célja a pedagóguspálya vonzóvá tétele, a legjobb pedagógusok pályán tartása, a minőségi munka anyagi és nem anyagi honorálása, a pedagógusok motiválása, a kiszámíthatóság, az oktató-nevelő munka értékelésében országosan egységes rendszer kialakítása, a pedagógus pálya presztízsének növelése, és végső soron a pedagógus hivatás megerősítésén keresztül a köznevelési rendszer minőségének javítása volt [2011. évi CXCV. törvény; 326/2013. (VIII. 30.) Korm. rendelet].²⁸

1. ábra: A pedagógus életpályamodell felépítése

Figure 1.: Teacher career model

Forrás: saját szerkesztés a 326/2013. (VIII. 30.) Korm. rendelet alapján

A döntéshozók deklarált szándéka szerint a magyar pedagógus-előmeneteli rendszernek kiemelt célja, hogy a magasabb minőségű munkát végző pedagógusok számára a kiemelt anyagi megbecsülésen túl lehetővé tegyék a magasabb presztízsű és/vagy nagyobb szakmai önmegvalósítást biztosító feladatok ellátását. Cél, hogy minden pedagógus számára biztosítsák azt a fejlesztő értékelést, amelynek eredményeképpen – a minőségi munkájuk elismerése mellett – a pedagógusok szakmai fejlődésének támogatásával és motiválásukkal pozitívan befolyásolják az egyének és az intézményi közösségek munkájának színvonalát, a közok-

tatás egészének minőségi javulását.²⁹ Az életpálya-modell bevezetését követően a pedagógusok sokasága mozdult meg: új képzettségeket szerzett, valamelyest változtatott tevékenységének struktúráján, hangsúlyokat helyezett át – felkészítette magát a változásra, vagy már meg is tette az első lépéseket e felé.³⁰ A jelentősebb béremeléseket hosszú „elhanyagolási” időszakok követik. Az ágazati elhelyezkedési mintákból úgy tűnik, hogy a pedagógusképzés egyes típusai nem igazán konvertálhatóak – különösen igaz ez valószínűleg az óvó- és tanítóképzés, valamint a természettudományi főiskolai végzettségek esetében.³¹ Nem történt ez más: hogy a 2002-es bérrendezést követően sem, egészen a pedagógus életpályamodell 2013 szeptemberében történt bevezetéséig.

4. A kutatás célja

A kutatás célja megvizsgálni, hogy a 2013. szeptember 1-jén bevezetett pedagógus életpályamodell milyen mértékben motiválja a pedagógusokat, illetve van-e befolyása arra vonatkozóan, hogy a pedagógusok ne hagyják ott a pályát más jobban fizető munkahelyért. Jelen tanulmányban arra kívántam választ kapni, hogy kimutatható-e különbség arra vonatkozóan, hogy a nők és férfiak miként ítélik meg az életpályamodellt, annak megfelelőségét, motiváló erejét és a pedagóguspályán tartó hatását. Ismerve a munkaerő piaci helyzetet azt feltételezhetjük, hogy a férfiak általában magasabb jövedelemmel rendelkeznek a versenypiacon, mint a nők, ezért kevésbé motiválja őket az életpályamodell. Hasonlóan azt gondolhatnánk, hogy egy fiatal, pár éve vagy egy évtizede pályán levő pedagógus pályaelhagyását kevésbé tudja befolyásolni az életpályamodell, mint egy nyugdíj előtt álló pedagógusét.

5. Anyag és módszer

A pedagógusok véleményét online anonim kérdőív segítségével térképeztem fel. A kérdőíveket a Köznevelési Információs rendszerben (KIR-ben) fellelhető összes működő köznevelési intézmény vezetőjének elektronikusan elküldtem, azzal a kéréssel, hogy töltsék ki és továbbítsák munkatársaik részére. Rövid időn belül 6124 pedagógus töltötte ki a kérdőívet. A kérdőív szerkesztésénél ügyeltem arra, hogy csak a jól kitöltött, hiánytalan kérdőívek kerülhessenek az adatbázisba.

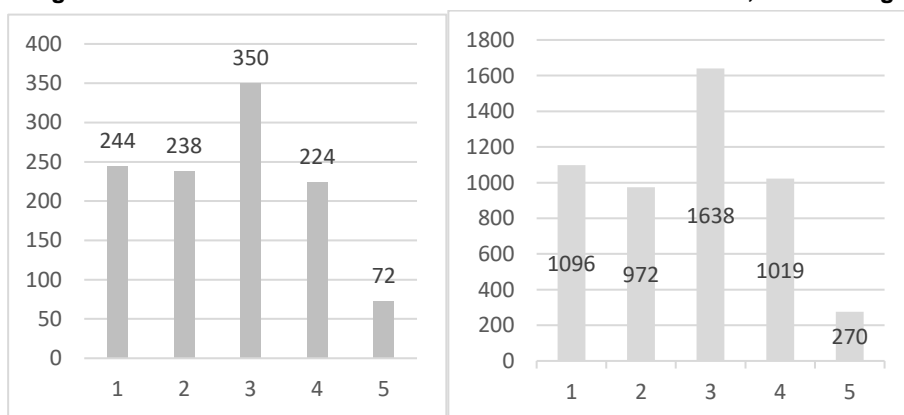
A kérdőív felhasznált kérdései: az 1. kérdés, amely arra kérdez rá, hogy összességében mennyire elégedett a pedagógus az előmeneteli rendszerrel, a 4. kérdés, ami úgy szól: Milyen mértékben motiválja Önt

az új életpályamoddal? Kérem, értékelje 1–5 skálán! (1 egyáltalán nem motiválja, ..., 5 nagyon motiválja) és a 7. kérdés: Véleménye szerint az új előmeneteli- és bérezési rendszernek van-e visszatartó ereje, arra nézve, hogy a pályán levő pedagógus ne hagyja ott a pályát. A lehetséges válaszok: igen, nincs, részben van.

6. Eredmények

Több statisztikai összefüggést vizsgáló módszert alkalmaztam arra vonatkozóan, hogy mutatható-e ki bármilyen összefüggés arra vonatkozóan, hogy a férfiak vagy a nők hogyan ítélik meg az életpályamoddal megfelelőségét. Meglepő módon mindkét nem véleménye nagyon együtt mozog a vizsgált kérdésben. Ezt szemlélteti a 2. ábra.

2. ábra: Az életpályamoddal megfelelőségének megítélése a férfiak és a nők körében
Figure 2.: Assessment of the career model for men and women, own editing

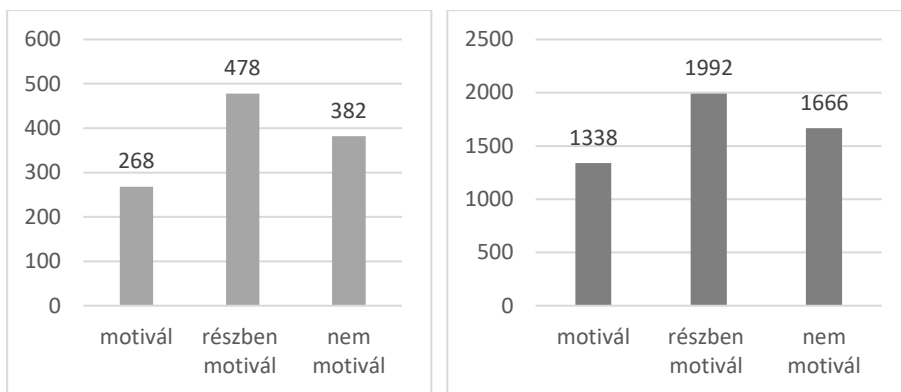
Forrás: saját szerkesztés

A bal oldali oszlopdiagram a férfiak, a jobb oldali diagram a nők véleményének megoszlását mutatja. Az ábrákon 1128 férfi és 4996 nő véleménye került szemléltetésre. Az x tengely a pedagógusok által adott osztályzatot mutatja, míg az oszlopokról az adott választ adók száma olvasható le. Jól látszik, hogy a nők és férfiak véleménye szinte azonos módon oszlik meg.

Hasonló eredményre jutottam a motiváló erő vizsgálatánál, melynek eredményét a 3. ábra szemlélteti.

3. ábra: Az életpályamodell motiváló erejének megoszlása a férfiak és a nők körében

Figure 3.: Distribution of motivational power of the career model among men and women

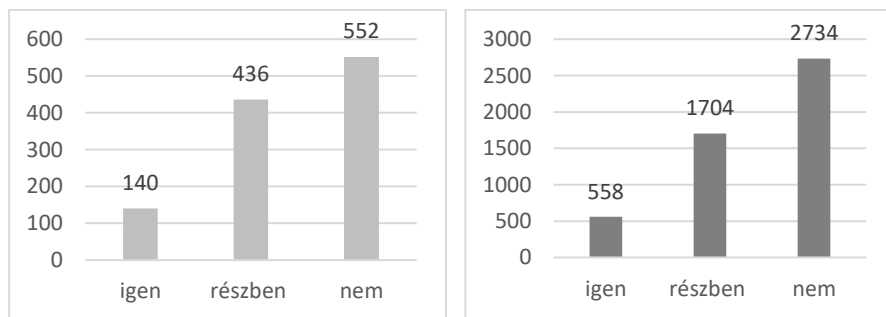
Forrás: saját szerzés

Itt is a baloldali diagram szemlélteti a férfiak a jobboldali a nők véleményét arra vonatkozóan, hogy motiválja-e őket az életpályamodell. Jól látható, hogy a több mint négyszer annyi nő pedagógus azonosan vélekedik a férfi kollegákkal.

A 4. ábra az előmeneteli rendszer pályaelhagyást gátló hatásának megítélését mutatja be a férfiak és a nők szemszögéből.

4. ábra: Az életpályamodell pályán tartó erejének megítélése a férfiak és a nők körében

Figure 4: Evaluating the strength of the career model in the field between men and women

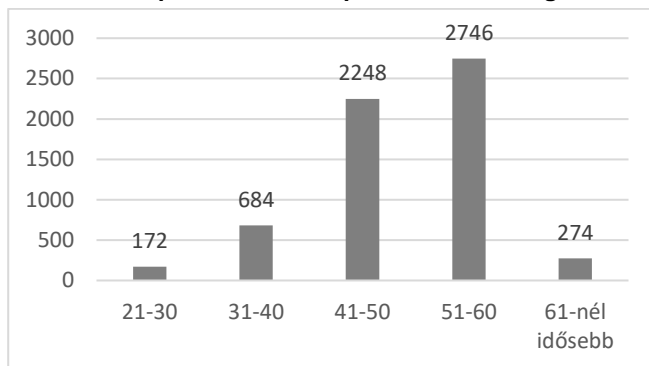

Forrás: saját szerzés

A kérdőíveken a pedagógusok a korukat tekintve a következő kategóriákból választhattak: 21–30, 31–40, 41–50, 51–60, 61-nél több. Az 5. ábra mutatja a pedagógusok korának megoszlását.

5. ábra: A választ adott pedagógusok korának megoszlása
Figure 5.: The response of the respondents to the age distribution

Forrás: saját szerzés

Az életkorra vonatkozóan is elvégeztem a vizsgálatokat és megállapítottam, hogy semmi nemű összefüggés nem mutatható ki az életpálya-modell minőségének megítélése, motiváló erejének és pályán tartó hatásának megítélése és a pedagógus kora között. Ezért ezeket az eredményeket nem mutatom be diagramokon, a korábban bemutatott 2., 3., 4. ábrák jól szemléltetik a pedagógusok véleményét.

7. következtetések, javaslatok

A kutatás eredményeiből jól látható módon kiderül, hogy a 2013. szeptember 1-jétől bevezetett pedagógus életpálya-modell nem mindenhol váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Mindenképpen érdemesnek látom az életpálya-modellt tovább differenciálni, több kategóriára bontani, többletbérek bevezetését, melynek hatására a rendszer valóban motiválhatna és nőne a pályán tartó ereje. A kötelező minősítéseket el kellene törölni, helyette, mint lehetőséget felkínálni a minősítést a pedagógusoknak. Természetesen az ellenőrzést és felügyeletet meg kell tartani, de nem, mint az életpálya-modell része. Az előmeneteli rendszernek elsődlegesen motiválónak kell lennie. Nem szabad, hogy a pedagógusok az ellenőrzést, számonkérést állítsák vele párhuzamba. Azzal, hogy nem kötelezzük a tanárokat a pedagógus II. fokozatba sorolásra, bár lenne megtakarítható, mely később a magasabb kategóriába sorolt pedagógusok bérét növelhetné, tovább növelve a motivációt arra vonatkozóan, hogy a pedagógus önszántából végezzen kiemelkedő munkát a magasabb presztízzsel járó kategóriába való tartozás reményében.

Utalva a tanulmány elejére, a megfelelően motivált pedagógus munkája az, ami az oktatás minőségét legjobban befolyásolja. Ezeket figye-

lembe véve, változtatás nélkül nem várható a diákok teljesítményének érezhető javulása. Továbbá, ha nem sikerül a pálya presztízsének és vonzerejének megerősítése, a jó képességű diákok nem választják a pedagógus pályát, ez alapján további nehézségekkel kell a magyar oktatási rendszernek szembenéznie.

JEGYZETEK/NOTES

1. Polónyi István (2014): Régi, új felsőoktatási expanzió, *Educatio* 2014/2. 1–21. old.
2. Nanszákne Cserfalvi Iлона (1996): *Pedagógiai kislexikon*. Debrecen, Tóth Könyvkereskedés, 317. old.
3. Schultz, T. W. (1983): Beruházás az emberi tőkébe. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest, 47–49.; 60.; 66. old.
4. Európai Unió Tanácsa (2004): „Oktatás és képzés 2010” A lisszaboni stratégia sikere a sürgős reformokon múlik, http://www.nefmi.gov.hu/letolt/eu/interim_report_vegleges_magyarul.pdf
5. Szemere Pál (2009): A minőség tizenhat mutatója, <http://ofi.hu/minoseg-tizenhat-mutatoja>
6. Európai Unió Tanácsa (2004).
7. Harbison, F., Myers, C. A.: Elméletek az emberi erőforrás fejlődéséről. In Illés Lajosné (szerk.) (1966): *Az oktatás gazdaságossága* – Tankönyvkiadó, 21–22. old.
8. Polónyi István (2016): A hazai emberi erőforrások ma és holnap. *Educatio* 2016/4. 481–495. old.
9. Polónyi István (2013): Egészség, oktatás és emberi tőke. *Educatio* 2013/2. 135–146. old.
10. OECD PISA (2012): Results in Focus – What 15 year olds know and what they can do with what they know – OECD 2012. [online] <http://www.oecd.org/pisa/keyfindings/pisa-2012-results-overview.pdf>.
11. Barber, M.–Mourshed, M. (2007): Mi áll a világ legsikeresebb iskolai rendszerei teljesítményének hátterében? McKinsey & Company, Budapest, szeptember. 10. old.; Európai Unió Tanácsa, 2004, „Oktatás és képzés 2010”. A lisszaboni stratégia sikere a sürgős reformokon múlik, http://www.nefmi.gov.hu/letolt/eu/interim_report_vegleges_magyarul.pdf
12. Polónyi István (2002): *Az oktatás gazdaságtana*. Osiris Kiadó, Budapest.
13. Uo.
14. Varga Júlia (1998): *Oktatás – gazdaságtan*. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 35–36. old.
15. Szabó Zoltán András, Fehérvári Anikó (2013): A közoktatás fenntartói és finanszírozási változásai a jogszabályok tükrében (2010–2013). Új pedagógiai szemle 9–10. OFI Budapest, 51–73. old.
16. Polónyi István (2017): Finanszírozási libikóka. *Educatio* 26. (4), 603–624. old.

17. Szüdi János (2014): Az oktatás az állam szolgálatában. *Esély* 2014/6, 39–63. old.
18. Horváth M. Tamás & Péteri Gábor (2012): Nem folyik az többé vissza. Az állam szerepének átalakulása a víziközmű-szolgáltatásban. In: Valentiny, Kiss & Nagy (eds.) (2012): *Verseny és Szabályozás*. Budapest, MTA KRTK.
19. Péteri Gábor (2014): Újraközpontosítás a közoktatásban. *Educatio* 2014/1. 13–25. old.
20. McKinsey & Company (2007): Mi áll a világ sikeresebb iskolai rendszerei teljesítményének a hátterében? Letölthető: http://www.onfejlesztotoiskolak.hu/2008/mckinsey_magyar.pdf
21. Bander Katalin, Galántai Júlia, Györkös Eleonóra, Jancsák Csaba, Nagy Zoltán, Széll Krisztián, Szemerszky Marianna, Varga Eszter (2015): *Eredményesség az oktatásban. Dimenziók és megközelítések*. Szerkesztette: Szemerszki Marianna. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 53.; 115. old.
22. Sági Matild–Varga Julia (2011): Pedagógusok. In Balázs Éva–Kocsis Mihály–Vágó Irén (szerk.) (2010): *Jelentés a magyar közoktatásról*. Budapest, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. 295–324. old.
23. Antalné Szabó Ágnes és társai (2013): *Útmutató a pedagógusok minősítési rendszeréhez*. Budapest, Oktatási Hivatal.
24. Simon Katalin–N. Tóth Ágnes (2016): A pedagógusok tanulási attitűdjeit befolyásoló tényezők. *Educatio* 2016/3. 423–433. old.
25. Sági Matild–Varga Julia (2011).
26. Celikoz, N. (2010): Basic Factors that Affect General Academic Motivation Levels of Candidate Preschool Teachers. *Education*, 131., 113–127. old.
27. Falus Iván (szerk.) (2011): *Tanári pályaalakulmasság – kompetenciák – szttenderdek*. Nemzetközi áttekintés. Eger, Eszterházy Károly Főiskola.
28. OH (2013): *Útmutató a pedagógusok minősítési rendszeréhez*. Az emberi erőforrások minisztere által 2013. november 19-én elfogadott általános tájékoztató anyag második, javított változata.
29. Sági Matild (2015): Pedagógus karrierminták, *Educatio* 2015/1. 83–97. old.
30. Uo.
31. Polónyi István (2004): A pedagógusképzés – oktatásgazdaságtani megközelítésben. *Educatio* 2004/3. 343–358. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Antalné Szabó Ágnes és társai (2013): *Útmutató a pedagógusok minősítési rendszeréhez*. Budapest, Oktatási Hivatal.
- Bander Katalin, Galántai Júlia, Györkös Eleonóra, Jancsák Csaba, Nagy Zoltán, Széll Krisztián, Szemerszky Marianna, Varga Eszter (2015): *Eredményesség az oktatásban. Dimenziók és megközelítések*. Szerkesztette: Szemerszki Marianna. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 53.; 115. old.

- Barber, M.–Mourshed, M. (2007): Mi áll a világ legsikeresebb iskolai rendszerei teljesítményének hátterében? McKinsey & Company, Budapest, szeptember. 10. old.; Európai Unió Tanácsa, 2004, „Oktatás és képzés 2010”. A lisszaboni stratégia sikere a sürgős reformokon múlik, http://www.nefmi.gov.hu/letolt/eu/interim_report_vegleges_magyarul.pdf
- Celikoz, N. (2010): Basic Factors that Affect General Academic Motivation Levels of Candidate Preschool Teachers. *Education*, 131., 113–127. old.
- Európai Unió Tanácsa (2004): „Oktatás és képzés 2010” A lisszaboni stratégia sikere a sürgős reformokon múlik, http://www.nefmi.gov.hu/letolt/eu/interim_report_vegleges_magyarul.pdf
- Falus Iván (szerk.) (2011): Tanári pályaaalkalmasság – kompetenciák – szten-derdek. Nemzetközi áttekintés. Eger, Eszterházy Károly Főiskola.
- Harbison, F., Myers, C. A.: Elméletek az emberi erőforrás fejlődéséről. In Illés Lajosné (szerk.) (1966): Az oktatás gazdaságossága – Tankönyvkiadó, 21–22. old.
- Horváth M. Tamás & Péteri Gábor (2012): Nem folyik az többé vissza. Az állam szerepének átalakulása a víziközmű-szolgáltatásban. In: Valentiny, Kiss & Nagy (eds.) (2012): Verseny és Szabályozás. Budapest, MTA KRTK.
- McKinsey & Company (2007): Mi áll a világ sikeresebb iskolai rendszerei teljesítményének a hátterében? Letölthető: http://www.onfejlesztoiskolak.hu/2008/mckinsey_magyar.pdf
- Nanszákné Cserfalvi Iлона (1996): Pedagógiai kislexikon. Debrecen, Tóth Könyvkereskedés, 317. old.
- OECD PISA (2012): Results in Focus – What 15 year olds know and what they can do with what they know – OECD 2012. [online] <http://www.oecd.org/pisa/keyfindings/pisa-2012-results-overview.pdf>.
- OH (2013): Útmutató a pedagógusok minősítési rendszeréhez. Az emberi erőforrások minisztere által 2013. november 19-én elfogadott általános tájékoztató anyag második, javított változata.
- Péteri Gábor (2014): Újraközpontosítás a közoktatásban. *Educatio* 2014/1. 13–25. old.
- Polónyi István (2002): Az oktatás gazdaságtana. Osiris Kiadó, Budapest.
- Polónyi István (2004): A pedagógusképzés – oktatásgazdaságtani megközelítésben. *Educatio* 2004/3. 343–358. old.
- Polónyi István (2013): Egészség, oktatás és emberi tőke. *Educatio* 2013/2. 135–146. old.
- Polónyi István (2014): Régi, új felsőoktatási expanzió, *Educatio* 2014/2. 1–21. old.
- Polónyi István (2016): A hazai emberi erőforrások ma és holnap. *Educatio* 2016/4. 481–495. old.
- Polónyi István (2017): Finanszírozási libikóka. *Educatio* 26. (4), 603–624. old.
- Sági Matild (2015): Pedagógus karrierminták, *Educatio* 2015/1. 83–97. old.
- Sági Matild–Varga Julia (2011): Pedagógusok. In Balázs Éva–Kocsis Mihály–Vágó Irén (szerk.) (2010): Jelentés a magyar közoktatásról. Budapest, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. 295–324. old.

- Schultz, T. W. (1983): Beruházás az emberi tőkébe. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 47–49.; 60.; 66. old.
- Simon Katalin–N. Tóth Ágnes (2016): A pedagógusok tanulási attitűdjeit befolyásoló tényezők. *Educatio* 2016/3. 423–433. old.
- Szabó Zoltán András, Fehérvári Anikó (2013): A közoktatás fenntartói és finanszírozási változásai a jogszabályok tükrében (2010–2013). Új pedagógiai szemle 9–10. OFI Budapest, 51–73. old.
- Szemere Pál (2009): A minőség tizenhat mutatója, <http://ofi.hu/minoseg-tizenhat-mutatoja>
- Szüdi János (2014): Az oktatás az állam szolgálatában. *Esély* 2014/6, 39–63. old.
- Varga Júlia (1998): Oktatás – gazdaságtan. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 35–36. old.

TAKÁCS Zsuzsanna Mária

adjunktus

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudomány Kar

senior lecturer

University of Pécs Faculty of Arts, Pécs, Hungary

email: takacs.zsuzsanna@pte.hu

AZ ALSÓFOKÚ ERDÉSZETI SZAKKÉPZÉS KIALAKULÁSA A DUALIZMUS IDEJÉN

DEVELOPMENT OF FORESTRY PROFESSIONAL EDUCATION IN HUNGARY

ABSTRACT

In our presentation we are going to examine the 19th appearance of forestry professional education in Hungary focusing on the engineer training created in the beginning and the creation of lower forestry vocational schools. An integral part of the historical development of the Hungarian professional education is the institutionalization of the Hungarian primary - and then secondary forestry education, in the creation of which the authors of the articles published through two decades, between 1862 and 1883 in the Forestry Journal founded in 1862 had imprescriptible merits, these authors exposed their thoughts using the awareness raising and influencing power of the press. The journal and then the successor National Forestry Association (1866), provided the possibility for experts speaking in favour of the development of forestry professional education, and as its result they stated that an independent state primary forester school is needed to be set up. An integral part of the historical development of the Hungarian professional education is the institutionalization of the Hungarian primary - and then secondary forestry education, in the creation of which the authors of the articles published through two decades, between 1862 and 1883 in the Forestry Journal founded in 1862 had imprescriptible merits, these authors exposed their thoughts using the awareness raising and influencing power of the press.

Kulcsszavak: erdészeti szakképzés, intézményesülés, 1862–1883, Erdészeti Lapok, Magyarország

Keynotes: forestry education, institutionalization, 1862–1883, Forestry Journal, Hungary

1. Bevezetés

A magyar szakoktatás történeti fejlődésének szerves részét képezi a magyar alsófokú erdészeti oktatás intézményesülése, amely azonban mostanáig nem került a szakoktatással foglalkozók kutatási területei közé. Létrejöttében elvülhetetlen érdemei vannak az 1862-ben alapított Erdészeti Lapok hasábjain két évtizeden keresztül (1862–1883) megjelenő cikkek szerzőinek, akik felhasználva a sajtó figyelemfelkeltő és befolyásoló erejét, fejtették ki gondolataikat. A folyóirat biztosította a lehetőséget az erdészeti szakoktatás fejlesztése érdekében felszólaló szakembereknek, melynek eredményeként megállapították, hogy önálló állami alerdész iskola felállítása szükséges és 1883 őszén megnyitotta kapuit a Királyhalmi Erdőőri Szakiskola, az ország első állami alsófokú erdészeti szakiskolája. A tanulmány ezen folyamat bemutatását állítja középpontba és ismerteti a korszakban alapított iskolákat, melyek jogutód intézményei a mai napig meghatározóak hazánk és a szomszédos országok erdészsképzésében.

2. Az erdőőri szakképzés kezdetei

A magyar erdészeti szakoktatás történeti kutatásának fókuszában a Selmecbányai Erdészeti Intézet/Akadémia és annak jogutód intézményei álltak az utóbbi évtizedekben és csak kevesen foglalkoztak az alsófokú szakképzés területével (közülük is kiemelkedik Kollwentz Ödön). Vajon milyen volt kezdetben képzésük, milyen szaktudást vártak el tőlük és miért tartották fontosnak az erdőmérnökök mellett főként a 19. század közepétől kezdődően az erdőőri iskolák felállítását?

A modern erdőgazdálkodás kialakításához a kezdő lépések a 18. század közepétől indultak meg magyar területen, Nyugat-Európában azonban már a század elejére szakirodalomban megjelenő tudománnyá váltak az évszázados erdészeti ismeretek.¹ 1769-ben jelen volt az ország területén az Európában is a legmodernebben működő Hradek-likavai/Liptóújvár-hradeki mintagazdaság, mely Mária Terézia uralkodása alatt fejlődött magas színvonalra és a rablógazdálkodást folytató erdőbirtok.² Ezen állapoton kívántak változtatni a kor szakemberei, mivel a magyar erdőgazdálkodás évszázados lemaradásban volt az osztrák, a cseh és a német erdőgazdálkodás mögött.³ Ekkor vált szükségessé először erdészeti szakemberek képzése a kor legújabb ismereteinek tükrében, mely kezdetben osztrák és cseh mintára a praktikánsi rendszert vezette be, azonban ez majd felsőfokú képzést fog nyújtani. A praktikánsképzőben, mely nem oktatási intézmény volt, hanem gyakorlati képzést nyújtó erdőgazdaság,

az erdészgyakornoknak közigazgatási, jogi és gazdasági ismeretekkel kellett rendelkeznie, emellett matematikában és térképészeti ismeretekben kiemelkedő jártassággal, mivel főként magyar területen, mivel a szakszerű erdőtérképezés még csak nagyon kis részét fedte le az ország erdőségeinek.⁴ Liptóújíváron az 1790-es években Wisner Ferenc⁵ a népiskolában erdészeti ismeretek oktatásával is foglalkozott, azonban az iskola csak rövid évig létezett. A 19. század elején azonban a fejlettebb erdőgazdaságok már szükségesnek tartották a képzett segédszemélyzetet, így jött létre a kismartoni német nyelvű iskola, mely szintén csak néhány évig létezett és a keszthelyi Georgikonhoz kapcsolódó, 1806–1848 között működő erdész-vadász képzést nyújtó iskola, ahova 15 évesen kerültek be a diákok és három éves képzést követően kerültek ki a gazdaságokba kétéves gyakorlatukra.⁶

3. Az Erdészeti Lapokban megjelent írások

Az 1851-ben alapított Ungarischer Forstverein, a Magyar Erdészegylet már 1861-ben megfogalmazta az erdőgazdálkodás színvonalának emelése érdekében „alsóbbrendű műszaki személyzet” számára létesítendő iskola igényét, aminek helyét Pozsonyban képzelték el, azonban mivel az erdőbirtokosoktól vártak ennek felállítását, ez nem valósult meg.⁷ Még ugyanebben az évben jelent meg Fuchs Frigyes Magyarországon őserdei című munkája, melynek nyolcadik fejezetében fejti ki a szerző az erdésziskolákra vonatkozó gondolatait.⁸ Fuchs Frigyes fölmérő-mérnök és okleveles erdészként dolgozott az ország területén, tanulmányait pedig a pesti mérnöki képzést követően az ausztriai mariabrunni erdészeti akadémián végezte.⁹ Fuchs a fejlődés egyik legnagyobb gátló tényezőjeként említi az erdőbirtokosok szakmai ismeretének és a megfelelő elméleti és gyakorlati képzettséggel rendelkező erdészeti szakemberek alkalmazásának hiányát. „Az erdőmester – írja munkájában – legyen bár még oly ügyes, tette kész, igen értelmes ember, mégis, ha rest, tudatlan erdészei vannak, nem fog az erdőkezelésben előrehaladni, hacsak nem veszi a fáradságot, és tehetsége is van hozzá, hogy ügyes embereket képezzen ki magának.”¹⁰ Javaslatára szerint az ország minden „erdősült” megyéjében létesíteni kellene egy erdőőri iskolának, melyet a megyei erdőmester irányítana. Ismerteti az Ungarischer Forstverein által 1858-ban megjelentett javaslatot, mely három erdészeti iskola felállítását javasolta Keszthelyen, Tótlipcsén és Bihar vármegye területén egyenként 30 diákkal, gyakorlati képzést hangsúlyozva, tanerdészettel kiegészülve.¹¹ Azonban ő maga javaslatában már az ország területét lefedő iskolahálózatot javasolt, szintén egy 30 holdas tanerdővel, „tanpagonnyal” kiegészülve, ahol a helyi erdőőr részesítette

volna gyakorlati képzésben az ott tanuló diákokat, akikről elvárta az írni-olvasni tudást, viszont a magasabb szintű matematikai ismereteket itt sajátították volna el. A tanítás módszereként a 19. század elején megjelenő, Anglia területéről származó Bell-Lancaster módszert jelölte meg, mivel véleménye szerint a „lancasteri tanítási mód a helyénvaló, és néhány személlyel sokat lehetne javítani rajta, amiért is célszerű lenne a dolgokat úgy elrendezni, hogy néhány kitanult növendék házitánítóként mindig visszamaradna az új jövevények bevezetésére”.¹²

Az Erdészeti Lapokban, az Egylet – amely 1866-tól Országos Erdészeti Egyesület néven működött – hivatalos lapjában megjelenő írásokban egyre többször foglalmazták meg a magyar alsófokú erdészeti szakképzés létrehozásának szükségességét. 1862-ben induló lapban folyamatosan jelentek meg azok az írások, melyek két évtizeden át tartó vitát eredményeznek abból a szempontból, hogy a képzés alsó- vagy középfokú iskolatípusként valósuljon meg, egyáltalán miért van szükség a mérnökök mellett a segédszemélyzet kiképzésére is. Az első írás, mely a témát érintette Erdődi Adolf tollából származott az első évfolyam ötödik számában.¹³ Ezen álnév alatt a 19. század második felének kiváló magyar erdészeti szakembere, Divald Adolf (1828–1891) jelentette meg írásait, aki Wagner Károllyal együtt a lap alapítója volt.¹⁴ „Az erdőszjelölt (Forstkandidat) – olvashatjuk írásában – oly fiatal ember, a ki miután az erdőszeti tanfolyamot végezte volna, a gyakorlati szolgálat minden ágában alkalmaztatik, köteles lévén legkésőbb három évvel a szolgálatba való lépte után az álladalmi erdőszeti közvizsgát megállani. (...) Az erdőszgyakornok, a közvizsgát jól megállott, az álladalmi szolgálatba véglegesen fölvet és fölesketett erdőszjelölt. (...) A közerdőszeti személyzetre nézve pedig az erdősuhancz (Forstjunge), oly fiatal ember, a ki napi díj mellett minden nemű a közerdőszet illető szolgálatban alkalmaztatik, de szabály szerint csak úgy lehet közerdősszé, ha a második rangú álladalmi vizsgát becsülettel megállotta.”¹⁵ Arról pedig, hogy milyennek is kell lennie egy végzett erdésznek, így nyilatkozott: „Szerintünk a közerdősz legyen: 1-ör izmos, edzett, egyszerű életmódhoz szokott, az erdőt hazájának néző, magát csak abban — hon érző ember; 2-or legyen azon környék szülöttje, a hol később szolgálania kell, hogy az embereknek ne csak nyelvét de minden egyéb csínját binját is ismerje; 3-or tudjon olvasni, írni, számolni; 4-er azon munkálatokat, melyek fölött a tulajdonképi erdővédelmen kívül kellend örködni, oly ügyesen tudja végezni, mint bár mely munkás.”¹⁶ A következő évfolyamban, 1863-ban azonban már nem csak egy írás foglalkozott az erdészeti szakoktatás és azon belül is a segédszemélyzet oktatásának ügyével, hanem az év során megjelent összes cikk (59) közül összesen 7, tehát a megje-

lentetett írások 11,8%-a foglalkozott az alsófokú képzéssel és fogalmazták meg szerzőik annak szükségességét. Innentől kezdve az Erdészeti Lapokban megjelenő cikkek számaránya folyamatosan növekedett. A kezdetekre jellemző évi 40–60 írásról az 1880-as évek elejére már évi 120–130 cikket találhatunk.

1. táblázat: Az alsó- és középfokú oktatásról szóló cikkek száma és aránya 1862–1865 között

Table 1.: Number and rate of articles about primary- and secondary education between 1862–1865

Évfolyam	Alsó- és középfokú	Összes
1862	1	45
1863	7 =11,8%	59
1864	3	54
1865	5=8,3%	60

Forrás: saját szerkesztés az Erdészeti Lapok cikkei alapján

Ezen írások között pedig ugyan változó arányban, de végig megtalálhatjuk az erdészeti oktatásra vonatkozókat. Az erdészeti szakoktatásról szóló cikkek száma 1862–1883 időszakosan jelent meg nagyobb arányban, és ha megfigyeljük, mely évekhez kapcsolódóan találunk magasabb százalékban írásokat a témában, akkor az országos, az erdészethez kapcsolódó változásokat is figyelembe kell vennünk. 1863-ban jelent meg a lapban Hideghéthy Antal írása Az országos mező- és erdőgazdasági tanügy érdekében címmel (földbirtokos, címzetes miniszteri tanácsos), aki a földművelésügyi osztály vezetőjeként is foglalkozott a témával.¹⁷ Hideghéthy az Országos Gazdasági Egyesület 1862 őszén, a gazdasági és erdészeti tanügy szervezésére létrehozott bizottság ülésén tartotta meg beszédét, melyet a lap a következő évben közölt, hogy minden érintett megismerhesse gondolatait. „Az országnak majdnem egész vagyoni értéke a földbirtokban fekszik. A nemzetetörnek legnagyobb része ennek művelésére – a mezőgazdaságra – fordítatik. Ebből kell kikerülni majdnem minden szükségünk fedezésének. (...) Minden életrevaló lépés tehát – olvashatjuk a megjelent írásban –, melyet mezőgazdaságunk hasznosításának valódi emelésére teszünk, – minden intézmény; melyet annak helyes irányú felvirágoztatására létrehozni képesek vagyunk, – mind közvetlen mind közvetve csak üdvös következményü leend egész nemzeti jólétünkre, és létünk biztonságára.”¹⁸ Beszédében kitért az oktatási intézmények tanáira és azok szakértelmére, példaként hozta fel az angliai és belgiumi gyakorlatot; az iskolák tananyagát tekintve főleg a gyakorlatot állította fókuszba, viszont a tudományos ismeretek közül nélkülözhetetlennek tartotta az alapismeretek elsajátítását – elsősorban a ter-

mészettant, vegytant, földismeretet, állat- és növénytant, valamint a matematikát. Az erdészeti tanintézetek esetében jegyezte meg, hogy az általa javasolt mezőgazdasági területek közül az első háromban (dunántúli, északnyugati Kárpátok a Hernád völgyéig, valamint a Felső-Tisza vidéke a Kőrösig) a gazdasági tanintézetek mellett jöjjenek létre az erdészeti szakképzést biztosító iskolák. Emellett felhívta a figyelmet arra, hogy az intézetek létrehozásakor ügyelni kell arra, „nehogy élehetetlen tudósdiságnak, és egyoldalú éretlen tendenciáknak műhelyévé váljanak, vagy nyavalygó tehetetlenségben satnyuljanak el”, hanem életerejük és funkciójuk „a gazdasági közélettel való szoros kapcsolatban és folytonos nyílt összeköttetésben rejlik”.¹⁹ A Hideghéthy Antal által megfogalmazott gondolatokra nem késett az erdészeti közélet válasza, mely a következő lapszámban látott napvilágot M álnév alatt.²⁰ A szerző kitér az erdészeti tanintézetek különböző fokaira, hiszen „[A]z előképzettség alapszik minden további szakképzés, azért a megkívántató előképzettség foka legjobban jellemzi valamely iskola rangját”, azonban nem támogatja a középfokú intézmények létrehozását, ahol szerinte a jövő erdésze 18 éves koráig általános tanulmányokat folytasson, majd utána lépjen a szakoktatás területére, hiszen „hogy valaki okos erdősz vagy gazda lehessen előbb okos embernek kell lennie; ehhez pedig legalább az emberi tudományok legfontosabbjaiból a leginkább tudni méltóknak ösmerete szükséges”.²¹ M. a gimnáziumi képzés utáni szakoktatást támogatja, ahol a tanulók alapos gyakorlati ismeretekhez juthatnak és az elméleteredményeit képesek a gyakorlatba átültetni. „Nem idomítani hanem művelni, s nem gyöngé önmásunkká erőszakosan képezni, hanem sajátásaikat tisztelve (...) mindeniket a haza derék és hasznos polgárává nevelni. Nem kiskoru iskola tanulókat és szándékos képmutatókat hanem férfiakat az igazság és élet számára akarunk képezni.” – olvashatjuk írása végén.²² A kezdeti időszakra jellemző cikkben láthatjuk, hogy nem minden erdészeti szakember támogatta az alsó- és középfokú intézményrendszer kialakítását, hiszen többen is az erdőmérnökökben, így a felsőfokú képzésben látták a biztosítékát a helyes erdőgazdálkodásnak, akik majd átadják tudásuk egy részét az őket segítő helyi munkásoknak.

Kiemelkedő időszak a lap indulásának első két éve mellett az 1877-től 1883-ig tartó időszak az oktatásügyről szóló írások tekintetében, mely az 1879-ben megjelenő első magyarországi erdőtörvény, valamint az 1883-ban létrejött első erdőőrképző szakiskola előkészítésének és megvalósításának ideje. A következő táblázatban ezen időszakban megjelenő arányokat láthatjuk.

2. táblázat: Az erdészeti szakoktatással foglalkozó cikkek száma és aránya 1877–1883 között
Table 2.: Number and rate of articles dealing with forestry vocational education between 1877–1883

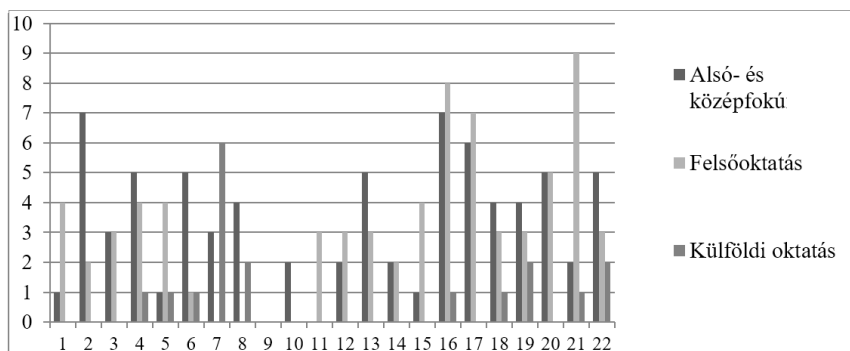
Évfolyam	Cikkek	Oktatásügy	Összes ²³
1877	132	16=12,1%	174
1878	106	13=12,3%	163
1879	121	8	173
1880	129	9	190
1881	122	10	170
1882	123	12=9,7%	170
1883	135	10	198

Forrás: saját szerkesztés az Erdészeti Lapok cikkei alapján

Az erdészeti alsó-és közép, illetve felső- és külföldi oktatás témájában megjelent cikkek arányát mutatja számunkra a következő diagram az Erdészeti Lapokban 1862 és 1883 között megjelent cikkeket tekintve.

1. ábra: Az erdészeti alsó-, közép-, felsőfokú, valamint külföldi szakoktatással foglalkozó cikkek aránya

Figure 1.: Rate of articles dealing with primary-, secondary-, higher- and foreign forestry vocational education

Forrás: saját szerkesztés az Erdészeti Lapok cikkei alapján

A magyarországi erdészeti szakoktatásra vonatkozó írások mellett a külföldi tanintézetekről, az ott folyó oktatásról szóló cikkekben elsősorban az osztrák, porosz, bajor erdészeti szakoktatást (pl. Mariabrunn és Berchtesgaden) mutatták be, azonban olvashatunk az orosz és francia erdészeti tanügyről is. A magyar területet érintve 1877 folyamán az összes megjelent cikk 5,3%-a (7 db) szólt az alsófokú erdészeti szakoktatásról, ami nem véletlen, hiszen 1876-ban alakult meg az Országos Erdészeti Egyesület Szakoktatási Bizottsága, melynek tagjai között találhatjuk Bedő Albert, Fekete Lajos és Hoffmann Antal mellett a lap szerkesztőjét, Wagner Károlyt is.

3. táblázat: Az 1877 és 1883 között az oktatásügy témájában megjelent cikkek száma

Table 3.: Number of articles published in the topic of education between 1877 and 1883

Évfolyam	Alsó- és középfokú	Felsőoktatás	Összes
1877	7=5,3%	8	132
1878	6=5,6%	7	106
1879	4	3	121
1880	4	3	129
1881	5=4,1%	5	122
1882	2	9=7,3%	123
1883	5=3,7%	3	135

Forrás: saját szerkesztés az Erdészeti Lapok cikkei alapján

Amint látjuk, az erdészeti felsőoktatásról szóló írások mellett hasonló számban találjuk meg az erdészeti segédszemélyzet képzéséről, iskolatípusának kérdéséről született cikkeket. Elsőként, még 1876-ban Fekete Lajos, a selmecbányai akadémia tanára terjesztette be javaslatát az egyesülethez az alsófokú iskolák létrehozásának ügyében. A közgyűlés elé terjesztett javaslatát az Erdészeti Lapok 1877-es januári számában olvashatjuk. A jövő magyar erdőőreire vonatkozóan több pontban fogalmazta meg elvárásait, melyek között például ezt is olvashatjuk: „Mint az erdővédelem leglényegesebb közegének, pontosan ismernie kell az erdészeti és vadászati törvényeknek és rendőri intézkedéseknek legalább azon határozatait, melyek szolgálatával kapcsolatban vannak, ép úgy mint az erdőt bármely oldalról fenyegető veszélyeket és bajokat, az azok elhárítására alkalmazható gyakorlati eljárásokkal együtt. Természetesen tisztában kell lennie az erdővédelmek minden szabályszerű kötelességeivel is.”²⁴ A legnagyobb problémát az ország erdőgazdálkodásában résztvevők körében abban látja, hogy „az erdővédszemélyzetnek felénél nagyobb része nem tud annyira írni, hogy naplót vezetni, fizetésjegyzékeket sat. szerkeszteni képes lenne, annál kevésbbé a legegyszerűbb számolási műveleteket végrehajtani; még kevesebben értenek kellő mértékben az erdei munkákhoz, és csak csekély töredékre apad azok száma, kiket az intéző erdész még irodai munkákra, számolás- és rajzolásra is felhasználhatna. Ilyenek csak némely kincstári, közalapítványi és nagyobb, jól rendezett magánuradalmakban fordulnak elő.”²⁵ Írásában a magyarországi viszonyokat ismertetve (gyakorlatban képeznek ki sokszor írástudatlan embereket) kitér a cseh, osztrák és a német képzési rendszerre is, azon belül a szász, a porosz és a bajor területek különbségeire is felhívva a figyelmet. Ez utóbbi, a bajor esetben mutatja be a képzésükben megjelenő tantár-

gyakat (mennyiség, növénytan, ásvány- és kőzettan, számvitel, erdőhasználat, erdővédelem, vadászati ismeretek, valamint a szabályok, törvények ismerete). Ezen ismereteket várna el a magyar képzési rendszertől is – erdőtenyésztés, erdőhasználat, erdővédelem törvényi szabályai, vadászattan, mennyiség, mértan, erdészeti növénytan, írás, fogalmazás, számolás, rajzolás –, mely során megfogalmazza, hogy többek egy-két tárgyat feleslegesnek fognak tartani, de ezen ismeretek nélkülözhetetlenek lesznek az erdőőrök későbbi munkája során. Ezen tantárgyakhoz tantervet is mellékelte heti óraszámokkal, valamint a kétéves képzést gyakorlatokkal zárta. Iskolája a gimnázium vagy a reáliskola első két osztályának elvégzésével vagy ennek hiányában felvétellel válna tandíjmentesen elérhetővé a 15-20 év közötti korosztály számára.²⁶ „A közgyűlés – írta végzetül – kimondja, hogy az országban legalább egy erdőőri-iskola felállítását az alsóbb rendű műszaki segédszemélyzet kiképzésére szükségesnek tartja, és megbízza az igazgató választmányt az eszme tisztázása- és foganatosítására a rendelkezésére álló eszközökkel a lehető leggyorsabban.”²⁷

4. Az első iskola létesítése

Az 1870-es évek végén születő első magyar erdőtörvény javaslatában a következőket olvashajtuk az erdészeti szakemberekre vonatkozóan: „14. §. Az erdőbirtokosok a gazdasági terv szerinti erdőkezelés biztosítása végett kötelesek szakértő erdészeket tartani, s azokat a közigazgatási bizottságnak ezen állásukban való hivatalos megerősítés végett bejelenteni. A közigazgatási bizottság beleegyezésével közös erdész tartására több erdőbirtokos is egyesülhet. 15. §. A 10. §-ban nevezett erdőbirtokosok az erdők megőrzése végett elegendő számú erdőőröket is kötelesek tartani. Csekélyebb terjedelmű erdőkben azonban megengedhető, hogy az erdőkezelés az erdőőrzéssel ugyanazon személyekben egyesíthető.”²⁸ Emellett pedig a javaslat magában foglalja azt is, kik is lehetnek erdőőrök: „31. §. Erdőőröknek a 10. §-ban nevezett birtokosok erdeiben a törvény kihirdetésétől számított 10 év alatt csak feddhetlen életű és 24. évüket betöltött, olvasni és írni tudó oly egyének alkalmazhatók, kik a földművelési minisztérium által kiadandó utasítás szerint az erdővédi vizsgát jó sikerrel kiállották.”²⁹ A Trefort Ágoston által – aki 1876-78 között ideiglenes földművelés-, kereskedelem- és iparügyi miniszter is – kiadott 1877. évi 13.259. sz. rendelet az erdőőrök szakvizsgálata tárgyában elemi népiskolai végzettséghez kötötte a szükséges szakvizsgát a gyakorlati idő megléte mellett.³⁰ Az egyesület Szakoktatási Bizottsága végül két erdőőri szakiskola létesítésére tett javaslatot, Liptóújvár-Hradek és

Szekszárd mellett, így a különböző erdőterületeket is figyelembe vették. Emellett pedig egy kötelező, egyéves gyakorlatról is tárgyaltak, melyet a jelölteknek erdei munkásként, vadászként vagy erdőőri segédszolgálatban kellene eltölteniük.³¹ A gyakorlatban tevékenykedő szakemberek egyre jobban várták a szakképzett erdőőröket, azonban csak az 1860-as évek végén kialakult rendszer létezett még mindig, ami évente egy alkalommal gazdasági, reál- vagy gimnáziumot végzettek számára tett lehetővé egy államvizsgát, amelyet 3-6 év igazolt, gyakorlattal eltöltött szolgálat után tehetett le az, aki mai fogalmaink szerint középfokú erdészeti végzettséget szerzett.³² „Az erdőbirtokosok – olvashatjuk gróf Tisza Lajosnak, az Országos Erdészeti-Egyesület elnökének a minisztériumhoz írott előterjesztésében – ma jobb erők hiányában oly egyéneket kénytelenek az erdei segédszolgálatra alkalmazni, kik az erdő természetéről, annak mikénti kezeléséről és neveléséről a legnélkülözhetlenebb alapfogalmakat is alig bírják, s működésük igen csekély kivétellel főleg csak a fatolvajlások megakadályozására irányzott őrzési szolgálatból áll, s minthogy az ily egyének, sem az erdő természetét nem ismerik, sem a kellő benső érzékkel nem bírnak, az erdő iránt igen gyakran még az egyszerű őrzési teendőket sem végzik megfelelő sikerrel.”³³ Az elnök előterjesztésében felsorolta az egyesületnek idáig végzett munkáját az erdőőrök szakképzésének ügyében – bizottság felállítása a képzés kialakítására, tankönyvek írására kiadott pályázatok –, felhívta újból a figyelmet az erdőgazdálkodás szempontjából fontos segédszemélyzet képzésére, melyet az egyesületi ülésekre érkező tagok egyöntetűen támogattak az elmúlt évek folyamán.

A születő törvény, a kiadott rendelet és az erdészeti szakemberek egyre erősödő igénye is hozzájárult ebből adódóan a szakképző intézmények mielőbbi megvalósulásához. Az 1879. évi XXXI. tc. – Magyarország első erdőtörvényének – 37. § a következőket tartalmazza az állami és jogi személyek erdőbirtokaira vonatkozóan: „Erdőőr, ki egyuttal a vadászatra való felügyeletet is gyakorolhatja, csak oly egyén lehet, a ki: a) fedhetlen életű; b) életének 24-ik évét betöltötte; c) a 17. §-ban megnevezett birtokosok erdeiben, e törvény kihirdetésétől számított 10 év letelte után, kizárólag csak oly egyének lesznek alkalmazhatók, kik a fenn elősorolt kelléken felül, bizonyítvánnyal képesek igazolni, hogy az erdőőri szakvizsgát a földművelés-, ipar- és kereskedelmi minister által, a belügyi miniszterrel egyetértőleg kiadandó utasítás szerint, jó sikerrel kiállották.”³⁴ A törvény kihirdetéséről, 1879. június 14-től lépett hatályba, tehát innentől kezdve tíz év állt rendelkezésre olyan intézmények létesítésére, ahol a leendő erdőőrök a megfelelő ismeretekkel ellátva tehetik le vizsgájukat és állhatnak szolgálatba. A földművelés-, ipar és kereskedelmi miniszter, mint az erdők legfőbb felügyeleti

hatósága elrendelte az erdőőrök gyakorlati oktatását és kiadta 25347/1880. sz. rendeletet az erdőőrök szakvizsgája tárgyában. Ezen szakvizsgák azonban már nem tudták biztosítani a későbbiek során a magyar erdőgazdálkodás további fejlődését.³⁵

Az első erdőőri iskola létesítésére így szükségszerűen és a több évtizeden át zajló javaslatokat követve került sor, bár helyszíne nem a korábban felvetődött településeken lett kijelölve. Tisza Lajos 1881. decemberi elnöki beszámolójában érintette a létrehozandó erdőőri szakiskolát és az ott folyó oktatást, a minisztériumnak erre a célra fordítandó keretösszegét, mely alapján „egy az Alföldön felállítandó s egyelőre 12 személyre berendezendő iskolára irányult”.³⁶ Így jött létre a Szeged melletti Ásotthalmon az első erdőőri szakiskola, mely 1883 őszén nyitotta meg kapuit és a megnyitó utáni hetekben látogatást tett az iskolában az épp Szeged mellett hadgyakorlaton résztvevő I. Ferenc József is, melynek emlékére Királyhalomnak nevezték át a települést.³⁷ Az Erdészeti Lapokban is megemlékeztek az iskola létrejöttéről, Horváth Sándor írásában a következőket olvashatjuk az erdőőrök fontosságáról: „...az erdészetről a jó segédszemélyzet nélkülözhetetlen feltételét képezi az előhaladásnak. Az erdőgazdaság természeténél fogva külterjes; kezelésénél költségesebb szellemi munkaerő csak kis mértékben alkalmazható, úgy, hogy a magasabb szakképzettséggel bíró erdőtiszteknek, ha a tervezés és intézés feladatát betölteni kívánják, nemcsak a kisebb üzemi munkálatok végrehajtását, hanem igen gyakran még az olyan fontosabb műveletek vezetését is alárendelt közegeikre, az erdőőrökre kell, hogy bizzák, melyek gyakorlati ügyességen kívül bizonyos fokú önállóságot és szakértelmet is megkívánnak. Működésük ennél fogva valóban eredményes és valóban kielégítő csak akkor lehet, ha a segédszemélyzet, melyre támaszkodniuk kell, értelmes, képzett és megbízható.”³⁸ Az iskola itteni megalakulásában nagy szerepe volt az egyesület elnökének, Tisza Lajosnak, aki ekkor a szegedi nagy árvíz (1879) követően a város újjáépítésének királyi biztosaként is tevékenykedett, Szeged városa pedig ingyenes területátadással (belterületéből, legelőből és erdőből), valamint pénzbeli támogatással is hozzájárult az iskola létesítéséhez és három leendő diák számára biztosított alapítványi helyet az intézetben. Az iskolától emellett az Alföld fásításának feladatát is várta a város és az ország, mely Szeged és az Alföld iparának fellendülését is remélte a terület erdősítésének következtében.³⁹ Az iskola működési szabályzatát a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter a 6750/1883. sz. rendeletével adta ki, melyben 12 főben maximálta az egy-egy évfolyamra felvehető diákok létszámát, valamint életkorukat 17–35 év között állapították meg, melyhez csatlakozott még a kötelező internátusban való bentlakás és az erdész egyenruha viselése, valamint az írás, olvasás és a négy alapművelet ismerete.⁴⁰ Az eddigi három éves gyakorlat után vizsgát

tett szakemberek helyett immár a leendő erdőőrök ugyanazokkal a szakmai elvekkel és közel azonos ismeretanyag birtokában kerültek ki munkahelyükre. Az oktatás Fekete Lajos 1877-es terve mentén alakult ki és mivel nagymértékben a gyakorlaton alapult, ezért az oktatókat kétevente váltották, hogy folyamatosan részt tudjanak venni az erdőgazdálkodás tényleges munkájában.⁴¹

Az első iskola megnyitását követően hamarosan újabb három intézményben indult meg a szakképzett erdőőrök képzése az ország területén. Ezen iskolák kialakításakor figyelembe vették, hogy különböző, az országra jellemző erdővidékeken jöjjenek létre, így indult el a képzés 1885-ben a Temesvár melletti Vadászerdön (tölgyvidék), 1886-ban az elsők közt említett és már évszázados hagyománnyal rendelkező felvidéki Liptóújíváron (fenyővidék), majd utolsóként 1893-ban Görgény-szentimrén, mely a bükkös területet fedte le.⁴² Ezen iskolák létrejöttével vált teljessé az a több évtizeden át tartó folyamat, melyet jól nyomon követhetünk a korszak erdészeti szakajtójában megjelenő írások révén, amiket a dualizmus korának kiemelkedő erdészeti szakemberei vetettek papírra és osztották meg bennük gondolataikat, terveiket országos szinten az erdőgazdálkodásban tevékenykedő erdőmérnökökkel, birtokosokkal, hivatalnokokkal az igazgatás legfelső szintjéig bezárólag.

JEGYZETEK/NOTES

1. Magyar Eszter (1997): Az erdész szakemberek képzése a hivatalos szakoktatási intézmények megjelenése előtt. Erdészettörténeti Közlemények. 1997/32. szám. 6. old.
2. Magyar (1997): 6. old.
3. Magyar (1997): 7. old.
4. Magyar (1997): 16. old.
5. Wisner Ferenc neve több formában szerepel a különböző írásokban, így megtalálhatjuk Franz Vissner von Morgenstern, Vissner Ferenc néven is. Lásd pl. Kollwentz Ödön (1976): Az alsó- és középfokú erdészeti szakoktatás és az erdészeti szakmunkásképzés története. Agrártörténeti Szemle. 1976/ 1–2. szám. 201–231. old.
6. Kollwentz (1976): 202. old.; Kollwentz Ödön (2003): A kisebb erdőgazdaságok kezelésére alkalmas szakemberek iránti igény kielégítése. A középfokú erdészeti oktatás kialakulása. Erdészettörténeti Közlemények. 2003/60. szám 65. old. http://epa.oszk.hu/02400/02451/00075/pdf/EPA02451_Erdeszettorteneti_Kozlemenyek_60_2003_065_084.pdf; Letöltés ideje: 2018. 10. 15.
7. Kollwentz (1976): 202. old.
8. Fuchs Frigyes (2001): Magyarország őserdei. 1861. Erdészettörténeti Közlemények. 2001. 51. sz.

9. Halász Aladár (2002): Fuchs Frigyes Magyarország őserdei. Erdészeti Lapok. 2002/5. szám. 145–146. old.
10. Fuchs (2001): 120. old.
11. Fuchs (2001): 122. old.
12. Fuchs (2001): 126. old., illetve a Bell-Lancaster módszerről lásd bővebben Mészáros–Németh–Pukánszky (1996).
13. Erdődi Adolf (1862): Igénytelen megjegyzések az álladalmi erdőszeti közvizsgálatok ügyében. Erdészeti Lapok. 1862/5. szám. 142–157. old. http://erdeszetilapok.oszk.hu/00006/pdf/EL_1862_05_142-157.pdf; Letöltési idő: 2018. 10. 05.
14. Szinnyei József (1891): Magyar írók élete és munkái I–XIV. Hornyánszky, Bp. 1891–1914. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/d/d04096.htm>; Letöltés ideje: 2018. 10. 11.
15. Erdődi (1862): 146. old.
16. Erdődi (1862): 154. old.
17. Hideghéthy Antal (1863): Az országos mező- és erdőgazdasági tanügy érdekében. Erdészeti Lapok. 1863/2. szám. 33–60. old. http://erdeszetilapok.oszk.hu/00015/pdf/EL_1863_02_033-060.pdf. Letöltés ideje: 2018. 10. 04.
18. Hideghéthy (1863): 35. old.
19. Hideghéthy (1863): 45. old.
20. M. (1863): Nézeteink az erdőgazdasági tanügy néhány pontjait illetőleg, vonatkozva Hideghéthy Antal úr előterjesztésére. Erdészeti Lapok. 1863/3. szám. 103–112. old. http://erdeszetilapok.oszk.hu/00342/pdf/00342_103-112.pdf. Letöltés ideje: 2018. 10. 09.
21. M. (1863): 107., 108–109. old.
22. M. (1863): 111–112. old.
23. Egyéb hirdetésekkel, előfizetési felhívásokkal és névsorokkal, egyesületi közleményekkel együtt számítva.
24. Fekete Lajos (1877): Mi teendő az erdészeti szolgálathoz szükséges szakképzett műszaki segédszemélyzet nevelése érdekében? Erdészeti Lapok. 1877/1. szám. 14–15. old. http://erdeszetilapok.oszk.hu/00594/pdf/00594_013-031.pdf; Letöltés ideje: 2018. 10. 05.
25. Fekete (1877): 15. old.
26. Fekete (1877): 25–26. old.
27. Fekete (1877): 31. old.
28. Az erdőtörvényjavaslat az Országos Erdészeti-Egyesület szövegezése szerint. 1877/3. szám. 141. old. http://erdeszetilapok.oszk.hu/00596/pdf/00596_137-151.pdf; Letöltés ideje: 2018. 10. 09.
29. Az erdőtörvényjavaslat (1877): 145. old.
30. Kollwentz (1976): 204. old.; Trefort Ágoston (1878): Az erdészeti államvizsgák megtartása ügyében kiadott szabályrendelet. Erdészeti államvizsgálatibizonyítvány. Erdészeti Lapok. 1877/5. szám. 309–315 old.; http://erdeszetilapok.oszk.hu/01279/pdf/01279_309-313.pdf; http://erdeszetilapok.oszk.hu/01279/pdf/01279_313-315.pdf; Letöltés ideje: 2018. 10. 09.
31. Kollwentz (1976): 203. old.

32. Kollwentz (2003): 65–66. old.
33. Tisza Lajos (1878): Az Országos Erdészeti-Egyesület által a földművelési ministeriumhoz intézett előterjesztés az erdőőri szakoktatás ügyében. Erdészeti Lapok. 1878/5. szám. 293. old. http://erdeszetilapok.oszk.hu/01279/pdf/01279_292-296.pdf; Letöltés ideje: 2018. 10. 09.
34. Az 1879. évi XXXI. tc. Erdőtörvény. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87900031.TV>; Letöltés ideje: 2018. 10. 09.
35. Kollwentz (1976): 204. old.
36. Tisza Lajos elnöki beszéde az Országos Erdészeti-Egyesület 1881. évi rendes közgyűlésén. 1881/12. szám. 985. old. <http://erdeszetilapok.oszk.hu/00651/pdf/0979-0989.pdf>; Letöltés ideje: 2018. 10. 09.
37. Kollwentz (1976): 204–205. old.
38. Horváth Sándor (1883): Az első erdőőri szakiskola. Erdészeti Lapok. 1883/10. szám. 810. old. <http://erdeszetilapok.oszk.hu/01288/pdf/809-817.pdf>; Letöltés ideje: 2018. 10. 04.
39. Horváth (1883): 813. old.
40. Kollwentz (1976): 205. old.
41. Kollwentz Ödön (1987): Ásotthalom jelentősége az alsófokú erdészeti oktatásban. Erdészettörténeti Közlemények. 1987/13–14. szám. 55. old. http://epa.oszk.hu/02400/02451/00009/pdf/EPA02451_Erdeszettortetneti_Kozlemenyek_13-14_1987_052-064.pdf; Letöltés ideje: 2018. 10. 17.
42. Kollwentz (1976): 205. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Az erdőtörvényjavaslat az Országos Erdészeti-Egyesület szövegezése szerint. 1877/3. szám. 137–151. old. http://erdeszetilapok.oszk.hu/00596/pdf/00596_137-151.pdf; Letöltés ideje: 2018. 10. 09.
- Az 1879. évi XXXI. törvénycikk. Erdőtörvény. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87900031.TV>; Letöltés ideje: 2018. 10. 09.
- Erdődi Adolf (1862): Igénytelen megjegyzések az álladalmi erdőszeti közvizsgálatok ügyében. Erdészeti Lapok. 1862/5. szám. 142–157. old. http://erdeszetilapok.oszk.hu/00006/pdf/EL_1862_05_142-157.pdf; Letöltés ideje: 2018. 10. 05.
- Fekete Lajos (1877): Mi teendő az erdészeti szolgálathoz szükséges szakképzett műszaki segédzemélyzet nevelése érdekében? Erdészeti Lapok. 1877/1. szám. 13–31. old. http://erdeszetilapok.oszk.hu/00594/pdf/00594_013-031.pdf; Letöltés ideje: 2018. 10. 05.
- Fuchs Frigyes (1861): Magyarország őserdei. Erdészettörténeti Közlemények. 2001 51. szám.
- Hazai gazdasági és erdőszeti tanintézeteink ügye. Kivonat az orsz. Magyar gazdasági Egyesület f. é. Április 7-én tartott igazg. választmányi ülésének jegyzőkönyvéből. Erdészeti Lapok. 1863/6. szám. 227–235. old. http://erdeszetilapok.oszk.hu/00345/pdf/00345_227-235.pdf; Letöltés ideje: 2018. 10. 04.

- Halász Aladár (2002): Fuchs Frigyes Magyarország őserdei. Erdészeti Lapok. 2002/5. szám. 145–146. old.
- Hideghéthy Antal (1863): Az országos mező- és erdőgazdasági tanügy érdekében. Erdészeti Lapok. 1863/2. szám. 33–60. old. http://erdeszetilapok.oszk.hu/00015/pdf/EL_1863_02_033-060.pdf; Letöltés ideje: 2018. 10. 04.
- Horváth Sándor (1883): Az első erdőőri szakiskola. Erdészeti Lapok. 1883/10. szám. 809–817. old. <http://erdeszetilapok.oszk.hu/01288/pdf/809-817.pdf>; Letöltés ideje: 2018. 10. 04.
- M. (1863): Nézeteink az erdőgazdasági tanügy néhány pontjait illetőleg, vonatkozva Hideghéthy Antal úr előterjesztésére. Erdészeti Lapok. 1863/3. szám. 103–112. old. http://erdeszetilapok.oszk.hu/00342/pdf/00342_103-112.pdf; Letöltés ideje: 2018. 10. 09.
- Magyar Eszter (1997): Az erdész szakemberek képzése a hivatalos szakoktatási intézmények megjelenése előtt. Erdészettörténeti Közlemények. 1997/32. szám. 3–23. old.
- Kollwenz Ödön (1976): Az alsó- és középfokú erdészeti szakoktatás és az erdészeti szakmunkásképzés története. Agrártörténeti Szemle. 1976/1–2. szám. 201–231. old. http://real-j.mtak.hu/1345/1/AGRARTORTSZLE_18.pdf; Letöltés ideje: 2018. 10. 15.
- Kollwenz Ödön (1987): Ásotthalom jelentősége az alsófokú erdészeti oktatásban. Erdészettörténeti Közlemények. 1987/13–14. szám. 52–64. old. http://epa.oszk.hu/02400/02451/00009/pdf/EPA02451_Erdeszettortet_Kozlemenyek_13-14_1987_052-064.pdf; Letöltés ideje: 2018. 10. 17.
- Kollwenz Ödön (2003): A kisebb erdőgazdaságok kezelésére alkalmas szakemberek iránti igény kielégítése. A középfokú erdészeti oktatás kialakulása. Erdészettörténeti Közlemények. 2003/60. szám. 65–84. old. http://epa.oszk.hu/02400/02451/00075/pdf/EPA02451_Erdeszettortet_Kozlemenyek_60_2003_065_084.pdf; Letöltés ideje: 2018. 10. 17.
- Mészáros István–Pukánszky Béla–Németh András (2001): Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Osiris. Budapest.
- Szinnyei József (1891): Magyar írók élete és munkái I–XIV. Hornyánszky, Bp. 1891–1914. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/d/d04096.htm>; Letöltés ideje: 2018. 10. 11.
- Tisza Lajos (1878): Az Országos Erdészeti-Egyesület által a földművelési minisztériumhoz intézett előterjesztés az erdőőri szakoktatás ügyében. Erdészeti Lapok. 1878/5. szám. 292–296. old. http://erdeszetilapok.oszk.hu/01279/pdf/01279_292-296.pdf; Letöltés ideje: 2018. 10. 09.
- Tisza Lajos elnöki beszéde az Országos Erdészeti-Egyesület 1881. évi rendes közgyűlésén. 1881/12. szám. 979–989. old. <http://erdeszetilapok.oszk.hu/00651/pdf/0979-0989.pdf>; Letöltés ideje: 2018. 10. 09.
- Trefort Ágoston (1878): Az erdészeti államvizsgák megtartása ügyében kiadott szabályrendelet. Erdészeti államvizsgálati bizonyítvány. Erdészeti Lapok. 1878/5. szám. 309–315. old. http://erdeszetilapok.oszk.hu/01279/pdf/01279_309-313.pdf; http://erdeszetilapok.oszk.hu/01279/pdf/01279_313-315.pdf Letöltés ideje: 2018. 10. 09.

GERDESICS Viktória

egyetemi adjunktus

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

assistant professor

University of Pécs Faculty of Business and Economics, Pécs, Hungary

email: gerdesics@ktk.pte.hu

A SPORT SZEREPE AZ ORSZÁGIMÁZS ALAKÍTÁSÁBAN – HORVÁTORSZÁG ESETE¹

THE ROLE OF SPORT IN DEVELOPMENT OF COUNTRY IMAGE – THE CASE OF CROATIA

ABSTRACT

Today conscious building of a country brand is not a new phenomenon, more and more countries are using well (or not so well) set strategies of this marketing tool in favour of gaining a positive country image. Traditional communication channels have also been broadened recently, manies are getting information exclusively from the virtual world, the role of social media has been increased. Literature has been dealing with strategy-based development of country brands for decades, mostly using country brand hexagon created by Anholt, crucial part of which is the field of sport. To set it more precisely, among the parts of this hexagon there are national greats – that would be today better called celebrities – disseminating reputation of a nation in the world, supporting the development of country image, hopefully making a positive impression on people. Sport is a strong influencer of country image in itself, especially in a case when a country with slightly more than 4 million inhabitants suddenly finds itself among the leaders of the World Cup, while becoming hot topic of the media and everyday discussions and actually by this getting a stable position on the map. Besides, sport is not only shaping the outside image but also the inside one, as the extent and enthusiasm of the red-and-white-checked fans supporting their team empowered the national identity up to a level that is really one to be envy of. Present study is investigating the power of football and football players in formulating the image of a country by showing the case of Croatia and using an empirical research that could help to see the general significance of these elements within the framework of Anholt's hexagon.

Kulcsszavak: országmárka, országimázs, sport, labdarúgás, Horvátország, Világ bajnokság 2018, Vatreni

Keynotes: country brand, country image, sport, football, Croatia, World Cup 2018, Vatreni

1. Bevezetés

2018 kétségtelenül a labdarúgás éve volt Horvátországban. A FIFA Világbajnokság döntőjét a franciákkal szemben ugyan elvesztő, de rég nem látott büszkeség által övezett ezüstérmes horvát válogatott 2018 júniusában öt és fél óra tette meg buszával a zágrábi reptértől a Jelačić főtérig vezető alig több mint 15 kilométeres, de több mint félmillió szurkoló övezte utat. A döntő másnapján hazaérkező horvát csapat, a Vatreini fogadásának tiszteletére a Saborban és a munkahelyeken piros-fehér kokás, azaz a címerből kölcsönzött hagyományosan nemzeti színű ruhákban dolgoztak, de csak délelőtt, mert a horvát nép délután már a tereken volt, másnap pedig munkaszüneti napját töltötte.² Az indulók, a himnusz, a hazaszeretet dalai lengték be a városokat országszerte a következő napokban is, egy ideig pedig még utána is erről beszélt a világ. Egy szeretnivaló, tehetséges, küzdő horvát válogatottról.

Hozzátett-e ez a horvát imázshoz? Lehet-e ez a horvát országmárka eleme? Gondolunk-e mást Horvátországról ezek után? A sport, minek után tömegeket ér el, remek fórum az országimázs alakítására, de kérdés, hogy van-e értelme ezzel a területtel foglalkozni, megfelelő eredményeket tudnak-e vele elérni az országmárka alkotói, kell-e különböző célcsoportokat is figyelembe venni és differenciált marketingstratégia mentén kommunikálni velük. A tanulmányban feldolgozott téma kétségtelenül mindennapi és aktuális, annak tudományos vetülete az országmárka- és országimázs-irodalomban keresendő, jelen tanulmány ezt vizsgálja meg.

2. Országmárka és országimázs

Napjainkban egyre gyakrabban foglalkoznak a helymarketinggel, azaz a helymárkák felépítésével és a helyimázsok alakításával. Ebben az értelmezésben a hely mindig valamiféle földrajzi egység, régió, ország, vagy éppen település.³ Az országimázs fogalmát Kotler és szerzőtársai⁴ az adott országról kialakult nézetek, hitek, vélemények összességéként definiálják. Minden országnak van imázsa, amely nem statikus, hanem folyamatosan változik és változtatható; alakulása lehet spontán, vagy épp tudatosan irányított is – utóbbi esetben kiemelkedő szerepe van a marketingnek, az országmárkázásnak, hiszen az imázsalakítás tudatossága az országmárkázásban rejlik. Tehát a külső oldalon felépítünk egy márkát, amely – megfelelő pozicionálással – imázsként képződik le a fogadóban. Mint minden imázstípus, az országimázs is multidimenzionális fogalom; az időbeliség szempontjából meglévő (current) és kívánatos (wish) imázst különböztetünk meg, irányultsága szerint pedig belső (self-/ön-)

és külső (mirror/tükör-) imázsról kell szót ejteni. Utóbbi kategorizálás igen fontos a vizsgált téma tekintetében, gyakorlatilag ugyanis a belső imázs alatt az identitást, külső vetületként pedig azt a képet értjük, amely másokban él egy országról.^{5,6}

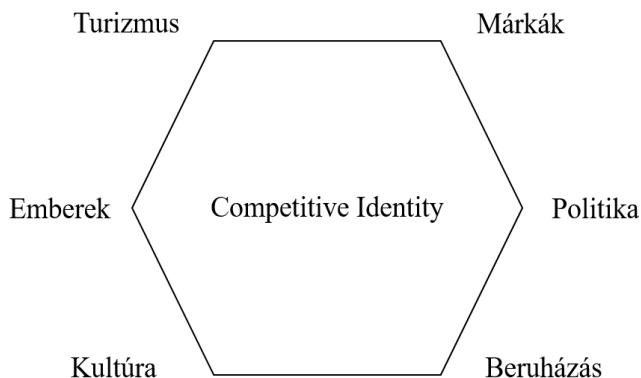
Szeles⁷ szerint a belső, azaz a self-imázs kialakulását és fejlődését nemcsak a szociális környezet és egyéni helyzet, hanem a csoporthovatartozás is befolyásolja. Úgy tartja, hogy az országgépformálás kiindulópontját a szilárd és pozitív nemzettudat, önkép képezi, és ehhez kapcsolódóan hangsúlyozza az állampolgárok motiválásának szükségességét adott magatartásminták és a nemzeti büszkeség felélesztése útján is, mindezek ugyanis a magatartásokra és cselekedetekre hatnak, a legmarkánsabb országgép-formáló tényezőkre. Egy adott országról alkotott belső imázs nyilvánvalóan sokkal bővebb, mélyebb, több információt foglal magában, és egyúttal vélhetőleg érzelmesebb jellegű is, mint az ugyanarról mások által megélt külső imázs, hiszen az emberek a saját nemzetüket mindig jobban ismerik, mint másokét, különösen, ha valami olyan helyről kell gondolniuk valamit, ahol még sohasem jártak. Sokszor épp a keringő sztereotípiák alapján ítélünk meg egy országot, hiszen a személyes tapasztalat mellett a szóbeszédnek éppoly erős befolyásoló szerepe lehet az országgép kialakulásában. Számítalan olyan tényező játszhat ebben szerepet, amelyek adottságok, és ebből kifolyólag nem tudunk rajtuk változtatni; többek között a történelem, a kulturális és történelmi örökségek, a nemzeti folklór, a társadalmi hagyományok és szokások, a turisztikai jelleg, vagy épp a földrajzi adottságok.

2.1. Az Anholt-féle országmárka hexagon

Anholt⁸ úgy tartja, hogy egy jó országmárka soft power-t, azaz puha erőt jelent az országok közötti versenyben. Míg Kotler és Gertner⁹ megfogalmazza, hogy egy jó országmárka mindenekelőtt versenyképesség, Anholt¹⁰ a versenyképes identitás fogalma alatt a márkamenedzselés és a diplomácia, kereskedelem, befektetés, turizmus és az export elősegítésére irányuló törekvések szintézisét érti. Elmélete szerint hat alapvető terület van, amelyek mentén a nemzeti imázs kialakul – a Nation Brand Hexagon értelmezésében az ország márkaértékét ez a hat terület határozza meg. A nemzetmárkázás fogalmát épp azokból az okokból kifolyólag értelmezte tovább, amelyeket korábban már említettem – az országmárkázás, s ezzel egy pozitív imázs kialakítása egy ország esetében rendkívül komplex folyamat, mivel Anholt szerint a tisztán marketing-alapú imázsjavítás, amely javarészt kommunikációs aktivitásokat foglal magában, nem biztos, hogy elég ahhoz, hogy egy ilyen lassan vánszorgó

folyamatot pillanatok alatt fel tudjunk gyorsítani. Az országokról az emberek fejében kialakult nézetek, hitek, benyomások és vélemények, legyenek azok akár kognitív, akár affektív alapúak, igen lassan változnak, hiszen egy pozitív imázskampány nem fog egy csapásra megsemmisíteni néhány évtizedek óta élő sztereotípiát egy országról vagy népéről. Arról nem is beszélve, hogy – miként a korábbiakban láthattuk – az országimázs, minden igyekezetünk ellenére sem tartható az ellenőrzésünk alatt, hiszen alapvetően szubjektív értelmezésű, így beláthatatlan mennyiségű befolyásoló tényező alakíthatja. Sőt, Anholt¹¹ kifejezetten úgy fogalmaz, hogy 15 évnyi kutatás alapján meg kellett állapítania, az országokat az alapján ítélik meg, amit csinálnak, és nem az alapján, amit mondanak magukról. Épp ezért véli úgy, hogy inkább versenyképes identitás kialakítására kell koncentrálni, amely hat különböző területen fogja bebizonyítani az országról azt, hogy pozitív megítélést érdemel (már amennyiben ez tényleg így van). Ezt a modellt tehát először Nation Brand Hexagonnak nevezte el (noha korábban már volt egy Nation Brand Pentagonja is), majd később a Versenyképes Identitás Hexagonjává keresztelte át. Úgy tartja, hogy mind a hat dimenzió együttes változtatására van szükség ahhoz, hogy az országimázs meg tudjon mozdulni, hogy az országtól kialakult kép javulni tudjon. Tudatos koncepciót ajánl, arra épít, hogy egy ország kormányának világos, jó elképzelése van arról, hogy mi is valójában az országa, és milyenné akarja azt fejleszteni. „A CI (Competitive Identity) egy olyan új modell, amely a nemzeti versenyképesség segítésére szolgál egy globalizált világban.”¹² A CI hatszöveget a korábbihoz képest pontosítva a következő dimenziók mentén értelmezi: turizmus, márkák, politika, beruházás, kultúra, emberek (1. ábra).

1. ábra: A versenyképes identitás hexagon
Figure 1.: Competitive Identity Hexagon

Forrás: Anholt, Simon (2007): Competitive Identity – The New Brand Management for Nations, Cities and Regions. Palgrave Macmillan, Basingstoke. p. 26.

Turizmus. Az idegenforgalmi promóció, valamint az első kézből kapott tapasztalat többnyire a legnagyobb fajsúlyú terület egy ország márkázása során, mivel az országok képzett idegenforgalmi szakemberei, a turisztikai szövetségek költségei kifejezetten az ország értékeinek felsorakoztatására irányulnak. Reklámokat, prospektusokat, filmeket minden ország készít, a bemutatott tájak, zenék, épületek kiemelt szerephez jutnak. A turisztikai fókuszú kommunikáció az ország legitim bemutatkozásának módja, hiszen amellett, hogy eredeti célja szerint egy úti célt hivatott bemutatni, tulajdonképpen bármilyen imázsalkító információt továbbítani tud a globális közönségnek. Megmutathatja az ország tájait, milyen emberek élnek ott és hogyan élnek, milyen klíma, gasztronómia vagy épp kultúra övezi a mindennapjaikat. Mindez még akkor is pozitívvá alakíthatja az országimázszt, ha az egyébként a legtöbb potenciális turista számára anyagi szempontból elérhetetlen. A turizmusnak egy lépéssel később is rendkívüli szerepe lehet az imázsalkításban, hiszen lehetővé teszi, hogy az odaérkező külföldiek első kézből ismerhessék meg az országot, akár megkérdőjelezve a korábban kialakult képet magukban. És természetesen mindez fordítva is megtörténhet.

Márkák. A termékek, amelyeken a konkrét származási hely kerül megjelenítésre, voltaképp nagykövetei egy országnak.

Politika. Egy ország kormányának politikai döntései, világpolitikai szerepe, nemzetközi szervezeti tagsága, valamint a belpolitikájáról kialakított kép is befolyásolja az ország imázsát, építheti vagy rombolhatja az országról vagy épp a nemzetről kialakított képet.

Beruházás. Egy ország filozófiája, hozzáállása a külföldi befektetésekhöz befolyásolja, hogy az emberek hova vinnék szívesen a pénzüket, hol telepednének le. Ez a pillér a nemzetközi vállalatok megjelenése kapcsán is lényeges lehet, de ezt ma már az Európai Unióban a szabad munkaerő áramlása, az emberek általában is nagyobb mobilitása szélesebb körben is fontossá tette.

Kultúra. A technológia fejlődésével a hozzáférhető információ mennyisége nőtt és terjedése felgyorsult, így az országok egyre inkább hasonlónak válnak egymáshoz – Anholt szerint egy ország számára az igazi egyedi versenyelőnyt, USP-t a kultúra jelenti, mert az lemásolhatatlan, hiszen az épületek, táncok, festők, zenészek, filmkészítők, sportesemények egy országnak sajátjai, és imázsának kialakításában valós brandeket jelentenek. Közvetítik az ország múltját és jelenét összekötő hidakat, az ország lakóinak spirituális és intellektuális értékeit és eredményeit. A kultúra sokkal stabilabb közvetítője egy nemzet identitásának az üzleti jegyet, s egyúttal a profitorientáltságot magukon viselő nemzeti termékeknél.

Emberek. Ez a terület egyrészt az ország ismert személyeit, sportolóit, politikusait, színészeit foglalja magában, másrészt pedig magukat a helyi lakosokat és az ő viselkedésüket hangsúlyozza. Egy ország népe közvetítője annak, mennyire vendégszerető az ország, mennyire jól neveltek, elfogadóak, alkalmazkodóak a lakosai, vagy épp mennyire könnyű velük az együttműködés különböző területeken. Ők is hírvivői egy ország márkájának, hiszen adott esetben akár épp a diaszpórában élők vagy a turisták lehetnek azok, akik viselkedése, milyensége alapján elképzelnek egy országot, amelyet talán maguk sose láttak.

2.2. A nemzeti identitás

Anholt¹³ szerint az országmárka a nemzeti identitás materiális, erős, kommunikált formája. Az ember alapvető igénye, hogy biztonságban és boldogan éljen azokban a közösségekben, amelyeknek élete során tagjává válik, legyenek azok az élet bármely területén. „Az identitás azonoságtudatot jelent, az egyén közösségekben elfoglalt helyét.”¹⁴ Az identitásformálás alapja, hogy az önazonosság mindig a másokkal szembeni összehasonlítás során születik meg, tehát ahhoz, hogy a ’ki vagyok én?’ kérdést meg tudjuk válaszolni, mindenekelőtt a ’ki nem vagyok?’ kérdést kell feltennünk magunknak.¹⁵ Mindebben pedig megkérdőjelezhetetlen szerepe lehet a csoporttörténetnek – mindazon élményeknek, emlékeknek, amelyekben egy csoport tagjai osztoznak. A csoport története hordozza azokat a tapasztalatokat, értékeket, normákat, amelyeket az idők folyamán kialakítottak; a csoporton belüli és más csoportokkal megélt vízályaikat, győzelmeik felett érzett örömeiket, veszteségeik felett érzett fájdalmaikat.¹⁶ Az országok nemzeti identitásukat történelmük során azért alakították ki, hogy egységet képezzenek és a többi néptől megkülönböztethetővé váljanak – szociológiai szempontból viszont pont ez a kialakult nemzeti identitás van hatással a nemzet fejlődésére, történelmére, ugyanakkor társadalmi konfliktusok kialakulásához is vezethet.

Horvátország története különösen érdekes ilyen szempontból, hiszen a XX. század végéig többet volt más népek országának része, mint amennyit önálló volt, a teljesség igénye nélkül említve az avar vagy a szláv törzseket, a törököket, az osztrákokat és magyarokat, aztán a jugoszláv egység különböző alakulatait. Önállóságát 1991-től élvezheti, közel három évtizede, amely időszak egy polgárháborúval kezdődött, majd hosszú ideig annak következményei által mérgeződött, a horvátok sorsát ez az időszak a mai napig áthatja,¹⁷ ahogy azt majd a későbbiekben a tanulmányban bemutatott terület kapcsán is láthatjuk. A témával foglalkozó szakvélemények megegyeznek abban, hogy Horvátország identitását

különböző népekhez, országokhoz való tartozás alatt is képes volt megőrizni és felépíteni nyelvi, kulturális kincseit, tradícióit, nemzeti összetartását. Kale¹⁸ úgy tartja, hogy Horvátország mindig is az európai közösséghez tartozott már a kereszténység felvétele óta, míg Novosel¹⁹ szerint emellett azért vitathatatlan, hogy az ország a közép-európai, a mediterrán és a bizánci kultúra keveredése; Európa, a Mediterráneum és a Balkán határán. Új imázsa a jugoszlávizmus elleni sikeres védelem és a nemzeti büszkeség alapjaira épül, a fordulópont a függetlenség kivívása volt, amikor megszületett a parlamentáris demokrácia, megváltozott a társadalmi környezet, lekerült a jugoszláv testvériség maszkja, és megmaradtak az emberek etnikai, identitásbeli különbségei. A horvátok közös álma kétségtelenül a független Horvátország volt hosszú évszázadok óta, és az újjászületéskor megerősített identitás, a 'horvátság', bizonyos nézetek szerint leginkább a 'nem szerb' jelzővel vált egyenértékűvé.^{20, 21} Ezzel határolódtak el a Balkántól, amelyet a katolikus valláson túl azzal is indokolnak, hogy a horvát hivatalos nyelv azon területek nyelve, amelyek soha nem voltak keleti befolyás alatt, a horvát nem cirill, hanem latin betűs írás, és a megőrzött hagyományok is inkább a nyugathoz kötődnek, mint a keleti kultúrákhoz.

Meg kell azonban különböztetnünk néhány fogalmat egymástól. A hazaszeretet, a patriotizmus, a nacionalizmus és végső soron a szovinizmus nem összekeverendő fogalmak.^{22, 23} A hazaszeretet és patriotizmus a saját nemzettel, a hazával való emocionális kötődést jelenti, a nemzet különböző jellemzőin alapszik, úgymint a történelmen, a nyelven, a kultúrán, a politikán, a hagyományokon vagy a sporton. A hazaszeretet alapvetően Közép-Európában az értelmiségi középosztály liberalizmusából és nacionalizmusából fejlődött ki, és a francia forradalommal (1789) áttevődött a társadalom egészére. Pozitív konnotációjú fogalom, amely mögött az áll, hogy a hazaszerető anélkül azonosítja magát a nemzetével és a hazájával, hogy más nemzeteket lekicsinyelne – utóbbi a nacionalizmus, a szovinizmus jellemzője. Az is megfigyelhető, hogy a hazaszeretet a 21. századi gazdasági válság idején a fejlett nemzetek fegyvere lett (pl. a *Du bist Deutschland* kampány Németországban).²⁴ De hogyan is jelenik meg mindez 2018 nyarán a futball-világbajnokság idején? Ehhez mindenekelőtt meg kell ismernünk a horvát labdarúgás sajátosságait.

3. A horvát labdarúgás és az országmárka

Vitathatatlan, hogy Horvátország a sport révén nagy popularitásra tett szert, és sokan az ország nevét leginkább a sporthoz kötik – sokan Davor Šuker vagy épp Luka Modrić nevét említik, Toni Kukoč-ét, Goran Iva-

nišević-ét vagy Janica Kostelić-ét. A szakértők úgy tartják, hogy a sport a legtisztább és legpozitívabb promóciós eszköz, különösen, mert a sportesemények a tömegeket célozzák meg, a sportban minden ország játékosai egyforma eséllyel indulnak a győzelemért, mialatt ezek az események a nemzeti identitás jelentős kifejezőeszközei. 2003-ban Janica és Ivica Kostelić síelők felé irányult a figyelem, és a külföldi média úgy nyilatkozott róluk, hogy végre egy olyan horvát trade markot adtak az országnak, amely nem a romantikus, nosztalgikus érzéseken, hanem a valós teljesítményen alapszik. 2003-ban a horvát kézilabda-válogatott Lisszabonban világbajnokságot nyert, a futball-válogatott első látványos sikerét pedig az 1998-as franciaországi világbajnokság bronzérme hozta. A 2008-as adatok szerint a legismertebb horvát sportoló Janica Kostelić volt, második helyen volt a horvát futball-válogatott, a harmadikon Goran Ivanišević teniszező, őt pedig az 1992-ben olimpiai ezüstöt nyert kosárlabda-válogatott követte.²⁵ A labdarúgás kiemelkedik a sport országimázs-alkotásban jelentős területei közül, mivel ez a sportág vonzza a legnagyobb nézőközönséget, és egyébként épp ezáltal a szponzoráció legjobb területe is. A labdarúgás más sportágak szimbólumává is válhat, jó esetben a versenyszellem, a dinamizmus, a fegyelmezettség mind megmutatkozhatnak. Emellett erős érzelmi ösztönző, hiszen az együtt szurkolás élménye identitásképző is.

Ahogy a világon mindenhol, a futballt Horvátországba is az angolok hozták be. Az első mérkőzést 1873-ban játszották Rijekában, de ezen horvátok még nem vettek részt, a meccs a magyar MÁV-dolgozók és az angol gyári munkások között zajlott, a Rijeka-Karlovac vasútvonal felavatásakor. Ahogy Horvátország szlavóniai területein nőtt az angol munkások száma, úgy nőtt a térség sport iránti érdeklődése is – az első horvátok által jegyzett összecsapást 1880-ban Županjában játszották. 1903-ban létrejöttek az első horvát labdarúgóklubok Zágrábban, 1907-ben pedig az első válogatott-mérkőzést is lejátszották Prágában. Nem sokkal később megalapították a Horvát Labdarúgószövetséget, a második világháború után pedig a Jugoligában játszottak a játékosok, a legerősebb csapatok a Hajduk Split és a Dinamo Zagreb voltak. Ahogy a történelmi Jugoszlávia politikai feszültségei nőttek, úgy lettek egyre komolyabbak az etnikai feszültségek is a népek között, ennek pedig egy lehetséges megmutatkozási terepe volt a gyepe, vagy épp a lelátó. 1990 májusában a zágrábi Maksimir stadionban megrendezett Dinamo Zagreb – Crvena Zvezda Beograd mérkőzésen a két csapat szurkolótáborára, a Bad Blue Boys és a Delije egymásnak esett, majd ezt követték a játékosok is.²⁶ Hasonló incidens történt 1990 szeptemberében is, amikor a Hajduk és a Partizan szurkolói kerültek összetűzésbe egymással. Az utolsó jugoszláv

színekben lejátszott mérkőzés a Dinamo-Crvena Zvezda elmaradt meccse után egy hónappal került megrendezésre a Maksimirban, ahol Jugoszlávia és Hollandia válogatottjai játszottak barátságos mérkőzést, amelyet nemcsak, hogy 2 : 0-ra a hollandok nyertek, de 20 ezer jugoszláv a lelátóktól a hollandoknak szurkolt, sértegette a játékosokat és bojkottálta a jugoszláv himnuszt. Horvátország ekkor a zavaros helyzetet kihasználva megalapította a horvát válogatottat, és ugyan az ország csak 1991 szeptemberben vált hivatalosan önállóvá, ők az 1990 októberében az USA ellen játszott mérkőzést tartják a horvát futball kezdetében. Azóta a horvát válogatott (Vatreni) öt Európabajnokságon és öt Világbajnokságon vett részt, 1998-ban a Világbajnokság bronzérmesei, 2018-ban az ezüstéremmel tértek haza. Luka Modrić, a 2018-as ezüstérmes válogatott csapatkapitánya, a Real Madrid középpályása (2011–) 2018-ban a Világbajnokság legjobb játékosa, az UEFA és a FIFA szavazásán az év férfi labdarúgója és övé az Aranylabda is.²⁷

A horvát labdarúgás, mint az identitás kifejezője része lehet az országmárkának és része lehet az országimázsnak is. Identitásképző erejét mi sem bizonyítja jobban, minthogy önmagában a válogatott márkája, mint minden márka, közösségalkotó szereppel bír, köré márkaszcéna alakul, amely erős és környezetében hozzájárul az imázs alakulásához is. Az egy-egy ügy érdekében hihetetlen gyorsasággal formálódó közösségeknek pedig hatalma van, különösen akkor, ha a közösségi médiát használják csatornaként.²⁸ A horvát labdarúgás történetében is láthattuk, hogy a szurkolók milyen erős megnyilvánulásokkal reagálnak egy-egy eseményre, folyamatra, gyakorlatilag megmutatták azt a feszültséget, amelyet a horvát állam érzett, és utólag már azt is tudjuk, hogy mindez hova vezetett. Másrészt a sportolók is lehetnek érdekesek országmárka vagy épp országimázs szempontból, ahogy azt a fenti hexagonban is láthattuk, ráadásul mint ismert emberek, nekik is van márkaértékük – ők az úgynevezett hírességmárkák, celeb márkák, amelyek számos csoportosításban, számos márkaértékmérő modell mentén kerülnek listákba.²⁹ A fentiek alapján úgy feltételezhető, hogy lehet szerepe a sport területének egy országmárka felépítésében, és az országimázs alakulásában. Az alábbi empirikus kutatás során megvizsgáltuk azt, hogy az Anholt-féle hexagon elemei mennyire érvényesülnek egy országgép kialakulásában.

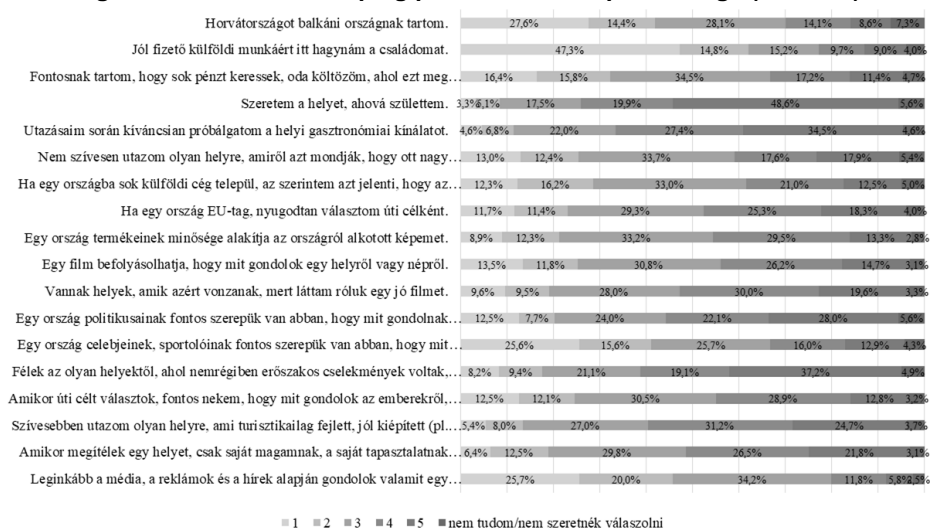
4. Az országimázst alakító tényezők vizsgálata

1085 fős online megkérdezést végeztünk 2018. április–májusában abból a célból, hogy a magyar lakosság turizmussal kapcsolatos beállítódását vizsgáljuk, generációs vetületben. A megkérdezés reprezentatív a 15–

74 éves magyar lakosságra nem, korcsoportok (10 éves végezzük el: először az elsődleges (gyakorisági) elemzéseket mutatjuk be, melyeket a demográfiai háttérelvezések követnek. Ennek során statisztikai módszerekkel vizsgáljuk, intervallumok) és a lakóhely régiója alapján. Az eredmények feldolgozását két részben, hogy az egyes demográfiai csoportok az egyes kérdésekre adott válaszaiban vannak-e statisztikailag igazolható (ún. szignifikáns) eltérések. Az elemzésbe bevont változók: nem, generációk, lakóhely településtípusa, iskolai végzettség foka, jövedelmi helyzet szubjektív megítélése.

A fentiekben említett hexagon dimenzióit attitűdállítások mentén vizsgáltuk, ötfokozatú skálát alkalmazva (ahol 1 jelentette, hogy a válaszadó egyáltalán nem ért egyet az adott állítással, 5 pedig, hogy teljes mértékben egyetért). A 2. ábrán látható az attitűdállításokkal való egyetértés a válaszok százalékos megoszlásában.

2. ábra: A helymárkát és a helyimázst alkotó tényezők (n = 1085)
Figure 2.: Factors developing place brand and place image (n = 1085)

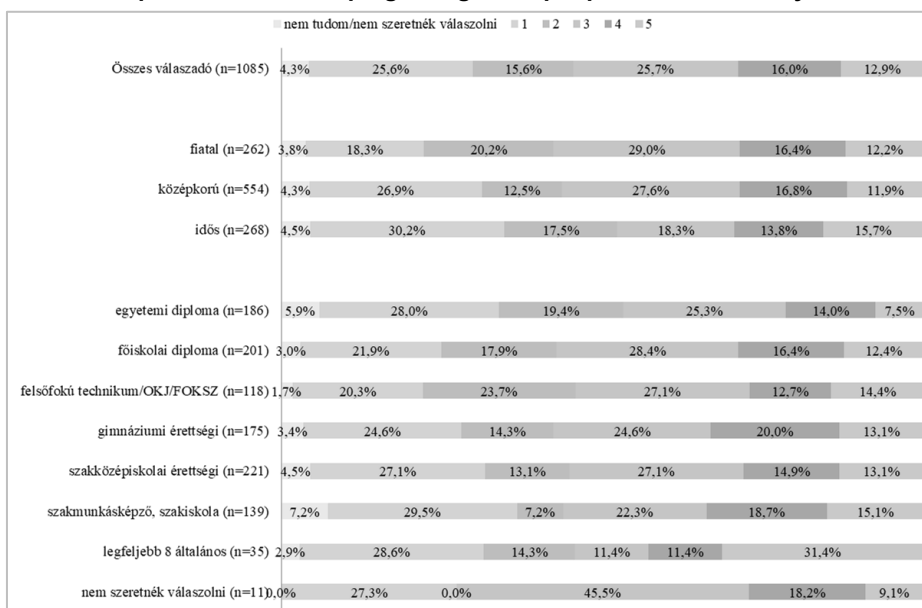
Forrás: saját szerkesztés

A tanulmány szempontjából kiemelendő az „Egy ország celebjének, sportolójának fontos szerepük van abban, hogy mit gondolnak az emberek az adott országról” állítás. Az ezzel való egyetértés tekintetében a generációk és az iskolai végzettség kapcsán figyelhető meg összefüggés (3. ábra). Ennek értelmében minél magasabb a végzettsége valakinek, annál kevésbé gondolja, hogy a celebek és sportolók lennének az ország megítélésének alakítói. A fiatalok és a középkorúak e tekintetben inkább közepe húznak válaszaikkal, az idősek pedig a végleteket, azaz az 1-es és

az 5-ös skálaértéket jelölték meg. A két véglet között a fiatal generáció tagjai inkább az egyetértés felőli értékeket jelölték, a középkorúak pedig inkább az alacsonyabb értékeket. Az állítások között összességében ez az attitűdállítás az utolsó előtti a sorban az átlagokat tekintve (átlag = 2,74; szórás = 1,37; n = 1039), amely alapvetően azt mutatja, hogy ez nem feltétlenül erős befolyásoló tényező egy ország imázsának alakulásában. Akiket viszont megérintenek ezek a témák a véleményalkotásuk során, azok inkább a fiatalok és az alacsonyabb végzettségűek. Kiemelendő, hogy a kutatás nem kifejezetten Horvátországgal foglalkozott, általános eredményeket az egy orszáгимázs alakulásáról, de reprezentatív mintán, így következtetések levonhatók az eredményekből.

3. ábra: A helymárkát és a helyimázst alkotó tényezők (n = 1085) az „Egy ország celebjének, sportolójának fontos szerepük van abban, hogy mit gondolnak az emberek az adott országról” állítás háttérelmzése
Figure 3.: Factors developing place brand and place image (n = 1085) background study about the statement „Celebrities and sportsmen have important role in shaping thoughts of people about a country”

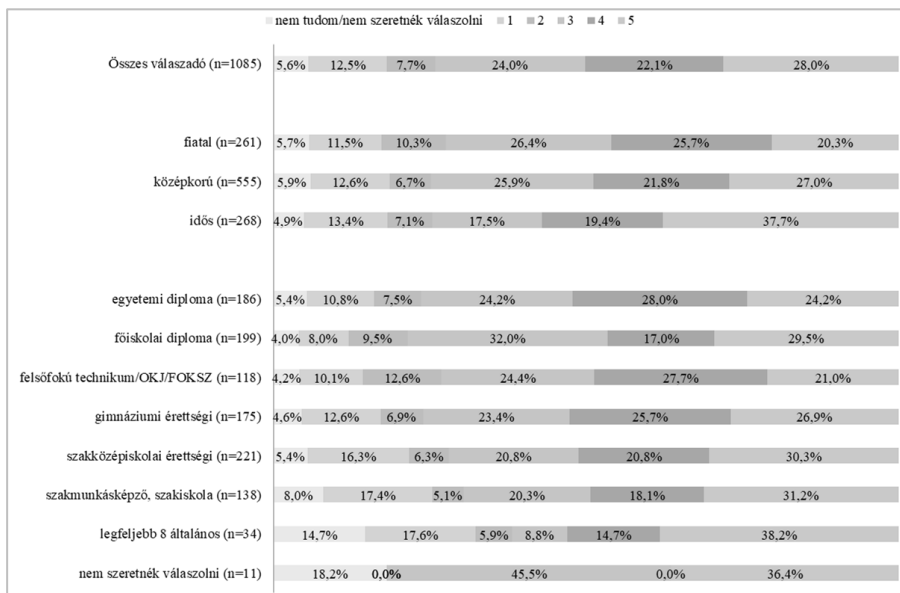

Forrás: saját szerkesztés

Van viszont egy másik aspektus, amire érdemes odafigyelni, különösen az ismertetett esettanulmány kapcsán – ez az „Egy ország politikusainak fontos szerepük van abban, hogy mit gondolnak az emberek egy országról” (4. ábra).

4. ábra: A helymárkát és a helyimázst alkotó tényezők (n = 1085)
az „Egy ország politikusainak fontos szerepük van abban, hogy mit gondolnak
az emberek az adott országról” állítás háttérelmezése

Figure 4.: Factors developing place brand and place image (n = 1085)
background study about the statement „Politicians have important role in
shaping thoughts of people about a country”

Forrás: saját szerkesztés

A megkérdezés eredményei alapján itt is megállapítható, hogy az alacsonyabb végzettségűeket érinti meg az ilyen közszereplő, mint influencer, ugyanakkor az idősebbekre hat inkább, mintsem a fiatalokra. Ebben az esetben is ez a két tényező, tehát a legmagasabb iskolai végzettség és a generációhoz való tartozás kapcsán volt kimutatható szignifikáns kapcsolat.

Az attitűdállítást bekapcsolását pedig az indokolja, hogy a 2018-as horvát VB-szereplés kapcsán még egy emblematisztikus személlyel volt tele a világsajtó – Kolinda Grabar-Kitarović horvát államfővel. Az elnökszszonyt 2015-ben választották meg, a HDZ tagjaként Ivan Sanader után ő a „kellemes arc”, konzervatív, hősies, hazaszerető értékeket vall. Sok politikustársával és elődjével szemben igazán nemzetközi személyiség, külföldi oktatásban vett részt, így remekül beszél angolul, korábbi magas NATI-pozíciót töltött be, nemcsak ő az első női elnök, de a legfiatalabb is. A nép szereti, mert azokat az értékeket képviseli, amelyeket a választók nagyja is: a haza és az egyház tiszteletét. A sajtót és a közösségi médiát a világbajnoki mérkőzések kapcsán bejárták a róla szóló hírek és fotók, egy híján ott volt az összes meccsen épp ugyanolyan szurkolói öltözékben, mint a többiek, a saját költségén utazott és az angol–horvát

mérkőzésen azért nem volt jelen, mert egy NATO-csúcson volt – ahol kijelentette, hogy Horvátország meg fogja nyerni a világbajnokságot. Büszke, hazaszerető fellépése alapvetően szimpatikus, ugyanakkor nyilván okos énmárka-építés is volt. Sikerét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a döntő napján több mint 250 ezer említést kapott a közösségi médiafelületeken (90%-ban pozitívakat), nagyjából 25%-kal többet, mint a csapatkapitány és ma már sokdíjas játékos, Luka Modrić.^{30, 31, 32, 33, 34, 35}

5. Következtetések

A 2018-as világbajnokság ezüstérmével járó médiaszereplés valószínűsíthetően hozzájárult Horvátország felismerhetőségéhez a világban. A horvát labdarúgóválogatott Oroszországból tehetséges, szívvel játszó, őszinte és szerény csapatként hozta haza az ezüstérmet, amely talán pozitívan tudott hozzájárulni ahhoz a képhez, amelyet az emberek Horvátországról kialakítottak magukban. A világbajnokság milliókat inspirált 2018 nyarán Horvátországban és a diaszpórában, főként a hazaszeretet mentén építve ezt a közösséget. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy megismerhettük a horvát játékosok élettörténeteit is az egyes mérkőzések között, azt, hogy Luka Modrić hogyan játszott először kisgyerekként a délszláv háború idején, milyen nehéz útja volt és, hogy ez a csapat a háború generációja. Maga a csapatkapitány mondta azt is a döntő előtt egy nappal egy sajtótájékoztatón, hogy a háború edzette őket ilyen keménnyé.^{36, 37} Hogy ne lenne ez szimpatikus... Ehhez csak hozzájárult a horvát elnökszponzor kitartása a csapat mellett, akár énmárkaépítés, akár nem, az mindenképpen becsülendő, hogy egy államfő is odaáll a csapat mellé egy ilyen fontos eseményen.

Azon a nyáron világszerte sokmillió horvát öltött piros-fehér kockás ruhát és énekelte egy hangon a himnuszt, irigylésre méltó összetartást mutatva. A nemzeti büszkeség, a valahova tartozás érzése a nemzeti identitást erősítik, Skoko^{38, 39, 40} szerint a háború óta most van először esély arra, hogy ismét optimistán, nemzeti értékeken alapulva összeálljon a nemzet. A tanulmányban bemutatott empirikus kutatás ugyan nem épp a sportolók jelentőségét mutatja, erősebben jelenik meg a politikusok szerepe az országimázs alakításában, ha a feldolgozott esetet tekintjük, ugyanakkor az írások és főként online médiamegjelenések mégiscsak ennek a jelenségnek a relevanciáját bizonyítja. Megjegyzendő, hogy az empirikus kutatásoknak voltak korlátai, hiszen nem kifejezetten Horvátországra fókuszálva történt a megkérdezés, és annak ideje is a világbajnokság előtt volt, így ezek megismétlése, szűkített spektrumú vizsgálata további kutatási irányt jelentenek. A következő sikeres horvát sport-sikerekre pedig talán nem kell majd ismét húsz évet várni.

JEGYZETEK/NOTES

1. A kutatás az Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program, EFOP-3.6.1-16-2016-00004 „Átfogó fejlesztések a Pécsi Tudományegyetemen az intelligens szakosodás megvalósítása érdekében” című projektjének támogatásával készült. A kutatás az Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program, EFOP-3.6.2-16-2017-003: „Sport-, Rekreációs- és Egészséggazdasági Kooperációs Kutatóhálózat létrehozása” című projektjének támogatásával készült.
2. <https://www.slobodnadalmacija.hr/novosti/hrvatska/clanak/id/556541/ovakav-docek-se-ne-pamti-vatrene-je-u-zagrebu-docekalo-ukupno-pola-milijuna-ljudi> (letöltés: 2018. 06. 19.)
3. Piskóti István (2012): Régió- és településmarketing. Marketingorientált fejlesztés, márkázás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
4. Kotler, Philip–Donald Haider–Rein, Irving (1993): Marketing places: Attracting Investment, Industry and Tourism to Cities, States and Nations. Free Press, New York.
5. Sándor István (1997): A marketingkommunikáció kézikönyve. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Marketing tanszék Marketingkommunikáció Alapítvány, Budapest.
6. Papp-Váry Árpád Ferenc (2007): Az országmárkázás szerepe és hatásai: országimázs a kibővült Európai Unióban. Doktori Disszertáció. Nyugat-Magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Gazdasági Folyamatok Elmélete és Gyakorlata Doktori Iskola, Sopron.
7. Szeles Péter (2001): A hírnév ereje – Arculatelmélet. Alapítvány a public relations fejlesztéséért, Budapest.
8. Anholt, Simon (2005): Brand New Justice – How Branding Places and Products Can Help the Developing World. Elsevier Butterworth Heinemann, Oxford.
9. Kotler, Philip–Gertner, David (2002): When a Country Becomes a Brand and a Product. Lubin Working Research, Summer 1. and 4.
10. Anholt, Simon (2007): Competitive Identity – The New Brand Management for Nations, Cities and Regions. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
11. Anholt (2005).
12. Anholt (2007): 3. old.
13. Anholt (2007).
14. Pataki Ferenc (1987): Identitás, személyiség, társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései. Akadémiai székfoglaló 1986. 02. 13. Akadémiai Kiadó, Budapest. 9. old.
15. Tajfel, Henry–Turner, John (1986): The social identity theory of intergroup behavior. In: Worchel, S.–Austin W. G. (szerk.): Psychology of intergroup relations. Nelson-Hall, Chicago.
16. László János (2005): A történetek tudománya: Bevezetés a narratív pszichológiába. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
17. Gerdesics Viktória (2017): Horvátország (ország)imázsa az EU-csatlakozás időszakában: Balkán vagy Európa? Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar.

18. Kale, Edward (1999): Hrvatski kulturni i politički identitet. PanLiber, Osijek.
19. Novosel, Peter (1991): Europa 92. i Hrvatska 91. Novinarstvo i Europa 92. Alinea, Zagreb.
20. Sokcsevits Dénes (2011): Horvátország. A 7. századtól napjainkig. Mundus Novus Könyvek, Budapest.
21. Šram, Zlatko (2010): Etnocentrizam, percepcija prijetnje i hrvatski nacionalni identitet. Migracijske i etničke teme. no. 2. pp. 113–142.
22. Skoko, Božo: Država kao brend – upravljanje nacionalnim identitetom, Matica Hrvatska, Zagreb, 2009. str. 15–42.
23. Garde, Paul (2008): Balkáni beszéd (szavakról és smberekről) Kairosz Kiadó, Budapest.
24. https://en.wikipedia.org/wiki/Du_bist_Deutschland
25. Skoko, Božo–Vukasović, Igor (2008): Organiziranje međunarodnih sportskih događaja kao promotivni i ekonomski alat države. Tržište. vol. 20. no. 2. pp. 211–230.
26. <https://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Sukob-Delija-i-Bad-Blue-Boys-a-kod-motela-Plitvice/479555>
27. Rogić, Marijan (2008): Hrvatsko nogometno predstavništvo 1940–2008. Hrvatski nogometni savez, Zagreb.
28. Töröcsik Mária (2017): Self-marketing. Személy és marketing kapcsolatok. Akadémiai Kiadó, Budapest.
29. Németh Péter (2017): Ismert emberek márkaérték mérése. In: Töröcsik Mária (2017): Self-marketing. Személy és marketing kapcsolatok. Akadémiai Kiadó, Budapest. p. 62–86.
30. <https://www.tportal.hr/showtime/clanak/sramota-na-zatvaranju-prvenstva-dok-je-gnasa-predsjednica-kisnula-putin-i-macron-skrivali-su-se-ispod-kisobrana-foto-20180715> (letöltés: 2018. 06. 19.)
31. <https://www.tportal.hr/showtime/clanak/kako-je-kolinda-grabar-kitarovic-ukrala-sou-i-postala-najveca-zvijezda-finala-foto-20180716> (letöltés: 2018. 06. 19.)
32. <https://100posto.hr/news/gospoda-kolinda-nikako-da-shvati-da-nam-ne-treba-ni-zabavljacica-ni-freneticna-navijacica-vec-predsjednica-nazalost-nista-nije-naucila-od-gospodina-dalica> (letöltés: 2018. 06. 19.)
33. <https://www.obavjestajac.hr/1436924/umjesto-zgrazanja-predsjednica-je-privukla-simpatije> (letöltés: 2018. 06. 19.)
34. <https://www.vecernji.hr/vijesti/kolinda-grabar-kitarovic-spomenuta-u-25-posto-vise-vijesti-nego-modric-1258665> (letöltés: 2018. 06. 19.)
35. <http://predsjednica.hr/stranica/5/> (letöltés: 2018. 06. 19.)
36. <http://www.penamadridista.hu/hirek/2017/10/20/luka-modric-haborus-menekultbol-vilag-legjobb-koze/> (letöltés: 2018. 06. 19.)
37. https://index.hu/sport/futball/2018/vb/2018/07/14/luka_modric_vb-sajtotajekoztato_delszlav_haboru/ (letöltés: 2018. 06. 19.)
38. <https://miportal.hr/2018/07/16/dr-sc-bozo-skoko-devet-milijuna-hrvata-i-njihovih-potomaka-disu-kao-jedno-tijelo/> (letöltés: 2018. 06. 19.)

39. <http://www.glas-slavonije.hr/368689/11/Uspjesi-u-sportu-vracaju-nam-nadu-i-optimizam>
40. http://www.bozoskoko.com/hrvatski/detalji-vijesti_14/zajednistvo-samo-u-sportu-i-ratu_294/

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Anholt, Simon (2005): Brand New Justice—How Branding Places and Products Can Help the Developing World. Elsevier Butterworth Heinemann, Oxford.
- Anholt, Simon (2007): Competitive Identity – The New Brand Management for Nations, Cities and Regions. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Garde, Paul (2008): Balkáni beszéd (szavakról és emberekről) Kairosz Kiadó, Budapest.
- Gerdesics Viktória (2017): Horvátország (ország)imázsa az EU-csatlakozás időszakában: Balkán vagy Európa? Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar.
- Kale, Edward (1999): Hrvatski kulturni i politički identitet. PanLiber, Osijek.
- Kotler, Philip–Gertner, David (2002): When a Country Becomes a Brand and a Product. Lubin Working Research, Summer 1. and 4.
- Kotler, Philip–Donald Haider–Rein, Irving (1993): Marketing places: Attracting Investment, Industry and Tourism to Cities, States and Nations. Free Press, New York.
- László János (2005): A történetek tudománya: Bevezetés a narratív pszichológiába. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Németh Péter (2017): Ismert emberek márkaérték mérése In: Töröcsik Mária (2017): Self-marketing. Személy és marketing kapcsolatok. Akadémiai Kiadó, Budapest. p. 62–86.
- Novosel, Peter (1991): Europa 92. i Hrvatska 91. Novinarstvo i Europa 92. Alinea, Zagreb.
- Papp-Váry Árpád Ferenc (2007): Az országmárkázás szerep és hatásai: országimázs a kibővült Európai Unióban. Doktori Disszertáció. Nyugat-Magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Gazdasági Folyamatok Elmélete és Gyakorlata Doktori Iskola, Sopron.
- Pataki Ferenc (1987): Identitás, személyiség, társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései. Akadémiai székfoglaló 1986. 02. 13. Akadémiai Kiadó, Budapest. 9. old.
- Piskóti István (2012): Régió- és településmarketing. Marketingorientált fejlesztés, márkázás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rogić, Marijan (2008): Hrvatsko nogometno predstavnštvo 1940–2008. Hrvatski nogometni savez, Zagreb.
- Sándor István (1997): A marketingkommunikáció kézikönyve. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Marketing tanszék Marketingkommunikáció Alapítvány, Budapest.

- Skoko, Božo–Vukasović, Igor (2008): Organiziranje međunarodnih sportskih događaja kao promotivni i ekonomski alat države. *Tržište*. vol. 20. no. 2. pp. 211–230.
- Skoko, Božo: Država kao brend – upravljanje nacionalnim identitetom, Matica Hrvatska, Zagreb, 2009. str. 15–42.
- Sokcsevits Dénes (2011): Horvátország. A 7. századtól napjainkig. *Mundus Novus Könyvek*, Budapest.
- Šram, Zlatko (2010): Etnocentrizam, percepcija prijete i hrvatski nacionalni identitet. *Migracijske i etničke teme*. no. 2. pp. 113–142.
- Szeles Péter (2001): A hírnév ereje – Arculatelmélet. Alapítvány a public relations fejlesztésért, Budapest.
- Tajfel, Henry–Turner, John (1986): The social identity theory of intergroup behavior. In: Worchel, S.–Austin W. G. (szerk): *Psychology of intergroup relations*. Nelson-Hall, Chicago.
- Törőcsik Mária (2017): Self-marketing. Személy és marketing kapcsolatok. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- <http://predsjednica.hr/stranica/5/> (letöltés: 2018. 06. 19.)
- http://www.bozorskoko.com/hrvatski/detalji-vijesti_14/zajednistvo-samo-u-sportu-i-ratu_294/ (letöltés: 2018. 06. 19.)
- <http://www.glas-slavonije.hr/368689/11/Uspjesi-u-sportu-vracaju-nam-nadu-i-optimizam> (letöltés: 2018. 06. 19.)
- <http://www.penamadridista.hu/hirek/2017/10/20/luka-modric-haborus-menekultbol-vilag-legjobb-koze/> (letöltés: 2018. 06. 19.)
- <https://100posto.hr/news/gospoda-kolinda-nikako-da-shvati-da-nam-ne-trebani-zabavljajica-ni-freneticna-navijajica-vec-predsjednica-nazalost-nistanije-naucila-od-gospodina-dalica> (letöltés: 2018. 06. 19.)
- https://en.wikipedia.org/wiki/Du_bist_Deutschland (letöltés: 2018. 06. 19.)
- https://index.hu/sport/futball/2018/vb/2018/07/14/luka_modric_vb-sajtotajekoztato_delszlav_haboru/ (letöltés: 2018. 06. 19.)
- <https://miportal.hr/2018/07/16/dr-sc-bozo-skoko-devet-milijuna-hrvata-i-njihovih-potomaka-disu-kao-jedno-tijelo/> (letöltés: 2018. 06. 19.)
- <https://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Sukob-Delija-i-Bad-Blue-Boys-a-kod-motela-Plitvice/479555> (letöltés: 2018. 06. 19.)
- <https://www.obavjestajac.hr/1436924/umjesto-zgrazanja-predsjednica-je-privukla-simpatije> (letöltés: 2018. 06. 19.)
- <https://www.tportal.hr/showtime/clanak/kako-je-kolinda-grabar-kitarovic-ukrala-sou-i-postala-najveca-zvijezda-finala-foto-20180716> (letöltés: 2018. 06. 19.)
- <https://www.tportal.hr/showtime/clanak/sramota-na-zatvaranju-prvenstva-dok-je-gnasa-predsjednica-kisnula-putin-i-macron-skrivali-su-se-ispod-kisobrana-foto-20180715> (letöltés: 2018. 06. 19.)
- <https://www.vecernji.hr/vijesti/kolinda-grabar-kitarovic-spomenuta-u-25-posto-vise-vijesti-nego-modric-1258665> (letöltés: 2018. 06. 19.)

CSEGE Gyula

PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola

PhD student

University of Pécs Faculty of Science Doctoral School of Earth Sciences,

Pécs, Hungary

gyulacsege@gmail.com

RENDÉSZETI SZERVEK A BIZTONSÁGI KIHÍVÁSOKKAL ÖSSZEFÜGGÉSBEN, AZ INFORMÁCIÓÁRAMLÁS TÜKRÉBEN

POLICE ORGANISM AND SAFETY CHALLENGES, IN MIRROR OF INFORMATION FLOW

ABSTRACT

In recent decades, policing has undergone major changes, with changes and expansion of the private sector and social needs, the reorganization of national security services and law enforcement agencies to a large extent affecting security levels.

My goal is to present the actors of private security and national security and the needs caused by social and security challenges, along with the security phenomena that accompany our day, such as change in law enforcement, terrorism, migration, and certain aspects of cyberspace in relation to information flow issues.

Kulcsszavak: rendészeti szervek, biztonsági kihívások, információáramlás

Keynotes: police organism, safety challenges, information flow

1. Bevezetés

A közelmúlt, illetve a jelen idők tapasztalatai és ez irányú kutatásai egyértelműen bizonyították, hogy a biztonsági és geopolitikai tekintetben is meghatározó kockázatok jelentős része, mint a szervezett bűnözés, az extrémizmusok, valamint a terrorizmussal kapcsolatba hozható személyek és csoportok kapcsolattartása, koordinációja és népszerűsítési iránya az internet használata felé tolódik, és vezető szerepre is az online csatornákon törekszik.¹

A kapcsolattartási metódusok mellett a tartalmak megosztása, adatbázisok használatának megváltozása során számos új tendencia mérhető, amelyre az elmúlt évek megemelkedett biztonsági kockázataival szembenező államoknak is válaszolniuk kell.²

A helyes és hatékony reakcióhoz és a felkészülés szükségességéhez át kell tekintenünk, milyen kérdések adódhatnak a vizsgált területtel kapcsolatban, hogyan állapítható meg, jelenleg milyen feladatok valósultak meg, és melyek azok a megnyugtató intézkedések, amelyekkel megállítható, korlátozható, illetve ellenőrizhető az online térben megosztott adatok segítségével folytatott támadásokra történő felkészülés, vagy a szélsőséges kommunikáció, továbbá a terrorcsoportok propagandája.³ Meg kell állapítanunk, melyek azok a felületek, melyek a biztonsági kockázatokkal kapcsolatos népszerűsítő weboldalak, amelyeken szükséges ellenőriznünk a videók, képanyagok, dokumentációk megosztását.⁴

Hogyan ellenőrizhetőek ezek a csatornák, miként lehet megállapítani, kik regisztráltak ezekre a felületekre, milyen lehetőség van az adatforgalom ez irányú monitorozására, milyen bűncselekményt követ el az, aki az interneten szándékozik szervezett bűnözői csoportokat fenntartani vagy támogatni, népszerűsíteni a szélsőséges ideológiákat, milyen oldalak és fórumok jelentek meg a korábbi elkövetett cselekményeknél.⁵ Hogyan lehet felkészülni a témához kapcsolódó kockázatokra, melyek azok a jogszabályi keretek, amelyek lehetőséget adnak ennek ellenőrzésére, hol végződik a magánszféra ebben az esetben, valamint meddig tart a jogszabályi védelem.

2. Napjainkban

A kockázatok felmérése érdekében szükséges vizsgálnunk a hazai képességeket, azt, milyen rendvédelmi szervek foglalkoznak-foglalkozhatnak jogszerűen a biztonsági kockázatok vizsgálatával a kibertér tartalmak monitorozásával.

A nemzetbiztonsági törvény⁶ alapján elektronikus tartalmak ellenőrzését jogszerű céllal és engedéllyel a nemzetbiztonsági kockázatok felderítése céljából az Alkotmányvédelmi hivatal, az Információs Hivatal, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, a Terrorelhárítási Információs és Bűnügyi Elemző Központ, a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, valamint a Terrorelhárítási Központ végezheti. A felsorolt szervek egyike sem nyomozó hatóság. Az ellenőrzés és az információ ebben a kérdéskörben nem minden esetben elégséges, ameddig nem tudjuk ezt megnyugtatóan feldolgozni, és az érintetteket bíróság elé állítani, meggátolni bűnözők kommunikációját, a szélsőséges ideológiák terjesztését, addig nem lehet megfelelő választ kiala-

kítani a felvetődő kockázatokra. A két területet azonban el kell választani egymástól. A kockázatok⁷ felmérése során más körülmények igazolásának szüksége, mint egy nyílt büntetőeljárás⁸ folyamán.

Fontos még a kérdéskör, és vizsgálatra szorul, hogy milyen változások szükségesek ennek ellenőrzésében annak megállapítására, hogyan hozhatók nyilvánosságra⁹ a kockázatosnak ítélt információk, hogyan lehet azokat a weboldalakat feltérképezni, amelyek külföldi szerverekről működnek, hogyan lehet ezek tartalmát megváltoztatni, vagy egyenesen hozzáférhetetlenné tenni. Ennél a kérdésnél a sajtóból is ismert Kuruc.info oldallal kapcsolatos intézkedések és lehetőségek nyújthatnak támpontot.¹⁰

A szervezett bűnözéssel, valamint a szélsőséges tevékenységgel, terrorizmussal kapcsolatos területen formálisan van nemzetközi együttműködés titkosszolgálati, rendvédelmi szinten, de gyakorlati megvalósulása az Európai Unió Biztonságtudományok Intézete vizsgálata alapján akadályokba ütközhet.¹¹

3. Hatáskör és illetékesség

A kérdést a vizsgált terület komplexitása tükrében első körben nemzeti titkosszolgálati szinten kell megközelíteni, az adatgyűjtést az erre jogosult szervek el tudják végezni jogszabályi lehetőségeik és technikai feltételeik alapján.

A jogszabályi felhatalmazás vizsgálatából kiindulva a nemzetbiztonsági törvény 5. §-a szerint az Alkotmányvédelmi Hivatal feladata Magyarország alkotmányos rendjének törvénytelen eszközökkel történő megváltoztatására vagy megzavarására irányuló leplezett törekvések felderítése és elhárítása.

Az alkotmányos rendet több irányból érhetik támadások, az annak megváltoztatására vagy megzavarására irányuló leplezett törekvések különböző formában és intenzitással jelentkezhetnek. Az alkotmányos rendet éppúgy veszélyeztethetik a szélsőséges vallási törekvések, mint a demokratikus jogrendet elutasító ideológiai alapon szerveződő, vagy erőszak alkalmazására kész csoportok. Az alkotmányos garanciák fenntartása fontos összetársadalmi érdek, így a jogalkotó az Alkotmányvédelmi Hivatal velük kapcsolatos információgyűjtő tevékenységéhez – a törvényben rögzített feltételek fennállása esetén – a titkosszolgálati eszközök és módszerek¹² alkalmazását is lehetővé tette.¹³

Az Információs Hivatal aktív szerepet vállal a terrorizmus elleni küzdelemre irányuló titkosszolgálati együttműködésben, amely során Magyarország részt vesz a szervezett bűnözéssel kapcsolatos, valamint a nemzetközi terrorizmus kockázatainak közös elemzésére, értékelésére és

kezelésére szolgáló különféle nemzetközi kezdeményezésekben. A nemzetközi szervezett bűnözés és a terrorizmus elleni küzdelem összkormányzati tevékenység, amelyen belül az Információs Hivatal Magyarország biztonságát, politikai, gazdasági és más érdekeit, állampolgárait veszélyeztető, ideológiailag motivált, politikai célokat követő nemzetközi bűn és terrorszervezetek és külföldi szélsőséges csoportok struktúrájára, tagjaira, tervezett erőszakos cselekményeire, támogatói körére, pénzügyi-gazdasági hátterére és infrastruktúrájára vonatkozó, a terrorcselekmények megelőzését célzó titkosszolgálati tevékenységet folytat. Az állami-politikai döntéshozók tájékoztatása érdekében figyelemmel kíséri az egyes államok és a nemzetközi szervezett bűnözés és a terrorszervezetek közötti összefonódásokat, a titkosszolgálatok és a terrorista szervezetek, szélsőséges politikai-vallási csoportok közötti kapcsolatokat, a terrorista szervezetek által alkalmazott új módszereket (például internet-használat), a terrorszervezetek biológiai, illetve vegyi fegyverek előállítására vonatkozó törekvéseit.¹⁴

A Terrorelhárítási Központ szintén igen jelentős részben képes hozzájárulni anyagi, technikai és személyi lehetőségeihez mérten a szélsőséges ideológiák interneten történő információ és adatcserék segítségével történő terjedésének feltérképezéséhez, valamint a szervezett bűnözői csoportok és terrorszervezetek kommunikációjának, propagandájának felderítéséhez.¹⁵ A Terrorelhárítási Központnak nincs titkosszolgálati és nyomozati jogköre, azonban a rendőrség terrorizmussal kapcsolatos feladatainak ellátására létrehozott önálló költségvetési szerv.¹⁶ A magyarországi terrorfelderítést a rendőrségi törvény egyértelműen szabályozza, az ezzel kapcsolatos jogosítványokkal a rendőrséget ruházza fel.¹⁷

Az említett nemzetbiztonsági szolgálatok és rendőrségi szervek a központi koordinációs feladatokat ellátó szerv, a Terrorelhárítási Információs és Bűnügyi Elemző Központnak jeleznek a nemzetbiztonsági érdeksérelem elkerülése érdekében.¹⁸

A Tibek a megismert információ teljes spektrumára vonatkozó adatokat meg tudja adni a nyomozó hatóságoknak vagy az Európai Unió központi koordinációs bizottságainak, tehát a területen ennek figyelembevételével megvalósuló feladatmegosztást lehet végrehajtani, a jogszabályok adta keretek betartásával. A nyomozó hatóságok a tényleges bűnügyi relevanciánál jelzést kapnak a Tibektől, és így érdemi nyomozást, esetleg operatív nyomozó hatósági felderítést végezhetnek a Magyarországon üzemelő szervezett bűnözők által használt felületek, illetve az extrémizmus-népszerűsítő oldalak, tartalom megosztások kapcsán. Az ilyen jellegű cselekmények nehezen megfogható és értelmezhető vetületei

miatt egy szerv önmagában nem minden esetben képes megnyugtatóan elvégezni azt a feladatot, amit az európai uniós kötelezettség a nemzetközi szervezett bűnözés és az extrémizmus terrorizmussal kapcsolatos feladatként meghatároz.

Fontos továbbá a szervezett bűnözők általi, illetve az extrémizmus-terrorizmus jelenleginél erősebb vetületeivel kapcsolatos megosztási arányok emelkedése. A netes szélsőséges bűnözői és terroristatoborzás és népszerűsítés nemzetbiztonsági kockázatokkal jár, azonban büntetőjogi vetület és büntetőjogi relevancia a hatályos büntető törvénykönyv rendelkezései és a joggyakorlat alapján nehezen mutatható ki.¹⁹ A terrorizmussal kapcsolatos erőszakos bűncselekményeknél árnyaltabb képet mutat a háborús uszítás, amelynél az internetes megosztások, videók, propagandafeltöltések ütköztethetők, a 2012. évi C. törvény, azaz a Büntetőtörvénykönyv 331. § b) pontja alapján, aki nagy nyilvánosság előtt a terrorizmus támogatására uszít, vagy egyébként a terrorizmust támogató hírverést folytat, azokat büntetni rendeli a jogszabály. Szélesebb körű kockázatot jelenthetnek ennek fogadói, vagyis a tartalmak figyelői és nézői, ez a nemzeti információs érdekeken is túlmutathat.

A szervezett bűnözés és a szélsőséges ideológiák biztonsági kérdéseinél meg kell említenünk a fent felsorolt szervek mellett az általános rendőri szerv egy tagját. A készenléti rendőrség Nemzeti Nyomozó Iroda Felderítő Főosztálya a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény alapján előkészítő eljárás keretein belül felderítheti a nemzetközi szervezett bűnözői körök, a terrorizmussal kapcsolatba hozható internetes tartalmak, vagy más kibertérben zajló folyamatok büntetőjogi relevanciáját, hiszen az egyetlen általános rendőri szerv, amely a jogszabályi környezetet vizsgálva kompetens lehet ez irányú felderítésre. Meg kell említenünk, hogy nyílt büntetőeljárások szükségessége esetén át kell adni a nyomozásokat a területileg illetékes nyílt nyomozó szervnek.

4. Geopolitikai, nemzetközi vetületek

Nemzetközi szövetségi rendszerünkben az említett körülményeknek összeurópai, szövetségi érdeket is szolgálniuk kell, e miatt az együttműködés magasabb szintre emelkedett az elmúlt évben a korábbi közös EU politikai munka mellett létrehozásra került az úgynevezett Europol's European Counter Terrorism Centre (ECTC), amelyen belül az EU Internet Referral Unit (IRU). Az ECTC az Europol szervezeti egysége a terrorizmussal kapcsolatos feladatok elvégzésére, amely mellett egy kifejezetten kibertérben elkövetett cselekményekkel összefüggő csoport került kialakításra. Az egység a beszámolója alapján eredményes munkát végez: A

tendenciákat szemlélítette 2015-ös beszámoló alapján 1079 ténylegesen értékelt tartalmat mutató adatot tett közzé, míg 2016. július 1-jén ez az adat már 11 050. Ugyanebben az időszakban az internetről eltávolított anyagok száma 511-ről 8949-re növekedett.²⁰ Az IRU 2017-től saját 24 órás monitorozást és szakmai munkát tervez az egyre több feladat miatt. A felderítés és jelzés exponenciális emelkedést mutat évről évre.²¹

5. Lehetséges nemzeti megoldások

A szükséges lépések között megfontolandó lehet az eredményesebb felderítéshez a polgári titkosszolgálatok és az információ gyűjtő szervezetek részére egy intézkedési terv, amely dinamizálhatja a nyílt nyomozó hatóságokkal kapcsolatos adat és információátadási munkát.²² Ez alapján a kibertérben szervezett bűnözői körökkel kapcsolatos, illetve a szélsőséges ideológiákat terjesztő és megosztó, illetve tartalom használói irányokba magasabb fokú és célirányos adatgyűjtést hajthatnak végre a hatáskörrel rendelkező szervek. A megismert és ekkor már minősített adatokat, a jogi szignalizáció után TIBEK koordináció alapján és az elemzési munkát követően IRU tájékoztatással lehetne megnyugtatóan nemzetközi, tartalomszolgáltatói szinten kezelni, míg nemzeti szinten a nyílt nyomozó szervek egy tagját automatikusan bevonni a munkába. Ennél a folyamatnál a határidő rövidülésére lehet számítani, mivel esetleg gyorsan eltávolíthatják a vizsgált kiber térben lévő tartalmakat. Nemzeti szinten továbbá a büntető jogszabályi ütköztetéssel nyomozás folytatható, erről az információ súlyossága, relevanciája és érintettség köre alapján dönthet a nemzetbiztonsági törvény alapján a TIBEK. A terület bűnügyi vetületei alapján kijelölt nyomozó hatóság a kérdéskörben a Készenléti Rendőrség Nemzeti Nyomozó Iroda Felderítő Főosztálya, illetve az extrémizmusokkal kapcsolatban felvetődő bűncselekmények alapján más nyomozó hatóságok bevonásával megnyugtatóan kezelhetőek a felmerült adatok az igazságszolgáltatás előtt. A nyomozati szakot szintén adatpontosító célzattal megelőzheti az operatív felderítés,²³ amely a nemzetbiztonsági jelzésre reagálva és ezzel összefüggésben képes feltérképezni a szélsőséges ideológiák hazai hirdetői, illetve fogadói csoportjait és érintettjeit. Az új büntetőeljárás törvény alapján azonban egy helyen kell ehhez az előkészítő eljárást és a nyílt nyomozást is lefolytatni, megfelelő szervezeti adottságok mellett.

A vizsgált információknál igen fontos körülmény, hogy önmagában egy rendvédelmi szerv kevés esetben tudja hatékonyan kezelni, teljeskörűen feldolgozni. Az esetek egy részénél központi összefogásra, magas szintű koordinációra és határozott állományilletékes vezetői feladatmeg-

határozásra van szükség, tekintettel arra, hogy az ilyen típusú kibertérhez kapcsolódó kiemelt szervezett bűnözéssel összefüggő, terrorhoz vagy extrémizmushoz kapcsolódó adatok és szélsőséges ideológiákat népszerűsítő és toborzó csatornák is, olyan későbbi veszélyeket rejtenek, olyan eljárásrendeket hoznak a felhasználók körében, amelyek segítségével magasabb fokú terrorirányú szervezkedés valósulhat meg.

A magas szintű információcsere idején sor kerülhet azoknak az adatoknak az elemzésére, hogy ki milyen gyakorisággal használja hazánkban a darkweb²⁴ vagy rejtőzködésre alkalmas csatornákat. Szükséges Magyarországon is egy eljárásrend azoknak a feltérképezésére, akik rendszeres látogatói az ilyesféle oldalaknak, felületeknek, amelyek ismert szervezett bűnözői körökhöz kapcsolhatók vagy terror és szélsőséges ideológiákat népszerűsítő fórumoknak, így e személyek büntetőeljárás alá vonása is megvalósulhat. Nem minden esetben elég az információ, a bűnöző vagy szélsőséges egyének drasztikus elrettentéséhez nyílt lépés is indokoltá válhat, e demonstratív folyamatok elrettentő erőként jelentkezhetnek a szélsőséges folyamatok kialakulásánál.

A nemzeti, illetve az európai szintű együttműködés igen fontos, tekintettel arra, hogy a résztvevők által kijelölt összekötők, a gyakorlati információkat átadók olyan tapasztalatokat gyűjthetnek, illetve olyan felméréseket végezhetnek, amelyek segítségével gyorsan tudnak tendenciákat követni. A felmérések és az összeurópai új irányok megmutathatják, hogy mely országban milyen formában kerül sor tiltott tartalmak feltöltésére, milyen fontos csatornákat használnak az érintettek, milyen biztonsági szoftverek és biztonsági csatornák, illetve titkosítási folyamatok látszanak a háttérben.

6. Összegzés

A vizsgált terület igen fontos, és széles spektrumban értékelhető. A témának biztonságpolitikai, nemzetbiztonsági, nemzetközi, rendvédelmi, informatikai, kiberbiztonsági vetületei is vannak, de ebben az időszakban talán a legfontosabb a kockázatok felmérése, és nemzeti szintű válaszadás. A nemzetközi szinten rendelkezésre álló lehetőségek, mint például az uniós és a rendvédelmi együttműködések igazolják a terület fontosságát és szükségességét.

A kockázatok legfajszínűsábban az online felületen jelennek meg, a szervezett bűnözői körök tevékenysége, a szélsőséges ideológiák, valamint a terrorizmussal kapcsolatos propaganda terjesztésével. Az intézkedés szükségessége nemzetközi szinten emelkedő tendenciát mutat, de megjelennek azok az információk is, hogy az államok közötti titkosszol-

gálati adatcsere nehézségekbe ütközik. Ez megjelenhet a nemzeti szinten is a jelenlegi struktúrában.

A nehézségek kiküszöbölése igen összetett terület, hiszen minden állam titkosszolgálatát védi a saját forrásait és adatbázisait, mint ahogy azt az Európai Unió erre vonatkozó kutatásai is igazolják.²⁵ A tapasztalatok alapján a nemzet érdeke előrébb való a közös érdeknél, és ez akadályozhatja a hatékony felderítést.

Hazánkban a nemzeti szintű felderítési rendszerben nagy lehetőségei vannak, mivel a titkosszolgálatok és a rendőrség nemzetközi együttműködésben tevékenykedő egységeinél is jelentős szakembergárda dolgozik. A központi koordináló szerv létrehozásával 2016-ban szervezeti változások is történtek a területen, valamint a kibertérrel összefüggő 2017-es K + F kutatások, jelentős rendőrégi és titkosszolgálat fejlesztések is megvalósultak.²⁶

Azonban jelentős probléma, hogy hatványozottan növekedhetnek a szervezett bűnözéssel és a terrorizmussal kapcsolatba hozható tartalmak, így szükség lesz az említett szervek anyagi, szakmai fejlesztésére.

A másik szükséges fejlesztési terület a propaganda és toborzó tartalmakkal kapcsolatos információk szélesebb körű megosztása, mivel az elkövetés sem nemzeti szinten valósul meg.

A gyors információcserénél talán az egyik legfontosabb szempont a megjelenő hazai szervezett bűnözői és szélsőségestartalom-fogyasztói kör feltérképezése, ezt segíthetik a nemzetközi együttműködésből származó adatok és a hazai felderítés. A visszatérő rejtőzködő bűncselekményre vagy terrorcselekményre használható felületek látogatói, szimpatizánsok feltérképezése csak szoros és gyors nemzetközi szakmai együttműködés mellett valósulhat meg. A biztonságilag kockázatos tartalom-fogyasztói monitorozás hosszú távú eredményekkel járhat, hiszen a felderített veszélyes tartalom felfüggesztése után a vizsgált személy új kockázatos felületeket fog keresni, immár már a hatóságok látókörében.

Az elmúlt években bekövetkezett események és a biztonsági szint növekedése nyomán a szervezett bűnözői körök és a terroriszervezetek, a szélsőséges ideológiák terjesztőinek hírközlési lehetőségei egyre szűkülnek. A zártabb határok és ellenőrzöttebb schengeni zóna²⁷ miatt az online felületre kerülhet az ilyen szervezetek hírközlése is. Fontos kiemelni, hogy az eddig bűnözői körök és a szélsőségesek által használt információs csatornákat a titkosszolgálatok és a nyomozó szervek európai szinten nyilvánvalóan ellenőrzés alatt tartják, így megszűntek azok a biztonságos csatornák, amelyeken az szervezett bűnözői tevékenységben és a terrorizmusban érintett személyek és csoportok kockázatmentesen kommunikálhattak.

A határok lezárásával és erősebb ellenőrzésével a futárok, illetve a közvetlen kapcsolattartásban részt vevők utaztatása nem lehet perspektíva. Az internet azonban kiváló terep az információátadásra és adatcserére, bár ennek ellenőrzése is folyamatos az Európai Unióban, így a bűnözői csoportok és a terrrorszervezeteknek olyan fajta információközlési metódusokat kell kidolgozniuk, amellyel nagyon gyorsan és célravezetően juttathatják el az együttműködőknek az információt.

JEGYZETEK/NOTES

1. Gabriel Weimann (2010): Terror on Facebook, Twitter, and Youtube. The Brown Journal of World Affairs, vol. 14, iss. 2, pp. 1–3.
2. Gabriel Weimann (2006): Virtual Disputes: The Use of the Internet for Terrorist Debates. Studies in Conflict and Terrorism, vol. 29, no. 7, pp. 623–639.
3. Paul Gill (2016): Online Behaviours of Convicted Terrorists. VOX-Pol Publ., p. 4.
4. Amy E. Thornton (2015): Understanding Radicalisation. Doctoral thesis. University College London.
5. Jacob A. Ravndal (2014): The Online Life of a Modern Terrorist: Anders Behring Breivik's use of the Internet. VOX-Pol, October 28, 2014. <http://www.voxpol.eu/the-online-life-of-a-modern-terrorist-anders-behring-breiviks-use-of-the-internet/>
6. A nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény.
7. Véletlen, egyedileg nem látható és nem akart jövőbeni esemény lehetősége, amely új szükségletet, kárt, veszteséget, hátrányt, nem kívánatos állapotot okoz. 2. Bizonytalan bekövetkezésű negatíván értékelt következmény. A veszély realizálódásának valószínűsége. Rendészettudományi szöszedet, Magyar Rendészettudományi Társaság, Budapest, 2008
8. A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény rendelkezései szerint.
9. A minősített adat védelméről szóló 2009. évi CLV. és a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény rendelkezéseinek együtt alkalmazása során.
10. A Kuruc.info weboldal tartalma vonatkozásában a II. és III. Kerületi Ügyészség a honlapon egy 2013 júliusában megjelenő, a holokausztot tagadó megállapításokat tartalmazó cikkének végleges hozzáférhetetlenné tételét kezdeményezte, mivel az írás kétségbe vonja a haláltáborban történő rémtetteket. Ebben az ügyben az eljárásra illetékes Budapest II. és III. Kerületi Bíróság a cikk és az ahhoz fűzött hozzászólások végleges hozzáférhetetlenné tételét rendelte el. 2015 májusában a Budapesti V. és XIII. Kerületi Ügyészség indítványozta a Kuruc.info.hu egyik aloldalának teljes blokkolását, a nemzeti-szocialista rendszerek bűnei nyilvános tagadásának büntette miatt. Az Egyesült Államok egyik szerverén tárolt weboldal adatait a mai napig nem lehetett eltávolítani technikai és jogsegélynehézségek miatt.

11. Björn Fagersten (2016): For EU eyes only? Intelligence and European security. Institute for Security Studies, no. 8. pp. 1–4.
12. A nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény 54. és 56. §-ai alapján.
13. <http://ah.gov.hu/html/alkotmanyvedelem.html>
14. http://www.mkih.hu/feladatok_terrorizmus.shtml
15. A terrorizmust elhárító szerv kijelöléséről és feladatai ellátásának részletes szabályairól szóló 295/2010. (XII. 22.) kormányrendelet 2. § (1) bek. A kormány a rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvényben meghatározott terrorizmust elhárító szervként a Terrorelhárítási Központot jelöli ki.
16. A rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény 1. § (1) bek. A rendőrség feladata az alaptörvényben meghatározott feladatok mellett a határforgalom ellenőrzése, a terrorizmus elleni küzdelem és az e törvényben meghatározott bűnmegelőzési, bünfelderítési célú ellenőrzés, valamint a bűncselekményből származó vagyron visszaszerzése.
17. A rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény 10. § Magyarország területén a) felderíti a terrorszervezeteket; b) megelőzi, felderíti, illetve elhárítja magánszemélyek, csoportok, szervezetek terrorcselekmény elkövetésére irányuló törekvéseit és megakadályozza azt, hogy bűncselekményt kövesse el; c) megakadályozza, hogy magánszemélyek, csoportok, szervezetek terrorszervezet működését anyagi források biztosításával vagy más módon elősegítsék [...]
18. 1995. évi CXXV. törvény 8/A § k) pont: figyelemmel kíséri a bűnszervezetek és terrorszervezetek, valamint a szervezett bűnözői és terrorista csoportok tevékenységét, az ilyen szervezetek és csoportok egymáshoz való viszonyát, kapcsolatait, a jogsértő módon szerzett vagyonuk, illetve az ilyen vagyon jogsértő eredetének leplezésére irányuló törekvéseik és az ilyen célt szolgáló vállalkozásaik elemzésével segítséget nyújt az ellenük való fellépéshez [...]
19. Büntető törvénykönyv 2012. évi C. törvény 314. § b) pont: Aki abból a célból, hogy állami szervet, más államot vagy nemzetközi szervezetet arra kényszerítsen, hogy valamit tegyen, ne tegyen vagy eltűnjön terrorista csoportot szervez. 316. §: Aki a) terrorcselekmény elkövetésével fenyeget; vagy b) terrorista csoporthoz csatlakozás céljából Magyarország területéről kiutazik vagy azon átutazik 318. § (1) bek.: Aki terrorcselekmény feltételeinek biztosításához anyagi eszközt szolgáltat vagy gyűjt, vagy terrorcselekmény elkövetésére készülő személyt vagy rá tekintettel mást anyagi eszközzel támogat, büntett miatt két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. 331. § (1) bek.: Aki nagy nyilvánosság előtt háborúra uszít, vagy egyébként háborús hírverést folytat, büntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (2) bek.: Az (1) bekezdés szerint büntetendő, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, aki nagy nyilvánosság előtt a terrorizmus támogatására uszít, vagy egyébként a terrorizmust támogató hírverést folytat.
20. <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/eu-internet-referral-unit-year-one-report-highlights>

21. [https://www.europol.europa.eu/publications-documents?y\[value\]\[year\]=2018](https://www.europol.europa.eu/publications-documents?y[value][year]=2018)
22. Az „extrém-terror online protokoll” egyértelműsítene és határidőhöz kötné az internetes feladatokat a rendvédelem teljes spektrumában, valamint egy egyértelmű és objektív „extrém-terror skálán” azonnal jelzéssel elhelyezett észlelésekkel gyorsítani és standardizálni lehetne a területen felvetődő adatokat.
23. A rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény 64. és 69. § rendelkezései szerint.
24. The dark web, also referred to as the darknet, is an encrypted portion of the internet that is not indexed by search engines. The dark web is a subsection of the deep web. / A sötét web, amelyet más néven darknetnek neveznek, az internet titkosított része, amelyet a keresőmotorok nem indexelnek. A sötét háló a mélyháló alszakaszát képezi. <https://whatis.techtarget.com/definition/dark-web>
25. Fagersten, Björn: For EU eyes only? Intelligence and European security. Institute for Security Studies, no. 8.
26. <https://akk.uni-nke.hu/kutatas-tudomanyos-elet/kiberbiztonsagi-akademia/bemutakozas>
27. A luxemburgi Schengenben 1985. június 14-én aláírt egyezmény, amely szerint a személyazonossági okmányok bemutatása megszűnt mindazok számára, akik az Európai Unió belső határállomásain kelnek át, legyenek akár az unió állampolgárai, akár más ország lakói. Magyarország vonatkozásában 2007. december 21. óta hatályos.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Fagersten, Björn (2016): For EU eyes only? Intelligence and European security. Institute for Security Studies, no. 8.
- Gill, Paul (2016): Online Behaviours of Convicted Terrorists. VOX-Pol Publ.
- Ravndal, Jacob A. (2014): The Online Life of a Modern Terrorist: Anders Behring Breivik's use of the Internet. VOX-Pol, October 28, 2014. <http://www.voxpol.eu/the-online-life-of-a-modern-terrorist-anders-behring-breiviks-use-of-the-internet/>
- Thornton, Amy E. (2015): Understanding Radicalisation. Doctoral thesis. University College London.
- Weimann, Gabriel (2006): Virtual Disputes: The Use of the Internet for Terrorist Debates. Studies in Conflict and Terrorism, vol. 29, no. 7.
- Weimann, Gabriel (2010): Terror on Facebook, Twitter, and Youtube. The Brown Journal of World Affairs, vol. 14, iss. 2.

Internetes hivatkozások

- <http://ah.gov.hu/html/alkotmanyvedelem.html> (Letöltve: 2019. 03. 02.)
- http://www.mkih.hu/feladatkorok_terrorizmus.shtml (Letöltve: 2019. 03. 02.)
- <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/eu-internet-referral-unit-year-one-report-highlights> (Letöltve: 2019. 03. 02.)
- <https://whatis.techtarget.com/definition/dark-web> (Letöltve: 2019. 03. 02.)

[https://www.europol.europa.eu/publications-documents?y\[value\]\[year\]=2018](https://www.europol.europa.eu/publications-documents?y[value][year]=2018)
(Letöltve: 2019. 03. 02.)

<https://akk.uni-nke.hu/kutatas-tudomanyos-elet/kiberbiztonsagi-akademia/bemutatkozas> (Letöltve: 2019. 03. 02.)

<http://www.police.hu/a-rendorsegrol/testulet/teruleti-szervek/keszenleti-rendorseg> (Letöltve: 2019. 03. 02.)

Jogszabályok

1994. évi XXXIV. törvény a rendőrségről (2019. március 02-i állapot)

1995. évi CXXV. törvény a nemzetbiztonsági szolgálatokról (2019. március 02-i állapot)

1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról /hatályon kívül/ (2019. március 02-i állapot)

2009. évi CLV. törvény a minősített adat védelméről (2019. március 02-i állapot)

2012. évi C. törvény a büntető törvénykönyvről (2019. március 02-i állapot)

2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról (2019. március 02-i állapot)

295/2010. (XII. 22.) kormányrendelet a terrorizmust elhárító szerv kijelöléséről és feladatai ellátásának részletes szabályairól (2019. március 02-i állapot)

Németh Viktória

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok
Doktori Iskola és a Pallas Athéné Alapítványok geopolitikai doktori pro-
gramja**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Science, the Doctoral School of Earth Sci-
ences and Pallas Athene Foundations, Pécs, Hungary**

email: nemetviki@gmail.com

VÁROSOK A GEOPOLITIKÁBAN – ROVANIEMI AZ ARKTISZ GEOPOLITIKÁJÁBAN

CITIES IN GEOPOLITICS – ROVANIEMI IN THE GEOPOLITICS OF ARCTIC

ABSTRACT

The next study examines the international political role of cities through the example of the city of Rovaniemi, Finland. In the past decades, Rovaniemi has sought to become an inevitable actor in its Arctic affairs. It has not become only a venue for international political negotiations, but it has been able to provide permanent participation in the negotiation of Arctic affairs. The city's university and its scientific research centre became a main tool in its international activity. The Arctic Environmental Protection Strategy (AEPS, the so-called Finnish Initiative)¹ was signed in Rovaniemi. The creation of international network of universities and research centres in the Arctic has been initiated by the local university. The town has also become a prominent destination for Arctic tourism. Its name is closely intertwined with the Arctic, as the gateway to the region. In my research, I have used several disciplines' approach, including geopolitics, international relations and local history. Thanks to the Tempus Public Foundation's Campus Mundi scholarship, I was able to conduct research at the University of Lapland, in Rovaniemi. The activity of Rovaniemi is an example, how a city can associate its name with a highlighted affair in international politics. This status increased the importance of the place at international level and contributed to the economic growth of the city.

Kulcsszavak: Arktisz, Finnország, Lappföld, geopolitika, geostratégia, tudásalapú társadalom és gazdaság

Keynotes: Arctic, Finland, Lapland, geopolitics, geostrategy, knowledge-based economy and society

1. Bevezetés

A finn oktatási rendszer az elmúlt évtizedekben a világ élvonalába került. A finnek azóta is nagy hangsúlyt fektetnek az innovációkra, és bátorítják a kreatív megközelítéseket. Finnország az Északi-sarkvidék országai között igyekszik élenjárni a régió problémáinak multidiszciplináris megközelítésében, valamint a környezeti kérdések, a fenntartható fejlődés és a helyi őslakos népek jogainak napirenden tartásában. Rovaniemi városa, illetve annak egyeteme, a Lappföldi Egyetem vált az Arktisz kutatások központjává Finnországban. A helyi Arktisz Központ, az Arktikum a társadalom széles rétegeit kívánja elérni a sarkvidékkel kapcsolatos ismeretterjesztésben, ebben az intézmény különböző funkció segítenek. Az Arktikum múzeum, tudományos központ, turisztikai látványosság, népszerű kulturális célpont, illetve találkozók és konferenciák helyszíne.² Az Európai Unióban Finnország emelte a politikai irányvonalak közé a sarkvidék témáját, az Északi Dimenzió (Northern Dimension) kezdeményezés keretei között.³ Továbbá a finnországi város, Rovaniemi, valamint Arktisz Központja a finn innováció és siker példája lehet.

A kutatás során arra kérdésre kerestem a választ, hogy egy város hogyan válhat nemzetközi politikai, illetve geopolitikai tényezővé. Ezt a kérdéskört a finnországi Rovaniemi példáján keresztül vizsgáltam. A város több szállal kötődik az Északi-sarkvidékhez, számos a térséggel kapcsolatos tudományos kutatás, illetve nemzetközi politikai kezdeményezés indult ki a helyszínről. Elsőként a város földrajzi fekvését, természeti adottságait és ezzel összefüggésben gazdasági jellemzőit vizsgáltam. A következő lépésként a városok geopolitikájára vonatkozó elméleteket tekintettem át. Végül a konkrét esetet, Rovaniemi nemzetközi politikai törekvéseit vizsgáltam. A település specifikusan az Arktisz-ügyeiben igyekezett meghatározó tényezővé válni. Ebben a törekvésben kiemelt szerep jutott az információnak és tudásnak. A város létrehozta az Északi-sarkvidéket multidiszciplináris megközelítésben vizsgáló, több tudományágra kiterjedő tudásközpontját, az Arktisz Központot (Arktikumot). Az intézmény Arktisszal kapcsolatos ismeret terjesztése széles spektrumot ölel fel a témákon kívül a célközönség tekintetében is, mivel a tudományos központ mellett múzeum, illetve látogatóközpontként is működik.

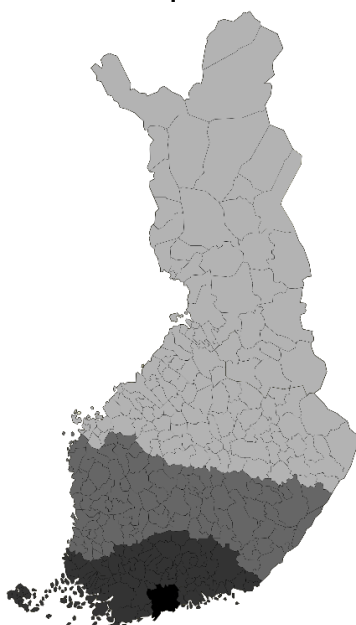
A Tempus Közalapítvány Campus Mundi ösztöndíja keretében alkalmam nyílt a rovaniemi Lappföldi Egyetemen kutatni, és az egyetem oktatóival konzultálni. Jelen dolgozat a helyszínen elvégzett kutatásaimon alapul.

2. Rovaniemi földrajzi helyzete és adottságai

Rovaniemi Lappföld fővárosa, vagyis Finnország legészakabbi tartományának székhelye. A város lényegében az Északi-sarkkörön fekszik, ami alapot szolgáltat arra, hogy magát az arktikus régió kapujaként (the gateway to the Arctic) tartsa számon.⁴

Lappföld bővelkedik természeti erőforrásokban, de a zord időjárási körülmények miatt mégis Finnország legritkábban lakott területe. Sajátos éghajlati és földrajzi adottságai a gazdasági lehetőségeket nagyban befolyásolják. Az ország lakosságának kevesebb, mint 3,5% él a régióban,⁵ miközben a területének több mint fele tartozik ide⁶ (1. térkép). Lappföld minden harmadik lakosa Rovaniemiben él. A demográfiai adatok azt mutatják, hogy a térségről elvándorlók aránya meghaladta a bevándorlókét az elmúlt több, mint 30 évben.⁷ Az Arctic Human Development Report alapján a születések száma kismértékben képes volt kompenzálni a kivándorlást,⁸ az országos átlagnál kedvezőbb adatokkal.⁹ A számok összességében így is a népesség fogyásáról tanúskodnak. Ebben fontos szerepe lehet annak a tényezőnek, hogy a munkanélküliség aránya hagyományosan magas a régióban, jelenleg is 10% feletti.¹⁰

1. térkép: Finnország lakossága (2017)
(minden árnyalat a lakosság egy negyedét ábrázolja)
Map 1.: Population of Finland (2017)
(each shaded area contains a quarter of the Finnish population)

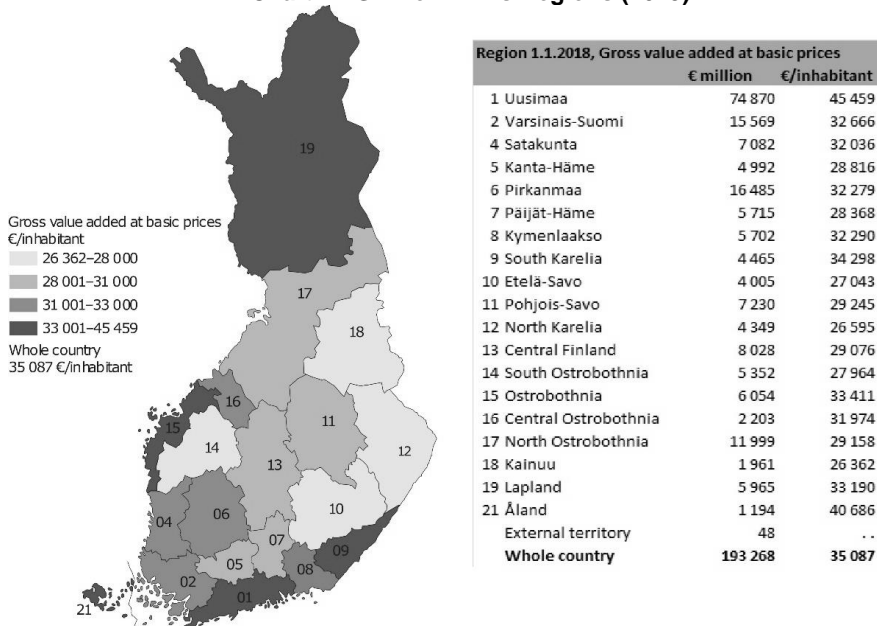

Forrás: Nayta Data, Statistics Finland (2018): Population. Statistics Finland. Helsinki.

A tartománynagy léptékű gazdasági szerkezetváltáson ment keresztül elmúlt 150–200 évben, aminek köszönhetően jelentősen javultak a gazdasági mutatók. A tartomány egy főre jutó GDP-je jelenleg az ötödik legmagasabb Finnország huszonegy megyéjéből¹¹ (1. ábra). A kezdetben mezőgazdasági (azon belül is elsősorban rénszarvastenyésztő) vidék rövid idő alatt eljutott a terciér szektor jelentős fölényéhez. A szolgáltató iparáránya ma 70%, míg az elsődleges szektor 6%-ra zsugorodott. Elsősorban a turizmus, és azon belül is az élményturizmus aránya növekedett meg nagymértékben.¹² Rovaniemi esetében felismerték azokat a faktorokat, amelyeket a város gazdasági előnyére tudtak fordítani, és a városfejlesztési stratégiát erre építették. (Ez a sarkvidéki elhelyezkedése, és a tartomány határ menti státusza. Szomszédos Svédországgal, Norvégiával és Oroszországgal.) A stratégia egyik fontos pillére a nemzetköziesítés, a nemzetközi tőke vonzása, valamint logisztikai és tudásközpont kialakítása, továbbá a természeti és élményturizmus fejlesztése. A törekvésekben a „sarkvidéki védjegy” fogja össze, illetve a sarkvidék tudat erősítése hat át.¹³

1. ábra: Finn régiók egy lakosra jutó GDP-je (2019)

Chart 1.: GDP of Finnish regions (2019)

Forrás: Statistics Finland (2019): Gross value added at basic prices.
Statistics Finland. Helsinki

2. Városok a geopolitikai elméletében

A közlekedés és kommunikáció forradalmával az ember térhez való viszonya átalakult. Ahogy Csizmadia Norbert *Geopillanat* című könyve felhívja rá a figyelmet, a földrajz és a tér nem tűnt el a politikai gondolkozásból illetve a geopolitikából, hanem megújult formában van jelen.¹⁴ Ehhez a jelenséghez hozzátartozik a nemzetközi szereplők körének átalakulása, ahogy Renato Balbim (2016): *The geopolitics of cities old challenges, new issues* tanulmánykötetben hangsúlyozza, az NGO-k, társadalmi szervezetek és transznacionális vállalatok mellett a városok is feltűntek a nemzetközi politikaformálás területén.¹⁵

A városok megjelentek a diplomácia színterén. Ennek egyik eleme, hogy kialakult a városoknak egy olyan köre, amelyek rendszeresen megjelennek, mint a nemzetközi politikai találkozók állandó helyszíne. Erre Európában példa lehet Párizs, Bécs vagy Budapest esete.¹⁶ Továbbá ez a jelenség figyelhető meg Rovaniemi esetében, egy különleges, szakosodott módon, vagyis kimondottan az Északi-sarkvidék ügyeire specializáltan.

Csizmadia Norbert (2017) *Geopillanat* című könyvében több más, elsősorban geoökonómiai illetve gazdasági tényezőt emel ki, amelyek a városok nemzetközi térben elfoglalt helyét jellemezhetik. A településeket a gazdasági növekedés centrumaiként értelmezhetjük. Azok a helyszínek a legfejlődőképesebbek, ahol a tehetség, az innováció és kreativitás megjelenik. Rovaniemi különösen nagy hangsúlyt fektet az említett adottságokra, illetve azok fejlesztésére. Lényegében a város identitásának része, hogy magát innovátorként és pionírként határozza meg. Rovaniemi külön programmal rendelkezik, az ún. Arctic Smartness klaszter együttműködés kialakítására, amely célja az új és innovatív iparágak támogatása. Már most is számos szektorban jelen vannak az újítások: a termelésben a bioágazatok elterjedése, az energiaiparban a megújuló- vagy alternatív erőforrások (mint a vízi erőművek), a faiparban az ökológikus gazdálkodás, ami mellett tere van a kutatás és fejlesztésnek, valamint az oktatási tevékenység szintén kiterjedt.¹⁷

A *Geopillanat* című könyv arra szintén felhívja a figyelmet, hogy a városok integrált gazdaság térségekké alakulnak.¹⁸ Lapföldet Finnország legnemzetközibb régiójának tartják, már csak földrajzi elhelyezkedése miatt is. A régió közvetlenül határos Svédországgal, Norvégiával és Oroszországgal. A finn export 7%-át a térség termeli.¹⁹ A város stratégiájának része a nemzetközi pénzügyi befektetések és üzleti lehetőségek fellendítése. A turizmus pedig már most is a régió legnagyobb léptékben fejlődő szektora.²⁰ Továbbá a város az Északi-sarkvidék információs és

közlekedési hubjaként határozza meg magát, nem minden ok nélkül (2. térkép). Ennek a törekvésnek központi eleme, hogy a település kiemelt közlekedési csomóponttá váljon az Európai Unió és a többi arktikus térség összekapcsolásában, valamint a térség nemzetközi szerepvállalásán keresztül.²¹

2. térkép: Rovaniemi és a finn Lappföld, mint közlekedési hub
Map 2.: Rovaniemi and Finnish Lapland as a traffic hub

Forrás: Jokelainen, Kristiina (2018): Lapland – An Arctic and International Highflier. Regional Council of Lapland. Rovaniemi. 7. old.

A városok geopolitikája kapcsán szintén érdemes vizsgálni az elnevezés földrajzot és a helyteremtést. Békési László (2004) A politika földrajza című könyvében felhívja rá a figyelmet, hogy az ember igyekszik a térben politikai nyomot hagyni. Ennek keretében a földrajzi helyek elnevezését számtalan esetben politikai szándékai szerint alakítja, illetve új ember által alkotott tereket hoz létre.²² Jelen esettanulmány szempontjából a Rovaniemiben található, és Északi-sarkvidékhez kötődő elnevezések lehetnek relevánsak. Már maga az a helyi tudományos központ és múzeum neve, az Arktisz Központ, más néven Arktikum is fontos eleme az elnevezés földrajznak. Emellett a város északi területén áthaladó Északi-sarkkör vonalára is komoly infrastruktúrát épített ki. A Sarkkörön található a város egyik legfőbb turisztikai látványossága, az „igazi finn Mikulás” falva. A helyszínt a legtöbb városba érkező látogató felkeresi,

illetve ez utazása főcélpontja. A Mikulás és a Sarkkör összekapcsolása erősíti a város Arktikus régióhoz való kötődését, egy elképzelt, sarkvidéki helyszín valóságossá tételével.

Az elmúlt évtizedekben a városok felértékelődtek a geopolitikában. Rovaniemi viszonylag kis mérete ellenére olyan jellegzetességeket mutat, mint a nemzetközi térben jelentős és sokkal nagyobb lélekszámú települések. A városfejlesztési stratégia tudatosan törekszik a nemzetközi politikában betöltött státusz fenntartására. A külpolitika területén cél volt, hogy a város nemzetközi politikai tárgyalások helyszínévé váljon, elsősorban az Arktisz-ügyekben, és meghatározó legyen a sarkvidékkel kapcsolatos tudományokban. A gazdaságfejlesztésben szintén törekszik a nemzetköziesítésre és arra, hogy innovációs központtá váljon.

3. Tudásalapú politikaformálás – Rovaniemi város az Arktisz-politikában

Rovaniemi nem önmagában, mint város lépett az Arktisszal kapcsolatos politikaformálás területére. Amellett, hogy nemzetközi találkozóhelyszínévé vált, hosszútávon képzelte el részvételét az Arktisz-ügyeknek formálásában. A város egyetemén Arktisz Tudásközpontot alakított ki, amely a regionális kutatások kiemelkedő intézménye lett.

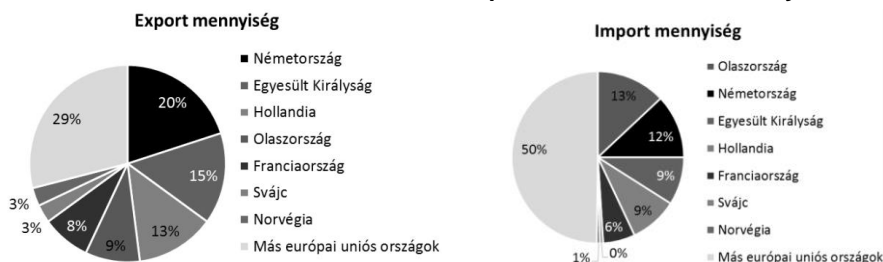
A Lappföldi Egyetem Rovaniemi város előretolt bástyájává vált a nemzetközi kapcsolatokban, és jelentős presztízsre tett szert a sarkvidéki témákban. Az egyetem 40 évvel ezelőtt, 1979-ben jött létre. Ugyanebben az évben megfogalmazódott az Arktisz jelenségeivel foglalkozó múzeum létrehozásának gondolata. A megvalósításig azonban még majdnem egy évtizednek kellett elteltie. Az Arktisz Központot alapjait 1985-ben fektették le. 1988-ban határozták el, hogy Arktisz Központ ne csak egy különálló múzeum legyen, hanem a Lappföldi Egyetem egyik intézete, és további tudományos funkciókat töltsön be. Ebből következően már maga az intézménytípus is egy rendkívüli innováció eredménye. A kutatóközpont a működését 1989-ben kezdte meg. Az Arktisz témájára specializált könyvtár 1990-ben, a múzeum pedig 1992-ben nyílt meg. Innentől kezdve Rovaniemi városa aktív részese lett az Arktisszal kapcsolatos tudományos ügyeknek.

1991-ben Rovaniemiben írták alá az Északi-sarkvidék Környezetvédelméről szóló Stratégiát (Arctic Environmental Protection Strategy, AEPS), vagy más néven a „finn kezdeményezést”. Ez az egyezmény alapozta meg az Arktisz Tanács 1996-os létrejöttét. (Az Arktisz Tanács az Északi-sarkvidék ügyeivel foglalkozó legfontosabb nemzetközi szervezet.) A részes felek pedig tulajdonképpen ugyanazok az államok voltak, mint akik a Tanácsnak is tagjai lettek: Kanada, az Egyesült Államok,

Dánia (Grönland), Izland, Norvégia, Svédország, Finnország és kezdetben a Szovjetunió, majd Oroszország.²³ A szerződésnek nagy jelentősége volt, hiszen közvetlenül a hidegháború vége után közös kezdeményezésbe fogta össze az Egyesült Államokat és Oroszországot. Az Arktisz Tanács mai megfigyelő országai közül, pedig már képviseltette magát az Egyesült Királyság, Németország és Lengyelország. Az együttműködés további különlegessége, hogy az állami szereplők mellett a résztvevők körébe tartozott három őslakos szervezetet: a Számi Tanács, a Cirkumpoláris Inuit Tanács és az orosz Észak-Szibériai Népek Egyesülete.^{24, 25}

Finnország az Arktisz-ügyeinek Európai Unión belüli képviseletében politikaformálóként kíván fellépni. Egy évvel a finn uniós csatlakozás után, 1997-ben éppen Rovaniemiben indult el az EU Északi kezdeményezése (Northern Dimension Policy).²⁶ Az EU Arktisszal kapcsolatos elképzeléseiben mind a mai napig a jelentős finn érdekérvényesítés figyelhető meg. Az Arktisz-politika magyar szempontból talán marginális kérdésnek tűnik, de európai uniós és világgazdasági szempontból igen jelentős. Az északi régió jelenleg a Földön található legnagyobb kőolaj- és földgázkészletekkel rendelkező terület. Az európai országok számára pedig igen nagy jelentősége van az északi tengeri út megnyílásának, amely időben és térben is legalább harmadával rövidítheti le a távolságot Kelet-Ázsia irányába (3. ábra). Az útvonal már a kínai selyemút kezdeményezésnek is fontos pillérévé vált. Az északi halászati lehetőségek bővülése szintén fontos (elsősorban) az észak-európai népek számára. A sarkvidéki turizmus pedig az európai turizmus egyik legdinamikusabban fejlődő régiója.

3. ábra: Európai országok várható északi tengeri úton zajló kereskedelme 2050-ben
Chart 3.: Estimated trade volume of European countries via NSR, by 2050

Forrás: saját szerkesztés; Leypoldt, Patrick (2015): The capacity potential of the Northern Sea Route by 2050. In: Keupp, M. M. (eds.): The Northern Sea Route – A comprehensive analysis. Springer, Wiesbaden. pp. 89–106.

Az EU finn kezdeményezésre nagy hangsúlyt helyez a fenntartható fejlődésre, az északi vizeken történő hajózás minél környezetkímélőbbé tételére, támogatja a régióban zajló kutatásokat, a turizmus fejlesztésén

keresztül pedig a helyi lakosság megélhetési lehetőségeit, és ennek mentén támogatja az őslakos kultúrák (számik) megmaradását (4. ábra).²⁷ Ugyanakkor a politika célok és az eddig elért eredmények nem minden esetben voltak összhangban egymással. Ennek részletei egy későbbi elemzésben kaphatnak helyet. Jelen elemzés szempontjából pedig kiemelendő, hogy az európai uniós Arktisz-politikai pillérei nagymértékben visszatükrözik a szűkebben vett tartományi érdekeket, az összeurópai szempontom mellett.

4. ábra: Az EU Arktisz politikájának pillérei
Chart 4.: Arctic Policies of the European Union

Forrás: saját szerkesztés, EEAS (European External Action Service, 2016).
 EU Arctic policy. EEAS. Brüsszel.

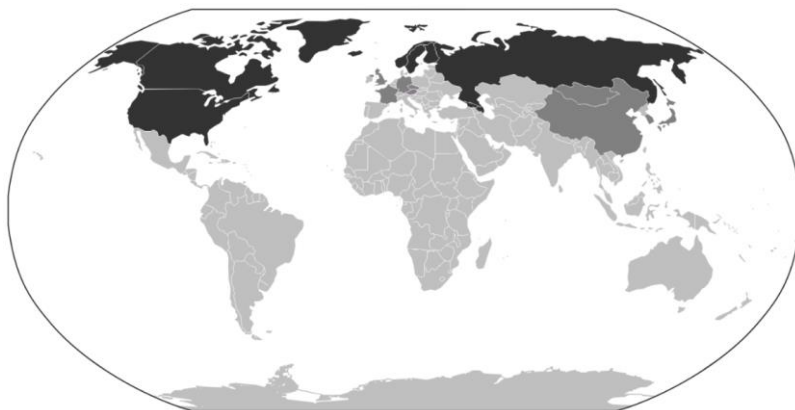
Az Arktikum épület (Rovaniemi Arktisz Központja) számos, rendszeresen megrendezésre kerülő tudományos konferenciának ad otthont. Léteznek a sarkvidékek nemzetközi jogi helyzetével foglalkozó tudományos találkozók, sarkvidéki agrárgazdasági fórum vagy az Északi-sarkvidék nemzetközi gazdasági és politikai helyzetét vizsgáló konferenciák.

Az Arktisz Központnak ötven állandó kutatója van, és számos vendég oktatóval működnek együtt.²⁸ A finn egyetem rendkívül nyitott az innovatív megközelítésekre, és szívesen látják más országok szakembereit előadóik, illetve kutatóik sorában. A Központnak öt intézete van, (Globális Változások, Arktisz Antropológiája, Északi Politikai Gazdaságtan, Arktisz Kormányzás és a Nemzetközi és Kisebbségi Jogok Északi Intézete).²⁹ Mindegyik esetében fontos a multidiszciplináris szemlélet és a tudományterületek közötti együttműködés. Ugyanakkor az egyetem többi kara is nagy figyelmet szentel az Északi-sarkvidék témájának, így a hallgatók tanulhatnak például északi design vagy sarkvidéki turizmust.

A rovaniemi egyetem vezetésével indult ki az a nemzetközi mozgalom, amely közös hálózatban fogja össze az Arktisz témájával foglalkozó

egyetemeket és kutatóintézeteket. A nyolc északi-sarkvidéki állam több mint 120 intézményén kívül további 21 régió kívüli intézet rendelkezik tagsággal a kezdeményezésben. Közöttük a legaktívabb ország Kína, amely 10 tagintézettel képviselteti magát. A közép-európai régiókból Ausztria és Csehország képviselteti magát a hálózatban egy-egy kutatócsoporttal. A hálózat saját folyóirattal és csereprogramokkal rendelkezik, valamint rendszeresen közös konferenciákat szerveznek.

3. térkép: Az Arktisz Egyetemek és kutatóintézetek hálózata, országokként
Map 3.: of Arctic Universities, by countries

Forrás: saját szerkesztés, UArctic (2019): Members. UArctic. Rovaniemi.

A 2000-es évek elejétől a Lappföldi Egyetem kutatói a Nemzetközi Poláris Éve³⁰ kivitelezésében tevékenyen részt vállalt. A Nemzetköz Poláris év a sarkvidékek természettudományos megfigyelésére irányuló nemzetközi összefogás, amely, általában, néhány évtizedenként kerül megrendezésre. A kezdeményezés hazai vonatkozással is rendelkezik: az 1800-as évek végén az Osztrák–Magyar Monarchia egyik sarkkutatójának ötlete alapján indult el.³¹ Megjegyzendő, hogy napjainkban Ausztria igyekszik továbbra is részt venni a sarkvidékkel kapcsolatos ügyekben, a magyar fél azonban jelentősen háttérbe vonult.

A már említett Arktikum, az Arktisz tudományos vizsgálatának és a térséggel kapcsolatos ismerterjesztés központja. A Lappföldi Egyetem a kutatóintézeten kívül a kimondottan Arktisz témájával foglalkozó könyvtárat is fenntartja, az ún. Arktikum épületében. Itt található Tudományos Központ és az Arktisz témájú Múzeum. A múzeumra épp úgy jellemző a multidiszciplináris megközelítés, mint a tudományos központra. Az emberi és természeti tényezőket igyekeznek együttesen értelmezni, és vizsgálni azok jelenlétét az Arktisz életében. Három állandó kiállítás van, és ezeket egészíti ki egy arktikus témájú filmvetítés. A legnagyobb állandó kiállítás témája a „Változó

Arktisz”, amely az északi-sarkvidék népeit és természeti környezetét mutatja be a mai kihívások tükrében. A második „Az Északi Utak”, amely Lappföld történetével, néprajzával, természeti környezetével és a mai emberek életmódjával egyaránt foglalkozik. A harmadik kiállítás a „Finnország a Jeges-tenger partjainál” címet viseli, és azt a mintegy húszéves, két világháború közötti időszakot mutatja be, amely során Finnország rendelkezett egy Jeges-tenger melléki tartománnyal. Ezzel is erősítve azt a képzetet, hogy finn Lappföld az arktikus régió európai kapuja.

Az egyetem, a múzeum és a város életében jelenleg központi kérdésként kezelik az ember és természet viszonyát. A természet közelség gondolata széles skálán mozog, a természettudományos és gazdasági kutatásoktól a művészeti alkotásokig, illetve designig terjed. A másik jelentős kérdés a hagyományok és a modernkor vívmányainak együttélése. A két kérdéskört sokszor összekapcsoltan vizsgálják. A hagyományos szemlélet újra értelmezése megjelenik az őslakosok politikai és nemzetközi politikai helyzetének vizsgálatában, az agrártudományokban, erdőszetben, vagy a gyógynövények használatának reneszánszában, de akár még tudományos módszertani kérdések újragondolásában is.

Az innovációk és kreativitás támogatása mellett a személyesség is egyre fontosabb. Ennek egy érdekes jelensége az élettörténetek beemelése a tudományos vizsgálatokba. Így például jogi esetek megértésében, társadalmi folyamatok elemzésében egyre inkább bekerül az elemzési módszerek közé. A történelemtudományban pedig a személyes történetek előtérbe kerülésében jelentkezik.

A finnországi egyetemi hallgatókkal történt beszélgetések alapján pedig az a kép rajzolódott ki, hogy a legtöbb külföldi tanuló motivációja, a finnországi tanulmányai során, hogy a más országokban még a tudomány határterületének számító vagy el nem ismert tudásokra tegyen szert, illetve, hogy kibontakoztathassa saját kutatásait ezekben a témákban. A Lappföldi Egyetem sikeres tudja közvetíteni magáról azt a képet, hogy az innovációk területén élen jár az európai egyetemek között.

Rovaniemi és a Lappföldi Egyetem mindazok számára kedvező választás lehet, akik az Észak jelenét, múltját, jövőjét, valamint kihívásait és megoldásait szeretnék tanulmányozni. A finnek nagy hagyománnyal rendelkeznek az északi politikaformálásban és kutatásban. Emellett Finnország az innováció és kreativitás országa is. A Nokia nehéz időszaka nem keserítette el a finneket, a cég még mind a mai napig az ország legnagyobb vállalata, de mellett új iparágakban törnek előre. Például a Kone a liftek gyártásában, vagy a finn fa- és papíripar is reneszánszát éli. Továbbá Finnország a nemzetközi politika színterén felülreprezentált, az ország méreteihez képest, és nemzetközi kapcsolatok területén iskolate-

remtő. [A korábbiakban a két hidegháborús blokk közötti lét tapasztalatai miatt, ma pedig olyan esetekkel hívja fel magára a figyelmet, mint az Európai Unió közös északi politikájának (Northern Dimension) megteremtése]. Az egyik titok pedig az innováció bátorításán kívül, a tudományok határterületének kiaknázásában, és a tudományterületek kombinálásában van.

4. Összegzés

Rovaniemi földrajzi elhelyezkedése folytán az Északi-sarkvidék kapuja. A város ezt az adottságát rendkívül sikeresen használja ki, mind gazdaságfejlesztése, mind pedig nemzetközi kapcsolatai kialakítása során. A város sarkvidékhez kötődő turizmusa dinamikusan fejlődő ágazat, ami mellett információs és logisztikai hub szerepét is betölti a sarkvidéken túli területek esetében. Az Északi-sarkvidék menti nemzetközi kapcsolatok és tudományok központjává vált. A városból indult ki több, az Arktisz témájával foglalkozó kezdeményezés, illetve a helyszínen nagy jelentőségű egyezményeket írtak alá. Ugyanakkor a sikeres érdekképviseletnek köszönhetően az Európai Unió szintén saját északi-sarkvidéki kapujának tekinti, vagyis annak a helyszínnek, amely összeköti az uniót a sarkvidéki államokkal.

A geopolitika tudományában az elmúlt évtizedekben megjelentek azok az elméletek, amelyek a városok nemzetközi szerepvállalását vizsgálják. Egyes települések nemzetközi találkozókká állandó helyszíneivé váltak, és a gazdasági növekedés önálló centrumai lettek, amelyek sok világgazdasági súllyal és kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal rendelkeznek. Ez a jelenség általában nagy lakossággal rendelkező városokra jellemző. Rovaniemi esete több szempontból is speciális, csak regionálisan számít nagyvárosnak, de igyekszik az Arktisz-ügyeivel kapcsolatos politikaformálás centrumává válni Finnországon és az Európai Unión, valamint az arktikus térségen belül is. Ezzel a törekvésével több régiót és nemzetközi szervezetet köt össze.

Rovaniemi esetében rendkívül tudatos és koncentrált politikaformálásnak lehetünk szemtanúi, amely nagyban épít a város adottságaira, földrajzi helyzetére [az Északi-sarkkörön fekszik és a régió három országgal határos szárazföldön (*2. térkép*)]. A stratégia célja, hogy a város nemzetközi üzleti központtá váljon, információs és logisztikai hub legyen, valamint a legdinamikusabban fejlődő gazdasági szektort, a sarkvidéki turizmust tovább erősítse. A stratégiában kiemelt szerepe van a tudásalapú gazdaságnak és innovációknak. Továbbá a nemzetközi kapcsolatok területén az Arktisz Központ játszik kulcsszerepet a város nemzetközi térben történő pozicionálásában. Az Arktikum központ egyszerre szolgál tudományos, ismeretterjesztési és turisztikai célokat. Ugyanak-

kor biztosítja a város helyét az Arktisszal kapcsolatos tudományos eredmények elérésében, és a nemzetközi fórumokon való megjelenésben. A tudás- és információk központtá válás az Arktisz-ügyeiben kiemelt fontosságú volt. Ez alapozta meg a város állandó szereplővé válását az Északi-sarkvidék ügyeiben. Rovaniemi esete egyedül álló példája annak, hogy a tudásalapú gazdaság és nemzetközi kapcsolatépítés, hogyan tette megkerülhetetlen nemzetközi szereplővé Lappföld fővárosát.

JEGYZETEK/NOTES

1. AEPS szerződés az Arktisz Tanács (az Északi-sarkvidék ügyeivel foglalkozó legfontosabb nemzetközi szervezet) előzményének tekinthető. Az a nyolc Északi-sarkkörön túli állam (Kanada, USA, Dánia, Izland, Norvégia, Svédország, Finnország és Oroszország), illetve három arktikus őslakos szervezet volt a részese, amelyek ma a Tanács tagjai. Az együttműködés a régió környezeti értékeinek védelméről szól, és találkozók sorozatát hívta életre, amely intézményesült formája az Arktisz Tanács lett. Csatlós Erzsébet (2013): Az Arktisz nemzetközi jogi helyzete. Akadémia Kiadó. Budapest. 238 old.
2. Visit Rovaniemi (2019): Arktikum. Visitrovaniemi.fi. Rovaniemi.
3. Arter, David (2000): Small State Influence Within the EU? The Case of Finland's Northern Dimension Initiative. *Journal of Common Market Studies*. 2000/5. szám. 677–697. old.; Catellani, Nicola (2003): The EU's Northern Dimension: Testing a New Approach to Neighbourhood Relations? *Utrikes politiska Institutet*. Stockholm. 51 old.
4. Keil, Kathrin–Raspotnik, Andreas (2014): The European Union's Gateways to the Arctic. *European Foreign Affairs Review*. 2014/1. szám. 101–120. old.
5. Statistics Finland (2018): Population. Statistics Finland. Helsinki.
6. The Arctic Institute: Finland. The Arctic Institute. Washington.
7. Bogoyavlenskiy, Dmitry et al. (2014): Arctic Demography in: Larsen, Joan Nymand–Fondahl, Gail: Arctic Human Development Report. Nordic Council of Ministers. Koppenhága. 27–41. old.
8. Heleniak, Timothy (2014): Arctic Population and Migration. In: Larsen, Joan Nymand–Fondahl, Gail: Arctic Human Development Report. Nordic Council of Ministers. Koppenhága. 53–104. old.
9. Statistics Finland: Change of total fertility rate by region from 2010 to 2017, per cent. Statistics Finland. Helsinki.
10. Norlen, Gustaf (2018): Unemployment rate, 2016. Norregio. Stockholm.
11. Statistics Finland (2019): Gross value added at basic prices. Statistics Finland. Helsinki.
12. Lähteenmäki, Maria (2006): From reindeer nomadism to extreme experiences: economic transitions on Finnish Lapland in the 19th and 20th centuries. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 2006/6. szám. 696–704. old.

13. Jokelainen, Kristiina (szerk.) (2018): Lapland an International Highflier. Regional Council of Lapland. Rovaniemi. 44. old.
14. Csizmadia Norbert (2017): Geopillanat. L'Harmattan Kiadó. Budapest. 294–343. old.
15. Balbim, Renato (2016): in: Balbim, Renato (szerk.) (2016): The geopolitics of cities old challenges, new issues. Institute for Applied Economic Research. Brasilia. 123–170. old.
16. Balbim (2016): 123–170. old.
17. Jokelainen (2018): 44. old.
18. Csizmadia (2017): 294–343. old.
19. Jokelainen (2018) 44. old.
20. Popescu, Ruxandra Irina–Corbos, Razvan-Andrei (2010): The Role of Tourism Marketing in the Strategic Development of the Town of Rovaniemi. Management & Marketing 2010/2. szám. 273–286. old.
21. Jokelainen (2018): 44. old.
22. Békési László (2004): A politika földrajza. Aula, Budapest. 206. old.
23. Csatlós (2013): 238. old.
24. Tennberg, Monica (1996): Indigenous peoples' involvement in the Arctic Council. Northern notes. 1996/4. 21–32. old.
25. Az 1990-es évek elején még csak ennek a három közösségnek volt saját szervezetei, a mai hat csoporttal szemben.
26. Arter (2000): 677–697. old.
27. Európai Bizottság (2016): An integrated EU policy for the Arctic. Európai Bizottság. Brüsszel.
28. Arctic Centre – Lapland University (2019): Research. Arctic Centre. Rovaniemi.
29. Arctic Centre (2019).
30. A Poláris Év egy nemzetközi tudományos összefogás, amelyben a világ számos országa képviselteti magát, hogy természettudományos megfigyeléseket tegyenek a sarki régiókban. Mills, William James et al. (2003): Exploring Polar Frontiers: A Historical Encyclopaedia. ABC-CLIO. Santa Barbara. 320–321. old.
31. Mills (2003): 320–321. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Arctic Centre – Lapland University (2019): Research. Arctic Centre. Rovaniemi.
- Arter, David (2000) Small State Influence Within the EU? The Case of Finland's Northern Dimension Initiative. Journal of Common Market Studies. 2000/5. szám. 677–697. old.
- Balbim, Renato (2016): in: Balbim, Renato (szerk.) (2016): The geopolitics of cities old challenges, new issues. Institute for Applied Economic Research. Brasilia. 123–170. old.

- Bogoyavlenskiy, Dmitry et al. (2014): Arctic Demography in: Larsen, Joan Nymand–Fondahl, Gail: Arctic Human Development Report. Nordic Council of Ministers. Koppenhága. 27–41. old.
- Catellani, Nicola (2003): The EU's Northern Dimension: Testing a New Approach to Neighbourhood Relations? Utrikes politiska Institutet. Stockholm. 51 old.
- Csatlós Erzsébet (2013): Az Arktisz nemzetközi jogi helyzete. Akadémia Kiadó. Budapest. 238 old.
- Csizmadia Norbert (2017): Geopillanat. L'Harmattan Kiadó. Budapest. 294–343. old.
- Európai Bizottság (2016): An integrated EU policy for the Arctic. Európai Bizottság. Brüsszel.
- Heleniak, Timothy (2014): Arctic Population and Migration. In: Larsen, Joan Nymand–Fondahl, Gail: Arctic Human Development Report. Nordic Council of Ministers. Koppenhága. 53–104. old.
- Jokelainen, Kristiina (szerk.) (2018): Lapland an International Highflier. Regional Council of Lapland. Rovaniemi. 44 old.
- Keil, Kathrin–Rasputnik, Andreas (2014): The European Union's Gateways to the Arctic. European Foreign Affairs Review. 2014/1. szám. 101–120. old.
- Lähteenmäki, Maria (2006): From reindeer nomadism to extreme experiences: economic transitions on Finnish Lapland in the 19th and 20th centuries. International Journal of Entrepreneurship and Small Business, 2006/ 6. szám. 696–704. old.
- Mills, William James et al. (2003): Exploring Polar Frontiers: A Historical Encyclopedia. ABC-CLIO. Santa Barbara. 320–321. old.
- Norlen, Gustaf (2018): Unemployment rate, 2016. Norregio. Stockholm.
- Popescu, Ruxandra Irina–Corbos, Razvan-Andrei (2010): The Role of Tourism Marketing in the Strategic Development of the Town of Rovaniemi. Management & Marketing 2010/2. szám. 273–286 old.
- Statistics Finland: Change of total fertility rate by region from 2010 to 2017, per cent. Statistics Finland. Helsinki.
- Statistics Finland (2019): Gross value added at basic prices. Statistics Finland. Helsinki.
- Statistics Finland (2018): Population. Statistics Finland. Helsinki.
- Tennberg, Monica (1996): Indigenous peoples' involvement in the Arctic Council. Northern notes. 1996/4. 21–32. old.
- The Arctic Institute: Finland. The Arctic Institute. Washington.
- Visit Rovaniemi (2019): Arktikum. Visitrovaniemi.fi. Rovaniemi.

SZALAI Levente

doktorandus

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar
Földtudományok Doktori Iskola**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Science, Doctoral School of Earth Science,
Pécs, Hungary**

email: szalailevente1@gmail.com

**A CENTRUM PERIFÉRIA VISZONY AZ EURÓPAI UNIÓBAN,
A NÉMET MIGRÁCIÓS POLITIKA ÉS A KÖZÉP-EURÓPAI
GAZDASÁGI EGYÜTTMŰKÖDÉS RENDSZERE**

***THE CENTER-PERIPHERY RELATION IN THE EUROPEAN
UNION, THE GERMAN MIGRATION POLICY AND THE CENTRAL
EUROPEAN ECONOMIC COOPERATION SYSTEM***

ABSTRACT

The center-periphery models show the relationship between the economic centers and its periphery in the geographical area, analyze the reasons leading to the development and development of these regions and illustrate their economic relations with each other. The publication focuses on the development of the center and periphery of the European Union, examining the historical background of the economic development of these regions, emphasizing the importance of the industrial revolution in Western Europe. The aim of the study is to present the German migration policy from the end of the World War II to the present. It analyzes the data of the German statistical office and shows the changing of the number and proportion of foreign population living in Germany in the second half of the 20th century. During the presentation of the German migration policy discusses the study the process of easing immigration rules and the migration crisis in 2015. The article presents the challenges faced by the German government and the difficulties of integrating immigrants. It discusses the different cultural backgrounds of foreign citizens in Germany, lists the proportion of each nationality within German society. The publication describes the economic cooperation system of the Central European states and defines the states and economic role of the Central European manufacturing core in the European Union. The publication states that Germany is the economic center of the Central European region, which also determines the economic development of the Visegrad countries by introducing production capacities.

Kulcsszavak: centrum, periféria, Európai Unió, közép-európai feldolgozóipari központ, migráció, menekült politika

Keynotes: center, periphery, European Union, Central European manufacturing core, migration, refugee policy

1. Bevezetés

Az Európai Unión belül hasonlóan a világ más gazdasági erőközpontjaihoz jellemző a relatíve sűrűn lakott fejlettebb centrum és a gazdasági periféria országai közötti gazdasági migráció. Mindez elsősorban arra vezethető vissza, hogy az Unió gazdasági magterületein az úgynevezett „kék banán” területén, a sűrű városhálózat, a fejlett infrastruktúra olyan társadalmi-gazdasági konglomerációt hozott létre, amely fejlettségét tekintve a kor élvonalában foglal helyet.¹ Fejlődése független, az innováció az adott rendszer belső szerkezetéből és a népesség belső motiváltságából következik be. A periféria társadalma a centrum fejlettségi szintjétől való lemaradása miatt igyekszik felzárkózni, de egyben jelentős munkaerő kibocsátóvá is válik, mely a felzárkózást a humán erőforrások elvesztése miatt csak részben tudja megvalósítani.

Az Európai Unió keleti bővítését szintén ennek a gazdasági erőcentrumnak a további működtetése motiválta. A munkaerő szabad áramlása még inkább lehetővé tette a mobil és szakképzett munkaerő áramlását nyugati irányba, mely tömegesen a lengyel, illetve a román munkavállalók nyugat-európai megjelenését jelentette. Emellett természetesen jelentős források is érkeztek a periféria országaiba, ezek főleg az infrastruktúrafejlesztések területén segítettek a felzárkózást. Hazánk, és a kelet-közép-európai régió munkaereje főleg a német gazdaság számára biztosított, és biztosít jelentős erőforrásokat. Napjainkban talán a válság sújtotta Ukrajnából érkezik legnagyobb mértékben munkaerő utánpótlás.

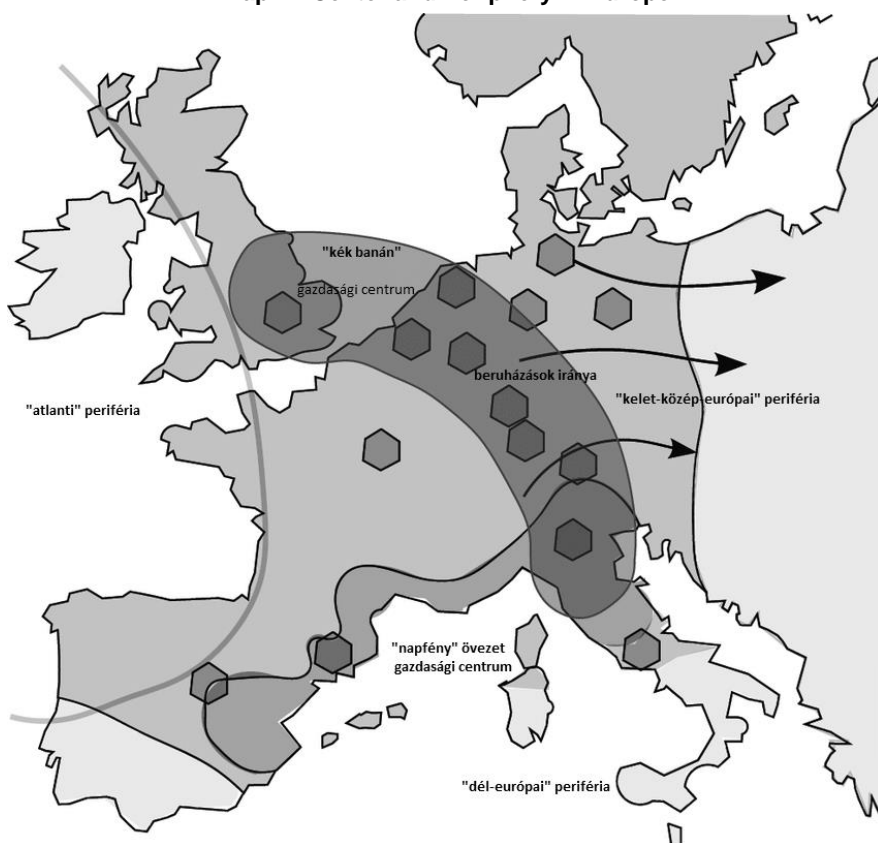
2. A centrum és periféria térségek kialakulása Európában

A centrum-periféria modelleket a gazdasági-társadalmi függési viszonyrendszer elrendeződésének leírására alkalmazzák, mely modellek a mag és periféria relációkat létrehozó függési kapcsolatok világgazdasági térben való leírását segítik elő. Ezen modellekben a centrum minden esetben jellemzően egy gazdaságilag fejlettebb térséggel, régióval azonos, míg a periféria külső, peremi zónát jelent.²

A világgazdaság egészét nézve több mag és periféria területet határozhatunk meg, melyek kialakulásában a földrajzi dimenziók mellett tör-

ténelmi, társadalmi és gazdasági folyamatok játszottak szerepet. Gazdasági centrumként meghatározó térségek Észak-Amerika keleti és nyugati partvidéke, Európa észak-nyugati fele, a Londontól Észak-Olaszországig a Rajna vonala mentén húzódó sávja, ami az úgynevezett „kék banán”, melyet az 1. térkép szemléltet, valamint Délkelet-Ázsia Japántól Dél-Koreán, és Kelet-Kínán át egészen Szingapúrig húzódó térsége.³

1. térkép: A centrum és periféria térségek Európában
Map 1.: Center and Periphery in Europe

Forrás: Hospers, Gert-Jan (2003), 'Beyond the Blue Banana? Structural Change in Europe's Geo-Economy', *Intereconomics*, March/April: 76–85. o.

Európa vonatkozásában a centrum kialakulása a késő középkor keresztény állami struktúrájának kialakulására vezethető vissza, amely a földrajzi felfedezések, valamint az ipari forradalom után Európa legsűrűbben lakott, fejlett infrastruktúrával rendelkező régiójává vált. A magterület kialakulásában a legfontosabb tényező a nyersanyag, a nagyarányú koncentrált népesség munkaereje és felvevőpiaca, valamint a fejlett infrastrukturális hálózat voltak.⁴

Az ipari forradalom által teremtett lehetőségek, kezdetben a bányászat, a vaskohászat, és a kereskedelem révén ezen térségekben már a XIX. század folyamán nagy népesség koncentrációt hoztak létre. A második világháború utáni időszakban Nyugat-Európa államainak gazdasági együttműködése hívta életre a későbbi Európai Uniót, mely kezdetben a mediterrán térség országait, később a Szovjetunió széthullása után a kelet-közép-európai országokat integrálva a világgazdaság meghatározó erőközpontjává vált. Az Unió centrumának elsődleges perifériája Írországtól a dél-európai államokon át egészen a kelet-közép-európai országokat magába foglalva körülöleli a magterületet.⁵ Ezen periféria területek közvetlen gazdasági kapcsolatban vannak a centrum államival, munkaerőt biztosítanak a magterületek államainak, de az európai uniós források, és a magterületekről érkező beruházásoknak köszönhetően gazdaságilag közelítenek az uniós központok fejlettségi szintjéhez.

A nyugat-európai térség korai iparosodásával és nagyfokú tökekoncentrációjával szemben a periféria országai a kontinentális munkamegosztás keretében a centrum területek mezőgazdasági termékexportörivé váltak a XIX. század során, habár az iparosítás ezeket a térségeket is érintette kezdeti tőkeszegénységük miatt nem valósulhatott meg oly mértékű volumenben, mint a centrum államaiban.

A mediterrán térség országai a második világháborúig elsősorban agrár-ipari országok voltak. A háború utáni autoriter rendszerek idején az iparosodásuk elmaradt a magterületek országaitól, így lemaradásuk konzerválódott. Az európai integráció után a térségbe érkező források elsősorban infrastrukturálisan segítették a felzárkózást, de a laza fiskális politika és a belső egyensúlytalanságok miatt periféria helyzetük konzerválódott, és a nagy munkanélküliség miatt munkaerejük jelentős része a centrum országaiba vándorolt.

Az első világháború után a kelet-közép-európai térség újonnan létrejövő államaiban a kezdeti folytatódó iparosodást előbb a nagy gazdasági világválság, majd a második világháború utáni szovjet gazdasági modell bevezetése hátráltatta. Az ipar és a városhálózat kétségtelen fejlődése mellett a hátrányok és a lemaradás Nyugat-Európaéhoz képest ezen időszak alatt egyre inkább növekedett. A Szovjetunió összeomlása és a térség országainak európai integrációja újra lehetőséget teremtett a magterülethez való felzárkózáshoz, melynek alapjait a kezdeti szükséges strukturális átalakítások és a tőkehiány miatt továbbra is a centrum országaiból érkező beruházások és fejlesztési források táplálják. A 2008-as gazdasági válság után ismét növekedési pályára álló térségbeli országok számára egyre súlyosabb nehézségeket jelent a szakképzett munkaerő elvándorlása a Nyugat-Európa irányába.

3. A közép-európai feldolgozóipari központ és a termelési gyártásmegosztás

A közép-európai ipari gazdasági együttműködés, mely Németország, Ausztria és a Visegrádi országok: Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Magyarország gazdasági és mindenekelőtt ipari együttműködéséből formálódik az Európai Unió integráció után mind erősebb és komplexebb gazdasági erőter kialakulása felé mutat. Az 1. táblázat alapján a térség feldolgozóipari exportvolumene az EU-n belüli arányait tekintve folyamatosan növekszik. Míg 1995-ben a közép-európai országok adták az EU feldolgozóipari exportjának egyharmadát, addig a részesedésük 2011-re 8,1 százalékkal 42,6 százalékra nőtt.⁶

1. táblázat: Az EU tagállamok feldolgozóipari exportjának változása 1995–2011 között

Chapter 1.: Shares in EU manufacturing value added exports by groups of Member States, 1995–2011

	1995	2000	2005	2008	2011	változás :1995-2011	változás: 2008-2011
Közép-Európai gazdasági erőter	34,5%	33,8%	38,9%	41,6%	42,6%	8,1%	1,0%
Németország	29,0%	27,1%	29,8%	30,8%	31,4%	2,4%	0,6%
Ausztria	26,0%	2,8%	3,1%	3,2%	3,1%	0,5%	-0,1%
Csehország	0,8%	1,1%	1,8%	2,3%	2,4%	1,6%	0,1%
Magyarország	0,4%	0,8%	1,2%	1,4%	1,5%	1,1%	0,1%
Lengyelország	1,3%	1,6%	2,3%	3,1%	3,2%	1,9%	0,1%
Szlovákia	0,4%	0,4%	0,7%	1,0%	0,9%	0,5%	-1,0%
Benelux államok	11,8%	9,8%	9,5%	9,4%	9,7%	-2,1%	0,3%
Északi országok	8,7%	8,5%	7,8%	7,4%	6,9%	-1,8%	-0,5%
Franciaország	12,0%	12,8%	11,3%	10,4%	9,5%	-2,5%	-0,9%
Olaszország	11,8%	11,3%	10,7%	10,8%	10,5%	-1,3%	-0,3%
Egyesült- királyság	12,6%	13,1%	10,3%	8,9%	9,1%	-3,5%	0,2%
Dél-Európai 5-ök	5,8%	6,6%	6,9%	6,9%	6,9%	1,1%	0,0%
Egyéb EU országok	2,7%	4,1%	4,5%	4,6%	4,7%	2,0%	0,1%

Északi országok: Dánia, Svédország, Finnország; Dél-Európai 5-ök: Spanyolország, Portugália, Málta, Ciprus, Görögország;
Egyéb EU-országok: Balti államok, Románia, Bulgária, Írország

Forrás: Stehrer, Robert–Stöckinger, Roman (2015): „The Central European Manufacturing Core: What is Driving Regional Production Sharing?”
FIW-Research Reports, 2014/15. (2)

A térség országainak iparát a 2008-as gazdasági válság is sokkal kevésbé érintette, mint az EU egyéb régióit. A 2008–2011-ig tartó időszak feldolgozóipari export adatait vizsgálva megállapítható, hogy átmeneti stagnálás, vagy kisebb volumen csökkenés ellenére Ausztria és Szlovákia estében a feldolgozóipar átvészelte a recessziót és ismét növekedést produkál. Sokkal stabilabb tehát a térségben az ipari szektor ezen ága, mint az egyébként EU-s részarányát tekintve jelentős hányaddal bíró Egyesült Királyság, Franciaország, vagy a Benelux térség estében.⁷

A magasabb jövedelmű országok esetében a feldolgozóipari szektor volumenének csökkenésében közrejátszik az is, hogy az ipari kapacitások egy részét áthelyezik azon országokba, melyek munkaereje az ala-

csenyabb bérek miatt olcsóbb termelési költségeket biztosít. A viszonylag alacsony jövedelmű országok estében azonban valós veszély a feldolgozóipari kapacitások azon részének egyensúlytalan fejlődése, mely csak kis hozzáadott érték előállítását jelenti, ezáltal a vertikális iparfejlesztés nem valósulhat meg teljesen, mely gazdasági válságok esetén sokkal kitettebbé teszi ezen országok iparát.⁸

A közép-európai feldolgozóipari erőcentrum országainak exportaránya erősen Németország orientációjú. Az export volumen arányait nézve ezen országcsoport ipari exportjának csaknem 70 százalékát Németország adja, Lengyelország és Ausztria 8-8 százalékot tesz ki, míg őket követi Csehország 7 százalékos részesedéssel. A maradék 7 százalékon pedig Magyarország és Szlovákia osztozik. Ezen országok gazdasági együttműködése és egymásrautaltsága egyre szorosabbá válik. Németország feldolgozóipari termékeket érintő külkereskedelmének 49 százalékát bonyolítja az említett öt országgal, amely elsősorban nagy méretének és további kereskedelmi partnereinek köszönhető. Az egymás közti kereskedelem aránya Szlovákia és Csehország esetében 66–67 százalék. Ausztria, Lengyelország, valamint hazánk is a közép-kelet-európai partnereivel működik együtt. Az országcsoporton belüli differencia abban mutatkozik meg, hogy míg Németország és Ausztria jobban részt vesz a magasabb hozzáadott értékű termékek exportjában, addig a V4 országokban nagyobb szerepet játszik a más országokból vásárolt inputok feldolgozása és összeszerelése.⁹

Konklúzióként levonható az a tény, hogy Európa gyártási tevékenysége egyre inkább a közép-európai régióra koncentrálódik, mely gyártási magterület fő motorja Németország, amely központi szerepet játszik a régióban, és Ausztria, valamint a V4-es országok ipari termelésének szervezésében. Németország gazdasági erejét tekintve ezen együttműködés keretei között vezető szerepet tölt be, és a kihelyezett feldolgozóipari termelése elsősorban az összeszerelő tevékenységekre korlátozódik, a kutatásfejlesztés és a magas hozzáadott érték előállítása továbbra is helyben történik. A német iparnak, valamint a meghatározó német vállalatoknak továbbra is szüksége van a szakképzett munkaerőre, hogy az országon belül lévő termelőkapacitások zavartalan és további működését biztosítani tudják.

4. Németország migrációs politikája

Németország régóta jelentős bevándorlási célpont volt, azonban 2015-ben több mint egymillió bevándorló és menedékkérő érkezett az országba, így ismét a figyelem középpontjába került. A Németországban élő közel 82,5 millió ember több mint 15 százaléka született külföldön, ami a bevándorlók német gyermekeivel együtt 20 százalék körüli arányt mutat.¹⁰

2. táblázat: Külföldi népesség megoszlása Németországban 2016.
Chapter 2.: Distribution of foreign population in Germany 2016.

	Külföldi népesség száma	Külföldi népesség százalékos megoszlása	Átlag- életkor	Átlagos tartózkodási idő
			évben megadva	
Összesen:	10 39 080	100	37,6	15,4
Európai Unió (EU) országai közül:	4 279 770	42,6	39,8	16,0
Lengyelország	783 085	7,8	37,1	8,9
Olaszország	611 450	6,1	43,4	27,0
Románia	533 660	5,3	31,7	4,5
Görögország	348 475	3,5	43,7	24,7
Horvátország	332 605	3,3	43,5	22,1
Bulgária	263 320	2,6	32,0	4,9
Magyarország	192 340	1,9	36,3	7,0
Ausztria	183 625	1,8	50,7	28,8
Spanyolország	163 560	1,6	40,4	20,0
Hollandia	149 160	1,5	47,8	23,1
Portugália	136 080	1,4	42,4	22,3
Franciaország	130 915	1,3	41,8	18,7
Egyesült Királyság	107 005	1,1	46,6	20,3
Csehország	56 085	0,6	37,2	10,7
Szlovákia	53 440	0,5	33,7	7,5
Más európai országok közül:	2 794 210	27,8	–	–
Törökország	1 492 580	14,9	44,0	28,8
Oroszország	245 380	2,4	38,4	10,6
Szerbia	223 100	2,2	38,4	21,0
Kosзовó	202 905	2,0	32,7	14,8
Bosznia-Hercegovina	172 560	1,7	42,6	22,1
Ukrajna	136 340	1,4	42,6	11,1
Macedónia	95 570	1,0	35,7	17,2
Albánia	51 550	0,5	26,8	4,2
Ázsiai országok közül:	2 077 330	20,7	29,3	6,0
Szíria	637 845	6,4	24,3	2,0
Afganisztán	253 485	2,5	23,8	3,4
Irak	227 195	2,3	25,2	4,2
Kína	129 150	1,3	31,2	6,9
India	97 865	1,0	31,0	6,3
Irán	97 710	1,0	35,8	8,3
Vietnám	89 965	0,9	37,8	15,5
Pakisztán	73 790	0,7	31,1	6,2
Thaiföld	58 765	0,6	42,7	15,3
Afrikai országok közül:	510 535	5,1	30,9	8,2
Marokkó	75 855	0,8	38,5	15,0
Nigéria	50 440	0,5	27,4	5,3
Tunézia	32 900	0,3	35,6	11,7
Amerika országai közül:	259 840	2,6	40,3	13,2
USA	114 145	1,1	44,4	16,7
Brasílien	39 705	0,4	36,2	9,9
Chile	7 455	0,1	41,4	14,5
Ausztrália és Óceánia	16 805	0,2	38,7	10,8
Hontalan	22 365	0,2	34,6	14,2
Információ nélküli	77 415	0,8	26,4	8,6

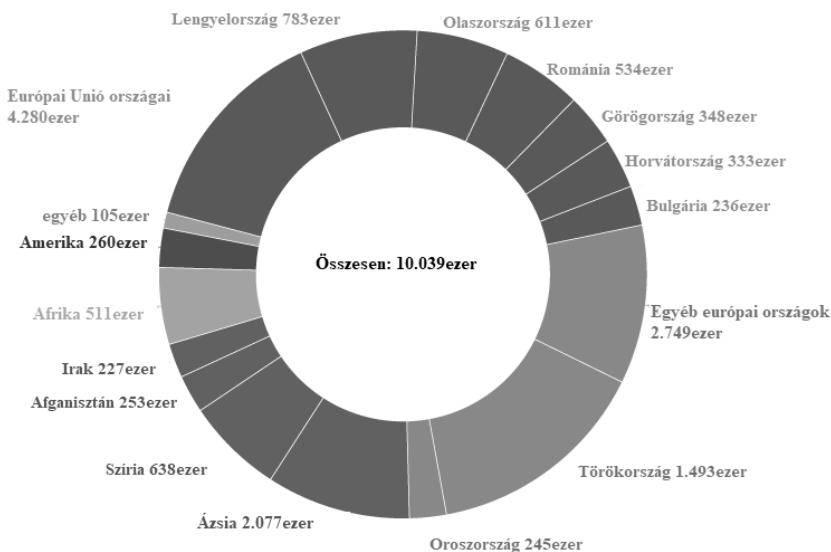
Forrás: BPB (2018): Ausländische Bevölkerung nach Staatsangehörigkeit.
In absoluten Zahlen, durchschnittliche Aufenthaltsdauer in Jahren, 31. 12. 2016.
Bundeszentrale für politische Bildung, 2018 (4)

A 2. táblázatban láthatóak a 2016. év végi statisztikai adatok, melyek szerint a Németországban élő tízmillió külföldi állampolgár közül a legtöbben az EU országaiból érkeztek. Az arányuk 42,6 százalék, vagyis 4,3 millió ember. A bevándorlók 27,8 százaléka az EU-n kívüli európai ország, és 20,7 százaléka egy ázsiai állam állampolgára volt. Az EU-s állampolgárokat figyelembe véve legnagyobb számban a lengyelek 783 ezer, az olaszok 611 ezer és románok 534 ezer fő képviseltetik magukat Németországban. A magyarok száma 192 ezer főre tehető. Az EU-n kívülről érkezők között a török állampolgárok aránya a legnagyobb, közel 1,5 millió főre tehető a számuk. Jelentős a számuk a volt jugoszláv utód-államok területéről érkezőknek is, mely 2016 végén 1,1 millió fő volt.¹¹

A második legnagyobb csoportot az ázsiai, és főleg a közel-keleti konfliktuszonából érkező menekültek jelentik. 2016 év végéig 637 ezer fő szír származású állampolgár, 253 ezer afgán és 227 ezer iraki állampolgár érkezett Németországba. Az Afrikából származó külföldi állampolgárok száma 511 ezer fő volt.¹²

1. grafikon: Külföldi népesség megoszlása Németországban 2016.

Graph 1.: Distribution of foreign population in Germany 2016.

Forrás: BPB (2018): Ausländische Bevölkerung nach Staatsangehörigkeit.
In absoluten Zahlen, durchschnittliche Aufenthaltsdauer in Jahren, 31. 12. 2016.
Bundeszentrale für politische Bildung, 2018 (4)

A német migrációs politika változásai történelmi aspektusban a második világháború végétől napjainkig a következőképpen alakultak. A Német Szövetségi Köztársaság második világháború utáni gazdasági fej-

lődésének munkaerejét a Kelet-, és Közép-Európából kitelepített közel 12 millió német biztosította. A keletről érkező német nemzetiségű bevándorlókat követték az olaszok, akiknek a száma 1955-ben érte el a csúcspontját. Ezt követték 1960-ban a spanyol és görög állampolgárok, majd 1961-től a törökországi és 1964-től a portugál, 1965 után pedig a tunéziai és marokkói, valamint a jugoszláv vendégmunkások. Ezzel párhuzamosan a kelet-német állam területéről folyamatos volt a munkaerő nyugatra a Német Szövetségi Köztársaság irányába tartó áramlása, melyet a berlini fal 1961-es megépítése részben korlátozott, de a disszidálások száma ezután is magas maradt.¹³

A hetvenes évek olajár növekedése azonban gazdasági szerkezetváltáshoz vezetve, átmenetileg csökkentette a munkaerő beáramlását. A vendégmunkások nagy része hazatért, de a Németországban maradó közel 3 millió külföldi állampolgár a családegysítések révén újabb és állandó bevándorlási pozitívumot produkált. Az 1980-as évektől elsősorban Romániából az erdélyi szászok révén, majd a jugoszláv polgárháború alatt ismét újabb migrációs hullám érkezett. A német nemzetiségű kelet-európaiak áttelepülését a német kormány az adott országok, Lengyelország, és Románia helyi közösségeinek támogatásával próbálta csökkenteni. Ennek hatására az 1990-es évek elején jellemző évi 1,5 millió főről a 2000-es évekre kevesebb, mint 750 ezerre csökkent az éves migrációs többlet. A német kormány mindezt úgy tudta elérni, hogy jelentős befektetésekkel, illetve anyagi támogatásokkal igyekezett a szülőföldön tartani a kelet- és közép-európai német nemzetiségű lakosságot. Emellett természetesen a migrációs folyamat magától is enyhült, hiszen az első nagyobb népességmozgások után főleg a fiatalabbak már megérkeztek Németországba.¹⁴

A 2000-es évek törvényi változásai könnyítettek az állampolgárság megszerzését. Elismerték a kettős állampolgárság intézményét és lehetővé tették, hogy a 8 éve Németországban élő és állandó lakcímmel rendelkező külföldi állampolgárok gyermekei német állampolgárságot kapjanak.

A második mérőszám a bevándorlási bizottság 2001-es jelentése volt, amelyet a belügyminisztérium átfogó migrációs politikai reformterv kidolgozásával bízott meg. A bizottság széles körű javaslatokat tett a szakképzett munkaerő-migrációra, a humanitárius migrációra és a menekültügyre, valamint az ideiglenes és állandó migránsok integrációjára. A 2005-ös bevándorlási törvény magában foglalta az EU polgárainak bevándorlását szabályozó EU szabad mozgásról szóló törvényt, valamint a harmadik országok állampolgárainak bevándorlását szabályozó tartózkodási törvényt, ezáltal radikálisan megváltoztatta a migrációs környezetet.¹⁵

A tartózkodási törvény csökkentette az adminisztratív kötelezettségeket, a tartózkodási engedélyek számát kettőre redukálta. Az ideiglenesen korlátozott tartózkodási engedély, egy meghatározott célhoz kötött, mint például az oktatás, a családegyesítés vagy a munkavállalás az állandó lakóhelyre vonatkozó engedély pedig már nem korlátozódik egy adott célra. A törvény csökkentette a migráció kezelésében részt vevő hatóságok számát is. Korábban a bevándorlók helyi önkormányzati kapcsolattartó pontja, a Külföldiek Hatósága volt felelős a Németországban való tartózkodási engedély kiadásáért és visszavonásáért, míg a Szövetségi Foglalkoztatási Hivatal feladata volt a munkaerőpiaci hozzáférés biztosítása. Ez az átfedő felelősség bonyolult és nem átlátható rendszert hozott létre. Az új törvény szerint a Külföldiek Hatósága a bevándorlók egyetlen kapcsolattartó pontjává vált.

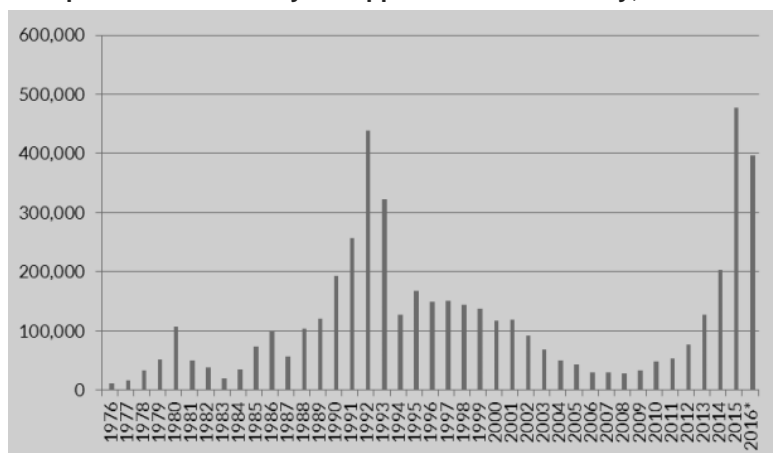
Két tényező indította el ezt a változást a gondolkodásban. Először is, a demográfiai változások és a csökkenő népesség azt eredményezte, hogy Németországnak szüksége volt a képzett külföldi munkavállalókra ahhoz, hogy meg tudja őrizni vezető gazdasági helyzetét, és szociális jóléti rendszerét. Már az 1990-es évektől kezdve a tudósok és a gazdasági szakemberek figyelmeztetettek arra, hogy a nyugdíjba vonulók egyre nagyobb száma miatt a társadalombiztosítási rendszer kevesebb befizetőjének függvényében kitétté válik az ország egészségügyi és nyugdíjrendszere.¹⁶

A német migrációs törvények mélyreható változásaival párhuzamosan az ország jelentősen megváltoztatta a menedékjogi politikáját. Kettő uniós irányelv, a 2004-es uniós képesítési irányelv és a 2011-es uniós menekültügyi eljárásokról szóló irányelv előírta, hogy Németország az 1992-es menekültügyi kompromisszum által bevezetett korlátozások fokozatos megszüntetését írja elő. Az irányelvek megkövetelték, hogy a genfi egyezmény szerinti menekültstátuszú személyeknek ugyanolyan jogokat biztosítsanak, mint a nemzeti jog szerinti menedékjogot kérőknek. Az irányelvek bevezették a „kiegészítő védelem” státuszát az elutasított menedékkérők számára, akiket a halál vagy kínzás veszélye miatt nem lehetett hazájukba visszajuttatni.^{17, 18}

Ezek a változások a humanitárius védelem egyre szélesebb körű értelmezését váltották ki a német jogban. Az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején következetesen csökkenő menekültügyi számok, hogy a kiigazítások politikailag megvalósíthatóak legyenek. A kelet-közép-európai országok európai uniós csatlakozása megoldást teremtett a német munkaerőpiac kihívásaira. A nagy tömegű az új EU-s tagállamokból érkező munkavállalók egy része azonban hosszabb távra vagy akár véglegesen is Németországot választotta letelepedési céljául tovább növelve a nem német hátterű német állampolgárok számát.

Részen a törvényi változásoknak köszönhetően, részben az Európai Unió szomszédságában fellépő fokozódó konfliktusok miatt nőtt a Németországba irányuló bevándorlás. 2012 óta több mint egymillió migráns és menedékkérő érkezett Németországba minden évben, 2014-re számuk közel 1,5 millióra nőtt. Az elmúlt években az afrikai kontinens és a Közel-Kelet térségében 60 millió menekült kényszerült helyi konfliktusok miatt elhagyni otthonát. Számukra Európa és különösen Németország rendkívül keresett bevándorlási célpontokká váltak. 2015-ben csaknem félmillió ember kért menedéket Németországban, ez történelmi rekordot és tízszeres növekedést jelentett a 2010-es számhoz képest. 2015 előtt még a balkáni országokból érkező bevándorlók voltak túlsúlyban, majd a 2015-ös esztendőben a Közel-Keletről érkezők száma nőtt ugrásszerűen.¹⁹

2. grafikon: Menedék kérelmek száma Németországban, 1976–2016
Graph 2.: Number of asylum applications in Germany, 1976–2016

* 2016. naptári év első felére vonatkozó adatok

Forrás: Rieti, Victoria–Müller, Andreas (2016): The New Reality: Germany Adapts to Its Role as a Major Migrant Magnet. Migration Policy Institute: Migration Information Source

A német társadalom reakciója a nagy tömegű bevándorlásra kezdetben rendkívüli nyitottságról tanúskodott. A számtalan önkéntes segített az újonnan érkezőknek, ahol az állami támogatások nem voltak megfelelőek. Míg Németországban már régóta gyakori az önkéntes munka, a válság több olyan új önkéntes kezdeményezést indított el, amely rövid távú segítséget nyújtott, mint például az ételkészítés, az ideiglenes lakhatás, valamint az orvosi és pszichológiai támogatás. Számtalan önkéntes szolgálat jött létre, hogy segítsen az újonnan érkezőknek a nyelvtanulásban, a munkakeresésben, és a társadalmi integrációban a német kultúra

megismerésében. A későbbiekben azonban a nehézkes integrálódás, és a terrortámadások hatására megnövekedett a bevándorló ellenes hangulat és a korábbi politikai attitűd megváltozott.²⁰

Ezek az alapvető változások új kihívásokat jelentettek. A német társadalom egyre inkább megoszlik a bevándorlás kérdésében. Sok német óvatossá válik a gyors demográfiai és társadalmi változások miatt annak ellenére, hogy a német gazdaság működtetése nem oldható meg a humán erőforrások bővítése nélkül. A politikusok és a közvélemény egy jelentős történelmi kihívás közepén találják magukat, a kérdés az, hogyan alakíthatják ki a politikát az ország társadalmának és gazdaságának javára úgy, hogy Németország biztonsága és a liberális demokratikus értékek védelme megmaradhasson.

5. Konklúzió

Németország súlya az Európai Unió legerősebb gazdasági hatalmáéként a Brexit után még inkább fel fog értékelődni. Szerepe a közép és kelet európai térség gazdaságaiban meghatározó és fokozatosan bővülő tendenciát mutat. Az ország azonban kitett a demográfiai változásoknak, hiszen lakossága folyamatosan öregszi, ez által veszélybe kerül a növekedés és a szociális biztonság. A kihívásra adott német válasz a bevándorlás ösztönzése kulturális feszültségek forrása, így a közeljövő fontos feladata lesz a német gazdaság számára biztosítandó munkaerő forrásainak megtalálása. Az egyik lehetséges út a közép-kelet-, illetve a dél-európai térség országaiból származó, a perifériáról a centrum térségbe áramló fiatal és szakképzett munkaerő fogadása. Ezen országok kapacitása azonban véges, így megoldásként a kihelyezett működő tőke beruházások, leginkább a feldolgozó ipari kapacitások exportjának növelése révén Németország nem csak a periféria országainak felzárkóztatásában, hanem saját gazdasági vezető szerepének megőrzésében is előrelépést érhet el.

JEGYZETEK/NOTES

1. Bouattou, Zina–Laurini, Robert–Belbachir, Hafida (2017): Animate choropleth maps: summaries of geographic data streams from sensors in real time. In *Journal of Visual Languages and Computing*, 41. 54–69. o.
2. Nemes Nagy József. (1996) Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. *Földrajzi Közlemények*, 1.
3. Bouattou, Zina–Laurini, Robert–Belbachir, Hafida (2017): i. m.
4. Krugman, Paul. (1991): Increasing Returns and Economic Geography. *Journal of Political Economy*, 99. (31), 48–499. o.

5. Bouattou, Zina–Laurini, Robert–Belbachir, Hafida (2017): i. m.
6. Stehrer, Robert–Stöllinger, Roman (2015): „The Central European Manufacturing Core: What is Driving Regional Production Sharing?” FIW-Research Reports, 2014/15. (2).
7. Foster, Neil–Stehrer, Robert–Timmer, Marcel (2013): International fragmentation of production, trade and growth: Impacts and prospects for EU member states. *Economic Papers*, 484.
8. Stehrer, Robert–Stöllinger, Roman (2015): i. m.
9. Uo.
10. World Population Review (2019): Germany Population 2019. World Population Review, Walnut United States <http://worldpopulationreview.com/>
11. BPB (2018): Ausländische Bevölkerung nach Staatsangehörigkeit. In absoluten Zahlen, durchschnittliche Aufenthaltsdauer in Jahren, 31. 12. 2016. Bundeszentrale für politische Bildung, 2018 (4).
12. Uo.
13. Berlinghoff, Marcel (2018): Geschichte der Migration in Deutschland. Bundeszentrale für politische Bildung, 2018 (5).
14. Rieti, Victoria–Müller, Andreas (2016): The New Reality: Germany Adapts to Its Role as a Major Migrant Magnet. Migration Policy Institute: Migration Information.
15. Bundesgesetzblatt (2004): Gesetz zur Steuerung und Begrenzung der Zuwanderung und zur Regelung des Aufenthalts und der Integration von Unionsbürgern und Ausländern (Zuwanderungsgesetz). Bundesgesetzblatt Jahrgang 2004. 4.
16. Rieti, Victoria–Müller, Andreas (2016): The New Reality: Germany Adapts to Its Role as a Major Migrant Magnet. Migration Policy Institute: Migration Information.
17. EUR-Lex (2004): Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on minimum standards for the qualification and status of third country nationals or stateless persons as refugees or as persons who otherwise need international protection and the content of the protection granted. Official Journal of the European Union.
18. EUR-Lex (2011): Directive 2011/95/eu of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligible for subsidiary protection, and for the content of the protection granted. Official Journal of the European Union, Document 32011L0095.
19. Rieti, Victoria – Müller, Andreas (2016): i. m.
20. Hirado.hu (2019): A németek többsége elégedetlen a bevándorláspártiakkal szemben. Hirado.hu 2019 (4).

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Berlinghoff, Marcel (2018): Geschichte der Migration in Deutschland. Bundeszentrale für politische Bildung, 2018 (5) <https://www.bpb.de/gesellschaft/migration/dossier-migration/252241/deutsche-migrationsgeschichte?p=all> Letöltve: 2019. 05. 25.
- Bouattou, Zina–Laurini, Robert–Belbachir, Hafida (2017): Animate chorembase summaries of geographic data streams from sensors in real time. In Journal of Visual Languages and Computing, 41. 54–69. o.
- BPB (2018): Ausländische Bevölkerung nach Staatsangehörigkeit. In absoluten Zahlen, durchschnittliche Aufenthaltsdauer in Jahren, 31. 12. 2016. Bundeszentrale für politische Bildung, 2018 (4) http://www.bpb.de/wissen/IR34EG,0,0,Ausl%E4ndische_Bev%F6lkerung_nach_Staatsangeh%F6rigkeit.html Letöltve: 2019. 05. 25.
- Bundesgesetzblatt (2004): Gesetz zur Steuerung und Begrenzung der Zuwanderung und zur Regelung des Aufenthalts und der Integration von Unionsbürgern und Ausländern (Zuwanderungsgesetz). Bundesgesetzblatt Jahrgang 2004. 4. https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/gesetzentexte/Zuwanderungsgesetz.pdf?__blob=publicationFile&v=1 Letöltve: 2019. 06. 03.
- EUR-Lex (2004): Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on minimum standards for the qualification and status of third country nationals or stateless persons as refugees or as persons who otherwise need international protection and the content of the protection granted. Official Journal of the European Union <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32004L0083> Letöltve: 2019. 06. 03.
- EUR-Lex (2011): Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligible for subsidiary protection, and for the content of the protection granted. Official Journal of the European Union, Document 32011L0095. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32011L0095> Letöltve: 2019. 06. 03.
- Foster, Neil – Stehrer, Robert – Timmer, Marcel (2013): International fragmentation of production, trade and growth: Impacts and prospects for EU member states. Brussels: European Commission
- Hirado.hu (2019): A németek többsége elégedetlen a bevándorláspártiakkal szemben. Hirado.hu 2019 (4). <https://www.hirado.hu/kulfold/kulpolitika/cikk/2019/04/29/a-nemetek-tobbsege-elegedetlen-a-bevandorlaspartiakkal-szemben> Letöltve: 2019. 06. 03.
- Hospers, Gert-Jan (2003): ‘Beyond the Blue Banana? Structural Change in Europe’s Geo-Economy’, *Intereconomics*, March/April: 76–85. o.
- Krugman, Paul. (1991): Increasing Returns and Economic Geography. *Journal of Political Economy*, 99. (31), 483–499. o.

- Nemes Nagy József. (1996) Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. Földrajzi Közlemények, 1.
- Rieti, Victoria–Müller, Andreas (2016): The New Reality: Germany Adapts to Its Role as a Major Migrant Magnet. Migration Policy Institute: Migration Information Source <https://www.migrationpolicy.org/article/new-reality-germany-adapts-its-role-major-migrant-magnet> Letöltve: 2019. 05. 25.
- Stehrer, Robert–Stöllinger, Roman (2015): „The Central European Manufacturing Core: What is Driving Regional Production Sharing?” FIW-Research Reports, 2014/15. (2)
- Wallerstein, Immanuel (1991): Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World System. Cambridge: Cambridge University Press.
- World Population Review (2019): Germany Population 2019. World Population Review, Walnut, United States. <http://worldpopulationreview.com/> Letöltve: 2019. 05. 25.